СВЯТОСЛАВ
КАРАВАНСЬКИЙ

СЕКРЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ

СЕКРЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ВИДАННЯ ДРУГЕ, РОЗШИРЕНЕ

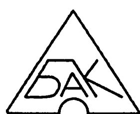

Львів – 2009

ББК 81.2Р-2–Ук-4
К 21

Караванський С. Секрети української мови. 2-ге розширене вид. Львів: БаК, 2009. – 344 с.
ISBN 966-7065-88-1

“Секрети української мови” – це популярна розповідь про самобутні риси української мови, зачесані під канцелярську гребінку під дією асиміляторських заходів. Автор розглядає всі галузі “мовного господарства”, зачеплені руйнацією: орфоепію, лексику, словотвір, правопис і частково граматику. Описано методи, застосовувані для упослідження українського слова. Наведено поради, як долати дискримінаційну спадщину минулого. Велику увагу приділено невикористаним можливостям українського словотвору. Додано словнички **шельмованої, упослідженої та безпідставно занедбаної української лексики**.
“Секрети української мови” розраховано на широке коло шанувальників рідного слова від школярів до державних діячів.

Видавництво «БаК»
вул. Чайковського, 17
а/с 9009, Львів 79011
тел. (032)-261-00-12
факс (032)-261-10-81
office@bak.lviv.ua
www.bak.lviv.ua

Підписано до друку 12.05.2009.
Формат 84x108/16.
Папір офсетний
Гарн. Таймс.
Умовн.-друк. арк. 9,75.
Наклад 2000 прим.
Зам. 133-9.

Надруковано з готових діапозитивів
у ВАТ „Львівська книжкова фабрика „Атлас”
м. Львів, вул. Зелена, 20.

ISBN 966-7065-81-2

ПАМ'ЯТІ МОГО БАТЬКА – ЙОСИПА ГРИГОРОВИЧА – ПРИСВЯЧУЮ

ХРЕСТ БАТЬКОВІ

Коли я чую жалібне подзвіння
І бачу цвинтар чи могильний пагорб,
Враз про синівську згадую повинність –
На батьковій могилі звести надгроб.

Пробач мені, небіжчику мій перший,
Що я, життя дописуючи повість,
Звів пам'ятник тобі у своєму серці,
А ще на цих двох клаптях паперових.

Нехай усі, хто звик до обелісків,
З паперу цього, як з плити читає,
Що ти весь вік беріг у серці іскру
Лихому злу не датись на поталу;

Що покладався весь свій вік на працю,
Що чесний був за всякої умови,
Що, попри всі погроми розбишацькі,
Любив і пісню рідну й рідне слово;

Що ти не був жорстокий, заздрий, мстивий,
Що не вдававсь ніколи до диктату,
В очах же злих, неситих і чванливих
Був "диваком", "святим", "простакуватим".

Тож будьмо, батьку, й далі диваками!
Я і собі кохаюся в дивацтвах,
І хрест цей, щоб жила про тебе пам'ять,
Твоїм і нашим виздобив багатством!

Барашево-79/Дентон-93

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Після першого видання "Секретів української мови" минуло 15 років, але тема, яку розробляло перше видання, і далі на часі. Тому ініціятиву видавництва БаК видати "Секрети..." другим виданням треба вважати вчасним і доцільним кроком.

Друге видання даної розвідки значно розширено і доповнено свіжим матеріялом. У першому виданні було три окремих частини:

I. ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ СУРЖИК? (секрети вимови)
II. ЗДАЄТЬСЯ ЩО ТАКЕ СЛОВА? (секрети лексики)
III. ПРАВОПИСИ.

Друге видання має сім частин:

I. ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ СУРЖИК? (секрети вимови)
II. ЗДАЄТЬСЯ ЩО ТАКЕ СЛОВА? (секрети лексики)
III. ТРОХИ ІСТОРІЇ
IV. ПОШУК – ЦЕ ТВОРЧІСТЬ (пошук лексики)
V. ПРАВОПИСИ
VI. ВЧІМОСЬ У КЛАСИКІВ! (про мову класиків)
VII. ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ

Зазначені сім частин розробляють одну тему – українську мову, але у різних площинах її існування та функціонування. Іншими словами, сім частин "Секретів..." – це сім окремих, хоч і пов'язаних між собою, міні-розвідок, у кожній з яких розроблювано певну мовну проблему.

Така структура "Секретів..." дозволяє читачам вибирати з сімох міні-розвідок ту, яка їх найдужче цікавить. Отже, читання "Секретів..." можна починати не конче з першої частини. Кожна частина розвідки є самодостатнім мовним дослідженням. Затим що зміст окремих частин тісно пов'язано між собою, нема сумніву, що ознайомившись із одним аспектом "життя" української мови, читача зацікавлять і інші аспекти.

Автор розуміє, що у такій царині, як українське мовознавство, і то після лінгвоцидних заходів творців раю на землі, не може бути "істин в останній інстанції", тому він вважає, що порушені у цій розвідці питання читачі розглядатимуть як матеріял для роздумів та дальших досліджень нашої зводжуваної з колін мови.

Автор радо вислухає усі зауваги, доповнення, пропозиції, що їх охочі можуть адресувати до видавництва, яке перешле їх мені.

Окремо автор мусить висловити свою подяку директору видавництва БаК Оресту Коссаку за цінні зауваги до тексту, до стилістики та до структури розвідки.

Автор

Дентон, 8.12.2008

СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ

Українська мова...
Мова, що про неї поет сказав:

О, слово рідне! Орле скутий!
Чужинцям кинутий на сміх!
Пісенний грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

Сьогодні після століть заборон, утисків і переслідувань, діти володарів *пісенного грому* мають змогу віднайти у безпам'ятно забутих звуках джерело своєї національної самобутности.

Національне відродження народу після віків денаціоналізації – це людське право тих, кого примусово денаціоналізовано. Такого права не записано у міжнародніх пактах про людські права, бо у виробленні цих документів не брали участи представники денаціоналізованих народів. А ті, хто не зазнав денаціоналізації, не могли зформулювати прав на те, що їх не боліло.

Але факти денаціоналізації, лінгвоциду, етноциду – це реальні факти історії і, засуджуючи їх, світ має визнати ліквідацію цих фактів – національне відродження – невід'ємним правом асимільованих народів. Це право випливає із самого поняття юридичної справедливости, так само, як право на повернення потерпілому награбованого майна. У даному разі пограбовано духовість народу. В Україні такий грабунок чинено не одне століття(!). Але награбоване повертають нащадкам власників і після сотень років.

Відроджена держава духовно пограбованого народу має надати цьому народові право на національне відродження. Історія знає приклади такого відродження і приклади таких держав. Коли з різних країн світу з'їхалися до Ізраїлю примусово або під тиском обставин русифіковані, полонізовані, германізовані, американізовані гебреї, держава Ізраїль забезпечила їм відродження національної культури на базі старогебрейської мови.

Процес цей глибоко демократичний та історично справедливий: повернення відродженій нації її національного обличчя. Саме на таке повернення мають право примусово русифіковані українці.

Тут і постає питання: що саме повертати? Українська ж мова зазнала з боку імперських структур брутального калічення та "інтернаціоналізації". Виглядає, що передусім треба повернути українське обличчя самій українській мові.

Українська мова, як і всяка інша мова, це колективний твір сотень поколінь. І хоч творили вони його стихійно, продовж століть, твір цей має свої внутрішні закони, свою характерну тональність, своє неповторне обличчя – те все, що коротко окреслено словом *секрети*.

Знаючи ці секрети, ми зможемо очистити рідну мову від суржику, повернути їй та собі самим національне обличчя.

Цій меті і присвячено дане дослідження.

Автор

Дентон, листопад 1992 р.

ВСТУП

Українське національне відродження XIX і початку XX ст. спричинило бурхливий самодіяльний розвиток української мови. Мова – це національне надбання народу – і норми її сам цей нарід має встановлювати й регулювати. Ніхто ніколи не вчив англійців, чи французів, чи поляків, як їм говорити й писати своєю мовою. Отже, мова це заразом і мірило самостійности народу, бодай у сфері культури. Бо нація може не мати політичної незалежности, але бути самостійною в царині культури. Такою була ситуація з українською мовою за царя в Росії, за цісаря в Австрії та за Польщі після І світової війни. (У Росії влада забороняла українське слово, але не втручалася до того, яким має бути це слово). Жоден окупант не диктував нам, як творити нашу культуру і розв'язувати наші мовні проблеми.

Свою культурну самостійність ми втратили в СССР. Лише на початку існування червоної імперії українська наукова еліта незалежно від *братньої помочі* сама керувала своїм мовним господарством. Всеукраїнська Академія Наук 1928 р. розробила український правопис, що задовольняв тодішні культурні потреби усіх теренів України та й досі задовольняє українців вільного світу. Одначе репресії 30-х років проти української інтелігенції спинили незалежний розвиток української мови. Настали часи диктату. Норми української мови розробляли не українські науковці, а партійні боси – кагановичі й постишеви, – диктуючи мовні канони стероризованим мовознавцям. Тисячі (тисячі!) українських культурних діячів (і серед них – провідних мовознавців) було знищено. Лише за одну незгоду з вилученням літери **Ґ** з української абетки тисячі вчителів репресовано й розстріляно.

Подібний *бурхливий розвиток культури народів* мав місце і в інших регіонах: у Білорусі, Молдавії, республіках Середньої Азії. Такого тотального – соціяльного, національного, духовного – поневолення народів не знала історія людства. Цей диктат спрямовано на інтеграцію всіх народів ув один, для чого і здійснювано *злиття мов*, що практично значило суцільну русифікацію усіх *інородців*.

Зрозуміло, що в умовах дикого терору поневолена людність мусіла коритися диктатові. Той, хто любив свою мову, хоч і корився диктатові, плекав надію, що колись умови зміняться, і українці матимуть змогу кохати "дерево своєї мови" самостійно. Таку надію підкріплювала думка, що українські патріоти на еміграції збережуть це дерево у незайманій цілості. Досить пригадати слова подяки з уст українських дисидентів, висловлені українцям вільного світу за те, що зберегли правопис 1928 р.

Цілком закономірно, що втікачі, які опинилися у вільному світі, за межами диктату, як могли, зберігали ті риси української мови, що стали об'єктом викорінення в УССР. Але українці вільного світу – це маленька гілочка української нації. Уся ж Україна – і Східня і Західня – перебувала у зоні диктату. Прищеплені диктатом норми засвоєно більшістю населення: у школах, у пресі, в наукових установах – скрізь запанували накинуті норми. За 60 років підросло нове покоління. Знавців нескаліченої української мови стає дедалі менше, практично ж і їм важко знайти правильний дороговказ у тій мішанині, в тому суржику, що став панівним у мовній практиці України.

І попри це все, молоде покоління шукає виходу з глухого кута, в якому опинилася сьогодні українська культура. Молода генерація шукає шляхів до відродження дерева української мови у неспотвореному вигляді.

Та чи це легко зробити? Мову засмічено канонізованою і неканонізованою суржиковою лексикою, перекручено правопис, скалічено звукову оригінальність української мови, спотворено наголосову систему. До того ж, серед мовознавчої еліти – законодавців мовних норм –

великий вплив мають виховані українофобською системою зашкарублі в русифікаторських поглядах “кадри”, що гальмують процес відродження самобутніх рис в українській мові.

Потрібно критично переглянути всі сучасні мовні канони. Орієнтуватися на живе мовлення сьогодні можна лише вибірково, бо в живомовній стихії змішано кілька мовних течій. Отже, треба орієнтуватися на народню творчість у неспотворених записах, на мову класиків, на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі.

А втім можливі випадки, коли і в цих джерелах годі знайти відповідь на те чи те мовне питання. Тоді на поміч мовознавцеві має прийти розум. Людська наукова практика знає такі поняття, як *реконструкція* на підставі *аналізу, синтезу*, *моделювання*. Цю практику доцільно застосувати і до мовних проблем. Наведу приклад такого застосування.

У “Словарі української мови” Б. Грінченка слово **розгадка** подано з наголосом на **А**: **розга́дка**. А у “Правописному словнику” Г. Голоскевича це слово дано з наголосом на **О**: **ро́згадка**. Кому вірити?

Тут і стає у пригоді *реконструкція* на підставі *моделювання*. Коли наголос у словах

за́гадка
здо́гадка
при́гадка

падає на приросток (префікс), то і в слові **ро́згадка** він має падати на приросток:

ро́згадка.

У дальшому викладі автор буде вдаватися до цієї методики для розв’язання заплутаних мовних проблем.

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ЗНАКИ, ВЖИВАНІ У ТЕКСТІ

При посиланні на лексичні джерела у тексті вживатимуться такі скорочення:

А.К. – Російсько-український словник за редакцією Агатангела Кримського. К., 1924–1928.
Анд. – Андрусишин К. Українсько-англійський словник. Торонто, 1982.
Б.Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови. К., 1966.
Гол. – Голоскевич Г. Правописний словник. Нью Йорк, 1962.
Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови, т. 1–4. К., 1907–1909.
Жел. – Желеховський Є. Малорусько-німецький словар, т. 1–3. Львів, 1884–1886.
ЖМ. – Записи живомовної лексики.
І.О. – Огієнко І. Український стилістичний словник. Львів, 1924.
Пан. – Правописний словник (на підставі словника Ол. Панейка), редакція Я. Рудницького. Нью Йорк–Монтреаль, 1979.
РУС – Російсько-український словник, т. 1–3. К., 1980–1981.
СУМ – Словник української мови, т. 1–11. К., 1970–1980.
УРС – Українсько-російський словник, т. 1–6. К., 1953–1963.

У тексті розвідки часом вживано такі скорочення:

г. – галицький, слово галицького варіянту
Д!, д!, *див.* – дивись!
Нпр., нпр. – наприклад
р. – російський, по-російськи
рек. – реконструкція
т. – том
тщ – тощо
(+ цифра) – нпр. **(+ 10)**, **(+ 23)**, **(+ 80)** – такі знаки в кінці абзацу треба розуміти так: **(+ 10)** = (Д! ще розділ 10), **(+ 23)** = (Д! ще розділ 23), **(+ 80)** = (Д! ще розділ 80).

ПРИМІТКА 1. Дане дослідження користується оновленим українським правописом УАН 1924 року (див. розділ 85). Норми українського правопису 1928 р. та сучасного постсовєтського правопису потребують сьогодні розумного перегляду. Вибираючи правопис для розвідки з трьох можливих:

1) “застарілого” харківського,
2) мінімально украïнізованого правопису УССР, “задіяного” в незалежній Україні та
3) оновленого правопису УАН 1924 року,

автор віддав перевагу останньому, як меншій шкоді для української культури.

ПРИМІТКА 2. Коли у дослідженні наводжувано цитати, то правопис цитати збережувано. Інакше така цитата не була б цитата. Коли ж далі йде обговорення слів із цитати, то слова́ в цьому обговоренні може бути наведено правописом даного видання. Це аж ніяк не можна мати за безграмотність або помилку. Приклад на стор. 69: у цитаті ***сріблясто-білий***, а в тексті ***сріблястобілий***.

ПРИМІТКА 3. Позначення наголосів над літерами у тексті розвідки відповідає загально прийнятій у публікаціях нормі: **а́, о́, и́, у́**, за винятком наголосу над звуком **і (ї)**. Наголос над **і** позначаємо так **і̱**: крім знаку наголосу ще й підкреслюємо літеру.

Частина I. ДЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ СУРЖИК?

1. ПРО ПОМІЧ ПАРАДАМИ

Чи чув хто про таку поміч? Навряд. А от, слухаючи київське радіо, я мав нагоду почути. Один високий муж, виступаючи перед мікрофоном, зобов'язався "помагати президентові України **парадами**". Я не одразу збагнув, про що йдеться, хоч уже не перший день слухаю і трохи засвоїв київське радіоарго. Цей досвід поміг мені кінець-кінцем розчовпати, про які "***паради***" йшлося. Шановний достойник мав сказати "помагати **порадами**", але той акцент – соковите акання – яке він, і не один він, засвоїв за часів "бурхливого розвитку української мови", спотворив його думку.

Якби наведений випадок був поодинокий, то про нього не варто було б і писати. Алеж згаданий акцент звучить у більшості передач з "отчого краю". З них можна довідатися, що на Україні **разпачнеться** передвиборна кампанія, що засідатиме **абласний виканавчий камітет**, а часом і рада **абарони**. Десь, чи не всі, хто виступає на київському радіо, слова

економіка й
політика

вимовляють **еканоміка й палітика**. Колишній екзарх РПЦ на Україні у виступі на релігійному форумі закликає вірян **не дапускати варажнечі**. І що найприкріше, визначний історик – знавець козаччини – розповідає слухачам про **дагавір казаків з масковським царем**.

А коли я вислухав представника міністерства освіти, що доповідав про організацію з'їзду вчителів, то й зовсім за голову схопився. Особа ця висловлювалась, як їй здавалось, українською мовою. Але чи була то українська мова? Судіть самі. Наведу його вимову: **асвітяни**, **праграма**, **арганізація**, **правести**, **педагагічний**, **багата** (у значенні **багато**), **неабхідна**, **запазичили**, **адначасна**. Отак українською мовою говорить педагог. А як говоритимуть його учні?

Я розумію цього номенклатурника. Увесь вік він тільки й робив, що витруював із себе своє українство, користувався російською мовою, засвоївши її акцент. Аж ось проголошено незалежність України і почато "повзучу українізацію". "Ну то й що? – сказав він собі – Я можу і *па-українскі*". І заговорив, як оце я наводив.

Можна не сумніватися, що всі названі й неназвані тут достойники гадають, що вони чудово говорять на *українском язику*. На жаль, вони "глибАкА пАмиляються".

Одною з характерних особливостей української мови є правило: пишемо, як говоримо. Звідси й обернена формула: говоримо, як пишемо. А це значить, що там, де пишемо **О**, маємо й вимовляти **О**:

оборона, **охота**, **економіка**, **контракт**, **позичати**.

І правило це стосовно до звуку **О**, сказав би я, *муроване*. Воно не має винятків. Там, де у процесі мовотворення українці – відповідно до мовних законів – вимовляють **А**, там за нашим правописом ми й пишемо **А**:

гарячий, **багатий**, **гаразд**, **хазяїн**, **калач**, **помагати**, **шаравари**, **манастир** тощо.

Хто *акає*, говорить по-українському з російським акцентом. Засвоївши російську мову, певна частина мовців в Україні переносить російську вимову і на українську. Цьому сприяла система освіти, яка не забезпечувала глибоких знань рідної мови. Фізично знищивши авангард української інтелігенції у 30-х роках, окупаційна влада обсаджувала провідні посади на ниві

освіти й культури людьми напівграмотними, що не могли навчити покоління правильної мови. Досить згадати *академіка* Бєлодєда – керівника Інституту мовознавства АН УССР – який установлював норми української мови, належною мірою нею не володіючи.

Стежити чистоту української мови в УССР було небезпечно, бо хто б на це зважився, ризикував потрапити у число *ворогів народу*. Тому й стало процвітати в середовищі *українознавців* "акання", а також "єкання" (неправильна вимова звуку **Е** як **Є**). Так, деякі *фахівці-мовознавці* слова

факультет, університет, кабінет

вимовляють: **факультєт, університєт, кабінєт**.

Той, хто хоче правильно говорити сам і навчити правильно говорити своїх дітей, мусить передусім звернути увагу на вимову. Бо *акання* або *єкання* є першою ознакою суржику.

Колись українця, що говорив по-російськи, легко було пізнати по його акценту. Українці, як правило, *окали*. Зате росіяни, балакаючи по-українськи, *акали*. Сьогодні ж сталося щось подібне до вавилонського стовпотворіння: деякі українці, говорячи по-російськи, і далі *окають*, зате по-українському – *акають*. А за законами логіки мало би бути навпаки.

Той, хто хоче говорити природньою українською мовою, а надто, хто має себе за патріота, мусить слідкувати за своєю мовою і не припускати таких небажаних рис у мовній практиці, як *акання* і *єкання*.

2. НЕ ВСІ ЗВУКИ ДАЮТЬСЯ В РУКИ

До особливостей української мови належить її милозвучність. Ця особливість ставить певні вимоги і перед мовцем і перед писцем. По-українськи не можна сказати: **у матері і її сестри**. Потік з чотирьох звуків **І** важко і вимовити і сприйняти. У такому разі треба сказати:

у матері та її сестри.

Так само треба чергувати прийменники **у**, **в**, **ув**:

пірнув у воду (не **в воду**)
живу в Одесі (не **у Одесі**)
прийшов ув обід (не **прийшов в обід**).

Винятком з цього правила є випадок, коли прийменник **В(У)** стоїть перед словом, що починається з кількох приголосних звуків: **процес**, **кривавий** тощо. У такому разі – незалежно від попереднього слова – вживаємо форму **У**:

Досліджено **у про**цесі праці
Перебій **у про**цесі праці
Приїхав **у тре**тьому вагоні
Приїхала **у тре**тьому вагоні.

Подібно чергуються прийменники **З**, **ЗІ**, **ІЗ**: не можна сказати **вмираю з сміху**, лише **зо сміху**.

Але цими хрестоматійними випадками не обмежуються вимоги милозвучности. Саму будову слів підпорядковано вимогам милозвучности. Милозвучність – необхідний чинник і словотвору і слововжитку.

Слухаючи київське радіо, можна довідатись, що воно працює **цілодобово**. Факт, ясна річ, хвали гідний. А от слово **цілодобово**, яке цей факт засвідчує, звучить штучно, непереконливо. Якесь воно неживе, мертвородне. Чому? Пояснення тут просте. Редактор радіо око-в-око копіює структуру російського стандарту на такий випадок: **круглосуточно**. Але **круглосуточно** (*круґласутачна*) для росіян звучить нормально, бо голосні звуки у слові чергуються: **У-А-У-А-А**. Такий звуковий малюнок слова робить його, скажу так, "вимовлябельним" і "сприй-

мабельним”. У слові ж **цілодобово**, що копіює слово **круглосуточно**, голосні звуки не чергуються, а напливають: **І-О-О-О-О**. Така звукова структура не сприяє життєздатності слова.

Краще звучало б

цілу добу

або

24 години

або

день і ніч.

Скопійоване з російської мови слово **цілодобово** не має доладної звукової структури оригіналу. У слові **цілодобово** милозвучності шкодить повторення підряд чотирьох голосних звуків **О**.

Порушувати милозвучність можуть і приголосні звуки. Той, хто вимовляє слово **тисячоріччя**, не може не відчути, що надмір звуків **Ч** не сприяє милозвучності цього слова. І справді, куди легше сказати

тисячоліття,

що має лише одне **Ч**.

Ставить свої вимоги до мовця (і до писця теж) ритмічна структура речення. Ритмічна структура речення часом змушує нас відступати від правил чергування звуків, що про них була мова на початку цього розділу. Порівняймо два речення:

Молодих уводять в закон (1)
Молодих уводять у закон. (2)

У реченні (1) прийменник **В** порушує усталене правило чергування звуків **У** та **В**. Проте речення (1) легше “спливає з язика”, ніж речення (2), записане згідно з правилами чергування. Повторення звуків **У** в реченні (2) – **Уводять У** – утруднює вимову. Тому легше сказати: **Молодих уводять в закон**, хоч це й суперечить правилам чергування звуків.

З наведеного переконуємось, що ритмічна структура речення може й собі коригувати стандарти мовлення. Чергування наголошених і ненаголошених складів у реченні – його ритмічна будова – регулює і послідовність слів у певних словесних парах або зворотах.

Так, ми частіше вживаємо пару слів **те все (це все)**, а не **все те (все це)**. Чому? Бо слово **все** у певних умовах може переходити в **усе**, і цей перехід міняє ритмічну структуру пари:

З того всього ми посварились. (1)

Зміна порядку слів у парі **те все** – обернення її на **все те** – порушує ритмічність речення:

З усього того ми посварились. (2)

Як бачимо, перестановка слів **те** і **все**, міняє усталену “притертість” цих слів у парі. Коли слово **все** слідує за словом **те** (1), ритмічний малюнок речення сприяє вимові. Коли ж слово **все** розмінялося місцями із словом **те** (2), вимову утруднено. Тому, українець швидше скаже:

Це все їй болить (3)

ніж

Усе це їй болить. (4)

Чергування наголошених і ненаголошених складів у реченні (3) створює кращу з погляду вимови ритмічну структуру. У частині VI, де розглянуто словотворчість і слововжиток українських письменників, у розділі 91, присвяченому творам письменниці Ганни Барвінок, показано, що українська жива мова, керуючись стихійно засвоєними законами милозвучности та легкомовности практикувала досліджувану пару слів саме в такому порядку:

те все і це все.

З наведених прикладів висновуємо, що до особливостей української мови належить підпорядкованість її ритмомелодиці.

3. НА СОНЬЦІ ЧИ НА СОНЦІ?

Уважний читач, мабуть, помітив, що, згадуючи правило "пишемо, як говоримо", я сказав, що це правило *муроване*, коли йдеться про звук **О**. Бо у випадках з іншими звуками правило "пишемо, як говоримо" має винятки. І перший такий виняток стосується до м'якости деяких звуків. Ми пишемо

присутній, кутній, незабутній,

а вимовляємо

присутьній, кутьній, незабутьній.

Тобто, у цих словах ми не позначаємо на письмі м'якости звуку **Т**. Так само, ми пишемо

панський, селянський,

а вимовляємо **паньський, селяньський**. Звук **Т** у слові **кутній** і звук **Н** у слові **панський** хочеш-не-хочеш доводиться вимовляти м'яко: їх просто нема як вимовити твердо.

Проте не всі непозначені на письмі, але м'які в усному мовленні звуки, неодмінно вимагають м'якої вимови. Ряд звуків українці вимовляють м'яко, хоч немає перешкод вимовляти їх і твердо. Наприклад:

світ, сміх, сніг, сніп, освіта, свідок, свято

українці вимовляють **сьвіт, сьміх, сьніг, сьніп, осьвіта, сьвідок, сьвято**.

У XIX ст., коли наш правопис не усталено, деякі видання друкували наведені слова із знаком м'якшення після **С**. Дальше удосконалення правопису відкинуло цю практику, хоч, як тепер стає ясно, на шкоду правильній вимові. Річ у тім, що під домінаційним впливом російської мови, ця риса української вимови практично зникає. Мало того, у словниках цю рису нашої мови часто перекручено. Наприклад, у довіднику "Українська літературна вимова і наголос" (Київ: Наукова думка, 1973) не позначено пом'якшення звуку **С** у слові

спів (вимовляємо **сьпів**)

та в інших словах. З другого боку, словник не позначає твердої вимови звуку **З** у формах:

злости, злості (вимовляємо **злости, злосьті**).

Це похідні форми від слова **злість**, де **З** м'яке (**зьлісьть**). У похідних формах звук **З** – твердий, крім орудного відмінку (**зьлісьтю**).

Деякі звуки – тверді в основній формі слова – у похідних формах дістають пом'якшення:

Вимовляємо й пишемо	*Вимовляємо,*	*але пишемо*
книжка	**у книзьці**	**у книжці**
миска	**у мисьці**	**у мисці**
річка	**на ріцьці**	**на річці**
сонце	**на соньці**	**на сонці**
спілка	**у спільці**	**у спілці**

З цих і попередніх прикладів неважко бачити, що пом'якшення звуків залежить від м'якости наступного складу: у слові **спілка** наступний після **Л** звук твердий, тоді й **Л** тверде, коли ж у слові **спілці** наступний після **Л** склад м'який (**-ці**), то й **Л** м'яке: **спільці**. Те саме і у словах **сонце (на соньці), книжка (у книзьці)**.

Ці приклади заразом показують, що написання м'яких знаків у таких словах, як **спілці (спільці), книжці (книзьці), злість (зьлісьть)** практично недоцільно, бо ускладнило б наш правопис. Але той, хто хоче говорити правильно, не повинен забувати, що в цілому ряді слів окремі звуки треба вимовляти пом'якшено.

М'яка вимова звуків – характерна риса нашої мови. Розуміючи, що самобутність мови великою мірою залежить від вимови, вороги українського слова взялися знищувати м'якість

української мови, прищеплюючи їй невластиве для неї твердомовлення. Так, цілу низку м'яких прикметників після погрому українства у 30-х роках запроваджений тоді післяпогромний правопис (правопис Кагановича–Постишева) обернув на тверді:

До погрому	*Після погрому*
додатній	**додатний**
дружній *(в усіх значеннях)*	**дружний** *(одностайний) і* **дружній** *(приязний)*
західній	**західний**
народній *і* **народний**	**народний**
сухопутній	**сухопутний**
східній	**східний**
трикутній	**трикутний**

Удар спрямовано на знищення особливостей українського мовлення. Цілий ряд слів з м'якими звуками після погрому "затверджено". Наведені у словнику Грінченка слова з м'якими звуками

гризьки́й
ковзьки́й
кольки́й
смальки́й

калічники мови "відредагували" так: **гризьки́й** і **кольки́й** лишили пом'якшеними, а **смалки́й** і **ковзки́й** "затвердили" (і це тоді, коли **ховзьки́й**, а також **труськи́й** і **тряськи́й** лишили пом'якшеними) (!).

Треба сказати, що й правопис 1928 р. Не до кінця дослідив м'які й тверді форми слів. Правопис визнав твердими прикметники **безпросвітний**, **розпутний** та ін. Спосіб же реконструкції встановлює, що ці прикметники м'які. Скличмо усіх "родичів" цих прикметників:

А	*Б*
досвітній	**безпутній**
несусвітній	**напутній**
освітній	**непутній**
передсвітній	**путній**
просвітній	**супутній**
тогосвітній	

Неважко бачити, що **безпросвітний** за всіма ознаками мав би писатися, як і слова у стовпчику *А*:

безпросвітній;

а **розпутний** – відповідно до правопису слів стовпчика *Б*:

розпутній.

Всупереч мовній практиці й лексичним записам XIX ст., правопис 1928 р. визнав твердими прикметники **природний**, **достотний**, **зворотний** та деякі інші. У джерелах же зафіксовано м'які варіанти:

воротній (Гр.)
достотній (Гр.)
природній. (І.О.)

Наявність в українській мові тенденції до пом'якшення звуків дуже помічна́ при розв'язуванні мовних проблем, коли постає сумнів, якому з двох варіантів – твердому чи м'якому – віддавати перевагу в літературному мовленні. Українській мові притаманніший м'який варіант.

4. ХТО М'ЯКИЙ, А ХТО І ТВЕРДИЙ

Відзначаючи м'якість української вимови у деяких випадках, не треба забувати, що в інших випадках, навпаки, нашій мові властива твердість. Так, українці ніколи не пом'якшують звук **Р** на кінці слова:

дзвонар
кобзар
лікар
паламар
сухар.

Пом'якшена вимова **Р** у цих словах – **лікарь, сухарь** – неправильна.

Зате всередині слів звук **Р** може вимовлятися і м'яко:

курява
рюмсати
рябий
рясно.

Тільки твердо українці вимовляють і шипучі (шиплячі) звуки **Ж, Ч, Ш, Щ** на кінці слів:

атож	**ніч**
гуаш	**поклич!**
не плач!	**Січ**.

І коли звук **Р** всередині слів може вимовлятися і м'яко, то тверду вимову шипучих ми зберігаємо не лише на кінці, але й усередині слів, коли звук **Ч** утворює склади із звуками **А, О, У, И**:

ганчар
читаю
чого
чому
чуєш
чуприна.

М'яка вимова **Ч** у цих і подібних словах на зразок – **ганчяр, чього, чюєш** – вимова неправильна і її слід уникати.

Звук **Ч** ми вимовляємо м'яко лише тоді, коли він утворює склад із звуком **І**:

двічі
калачі
плечі
речі
чільний.

Окремої згадки потребує звук **І** на початку слова. У низці слів, де правопис 1928 р. усталив написання **І** на початку слова – **інший, інакший, ідол, Ірод, ірій, іскра, інде, інколи, індик** тощо – вимова не збігається з написанням. Українці кажуть

инший	**Ирод**	**инде**
инакший	**ирій**	**инколи**
идол	**искра**	**индик**,

що й засвідчено джерелами нашої мови. Ряд дореволюційних правописів дотримувався саме такого написання. Уніфікація, здійснена після революції 1917 р. для полегшення засвоєння

правопису масами, завдала певної шкоди правильній вимові таких слів. Надто цю шкоду помітно при вимові слова **інший**.

Як ми знаємо, м'якість наступного звуку вимагає від мовця пом'якшувати й попередній звук. Але часом буває і навпаки – м'якість попереднього звуку викликає м'якість наступного. Приклад можна навести зі спорідненої мови. Українці кажуть **менший**, де **Н** – тверде, бо й попередній звук **Е** – твердий. Коли ж вимовити звук **Е** пом'якшено, як **Є**, як вимовляють росіяни, то звук **Н** звучить пом'якшено: **мєньший**.

Це саме стається і зі звуком **Н** у слові в написанні **інший**. Коли вимовляти перший звук як **И**, то пом'якшення **Н** не стається: **инший**.

Коли ж вимовляти **І**, як написано (заради спрощення правопису), то дехто мимоволі вимовляє звук **Н** пом'якшено - **іньший**, але така вимова неправильна. **Інший** має вимовлятися як **инший**.

5. ЧИСЛО ВИНЯТКІВ БІЛЬШАЄ

Випадків, коли написання не збігається з вимовою є більше. Ми пишемо **сміється**, а вимовляємо **смієцьця**, пишемо **смієшся**, а вимовляємо **смієсься**. Правопис слів **сміється** і **смієшся** хоч і не збігається з вимовою, але не перешкоджає правильній вимові. Але існують моделі написання, які, не збігаючися з вимовою, перешкоджають правильній вимові. Наприклад, прикметники з кінцівкою **-чний**:

Ми пишемо	*А вимовляти треба*
збитоЧний	**збитоШний**
місяЧний	**місяШний**
молоЧний	**молоШний**
смаЧний	**смаШний**
яЧний	**яШний**

Наявність такої вимови підтверджує орфографія ряду слів у сучасних правописах:

Правопис 1928 р.	*Післяпогромні правописи*
збиточний, збиточник	**збитошний, збитошник**
мірошник	**мірошник**
рушник, рушниця	**рушник, рушниця**
соняшний	**соняшник, соняшниці**
сердешний *(в усіх значеннях)*	**сердешненький** *(бідолашненький)*
торішній	**торішній**

Ще більше зразків такої вимови, засвідченої на письмі, зберегли словники Грінченка й Білецького-Носенка:

велишній (= величний)	Гр. (*у гаслі слова* **постава**)
вішній (= вічний)	Гр. (*у гаслі слова* **канава**)
калашник, калашниця	Гр.
клюшник *і* **ключник**	Гр.
кринишний *і* **криничний**	Гр.
помішник *і* **помічник**	Гр.
потилишник	Гр.
пшенишний, пшенишник	Гр.
стрішний (= зустрічний)	Б.Н.
яшний *і* **ячний**	Б.Н., Гр.

Вимова на зразок **яшний, сердешний** притаманна українському мовленню, і її належить дотримувати.

6. ЗАЧАРОВАНІ СКЛАДИ

Негативно сприймаючи *суржик*, ми не завжди усвідомлюємо, що цей ганебний спадок минулого закорінився не лише серед малоосвічених верств населення, але й серед найелітарніших українських мовців.

Щоб переконатися, що це так, настроюю приймач на радіо Київ і прислухаюсь до лексики радіомовців. Нехтую мову дикторів, які не творять мовних стандартів, а йдуть у річищі норм, вироблених елітою, і прислухаюсь до мови метрів, ерудитів, володарів дум, творців історії. Взоруватися на еліту буде не одне майбутнє покоління. І це покладає на неї велику відповідальність в усіх сферах, отже й у сфері мовній. Чи свідома вона цієї відповідальности?

Слухаю і за якусь годину дізнаюсь із уст саме цієї категорії мовців, що нині ми **живЕмо** у важких умовах, і це буде доти, доки ми не **перейдЕмо** до ринку й не **займЕмось** приватизацією.

Таке наголошення цілком відповідає мові *старшого брата*, але це не українське наголошення. Українська мова має свої оригінальні наголосові моделі, і, нехтуючи їх, ми, хотівши того, чи ні, вдаємось до суржику.

Наші предки вживали українські моделі наголошення стихійно: ці моделі існували в їхньому мовному центрі органічно, і без жодної освіти, українці минулих століть говорили:

Модель А		*Модель Б*	
б'ємо́	**б'єте́**	**віді́б'ємо**	**віді́б'єте**
живемо́	**живете́**	**за́йдемо**	**за́йдете**
йдемо́	**йдете́**	**за́ймемо**	**за́ймете**
ковтнемо́	**ковтнете́**	**розі́рвемо**	**розі́рвете**
почнемо́	**почнете́**		

У наслідок же "зближення мов", на наголосові моделі мовного центру українця наклалися моделі наголошення "братніх мов", і органічність українського наголошення втрачено. Щоб відродити у нашій свідомості ці моделі, треба вдаватися до теоретичних міркувань.

Справді, не чувши правильної живої вимови, важко вирішити, як наголошувати слова:

б'ємо́ *чи* **б'є́мо?**	**пла́тимо** *чи* **платимо́?**
б'єте́ *чи* **б'є́те?**	**пла́тите** *чи* **платите́?**
йдемо́ *чи* **йде́мо?**	**розі́б'єте, розіб'є́те** *чи* **розіб'єте́?**
йдете́ *чи* **йде́те?**	**розі́рвемо, розірве́мо** *чи* **розірвемо́?**

Щоб відповісти, звернімось до моделей дієвідмінювання (*за Грінченком*):

Я	**живу́**	**почну́**	**гризу́**	**горю́**	**захищу́**	**лечу́**	**іду́**	**стаю́**
ТИ	**живе́ш**	**почне́ш**	**гризе́ш**	**гори́ш**	**захисти́ш**	**лети́ш**	**іде́ш**	**стає́ш**
ВІН	**живе́**	**почне́**	**гризе́**	**гори́ть**	**захисти́ть**	**лети́ть**	**іде́**	**стає́**
МИ	**живемо́**	**почнемо́**	**гриземо́**	**горимо́**	**захистимо́**	**летимо́**	**ідемо́**	**стаємо́**
ВИ	**живете́**	**почнете́**	**гризете́**	**горите́**	**захистите́**	**летите́**	**ідете́**	**стаєте́**
ВОНИ	**живу́ть**	**почну́ть**	**гризу́ть**	**горя́ть**	**захистя́ть**	**летя́ть**	**іду́ть**	**стаю́ть**

Як бачимо, коли наголос у першій і другій особі однини падає на останній склад, то в усіх дальших формах наголос зберігається на останньому складі.

Та не всі дієслова відміняються за цим зразком. У деяких дієсловах наголос у процесі відмінювання переходить із закінчення на основу (*за Грінченком*):

Я	**зайду́**	**зірву́**	**надішлю́**	**перейду́**	**пишу́**	**плачу́**	**розімну́**
ТИ	**за́йдеш**	**зі́рвеш**	**наді́шлеш**	**пере́йдеш**	**пи́шеш**	**пла́тиш**	**розі́мнеш**
ВІН	**за́йде**	**зі́рве**	**наді́шле**	**пере́йде**	**пи́ше**	**пла́тить**	**розі́мне**

МИ	**за́йдемо**	**зі̲рвемо**	**наді̲шлемо**	**пере́йдемо**	**пи́шемо**	**пла́тимо**	**розі̲мнемо**
ВИ	**за́йдете**	**зі̲рвете**	**наді̲шлете**	**пере́йдете**	**пи́шете**	**пла́тите**	**розі̲мнете**
ВОНИ	**за́йдуть**	**зі̲рвуть**	**наді̲шлють**	**пере́йдуть**	**пи́шуть**	**пла́тять**	**розі̲мнуть**

Як бачимо, коли наголос у першій особі однини падає на закінчення, а у другій особі – переходить на основу, то наголос другої особи зберігається і в решті форм[1].

Виходить, в усіх випадках українці ніколи у дієслівних закінченнях не наголошують склади **-ет-**, **-ем-**, **-им-**, **-ит-**. Ці склади немов зачаровано. Їм, як кажуть лікарі, наголос протипоказано. Проте цей закон писано не для всіх.

Прислухаймось до володарів дум. Чи вони дотримують його?

Ясна річ, що після століть русифікації важко вимагати від зрусифікованих мас правильної вимови. Але той, хто взяв на себе місію боронити українську мову, має боронити її до кінця, передусім контролюючи самого себе: чи не є він носієм суржику? Бо хибна форма, вжита літератором, артистом, культурним діячем, повториться згодом у мільйонах суржикових копій в устах *менших братів*.

Треба сказати, що наведені зразки наголошення визнають усі українські правописи. Правда, правопис Кагановича–Постишева і тут не обійшовся без перекручень, штучно запровадивши для деяких слів виняткові моделі наголошення. За словниками УССР виняткову схему наголошення має дієслово **пойняти**:

	Загальне правило (за Гр.)					*Модель УССР для* **пойняти**
Я	**займу́**	**зді̲йму́**	**перейму́**	**пойму́**	**прийму́**	**пойму́**
ТИ	**за́ймеш**	**зді̲ймеш**	**пере́ймеш**	**по́ймеш**	**при́ймеш**	**пойме́ш**
ВІН	**за́йме**	**зді̲йме**	**пере́йме**	**по́йме**	**при́йме**	**пойме́**
МИ	**за́ймемо**	**зді̲ймемо**	**пере́ймемо**	**по́ймемо**	**при́ймемо**	**поймемо́**
ВИ	**за́ймете**	**зді̲ймете**	**пере́ймете**	**по́ймете**	**при́ймете**	**пойме́те**
ВОНИ	**за́ймуть**	**зді̲ймуть**	**пере́ймуть**	**по́ймуть**	**при́ймуть**	**пойму́ть**

У стовпчику *Загальне правило* – наголос на основі, а у стовпчику *Модель УССР для* **пойняти** – всупереч загальній моделі наголос на закінченні. Модель УССР суперечить мовній практиці українців, а також пам'яткам минулого. У штучності такого "нововведення" нас переконує вищенаведена схема *Загальне правило* (за Гр.), засвідчена літературними й лексикографічними пам'ятками

7. ВИБАГЛИВІ ПРИРОСТКИ (префікси)

Ой, венге́рко, ве́нгерко, венгерко́!
Позич мені лю́стерко, люстерко́!
А я вуса пі́дкручу, підкручу́,
Завтра рано до́ручу, доручу́...

У цих рядках народньої пісні для ритмомелодичного ефекту використано можливості так званого рухливого наголосу. Український наголос часом може бути рухливий. Можна сказати **ми не́сли** і **ми несли́**, або **чо́вен** і **чове́н**. Але така наголосова свобода не завжди припустима. Є слова, що від зміни наголосу змінюють своє значення: **ви́года** *(прибуток)* і **вигі́да** *(комфорт)*, **шкода́** *(даремно)* і **шко́да** *(втрата)*, **по́хід** *(хода)* і **похі̲д** *(військова операція)*.

Подекуди наголос у слові розрізнює морфологічні форми слова:

[1] Цей, набутий другою особою однини, наголос такий "упертий", що поширюється й на пасивні дієприкметники минулого часу: **зі̲рваний**, **наді̲сланий**, **пере́йдений**, **пи́саний**, **пла́чений**, **розі̲м'ятий**, **розі̲п'ятий**.

Недоконана форма дієслова	*Доконана форма дієслова*
виміря́ти	**ви́міряти**
випруча́ти	**ви́пручати**
вируба́ти	**ви́рубати**
висипа́ти	**ви́сипати**

Беручи до уваги ці факти, літературна мова старається унормувати наголосове господарство, встановити певні канони. Ми вже знаємо про існування *зачарованих складів*, які у правильному мовленні ніколи не наголошувано. Існують і інші закони наголошення, характерні для української мови.

Утворюючи іменники від дієслів або інших іменників шляхом приєднання приростків (префіксів) **ви-**, **від-**, **за-**, **на-**, **над-**, **об-**, **пере-**, **під-**, **по-**, **при-**, **про-**, **роз-**, українці традиційно зберігали наголос на приростку:

А. Двоскладові слова

за́дум	**по́клик**	**при́клад**	**про́від**	**ро́згляд**
за́клик	**по́тяг**	**при́нос**	**про́гин**	**ро́змах**
за́хід	**по́шук**	**при́стрій**	**про́дух**	**ро́зстріл**

Б. Три-і-чотирискладові слова

за́грава	**по́душка**	**пере́біг**	**при́гадка**	**про́машка**	**ро́зкладка**
за́тичка	**по́ділка**	**пере́спів**	**при́повідка**	**про́шарок**	**ро́звилка**
за́ставка	**по́кришка**	**пере́вірка**	**при́щіпка**	**про́світок**	**ро́звиток**
за́в'язка	**по́воріт**	**пере́куска**	**при́мовка**	**про́тинка**	**ро́звідка**
за́тишок	**по́смішка**	**пере́діл**	**при́гравка**	**про́весна**	**ро́зголос**
за́тинка	**по́свідка**	**пере́тин**	**при́співка**	**про́зірка**	**ро́збовток**
за́гадка	**по́критка**	**пере́гляд**	**при́чіпка**	**про́лісок**	**ро́змисел**

Більшість питомих українських слів мають такий наголос. Можна сказати, що це – "майже правило". "Майже правило", бо воно має багато винятків, коли наголос може падати не на приросток: **розгро́м**, **зачи́н**, **набі́р**, **розко́л**, **обма́н**.

Проте згадане "майже правило" дуже помічне́ у вирішенні сумнівних випадків. Так, у різних словниках слово ***затримка*** подано то з наголосом на **А**: **за́тримка**, то з наголосом на **И**: **затри́мка**, а то й з обома наголосами: **за́три́мка**. Маючи перед собою наведене "майже правило", ми віддаємо перевагу формі **за́тримка**, знаючи, що наголос на приростку нашій мові властивіший. Те саме із словами **розв'язка**, **перекрій**, **примітка**, **проміжок**, **поправка**. Наведене "майже правило" помагає реконструювати у цих словах наголос на приростку, додавши ці слова до наведеної вище таблиці *Б*:

за́тримка **по́правка** **пере́крій** **при́мітка** **про́міжок** **ро́зв'язка**.

Спотворюючи українську мову, вороги нашого слова намагалися ліквідувати українське наголошення і запровадити чуже. Так, слово **по́душка** у словниках УССР обернулося на **поду́шку**, як і в російській мові, слово **за́грава** на **загра́ву**. І таких "правок" сотні. Ця практика змушує нас пильніше придивлятися до "переголошених" окупантами слів: звертатися до словників минулого і вдаватися до реконструкції наголосу, застосованої вище до слова **затримка**.

8. НАЙВИБАГЛИВІШИЙ З УСІХ

Згадка про винятки з "майже правила" у попередньому розділі вимагає деякого уточнення. Річ у тім, що один приросток української мови вирізняється серед інших приростків своєю "любов'ю" до наголошення. Це приросток **ви-**. У двоскладових іменниках цей приросток

завжди наголошений. І це правило не знає винятків. Щодо три-й-більше-складових іменників, то тут можливі винятки.

Двоскладові іменники	*Трискладові іменники*
ви́брик	**ви́вірка**
ви́клад	**ви́нахід**
ви́крут	**ви́няток**
ви́літ	**ви́родок**
ви́ряд	**ви́сівки**
ви́ступ	**ви́сновок**
ви́хід	**ви́тівка**

Трискладові іменники, утворені приростком **ви-**, можуть мати наголос і не на приростку:

виго́да
вида́ток
вило́га
вимо́га
виста́ва.

Рівень сучасного мовознавства не дозволяє пояснити, чому приросток **ви-** має таку виняткову здатність перебирати на себе наголос. Можливо, що з дальшим розвитком науки це явище буде пояснено.

Виняткові здібності приростка **ви-** виявляються не лише на дво-і-більше-складових іменниках, але і в інших граматичних формах, де інші приростки "не затримують" на собі наголос слова. До таких форм належать, наприклад, доконані дієслова:

ви́бити	**ви́рахувати**	**ви́садити**

але

заби́ти	**зарахува́ти**	**насади́ти**
обби́ти	**обрахува́ти**	**обсади́ти**
переби́ти	**перерахува́ти**	**пересади́ти**
приби́ти	**підрахува́ти**	**підсадити**
проби́ти	**розрахува́ти**	**посади́ти**.

Утворені від наведених доконаних дієслів дієприкметники з приростком **ви-** й собі зберігають наголос на приростку:

ви́битий
ви́рахований
ви́саджений.

Треба підкреслити ще раз, що йдеться лише про доконані дієслова. Недоконані дієслова цьому правилу не підлягають. Досліджена властивість приростка **ви-**, як і всяка інша мовна закономірність, може бути незаступимим арбітром під час розв'язання сумнівних випадків і "неправильних" наголосів.

Так, українські словники, включно з допогромними, слово **витривалий** фіксують з наголосом на **А**: **витрива́лий**. Проте у живій мові (серед "двомовців") можна почути і наголос на **И**: **ви́тривалий**. Хто має рацію: словники чи мовці?

Спробуймо відповісти на це питання, покладаючись на наші спостереження.

Словники фіксують дієслово **ви́тривати**. Згідно з попереднім викладом, утворені від доконаних дієслів з наголошеним приростком **ви-** дієприкметники минулого часу зберігають наголос дієслова. Це правило не має винятків:

Дієслово	*Дієприкметник*
ви́буяти	**ви́буялий**
ви́бухнути	**ви́бухлий**
ви́голодніти	**ви́голоднілий**
ви́горіти	**ви́горілий**
ви́людніти	**ви́люднілий**
ви́шити	**ви́шитий**

Закономірність збереження наголосу на приростку **ви-** у дієприкметниках минулого часу, утворених від доконаних дієслів, дозволяє зробити висновок, що і дієслово

ви́тривати *творить дієприкметник* **ви́тривалий**.

На перший погляд виглядає, що той, хто вимовляє **ви́тривалий**, має рацію. А втім це лише на перший погляд. Річ у тім, що хоч слово **витривалий** утворено як дієприкметник, воно виконує в мові функцію прикметника із значенням **загартований**. У ролі дієприкметника це слово належало б вимовляти **ви́тривалий** із значенням ***той, що витривав***, та в цій ролі його не вживають. Очевидно, що слово **ви́тривалий** мовці утворили від дієслова **ви́тривати** як дієприкметника. Проте з бігом часу дієприкметник набув якости прикметника. Як бачимо, мовці минулого, які володіли почуттям мови підсвідомо, вживаючи слово **ви́тривалий** як прикметника, перенаголосили його на **витрива́лий**. Саме з живої мови і з живим наголосом це слово потрапило і до літературної. Наявність подекуди вимови **ви́тривалий** розкриває нам картину словотворення, що мало місце продовж довгих століть:

Дієслово	*Дієприкметник*	*Прикметник*
ви́тривати	**ви́тривалий**	**витрива́лий**

Чи треба зазначати у словниках обидва наголоси у цьому слові? Мабуть, ні, бо вживане як прикметник слово **витривалий** мусить мати наголос на **А**.

9. ЛІНГВІСТИЧНА ПАТОЛОГІЯ

Дослідження наголосу вимагає певних термінологічних стандартів. Отож, треба домовитись про термінологію. Наголос у словах може падати на ряд позицій:

на останній склад:	**верба́**	(1)
на передостанній склад:	**пере́рва**	(2)
на третій з кінця склад:	**пере́бовтом**	(3)
на четвертий з кінця склад:	**за́головок**	(4)
на п'ятий, на шостий і т. д.		

Назвім наголос (1) *чоловічим*, наголос (2) – *жіночим*, наголос (3) – *дактилічним*, наголос (4) – *гіпердактилічним*.

Той, хто обертається у живомовному середовищі, має змогу чути з уст мовців часом неузвичаєні наголоси. Так, з уст людей, вихованих у родинах, де крім української мови не вживано ніякої, можна почути таке наголошення:

бібліо́тека	**поне́ділок**	(5)
по́верхня	**прости́рало**	
по́чесний	**міжна́родній**	
запи́тання	**пере́ворот**	
на́родній	**у́спішний**	
пове́дінка	**Ча́йківський** *(прізвище)*	

Зауважмо, що наголоси слів (5) – дактилічні.

Кожен знавець мови скаже, що такі наголоси літературною мовою не канонізовано. Але дослідім ці наголоси глибше, чи такі вже вони помилкові.

Вивчення відхилень від нормальних функцій того чи того органу, помагає медикам зрозу́міти суть фізіологічних процесів у людському організмі. Таке вивчення покладено на спеціяльну науку – *патологію*.

Скористаймося й собі відхиленнями від норми для дослідження мовних явищ. Засвідчивши наявність "хибних" дактилічних наголосів, звернімось до "правильних". І тут впадає в око, що українська мова у три-й-більше-складових словах дуже широко практикує саме дактилічний наголос:

Іменники та прикметники

вра́ження	**пере́вертень**	**ко́взанка**	**брижо́ватий**	**гурко́тнява**	**бу́льбашка**
зве́дення	**пере́ділка**	**ма́занка**	**глухо́ватий**	**писко́тнява**	**іграшка**
зве́рнення	**пере́пічка**	**мо́вчанка**	**коло́ворот**	**ти́снява**	**ко́лесо**
зна́чення	**пере́пустка**	**пи́санка**	**кругло́ватий**	**тріско́тнява**	**ко́лія**
зру́шення	**пере́тинка**	**ру́банка**		**цоко́тнява**	**напри́кінці**
пра́гнення		**чи́танка**		**шалапу́тнява**	**ре́шето**

Дієслова та іменники

зло́стити	**поле́жати**	**доде́ржати**	**доде́ржання**
кля́скати	**поли́сіти**	**затри́мати**	**дотри́мання**
лю́тити	**посто́яти**	**обсто́яти**	**утри́мання**
плю́скати	**си́віти**	**підско́чити**	**ришто́вання**
се́рдити	**ста́ріти**	**прино́сити**	**спросто́вання**
тріпати	**угле́діти**	**прихо́дити**	**угрупо́вання**

Про характерність дактилічного наголосу саме для української мови свідчить той факт, що в інших слов'янських мовах більшість наведених форм мають жіночий або чоловічий наголос.

Мені можуть закинути, що багато іменників, наприклад, які закінчуються на **-ання**, мають наголос жіночий:

бажа́ння
блука́ння
змага́ння
пита́ння
чека́ння
шука́ння.

Тому, хто зробить такий закид, цікаво буде дізнатися, що мовці певних регіонів не шанують цього "жіночого царства наголосів", а наголошують третій з кінця склад, тобто практикують дактилічний наголос:

ба́жання
голосо́вання
засну́вання
огрівання
пи́тання

У словнику Б. Грінченка зафіксовано кілька таких "неправильних" наголосів:

діло́вання
поши́вання.

Дактилічний наголос для цієї "сім'ї" слів практикує і літературна мова:

заклопо́тання
засі́дання
зачудо́вання
здиво́вання
зобов'я́зання
обдаро́вання
ришто́вання
угрупо́вання
уподо́бання

Отже, дактилічний наголос зовсім не "чужак" в українській мові. Це наш самобутній наголос.

Ще один приклад. У словниках існує розбіжність у наголошенні іншомовних слів, що закінчуються на **-ія**.

У Голоскевича:

Дактилічний наголос	*Подвійний наголос*	*Жіночий наголос*
буржуа́зія	**ґаланте́рія**	**анемія**
	гісте́рія	**галерія**
	дисенте́рія	**кулінарія**
		летаргія
		малярія
		носталгія
		перипетія

У Андрусишина:

Дактилічний наголос	*Подвійний наголос*	*Жіночий наголос*
лета́ргія	**ґаланте́рія**	**анемія**
літу́ргія	**гісте́рія**	**галерія**
маля́рія	**дисенте́рія**	**перипетія**
	носта́лгія	

У Огієнка:

Дактилічний наголос	*Подвійний наголос*	*Жіночий наголос*
	маля́рія	

У Панейка:

Дактилічний наголос	*Подвійний наголос*	*Жіночий наголос*
ане́мія	**ґаланте́рія**	
бате́рія	**дисенте́рія**	
буржуа́зія	**носта́лгія**	
гісте́рія		
ґале́рія		
куліна́рія		
лета́ргія		
літу́ргія		
перипе́тія		

Хто має рацію?

За совєтських часів усі такі розбіжності вирішувано просто: прищеплювано російський наголос. Це радше політична, ніж наукова розв'язка. На мій погляд, у цих випадках треба віддавати перевагу дактилічному наголосові. Він українськіший, ніж будь-який інший, тому з погляду соборности наведені слова найправильніше наводити у словниках з двома наголосами: дактилічним та жіночим.

Дослідження лінгвістичної патології відкриває нам цікаву істину: дактилічний наголос у словах з трьома і більше складами – питомий український наголос. І навряд чи виправдано виправляти мовців, які кажуть **запи́тання**, **пере́ворот** тощо. Виправляючи таких мовців, ми

позбавляємо себе можливости на відхиленнях від норми досліджувати й відроджувати норму. Відроджуючи український природній наголос, нам треба погодитися, що деякі слова з числа "неправильно наголошуваних" слід записувати у словниках з подвійним наголосом:

замі̱ша́ння
запи́та́ння
пере́воро́т
пове́ді̱нка
по́ве́рхня.

А час покаже, який наголос дістане більше поширення. Можливо й таке, що обидва наголоси співіснуватимуть без жодного тертя, бо ритмомелодична тональність нашої мови передбачає рухливість наголосів у мовному потоці, залежно від вимог ритмомелодики. Наприклад, ніхто з природніх українських мовців не скаже "машинка до **писа́ння**", а тільки "до **пи́сання**". Зате пару слів "**писання** Куліша" ніхто не скаже "**пи́сання** Куліша", а тільки "**писа́ння** Куліша".

Про що це говорить?

Про те, що кожна окрема національна мова має свої неповторні особливості, яких немає в інших мовах, і тому не можна окрему самобутню мову "підстригати" під гребінці інших мов. Мовні риси української мови не мають аналогів у інших, навіть дуже близьких мовах, тому усякі політикою породжені махінації щодо зближення або злиття мов, це практично означає знищення самобутньої неповторности "зближуваної" мови або її знищення. Українське усне мовлення підпорядковано ритмомелодиці – це особлива риса української мови, і законодавці мовних канонів мусять іти за мовною традицією, а не "ґвалтувати" мовців ухваленими у кабінетах "нормами". Норми мають закріпляти особливості мовлення, а не руйнувати їх. Тому узаконення подвійного наголошення у ряді слів – це нагальна вимога здорового глузду до мовознавчих інституцій. Усяке знищення духовного витвору тисяч, коли не мільйонів, поколінь, є злочином проти людства, злочином проти тої національної спільноти, яка цей витвір здійснила.

Треба сказати, що вороги українського слова, валашаючи нашу мову, дуже не полюбляли саме дактилічного наголосу. Через це в окупаційних словниках пророблено такі "операції" з наголошенням наших слів:

Питомий український наголос	*Накинутий наголос*
літу́ргія	**літургі̱я**
мо́вчанка	**мовча́нка**
пасо́ви́сько	**пасови́сько**
пере́любство	**перелю́бство**
писко́тнява	**пискотня́ва**
повиро́стати	**повироста́ти**
розпро́стати	**розпроста́ти**
стреко́тнява	**стрекотня́ва**
ті̱снява	**тісня́ва**
трі̱пати	**тріпа́ти**
тріско́тнява	**тріскотня́ва** (СУМ)

Цікаво простежити, як здійснювано такі "операції". Так, слово **розпростати** словник Грінченка фіксує з наголосом на **О**: **розпро́стати**. Після 1933 р. *академіки* УССР визнали в цьому слові два наголоси: **розпро́ста́ти**. Так його фіксують, наприклад, "Українсько-російський словник" (Київ: Наукова думка, 1964), словник-довідник "Українська літературна вимова і наголос" (Київ: Наукова думка, 1973). А вже в "Орфографічному словнику української мови" (Київ: Наукова думка, 1977) це слово фігурує лише з одним – спільним з російським – наголосом: **розпроста́ти**.

У розділі 17 читач знайде словничок слів, які зазнали валашання (кастрації) на операційному столі деукраїнізаторів. Усі слова у словничку записано з реконструйованим наголосом. Ясна річ, що словничок неповний: це лише те, що автор постеріг, користуючись окупаційними словниками. Треба сподіватись, що молода генерація мовознавців доповнить цей словник і внесе відповідні поправки до лексикографічних видань.

10. ВІДХИЛЕННЯ ЧИ НОРМА?

Спостережлива особа зверне увагу і на таку рису живого мовлення: мовці вимовляють слова

визнання́ (1)
завдання́
навчання́

з чоловічим наголосом тоді, як у словниках СССР ці слова дано з жіночим наголосом:

визна́ння (2)
завда́ння
навча́ння.

Хто має рацію?

Гляньмо пильніше на моделі наголошення аналогічних двоскладових слів:

брання́ (3)
вчання́ *(якби слово існувало, то саме в такій формі)*
дання́
дбання́
ждання́
звання́
знання́
слання́ *(якби слово існувало, то саме в такій формі)*
спання́.

Наведені слова годі наголошувати інакше. Такий стандарт наголошення викликає у мовців аналогічне наголошення і в похідних від слів групи (3) словах:

дання́	**брання́**	**вчання́**	**знання́**	**дбання́**	**слання́**	(4)
видання́	**зібрання́**	**навчання́**	**визнання́**	**надбання́**	**заслання́**	
віддання́	**убрання́**		**зізнання́**	**придбання́**	**наслання́**	
надання́			**пізнання́**			
подання́						

У такому наголошуванні важко не визнати рацію за мовцями. Так легше вимовляти, і так легше розуміти ці слова, що походять від слів (3) з чоловічим наголошенням. Через масовість такої вимови, що не суперечить українським наголосовим моделям, наведене чоловіче наголошення слід канонізувати поряд із досі канонізованим жіночим наголошенням, тобто записувати ці слова у словниках так: **навча́ння́**, **визна́ння́** тощо.

Зачепивши питання канонізованих і неканонізованих наголосів, не можна обминути й інших випадків невиправданого шельмування живого наголошення. У живому мовленні дієслово **плескати** дуже часто наголошують на звукові **Е**: **пле́скати**. Проте більшість словників записують це слово із наголосом на **А**: **плеска́ти**. Лише “Російсько-український фразеологічний словник” В. Підмогильного та Є. Плужника (Київ, 1993) фіксує слово **плескати** з наголосом на **Е**: **пле́скати**.

Дослідження наголосових моделів засвідчує, що варіянти слова **плескати** мають канонізований дактилічний наголос:

Канонізовані форми	*Канонізовані варіянти*	*Живомовні форми*
плеска́ти в долоні	**кля́скати в долоні**	**пле́скати в долоні**
плеска́ти язиком	**ля́скати язиком**	**пле́скати язиком**
плеска́ти водою	**плю́скати водою**	**пле́скати водою**

Варіянтні форми від **плескати – кля́скати, ля́скати, плю́скати** – безперечно мають спільне з цим словом походження, і отже дактилічний наголос варіянтних форм не випадково збігається з дактилічним наголосом живомовних форм. Цей наголос присутній і в похідних від форми **плескати** словах:

пле́сканець **пле́сканка**.

Наявність варіянтів слова **плескати** з дактилічним наголосом, а також живомовна тенденція вживати це слово з дактилічним наголосом дають підстави вважати дактилічний наголос у цьому слові одним з двох можливих наголосів і рекомендувати записувати його у словниках з подвійним наголосом: **пле́ска́ти**.

11. МНОЖИНА МАЄ СВОЇ ПРИМХИ

Наголос в українській мові виконує ще й функцію морфологічну, зокрема помагає розрізняти похідні форми слова, наприклад, множину від однини:

Однина	*Множина*	(1)
вода́ (*жіночий рід*)	**во́ди**	
мо́ре (*ніякий рід*)	**моря́**	
рід (*чоловічий рід*)	**роди́**	

Як бачимо, утворення множини вимагає заразом зміни наголосу.

Колись, очевидно, цій рисі підлягали всі іменники, що творили форми множини. Українська мова зберегла таке переголошення і в низці слів, які в інших слов'янських мовах його втратили. Цю особливість нашої мови мусить пам'ятати кожен, хто хоче говорити українською мовою. Наведу кілька таких слів:

Однина	*Множина*	(2)
ба́ба	**баби́**	
ба́тько	**батьки́**	
весі̲лля	**весілля́**	
ви́шня	**вишні̲**	
кри́хта	**крихти́**	
ма́ма	**мами́**	
ма́ти	**матері̲**	
та́то	**тати́**	
моли́тва	**молитви́**	
пі̲сня	**пісні̲**	
пла́хта	**плахти́**	
пшени́ця	**пшениці̲**	
ски́рта	**скирти́**	
ти́сяча	**тисячі̲**	
то́рба	**торби́**	
ха́та	**хати́**	
шар	**шари́**	
ша́бля	**шаблі̲**	

Особливо "популярний" такий наголос у іменників жін. роду з наростком (суфіксом) **К**:

Однина	*Множина*	(3)
жі̲нка	**жінки́**	
по́душка	**подушки́**	
сторі̲нка	**сторінки́**	
ха́тка	**хатки́**	
украї̲нка	**українки́**	

Жива мова шанує цю рису куди послідовніше, ніж писемна – літературна. У живому мовленні можна почути:

Множина		*Однина*	(4)
бараболі̲	*від*	**бараб́оля**	
кукурудзи́	*від*	**кукуру́дза**	

а також

бомби́	*від*	**бо́мба**	(5)
кишені̲	*від*	**кише́ня**	
криниці̲	*від*	**крини́ця**	
машини́	*від*	**маши́на**	
ручки́	*від*	**ру́чка** (*якою пишуть*)	
черешні̲	*від*	**чере́шня**.	

З наведених прикладів літературна мова визнає наголос на закінченні у множині жіночого роду слів (2), (3) та очевидно (4). (Очевидно, бо наголос слів (4) належно не опрацьовано: словники множини не наводять, або наводять помилково). Таку непослідовність у канонізації українського наголосу можна пояснити особливостями українського культурного відродження (*див.* розділ 24).

Щодо неканонізованого наголосу у словах (5), то він має право на існування, бо відбиває характерну рису живої мови, і реконструктори неспотвореного українського мовлення мають канонізувати цей наголос як варіянт до визнаного сьогодні.

12. КОНФУЗ ІЗ "ПАНЕЮ"

Дослідження наголосових моделей множини помагає вирішити нерозв'язані питання українського мовознавства. До таких проблем належить питання: чи відмінюване слово **пані**?

Це питання порушив не мовознавець і не академік, а український патріот Микола Климишин, що оприлюднив у пресі вільного світу статтю на цю тему. Переказую зміст статті М. Климишина (Гомін України, Торонто, ч. 24, 10 червня 1981 р.):

М. Климишин слушно поставив питання "Чи слово **пані** дійсно невідмінюване?". Він наводить ряд прикладів з літературних творів таких авторів:

М. Рильський, переклад "Пана Тадеуша" А. Міцкевича (Київ: Дніпро, 1964):

"Пан Тадеуш з панами і **панями**..." (стор. 128)
"І хоч я з **панею** хотів би..." (стор. 319)

У. Самчук, "На білому коні. Спомини і враження". (Вінніпеґ, Канада: В-во "Волинь", 1972):

"Він мене познайомив з багатьма цікавими людьми, а між ними із **панею** фон Л..." (стор. 24)
"А деякі з цих **пань**..." (стор 71)

Галина Журба, "Далекий світ" (Буенос Айрес, 1955):

"Поміж **панями** сидів Едмунд..." (стор. 139)

З цих прикладів випливає, що слово **пані** таки відміняється.

Нема сумніву, що дослідивши глибше твори класиків, можна знайти багато більше прикладів, які свідчать, що слово **пані** – слово відмінюване. Конфуз же, який стався з цим словом, як і з багатьма іншими рисами нашої мови – це наслідок особливого – під'яремного – розвитку українського мовознавства і українського відродження (ширше про цей розвиток у розділі 24). Порівнюючи дослідження М. Климишина з дослідженням наголосових моделей множини (розділ 11), побачимо, що вони одне одного доповнюють:

Однина	*Множина*
ма́ма	**мами́**
ба́ба	**баби́**
ха́та	**хати́**
пісня	**пісні**
ша́бля	**шаблі**

отже

па́ні	**пані**.

Слово **па́ні** у множині, як і інші іменники жіночого роду, міняє свій наголос і дістає звучання **пані**. Саме так воно і звучить в узвичаєному звертанні: "**Пані й пано́ве!**", поширеному серед українців вільного світу й забутому на материковій Україні через втручання держави до мовних процесів та вилучення з ужитку ввічливої лексики. Наголос у наведеному вище звертанні є природній український наголос.

Додати треба, що й словник Грінченка, хоч і каже, що слово **пані** невідмінюване, зате саме слово подає з двома наголосами: **па́ні.** Важко собі уявити, щоб українці вживали варіянт **пані** у звертанні до одної особи. Очевидно, що у записах, які обробляв Грінченко, записувачі зазначали наголос **пані** саме у випадках, коли йшлося про кількох осіб, тобто про множину. На підставі цих спостережень, немає жодного сумніву, що слово **пані** треба мати за відмінюване слово.

13. ЩЕ ОДНЕ "МАЙЖЕ ПРАВИЛО"

Зміна наголосу у процесі творення морфологічних форм властива й іншим граматичним категоріям української мови. Так, утворюючи форму прислівника від три-й-більше-складових прикметників найдавнішого походження, українці жіночий та чоловічий наголос прикметника здебільшого обертають на дактилічний у прислівнику:

Прикметник	*Прислівник*	(1)
весе́лий	**ве́село**	
висо́кий	**ви́соко**	
глибо́кий	**гли́боко**	
деше́вий	**де́шево**	
дороги́й	**до́рого**	
здоро́вий	**здо́рово**	
зеле́ний	**зе́лено**	
молоди́й	**мо́лодо**	
соло́дкий	**со́лодко**	
соло́ний	**со́лоно**	
хоро́ший	**хо́роше**	
широ́кий	**ши́роко**	
холо́дний	**хо́лодно**	

Знову таки ми маємо тут діло лише з "майже правилом", бо існують винятки:

бага́тий	*але*	**бага́то**	*а не*	**ба́гато**	(2)
дале́кий	*але*	**дале́ко**	*а не*	**да́леко**	
серди́тий	*але*	**серди́то**	*а не*	**се́рдито**	
суво́рий	*але*	**суво́ро**	*а не*	**су́воро**.	

Нагадаю ще раз, що прикметники (1) і (2) належать до найстародавніших українських слів.

Для прикметників пізнішого походження "майже правило" не таке *муроване*. Свіжіші походженням прикметники – а надто з наростком (суфіксом) **-н-** – не визнають "майже правила":

Прикметник	*Прислівник*	(3)
наді̱йний	**наді̱йно**	
пова́жний	**пова́жно**	
умо́вний	**умо́вно**	
фігу́рний	**фігу́рно**	
фриво́льний	**фриво́льно**	

А втім і серед новіших форм стародавнє "майже правило" діє:

Прикметник	*Прислівник*	(4)
головни́й	**го́ловно** (Анд.)	
голо́дний	**го́лодно**	
зати́шни́й	**за́тишно**	
порошни́й	**по́рошно**	
потайни́й	**по́тайно**	

Діє "майже правило" і в живій мові. Хто дослухається до живої мови, може почути такий "хибний" наголос:

рахувавши **пере́січно** це становить...

Нема мови, що наведений наголос не узвичаєний, словниками не зафіксований, тобто – "хибний". А втім, звернімось до моделей наголошення, розглянутих у цьому розділі. Річ у тім, що саме так має бути наголошений прислівник, утворений від прикметника **пересі̱чний**, згідно з "майже правилом" українського наголосу.

"Помилковий" наголос на **Е** у слові **пере́січно**, стихійно вживаний мовцями, потверджує існування "майже правила" для наголошення прислівників у мовному центрі українських мовців.

Спостережене "майже правило" дозволяє з більшою певністю вирішувати сумнівні випадки наголошення. Справді, як правильно наголошувати:

ба́йдуже	*чи*	**байду́же**
безко́рисно	*чи*	**безкори́сно**
ви́димо	*чи*	**види́мо**
во́лого	*чи*	**воло́го**
ко́рисно	*чи*	**кори́сно**
мо́вчазно	*чи*	**мовча́зно**
пере́січно	*чи*	**пересі̱чно**
ста́ранно	*чи*	**стара́нно**
хо́оробро	*чи*	**хоро́бро**.

У словниках, як і в живому мовленні, нема одностайности. Той же, хто хоче відродити українські наголосові моделі, має брати до уваги таке:

А) у три-й-більше-складових словах для українців дуже характерне дактилічне наголошення;

Б) серед три-й-більше-складових прислівників діє “майже правило”, за яким такі прислівники набувають дактилічного наголосу.

Ці міркування змушують нас віддати перевагу наголосові у лівому стовпчику, і рекомендувати деякі з цих слів записувати у словниках з подвійним наголосом.

14. ЩЕ ПРО “ПОМИЛКОВИЙ” НАГОЛОС

Переголошення лексичних форм під час морфологічних змін – характерна риса української мови. Цю рису спостерігаємо при утворенні множини іменників, а також при утворенні прислівників від прикметників, описаному в розділі 13. Риса ця не є законом: на наголошення лексичних форм впливає ще й звукова структура слова. Очевидно, що сказати **ба́гато** або **да́леко**, наголошуючи перший склад, перешкоджають правила милозвучности. Отже, наголос у слові залежить від багатьох чинників, не виключаючи й милозвучности, і, як уже згадувано, він може бути рухливий. У мовній практиці дуже часто подибуємо подвійний наголос, коли одне й те саме слово вживається мовцями з подвійним – іноді потрійним – наголосом:

Подвійний наголос	*Потрійний наголос*
ву́гі́лля	**за́ти́шни́й**
пасо́ви́сько	**зі́бра́ння́**
пі́тьма́	**кла́до́ви́ще**
сіно́жа́ть	**ні́яки́й**
ха́ле́па	**у́бра́ння́**
че́рга́	
я́сни́й	
чо́ве́н	

Таких розбіжних наголошень жива мова знає більше. Наявність розбіжних наголошень сьогодні, дозволяє припустити, що і в минулому розбіжне наголошення мало місце у практиці мовлення, і зустрічалося значно частіше. У процесі ж спілкування мовці кінець-кінцем віддавали перевагу найбільш – скажемо так – конкурентоздатному варіянтові. Варто підкреслити, що наголошення слів підпадало ще й перевірці на милозвучність. Така перевірка у різних словесних комбінаціях віддавала перевагу такому або такому наголошенню.

Літературна мова старається навести лад у наголосовому господарстві, встановлюючи норми наголошення. Коли таке встановлення враховує загальний напрямок розвитку мови, воно сприяє удосконаленню мови. Коли ж таке встановлення переслідує політичні цілі, як це мало місце останні 60 років в УССР, то воно спрямоване на калічення і шельмування мови.

У розділі 9 описано як *академіки* УССР на замовлення окупаційної влади маніпулювали подвійним наголосом з кінцевою метою – запровадити єдині норми наголошення “від Калінінграду до Владивостоку”.

У живому мовленні, непідпорядкованому жодним штучним законам, процеси наголошення й перенаголошення відбуваються стихійно. Вивчення цих процесів може бути дуже корисне для зрозуміння законів розвитку мови без стороннього втручання й “регулювання”.

У “нерегульованому” мовленні спостережено кілька перенаголошень прикметників. Ті мовці, які вимовляють **пере́січно**, вимовляють і прикметник **пересічний** з наголосом на **Е**:

пере́січний підрахунок *або* **пере́січний** літератор.

Як пояснити таку вимову?

Річ у тім, що наголос прислівника, коли він часто вживається, має тенденцію переходити і на прикметник, що від нього утворено прислівник. Таку тенденцію можна пояснити ще й тим, що деякі прикметники в нашій мові саме і походять від прислівників:

Прислівник	*Прикметник*
на́різно *(матірня форма)*	**на́різний** *(похідна форма)*

У словнику Б. Грінченка слово **затишний** наведено з двома наголосами: **зати́шни́й**; прислівник **затишно** – теж із двома, але іншими наголосами: **за́ти́шно**. Як бачимо, варіант **за́тишно** утворено згідно з “майже правилом”. Однак наголосу на **А** для прикметника **затишний** Грінченко не фіксує. Але форму з наголосом на **А** наводять сучасні словники: **за́тишний**. У чім річ? Тут саме і виявилася тенденція часто вживаного прислівника “накидати” свій наголос своєму творцеві – прикметникові. Такі перенаголошення під впливом прислівника характерні і для ряду інших прикметників:

Матірня форма прикметника	*Прислівник*	*Варіянтна форма прикметника*
види́мий	**ви́димо**	**ви́димий**
пересі̲чний	**пере́січно**	**пере́січний**
сміли́вий	**смі̲ливо**	**смі̲ливий**
трудни́й	**тру́дно**	**тру́дний**
урочи́стий	**уро́чисто**	**уро́чистий**
чуйни́й	**чу́йно**	**чу́йний**
чутни́й	**чу́тно**	**чу́тний**

15. ЗВІЛЬНЕНІ З РОБОТИ ЗВУКИ

Процес вимови звуків і собі впливає на будову слів та зворотів. Із шкільної лави всі знають, що й на письмі й у вимові ми спрощуємо неоковирні сполучення з трьох і більше звуків:

вість	*але*	**вісник**	*а не*	**вісТник** (*випускаємо звук* **Т**)	(1)
перстень	*але*	**персня**	*а не*	**персТня** (*випускаємо звук* **Т**)	
тиждень	*але*	**тижня**	*а не*	**тижДня** (*випускаємо звук* **Д**).	

Такі спрощення знають і інші лексичні одиниці:

мілкий	*але*	**міленький**	*а не*	**мілКенький** (*випускаємо звук* **К**)	(2)
рідкий	*але*	**ріденький**	*а не*	**рідКенький** (*випускаємо звук* **К**)	
швидкий	*але*	**швиденький**	*а не*	**швидКенький** (*випускаємо звук* **К**).	

У прикладах (2) ми випускаємо звук **К**, який у “правильно утворених” формах **рідКеньКий, швидКеньКий** тощо мав би повторюватися двічі, утруднюючи вимову слова. Таке спрощення канонізують усі українські правописи.

Але і в цій рисі українського мовлення не обійшлося без перекручень. Згідно з вимовою українські правописи визнають спрощення звуків у таких словах:

Вільна	*але*	**віленський**	*а не*	**вільНенський** (*випускаємо звук* **Н**)	(3)
Дубне	*але*	**дубенський**	*а не*	**дубНенський** (*випускаємо звук* **Н**)	
Рівне	*але*	**рівенський**	*а не*	**рівНенський** (*випускаємо звук* **Н**).	

Правопис Кагановича–Постишева переробив назву міста **Рівне** на **Ровно**, але у прикметнику від **Ровно** зберіг спрощення звуку **Н**: **ровенський**, а не **ровНенський**. Після 50 років перекручення прийшло нарешті до відродження справжньої назви міста: **Ровно** стало **Рівним**. Але й тут не обійшлося без ляпсусу: мовознавці, виховані на традиціях *академіка* Бєлодєда, прийшли до “глибоко виваженого” рішення: не спрощувати вимову слова **рівенський**, а вживати неоковирну – з подвоєним **Н** – форму **рівНеНський**. Точнісінько, як у приказці про затятого богомола, який розбив собі лоба від надмірного старання.

Ляпсус із словом **рівненський** вимагає розумного перегляду.

Торкнувшись теми спрощень не можна проминути ще одної “правильної неправильности”, яку канонізує, на жаль, і правопис 1928 р. Мова йде про слово **мистець**. Згідно з правописом це слово слід відміняти так:

Однина	*Множина*	(4)
Н. **мистець**	**мистці**	
Р. **мистця**	**мистців**	
Д. **мистцеві (мистцю)**	**мистцям** *і т.д.*	

Вимова **мистця**, **мистці** украй неоковирна, вона суперечить властивій нашій мові рисі спрощення, зафіксованій, наприклад, у слові **чернець**:

Однина			*Множина*	(5)
Н. **чернець**			**ченці** (*випускаємо* **Р**)	
Р. **ченця**	*а не*	**чеРнця** (*випускаємо* **Р**)	**ченців** (*випускаємо* **Р**)	
Д. **ченцеві**	*а не*	**чеРнцеві** (*випускаємо* **Р**)	**ченцям** (*випускаємо* **Р**) *і т.д.*	

Послідовне дотримання української спрощеної вимови вимагає відміняти слово **мистець** за зразком (5)

Однина	*Множина*	(6)
Н. **мистець**	**митці** (*випускаємо* **С**)	
Р. **митця** (*випускаємо* **С**)	**митців** (*випускаємо* **С**)	
Д. **митцеві (митцю)** (*випускаємо* **С**)	**митцям** (*випускаємо* **С**) *і.т.д.*	

Таке відмінювання має бути канонізоване, бо воно відповідає практиці мовлення. Не треба забувати, що в українській мові існує варіянт до слова **мистець** – форма **митець**, яка відміняється саме за зразком (6).

16. ЕКСКУРСІЯ У 30-ті РОКИ

Уявімо, що ми перенеслися машиною часу у 30-ті роки XX ст. до міста Одеси, і змішалися з гамірливим натовпом школярів, які покидають стіни школи. І в цім живім потоці нам удалося підслухати такий діялог двох учнів:

УЧЕНЬ А: Будеш на зборах?
УЧЕНЬ Б: Я знаю?

Форму "Я знаю?", висловлену з питальною інтонацією, малолітні мовці, копіюючи старших, вживали як скорочення виразу "Хіба я знаю?", що кінець кінцем став значити "Не знаю". Передати питальну інтонацію на письмі може лише знак питання.

Якби при цьому діялозі був присутній учитель російської мови, він би неодмінно зауважив учневі Б, що той висловлюється "не по-людськи". Мова одеських учнів псувала нерви не одному заповзятому ревнителю імперської словесности.

Вираз "**Я знаю?**" передає невпевненість мовця. Учителі, очевидно, не могли відчути у цьому звороті питальної інтонації, і обурювались, коли на питання, чи правильно написано якесь слово на дошці, учень відповідав: "Я знаю?". Така відповідь миттю "заводила" вчителя і він волав: "Коли ти знаєш, то скажи!" Учень же – третього-четвертого класу – не міг пояснити освіченому неукові, що форма "Я знаю?", висловлена з відповідною інтонацією, це скорочена форма "Хіба я знаю?" або "Чи я знаю?", яку мовці скоротили, зберігши інтонацію. Питальна інтонація цілком виключала потребу повторювати слово **хіба** або **чи**.

Ця історія нагадує нам існування ще одного "секрету" української мови – інтонації. У живому мовленні, коли постає потреба швидко передати реакцію мовця, інтонаційні відтінки помагають мовцям висловити їхню зневагу, сумнів, вдоволення чи невдоволення.

Іронічна інтонація може змінити значення слова на протилежне. Найкраще це відтворюють діялоги:

А: Степан і далі дружить з картярами.
Б: **Пристойна** компанія! Нема що сказати!

Тут слово **пристойна** треба розуміти якраз у протилежному значенні.
Ще один діялог:

А: Хіба ж і ти дівкою не бігала на вулицю?
Б: А не бігала!
А: **Авжеж! Не бігала!** Як той хорт плигала через тини...

Авжеж! Не бігала!, висловлене з відповідною інтонацією, значить **Авжеж бігала!** Тобто іронічно-глузлива інтонація надає вислову протилежного значення.

17. ВІДРОДЖЕНИЙ НАГОЛОС. СЛОВНИЧОК

ане́мія	*див.* розділ 9
багряни́й	масова вимова: форма **ба́гряний** переходить у **багряни́й**
батере́ія→	*див.* розділ 9
ба́тьківщина	в усіх значеннях
безко́ри́сний	модель: **ви́димо – ви́димий**; *див.* розділ 14
безко́рисно	згідно з моделлю: **хоро́ший**, але **хо́роше**; *див.* розділ 13
божестве́нний	за Гр.
бо́ки	множина від **бік**: *ру́ки в бо́ки*
буржуа́зія	*див.* розділ 9
вида́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
види́мий	але **ви́димо**
визна́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
ви́роджне́нець	може повторювати наголос слова **ви́роджений**
ви́селе́нець	може повторювати наголос слова **ви́селений**
вислідни́й	у значенні *що є наслідком дії кількох сил*; *див.* **відчутни́й**
відда́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
відчутни́й	дієприкметники з наростком **-н-** мають наголос на **-ний**
втішне́нький	наголос здрібнілих прикметників падає на склад **-еньк**
вче́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
гаразди́	множина від **гаразд**; за Гр.
га́рматень (*снаряд*)	за Анд.
ги́кати	в усіх значеннях
гісте́рія	*див.* розділ 9
ґале́рія	*див.* розділ 9
діял́ло́г	два наголоси; за Гол.
до́бір	*див.* розділ 7
до́бірка	*див.* розділ 7
до́ро́бок	*див.* розділ 7
досту́пни́й	два наголоси; за Гр. і за Жел.
доне́змогу	за Гол.
душни́й	за Гр.
жалібни́й	за Гр.
жалюгідне́нький	*див.* пояснення до слова **втішне́нький**
жертве́нний	урочистий вжиток; за Жел.
завда́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
за́від	за Гр. та за Жел.
за́в'язка	в усіх значеннях
за́глушка	в усіх значеннях
за́головок	в усіх значеннях; *див.* розділ 7
заготівни́й	*див.* пояснення до слова **відчутни́й**

заготівни́к	модель: **степови́й – степови́к, керівни́й – керівни́к**
за́грава	за Гр.
заї́зд	*див.* розділ 7
запи́та́ння	*див.* розділ 9
засла́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
за́ставка	в усіх значеннях
за́тримка	*див.* розділ 7
зізна́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
зло́стити(ся)	згідно з живою вимовою
зне́стяму	за Гол.
інте́рес	у значенні **користь, зиск**
каламу́тни́й	наголос на **-ний** у Шевченка
ката́ло́г	за Гол.
кволе́нький	*див.* пояснення до слова **втішне́нький**
кла́до́ви́ще	*див.* розділ 18
колю́чий	у значенні **який коле** вживаємо **колки́й**
ко́ристь	за Анд. та за масовою вимовою
ко́ри́сний	**со́вість – со́вісний**, отже **ко́ристь – ко́рисний** і за Жел.
кра́деться	у РУС-і у гнізді ВОРОВАТЬ дано **краде́ться** (неуцтво)
ладе́н	за Гр.
лета́ргія	*див.* розділ 9
літо́пи́сний	*див.* розділ 18
літу́ргія	*див.* розділ 9
лука́ (*оболонь*)	за Гр.; у СУМ-і – **лу́ка** (академічне неуцтво)
люб’я́зни́й	наголос на **И** у Гр.
лю́тити	за Гр.
маля́рія	*див.* розділ 9
меншина́	*див.* пояснення до слова **рівнина**
мо́вчанка	*див.* розділ 9, за моделлю **ко́панка, ма́занка**
мутни́й	за Гр.
навча́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
нада́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
надба́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
на́дмір	в обох значеннях; *див.* розділ 7
назва́ний (син)	у РУС-і у гнізді ПРИЁМНЫЙ – **на́званий** (неуцтво)
насла́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
наста́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
на́шивка	*див.* розділ 7
негаразди́	за Гр.
нена́жера *і* **ненаже́ря**	за Гр.
не́сти́	наголос на **Е** поширено і на Сході, і на Заході
носта́лгія	*див.* розділ 9
обіця́нка	*див.* розділ 9, наголос на **і** за моделлю **копанка, мазанка**
о́бшивка	в усіх значеннях; *див.* розділ 7
огрядни́й	за Гр.
опікуватися	за Жел., за мовною практикою та логікою
опо́вістка	*див.* розділ 7
о́сідок	*див.* розділ 7
палюга́	за Гр.
па́м’ятни́й	за Гр.
па́м’ятни́к	*див.* пояснення до слова **заготівни́к**

пані	множина; в однині – **па́ні**
пасо́висько (*земля*)	наголос на **О** (*див.* розділ 18)
пасови́сько (*сезон*)	наголос на **И** (*див.* розділ 18)
перво́цвіт	за Гр.
пере́біг	*див.* розділ 7; у СУМ-і – **пере́біг**
пере́бірка	*див.* розділ 7
пере́блиск	*див.* розділ 7
пере́вірка	*див.* розділ 7
пере́в’язь	*див.* розділ 7
пере́в’язка	*див.* розділ 7
пере́дишка	*див.* розділ 7
пере́діл	*див.* розділ 7
пере́ділка	*див.* розділ 7
переко́нання (*погляди*)	*див.* розділ 27
пере́крій	*див.* розділ 7
пере́любки	*див.* розділ 7
пере́любний	*див.* розділ 7
пере́любник	*див.* розділ 7
пере́любниця	*див.* розділ 7
пере́любство	*див.* розділ 7
пере́різ	*див.* розділ 7
пере́січний, *але* **пере́січно**;	*див.* пояснення до слова **безко́рисно**
пере́спів	*див.* розділ 7; у СУМ-і – **пере́спів**
пере́стрілка	за Анд.
писко́тнява	у СУМ – **пискотня́ва** (академічне неуцтво)
підмостка	*див.* розділ 7
підмурок	*див.* розділ 7
підсадка	*див.* розділ 7
підсту́пни́й	наголос на **и** за Гр.
підтримка	*див.* розділ 7
підшивка	*див.* розділ 7
пізна́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
пле́ска́ти	*див.* розділ 10
пле́сти	*див.* пояснення до слова **не́сти**
пова́жа́ння	за Гол.; (*дія*): **поважа́ння**; (*повага /стан/*): **пова́жання**
повиро́стати	за Гр.
по́вістка	в усіх значеннях
повста́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
по́воріт *і* **по́ворот**	за Гр.
по́воротний	за Гр.
по́душка	за Гр.
пожи́вни́й	наголос на **-ний** у цьому слові поширений
по́йнятий	за Гр.: **я пойму́, ти по́ймеш**, отже **по́йнятий**. *див.* розділ 6
пока́зни́к	бо **показни́й**; *див.* пояснення до слова **заготівни́к**
по́милка	*див.* розділ 7
по́правка	*див.* розділ 7
порівня́ння	*див.* розділ 27
посвятни́й	у значенні *той, що посвячує себе*; *див.* слово **відчутни́й**
посильни́й	в усіх значеннях; значення *по силі (кому)* – неукраїнське
по́слушник	за Гр.
поспішни́й	за Гр.

постáння́	*див.* пояснення до слова **визнання́**
постáріти	за Гр.
потішне́нький	*див.* пояснення до слова **втішне́нький**
правóпи́сний	*див.* розділ 18
пре́дме́т	за Гол.
при́мовка	*див.* розділ 7
при́нос	за Гр.
при́повідка	*див.* розділ 7
присвоі̱ти	за Гр.
присту́пни́й	за Гр.
при́хисток	*див.* розділ 7
при́щіпка	*див.* розділ 7
прóмашка	*див.* розділ 7
прóміжок	*див.* розділ 7
прóстий	за Гр.
прóсторо	*див.* пояснення до слова **безкóрисно**
простóта́	за Гр.
прóти́	за Гр.
прóчистка	*див.* розділ 7
рівнина́	модель: **довгий – довжина́**; **кривий – кривина́**
рі̱чни́й	за Гр.
рóзвилка	за Гр.
рóзв'язка	*див.* розділ 7
розі̱ллятий	*див.* розділ 6
розі̱м'ятий	*див.* розділ 6
розі̱п'ятий	*див.* розділ 6
розпрóстати	за Гр.
рукóпи́сний	*див.* розділ 18
си́тни́й	за Гр.
скали́зуб	за Гр.
сміховина́	за Гр.
сóлодко	*див.* пояснення до слова **безкóрисно**
сóпу́х	за Гр. та за Жел.
сорóмни́й	у значенні *який соромиться*; *див.* слово **відчутни́й**
спішни́й	за Гр.
спóвага	у СУМ-і **сповáга** (суржик)
сполóх	за Гр. і за фольклором
срібляни́й	за Гр.
стежа́ (*дозор*)	згідно з масовою вимовою та за Анд.
стрекóтнява	у СУМ-і – **стрекотня́ва** (академічне неуцтво)
тве́рдити	= **стве́рджувати**
тверди́ти	= **робити твердим**; інші значення – суржик
тере́н (*територія*)	за Анд.
ті̱снява	у СУМ-і – **тісня́ва** (академічне неуцтво)
трі̱пати	в усіх значеннях; наголос на **А** – асиміляторський
тріскóтнява	у СУМ-і – **тріскотня́ва** (академічне неуцтво)
у́бра́ння́	згідно з масовою вимовою (розділ 10)
у́збіч (*іменник, прислівник*)	за Гр.; у СУМ-і – **узбі̱ч** *прислівник* (неуцтво)
урóчи́стий	модель: **ви́димо – ви́дими́й**; *див.* розділ 14
урóчисто	модель: **хорóший**, але **хóроше**; *див.* розділ 13
хаóс	за Гол.

хво́ри́ти	за Жел.
хи́ріти	за Гр.
хоробре́нький	*див.* пояснення до слова **втішне́нький**
храмови́й	за Гр.
це́ме́нт	за Гол.
ци́ба́ти	за Гр.
цифро́ви́й	за Гол.
ча́ви́ти	за Гр.
чи́сли́ти	за Гр.
чуйни́й	за Гр.
чутни́й	за Гр.
шу́ми (*мн. від* **шум**)	в усіх значеннях

18. АКАДЕМІКИ ПРОТИ ШЕВЧЕНКА

Укладаючи словничок відродженого наголосу (розділ 17), автор подеколи виходив з логічних міркувань, підтверджених практикою мовлення. Так у словах

літописний
правописний
рукописний

ціла низка міркувань промовляла за дактилічний наголос. Міркування ці такі:

1. Прикметники, утворені від три-й-більше-складових іменників з жіночим наголосом, не міняють наголошеного звуку, набуваючи дактилічного чи супердактилічного наголосу:

Іменник з жіночим наголосом	*Прикметник з дактилічним наголосом*	*Прикметник із гіпер-дактилічним наголосом*	
Бари́шпіль	**Бари́шпільський**		(1)
Водо́хрещі	**водо́хресний** (Пан.)		
дури́світ	**дури́світський**		
коло́дязь	**коло́дязний**		
кошто́рис	**кошто́рисний**		
нена́висть	**нена́висний**		
нена́сит	**нена́ситний** (Гр.)		
чорно́биль	**чорно́бильний**		
чорно́зем	**чорно́земний** (Гр.)		
чорно́клен		**чорно́кленовий** (Гр.)	

Йдучи за цим зразком, можна продовжити попередній список:

електро́пис	**електро́писний**	(2)
літо́пис	**літо́писний**	
машино́пис	**машино́писний**	
право́пис	**право́писний**	
руко́пис	**руко́писний**	
часо́пис	**часо́писний**	

2. У лексикографічних пам'ятках наголос (2) засвідчують:
   а) словник Грінченка: **руко́писний,**
   б) словник Желехівського: **право́писний,**
   в) словник Кримського **літо́писний.**
3. У живому мовленні дуже поширено наголошення (2).

Виходячи з цих міркувань, треба визнати у словах (2) два наголоси **(+ 17)**:

літо́пи́сний, право́пи́сний, руко́пи́сний.

Після занесення цих слів з подвійним наголосом до Словничка (розділ 17) я переглядав з іншої причини твори Шевченка. І от в укладеному Шевченком "Букварі южноруському" натрапляю цілком несподівано на слово **рукописний** з позначеним Шевченком наголосом. Для наочності відтворюю всю сторінку з "Букваря южноруського", де цей наголос зазначено:

12

РУКО̀ПИСНА АЗБУКА, ВЕЛЫКА.

А Б В Г Д Е Ж З И І Й
К Л М Н О П Р С Т У
Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Ѣ
Э Ю Я Ѳ Ѵ

РУКО̀ПИСНА АЗБУКА, МАЛА.

а б в г д е ж з и і й к л м н
о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы
ь ѣ э ю я ѳ ѵ

Де есть добри люды,
Тамъ и правда буде,
А де кривда буде,
Тамъ добра не буде.

Аще кто речеть яко люблю Бога, а брата своего ненавидить — ложь есть!

Іоанна XXIV, 20

Цікаво, що Шевченко відзначив наголос лише на слові **рукописний** (і то двічі). Очевидно, вимову цього слова Шевченкові треба було підкреслити. На інших словах цієї сторінки більше наголосів не позначено. Шевченко поставив наголос там, де, на його думку, могла мати місце помилкова вимова.

Сучасні ж "академічні" видання встановивши для слова **рукописний** наголос на звукові **И**, перебувають, отже, у прямій суперечності з мовою Шевченка.

Цей випадок свідчить, з одного боку, про недорозробленість наших "канонізованих" наголосів, а, з другого, – що аналіз мовних явищ з поміччю моделювання та реконструкції веде до правильних висновків і може бути дуже помічни́м знаряддям у процесі відродження Шевченкового духу в українській мові.

Принагідно зазначу, що й інші наголоси у Словничку (Розділ 17) підперто такими міркуваннями. Напр., наголос слова **кладовище**. Словники УССР так наголошують це слово:

кла́дови́ще

Проте в живому мовленні дуже поширено наголос на **О**: **кладо́вище**. Саме цей наголос фіксують у цьому слові і деякі словники (Пан.). Чи цей наголос нелітературний? Зберім "сім'ю" слів з кінцівкою **-овище**:

зимо́вище
пристано́вище
руйно́вище
середо́вище
сміхо́вище
стано́вище
стидо́вище
срамо́вище
страхо́вище
схо́вище
торфо́вище.

Чи є підстави виключати слово **кладовище** з цієї родини? На мою думку, це слово слід фіксувати з кількома наголосами: **кла́до́ви́ще**. У процесі ж дальшого спілкування мовці віддадуть перевагу саме тому наголосові, який найбільше відповідає українській мовній стихії.

Провівши подібні дослідження із словом **пасовисько**, висновуємо, що наголос на **О** у цьому слові безпідставно "скасовано" мовознавцями УССР. Ось "Одиссея" цього слова:

У Желехівського:	**пасо́висько**
У Грінченка:	**пасови́сько**
У Голоскевича:	**пасо́ви́сько**
У словниках УССР після 1933 р.:	**пасови́сько**
У Андрусишина:	**пасо́ви́сько** (*земля*); **пасови́сько** (*сезон*)

Знову таки, зберім сім'ю слів з кінцівкою **-овисько**:

збіго́висько
пристано́висько
посміхо́висько
поштурхо́висько
страхо́висько.

Які підстави виключати з цієї сім'ї слово **пасовисько**? Я таких підстав не бачу. Як на мене, найправильніше розв'язано проблему наголошення слова **пасовисько** у словнику Андрусишина. Але, коли вже наголос виконує семантичну функцію, тобто, розрізнює значення слова, то доцільно форми 1 та 2 у поясненні Андрусишина рекомендувати з різники наголосами:

1. **пасо́висько** *(земля)*
2. **пасови́сько** *(сезон випасу)*

Саме так фіксує ці слова Словничок відродженого наголосу (розділ 17). Про деякі пригоди з наголосами буде ще мова у частині IV (розділ 63).

19. ПРО НАГОЛОСОВІ ЗАБОБОНИ

Коли українська козацька старшина ставала малоросійським дворянством, то у деяких "князів з грязі" виникав конфлікт – з чим би ви думали? – із своїм власним прізвищем.

Ставши "благородієм", дворянин

Лопата

або

Шкура

старався якось позбутися "неблагородного" прізвища. Це призвело до появи прізвищ

Лопаттó

та

Шкурó.

Але не всі прізвища надавалися до такої переробки. Тоді на поміч приходило переголошення. Наприклад, особа на прізвище **Пиріг** додумувалася, що вона не **Пиріг**, а **Пи́ріг**. А особа на прізвище **Дурепа** приходила до переконання, що вона не **Дуре́па**, а **Дурепá**, і саме так вимагала себе звати. Сьогодні такі вимоги сприймаються, як дивацтво, і що більше такі диваки наполягають, щоб їх кликали так, як їм хочеться, то більше оточення опирається цим вимогам.

Коли ж у минулому такий дивак – дворянин – мав у своїй підлеглості людей "простих": кріпаків та інших "неблагородних" простолюдів, то ситуація мінялася, і оточення засвоювало забаганку дрібного вельможі. Усі навколо нього величали його так, як "їх благородію" хотілося. В родині одного такого "благородія" – **Дмитрія Грінченка** (тобто **Дмитра Гринченка**), існувала сімейна легенда, що їхнє прізвище не **Грінченко** (наголос на **І**), як наголошував народ такі прізвища, а **Грінче́нко** (наголос на **Е**).

В основі цієї легенди лежало бажання бодай таким робом відрізнятися від "мужиків". Поза тим згаданий **Дмитрій Грінченко** був "русифікованим інородцем": відцурався мови своїх прадідів і на ділі в сім'ї та поза нею був українофобом. Щождо свого прізвища то дворянин **Грінченко** пояснював, що воно походить не від імени **Гринь** або **Гринько**, а від назви села **Грінки**. Ото так родина **Дмитра Грінченка** виводила генеалогію свого прізвища, як

Потоцький від **Потоку**
Хмельницький від **Хмельника** тощо,

що було властиво польській шляхті, яка взорувалася на европейські моделі шляхетних прізвищ від місцевости:

у німців – **фон Габсбурґ**
у французів – **де Артаньян**.

Чи було таке пояснення слушним?

Очевидно, що ні, бо прізвища на **-енко** українці утворювали від імени (прізвища, прізвиська) або фаху батька:

син Остапа – **Остапенко**
син Марка – **Марченко**
син Юрка – **Юрченко**
син Гринька – **Гри́нченко** (у діялектах **Грінченко**)
син Ониська – **Онищенко**
син кравця – **Кравченко**
син Полтавця – **Полтавченко**
син Донця – **Донченко**.

Зауважмо, що прізвища з кінцівкою **-нченко**, (**Сенченко, Данченко**, в тому числі і **Грінченко**), вимовляються з пом'якшеним **Н – Сеньченко, Даньченко, Гриньченко**, що свідчить про їхнє походження від імен з пом'якшеним **Н**:

Сенько, Данько, Гринько.

Поза тим, усі такі прізвища мають дактилічний наголос – на третій голосівці від кінця:

Се́нченко
Да́нченко
Гри́нченко.

В українській антропоніміці (науці про людські імена, прізвища, псевдоніми тощо) не відмічено прізвищ на **-енко**, утворених від назов осель. Від осель наші предки творили прізвища на **-ський, -зький, -цький**:

від Терешків – **Терешківський**
від Підлужжя – **Підлузький**
від Сянока – **Сяноцький**.

Дехто, не погоджуючись, може навести прізвища на **–е́нко**, утворені нібито від назов місцевостей, наприклад, **Крименко, Дніпренко**.

Прізвище **Крименко**, без сумніву походить не від назви півострова, а від прізвища або прізвиська **Крим**, яке мав батько **Крименка**. Існування прізвища або прізвиська **Крим** відомо і в росіян. Від нього походить прізвище **Кримов**. Прізвищ або прізвиськ, що повторюють назву місцевости, як у прізвищі **Крим**, відомо більше, наприклад **Москва, Полтава** тощо.

Щодо **Дніпренка**, то це штучне прізвище, вірніше, псевдонім артиста, хоч не виключено, що таке прізвище міг дістати син особи на прізвище

Дніпро.

Таке прізвище могло існувати. Існує ж прізвище

Ворскло.

Отже, гіпотеза батька або діда або й самого **Дмитрія Грінче́нка** про походження родинного прізвища не витримує жодної критики. Але на ті часи нікому не спадало на думку перечити панським забаганкам, тим паче, що прізвища з таким наголосом українці вживали:

Шевче́нко
Козаче́нко
Чумаче́нко.

Це все спричинилося до того, що "ушляхетнене" переголошенням прізвище міцно закріпилося у свідомості родини, а також серед довкілля – переважно колишніх кріпаків родини **Грінченків**.

У родині цих **Грінче́нків** 1863 року народився син **Борис**, який став пізніше видатним українським письменником та словникарем. Українофобські погляди батька не могли не стати причиною конфлікту сина з батьками.

Борис Грінченко ще за молодих літ пориває з родиною й усамостійнюється. Бувши гімназистом, а згодом і в літературному житті, він, хоч і порвав з родиною, але не задумувався над неприроднім наголосом свого прізвища, успадкованого від батьків. Те, що наголос на **Е** – **Грінче́нко** – був неприродній і не вкладався у свідомість оточення, свідчить той факт, що видаючи свій словник, **Б. Грінченко** був змушений поставити над літерою **Е** свого прізвища знак наголосу. Це було потрібно, бо "неправильне" наголошення цього прізвища було масовим.

Очевидно, що забобони мають силу не лише серед забобонних людей. Забобон про "благородне" наголошення прізвища дворян **Грінче́нків** поширився серед мовників та мовознавців України, і то так, що, боронь Боже, кому з невтаємничених у дворянських забаганках громадян наголосити це ім'я так, як його споконвіку наголошують українці. Одразу цьому простакові далекі від дворянських примх сучасні ерудити зроблять зауваження, яке вперше пролунало з уст предків або й самого дворянина **Дмитрія Грінченка**:

не **Гр*і*нченко**, а **Грінче́нко**.

Але забобон, він і є забобон, нехай і з уст високоосвічених людей.

Деякі наголосові забобони поширюються під впливом русифікації. Так, у російській мові слово **судно** дістало наголос на **у**: **су́дно**. Цей наголос у російській мові прищеплено штучно, бо, як свідчить О. Даль, у російських діялектах слово **судно** вживано, як і в українсьій мові, з наголосом на **о**: **судно́**. Слово це – варіянт слів **посуд, посудина**.

Росіяни змінили наголос у цім слові на підставі того, що словом **судно** у медичній практиці (у шпиталях) називать посудину, якою користуються хворі, що не можуть ходити до туалету. Посудину цю названо **судно**, бо ***судно*** і ***посудина*** – синоніми: можна сказати ***посудина***, а можна сказати ***судно***. Так само й велику посудину, що плаває на річці чи морі названо словом **судно**.

Те, що багато слів усякої мови мають не одне а кілька значень, ми знаємо. І це аж ніяк не вимагає від мовців міняти наголос у словах,

Візьмім слово **свічка**. Це слово має кілька значень. **Свічки** запалюють у церквах перед іконами. Але в медицині словом **свічка** називають медичний препарат, який уводять до прямої кишки хворим. І цей факт не змушує нас міняти наголос у слові **свічка**. І у церкві і в медицині слово **свічка** звучить однаково.

Те саме і зі словом **судно**. Слово звучить однаково, хоч і визначає різні речі. Саме так і засвідчено нашими словникарями це слово з одним наголосом: **судно́** на морі і **судно́** в лікарні.

Але серед росіян запанувала думка, що треба ці слова розрізнити. Тому **судну** на морі приписали інший наголос. У російській мові **судно** стали вимовляти **су́дно**. Тут нема нічого дивного. Росіянам так краще спілкуватися. Так їм подобається. Кожна мова має свої особливості й свої, сказати, секрети.

У нас російський вжиток не поширився. Ми і на ***судно*** на морі і на ***судно*** в шпиталі кажемо однаково – **судно́**.

Звичайно, що на флоті в Росії та в СССР русифікатори воліли прищепити цей наголос і українцям. Це робилося не тільки на флоті, а скрізь "під зорями Кремля". Нам накидали російські норми мовлення і наголошення.

Однак, наголос у слові **судно**, прищеплюваний нам українофобами, навіть підсовєтські словники не узаконили. Усі словники УССР, не кажучи вже про сучасні словники, наводять слово **судно** з наголосом на **о**.

На жаль, деякі інші наголосові забобони під впливом русифікаторів таки відбито у наших словниках. Так, множину від слова **шум – шу́ми**, коли йдеться про звукові перепони під час радіопередач, – деякі сучасні словники наводять з наголосом на **и**: **шуми́**, повторюючи наголос, поширений у росіян.

Таке наголешення і нехтування нашої форми множини – **шу́ми** – нічим не виправдано і є ще одним прикладом наголосового забобону під чужим впливом.

Частина ІІ. ЗДАЄТЬСЯ, ЩО ТАКЕ СЛОВА?

20. БЕЗ ЗОЛОТА, БЕЗ КАМЕНЮ...

Звертаючи свої думи до *мертвих, живих і ненароджених* земляків, Шевченко висловлювався "без золота, без каменю, без хитрої мови".

Що це значило?

А то, що поет не наслідував породжену в тісних імперських канцеляріях і палатах аристократії бундючну ***імператорську*** мову, а шукав лексичних зразків у мовній практиці народу. Мова Шевченка була і є мовою народу, органічним витвором народньої культури.

Чим же міг похвалитися той, хто не вживав "золота", "каменю", "хитрої мови"?

Киньмо короткий погляд на лексику нашої мови. Які характерні риси вона має? Замість "золота" слова у ній несуть у собі образ реальної дійсности. Це прозирає вже в назвах місяців:

лютий, квітень, жовтень;

у назвах квітів:

кручені паничі, чорнобривці;

у назвах ігор:

довга лоза, сліпий кіт, тісна баба, копаний м'яч;

у назвах речей та явищ:

живе срібло, водяне серце, Великий Віз *(сузір'я)*, **Чумацький шлях** *(здвиг зірок)*;

у дієсловах:

боліти душею, тліти серцем, крутити хвостом, дивитися, як кіт на сало.

Ця лексика творить самобутню тональність нашої мови.

Образність – найяскравіша її риса.

Живомовній лексиці властива й інша риса: стислість. Від українців можна почути:

Я біг, **а втім** не втрапив. (1)

Цю саму думку дехто висловлює так:

Я біг, **але тим не менше** не втрапив. (2)

Варіант (2) можна почути від людей, вихованих на російській мовній культурі, котрі гадають, що саме так і треба говорити по-українському.

Що стисліше: **а втім** чи **тим не менше**?

Жива українська мова – криниця саме такої стислої лексики. Візьмімо сполучник **і**. Куди яке коротке слово. А воно може заступати в мові цілу низку слів: **також, навіть, але, наприклад** та ін. Одне коротке слівце.

Та де? – скаже невіра. А ось де:

а)	Пішов Іван, пішов **і** дід.	У даному прикладі **і** = **також**.
б)	**І** поет так не скаже.	Тут **і** = **навіть**: **Навіть** поет так не скаже.
в)	Ходив, ходив, **і** не купив.	У цьому разі **і** = **але**: Ходив, ходив, **але** не купив.
г)	Я можу грати **і** так...	Тут **і** = **наприклад**: Я можу грати, **наприклад**, так...

Ще більше сполучник **і** творить стислих зворотів з іншими місткими слівцями:

г) Ми **й собі** побігли. Пара **й собі** = **у свою чергу**: Ми **в свою чергу** побігли.
д) Приходь, **і то** з братом. Тут **і то** = **при чому**: Приходь, **при чому** з братом.

Ось ще кілька таких містких слів:

ануж	= **а що, як**:	**Ануж** ти не виграєш.	= **А що, як** ти не виграєш?
де ж	= **хіба можна**:	**Де ж** таке говорити?	= **Хіба можна** таке говорити?
ж	= **адже**:	Я **ж** тобі казав.	= **Адже** я тобі казав.
знай	= **безупинно**:	Хлопці **знай** співають.	= Хлопці **безупинно співають.**
ой!	= **страшенно**:	**Ой**, як тут холодно!	= Як тут **страшенно** холодно!
отак	= **таким чином**:	**Отак** дістали візу.	= **Таким чином** дістали візу.
та	= **нема ради**:	Йдемо? **Та**, йдемо!	= Йдемо? **Нема ради**, йдемо!
там	= **скажімо**:	На день, чи **там** на два.	= На день, чи, **скажім**, на два.
чи	= **хіба**:	**Чи** я знаю?	= **Хіба** я знаю?

Поєднуючись, ці слівця творять не менш місткі сполуки:

де вже *кому*	= **вже не буде** *хто*:	**Де вже** їй бігти.	= **Вже не буде** вона бігти.
так і знай	= **нема сумніву, що**:	Яр, **так і знай**, ляпне.	= **Нема сумніву, що** Яр ляпне
чи не	= **приблизно**:	Усіх було **чи не** сто.	= Усіх було **приблизно** сто.
ще й як	= а) **навіть дуже**:	Не б'є? **Ще й як** б'є.	= Не б'є? **Навіть дуже** б'є.
	= б) **навіть часто**:	Буває, **ще й як** буває.	= Буває, **навіть часто** буває.
що до	= **що стосується до**:	**Що до** нас, ми – за.	= **Що стосується до** нас, ми – за.

Але всі рекорди короткомовности побиває наша коротенька частка **аж**. Чим же вона побиває ці рекорди? А тим, що заступає десятки інших слів і творить десятки зворотів.

21. ЧАСТКА-РЕКОРДСМЕНКА

Письменники, виховані в українськім середовищі від сповитку, які засвоїли українську мову не з читання чи зі словників, а в процесі щоденного спілкування українською мовою, лишили нам у своїх творах неперевершені зразки українського мовного багатства. До таких літераторів належить письмениця Докія Гуменна. Її твори зберігають неспотворену "академіками" українську живу мову, зокрема ряснілоть зворотами із часткою **аж**.

Частка **аж** творить десятки (десятки!) ідіом, не зафіксованих у жодному словнику. Словник Грінченка наводить дев'ять значень цієї частки, називаючи її сполучником. Пізніші словники мало чого додають до цього реєстру, називаючи **аж** часткою і сполучником.

Повну картину "рекордів" частки **аж** може подати перелік усіх "ролей" рекордсменки:

	Значення частки **аж**	*Приклад*	*Як це звучатиме без* **аж**
1.	**абсолютно**	**аж** по всіх кутках	= **абсолютно** по всіх кутках
2.	**більше, ніж**	їх **аж** надшвидкий рух	= їх **більше, ніж** надшвидкий рух
3.	**Боже!, леле!** *тщ*	дивиться: **аж** біда!	= дивиться: **мати моя**, біда!
4.	**вже**	**аж** занадто	= **вже** занадто
5.	**вже тоді**	прийшов, **аж** як ховали	= прийшов **вже тоді**, як ховали
6.	**виявляється**	**Аж** він ось де!	= **Виявляється**, він ось де!
7.	**ген-ген**	забіг **аж** за село	= забіг **ген-ген** за село
8.	**геть**	виніс **аж** за двері	= виніс **геть** за двері
9.	**доти**	**аж** поки не вийде	= **доти** поки не вийде
10.	**доти, доки**	лило й лило – **аж** залило усе	= лило й лило **доти, доки** залило усе
11.	**дуже**	десь **аж** у глибокій ямі	= десь у **дуже** глибокій ямі

12. **зовсім**	раптом **аж** смеркло	= раптом **зовсім** смеркло
13. **і (та)**	**аж** ось нарешті	= **і** ось нарешті
14. **і навіть**	каже **аж** сама червоніє	= каже **і навіть** сама червоніє
15. **і нарешті**	я повз ніч **аж** досяг води	= я повз ніч **і нарешті** досяг води
16. **і то**	прибіг **аж** із п'ятої хати	= прибіг, **і то** з п'ятої хати
17. **і то так, що**	гупнув **аж** луна пішла	= гупнув, **і то так, що** луна пішла
18. **і тут**	**аж** раптом він заговорив	= **і тут** раптом він заговорив
19. **коли**	люди ждали, **аж** вийде цар	= люди ждали, **коли** вийде цар
20. **коли ж**	Оркестра? **Аж** ні!	= Оркестра? **Коли ж** ні!
21. **коли раптом**	глядь, **аж** поруч біс	= глядь, **коли раптом** поруч біс
22. **конче**	чи треба **аж** їй сказати?	= чи **конче** треба їй сказати?
23. **лише**	**аж** потім	= **лише** потім
24. **лише опісля**	**аж** виявилося	= **лише опісля** виявилося
25. **майже**	синій, **аж** чорний	= синій, **майже** чорний
26. **мало не**	слова масні, **аж** улесливі	= слова масні, **мало не** улесливі
27. **навіть**	я **аж** і чарку поставив	= я **навіть** і чарку поставив
28. **навіть і**	**аж** сюди чути	= **навіть і** сюди чути
29. **нарешті**	**аж** одного дня	= **нарешті** одного дня
30. **насправді ж**	ніби спить, **аж** він умира	= ніби спить, **насправді ж** він умира
31. **настільки, що**	тонкий, **аж** світиться	= тонкий **настільки, що** світиться
32. **нема сумніву**	глядь – **аж** він там!	= глядь – **нема сумніву**: він там!
33. **не один, а**	дивлюсь, а там **аж** п'ятеро!	= дивлюсь, а там **не один, а** п'ятеро!
34. **не раніше, як**	вставав **аж** по сьомій	= вставав **не раніше, як** по сьомій
35. **не скорше, як**	піду заміж **аж** за рік	= піду заміж **не скорше, як** за рік
36. **не то що, а**	ждали **аж** цілий тиждень	= ждали **не то що, а** цілий тиждень
37. **не якийсь, а**	запосів **аж** перший ряд	= запосів **не якийсь, а** перший ряд
38. **ніж коли**	не раніше, **аж** вийде указ	= не раніше, **ніж коли** вийде указ
39. **однак**	**аж** на ділі вийшло навпаки	= **однак** на ділі вийшло навпаки
40. **поки... не**	чекай **аж** я свисну	= чекай **поки** я **не** свисну
41. **просто**	**аж** диво бере	= **просто** диво бере
42. **просто таки**	**аж** проситься	= **просто таки** проситься
43. **рівно**	рахую: **аж** три яйця	= рахую: **рівно** три яйця
44. **різко**	Хто? – **аж** підвів голову дід	= Хто? – **різко** підвів голову дід
45. **саме**	тепер **аж** тут доживаю віка	= тепер **саме** тут доживаю віка
46. **самий**	**аж** на вершечок зліз	= на **самий** вершечок зліз
47. **так**	**аж** ось де ти!	= **так** ось де ти!
48. **так далеко, як**	десь **аж** у Англії	= десь **так далеко, як** у Англії
49. **таки**	просто **аж** дух забиває	= просто **таки** дух забиває
50. **так, що**	спиться, **аж** очі злипаються	= спиться **так, що** очі злипаються
51. **(так) що навіть**	**аж** пекло сміється	= **що навіть** пекло сміється
52. **та ось**	ми застрягли. **Аж** хтось іде	= ми застрягли. **Та ось** хтось іде
53. **тільки**	**аж** акт шлюбу з'єднав їх	= **тільки** акт шлюбу з'єднав їх
54. **тільки тоді**	до Бога **аж** як тривога	= до Бога **тільки тоді**, як тривога
55. **цілих**	**аж** три роки	= **цілих** три роки
56. **ще**	знак, узятий **аж** від ґотів	= знак, узятий **ще** від ґотів
57. **ще й**	Ого! Буде **аж** занадто!	= Ого! Буде **ще й** занадто!
58. **що**	нажив, **аж** не знає, де діти	= нажив, **що** не знає, де діти
59. **що вже**	наївся, **аж** лоб твердий	= наївся, **що вже** лоб твердий
60. **щойно**	здогадався **аж** тепер	= здогадався **щойно** тепер
61. **що навіть**	я так зрадів, **аж** не дочув	= я так зрадів, **що навіть** не дочув
62. **як**	стою, **аж** тут хтось іде	= стою, **як** тут хтось іде

63. **якось** аж одного дня = **якось** одного дня
64. **якраз** зігнув **аж** удвоє = зігнув **якраз** удвоє

Ото стільки різних значень може прибирати частка **аж**! Чи ж не рекорд?

Як на таке мале слівце, то аж занадто. Але можливості частки **аж** на цьому не кінчаються. По-перше, я не берусь твердити, що зібрав геть усі її "ролі" в нашій мові, а по-друге, паруючись із іншими слівцями, частка **аж** творить ще десятки зворотів. І у зворотах вона не пасе задніх. Щоб не втомлювати читача, звороти частки **аж** розглянемо у розділі 23.

22. БЕЗ ЗОЛОТА, БЕЗ КАМЕНЮ... (продовження)

Місткість притаманна не лише коротким слівцям. Українська мова має місткі форми в усіх шарах лексики. Часом одне окреме слово може бути настільки містким, що заступає кілька слів:

довкілля = **навколишнє середовище**
осідок = **місце перебування**
ракето-літак = **космічний апарат неодноразового використання**
руханка = **гімнастичні вправи**
факсувати = **передавати факсом**
фільмувати = **робити кінозйомку**
цегельня = **цегельний завод**.

Зауважмо, що наймісткіші слова, як правило, належать до лексики, утвореної за українськими словотворчими моделями. І це зрозуміло, бо ці моделі органічно пов'язано з усією образотворчою системою нашої мови.

Ми живемо сьогодні в умовах, коли потреба в новій лексиці постає щодня і щогодини. Щораз нове довкілля, новий побут, нові соціяльні явища, нові поняття потребують нових слів. На цьому етапі розвитку мови існує проблема: як творити нову термінологію? Де брати тисячі нових лексичних одиниць? Які вживати стилі та мовні засоби?

За 60 років до незалежности цю проблему розв'язувано просто: всю українську лексику копійовано (мавповано, кальковано) з російської мови, позбавляючи нашу мову свого самобутнього обличчя. Українську мову Шевченка в УССР підмінено штучним офіційним язичієм, де українські форми скопійовано з російських, без огляду на мовні особливості й закони нашої мови, без огляду на милозвучність та конкурентоздатність цих штучних форм.

Оглядаючи крила літака чи форму дирижабля, українець скаже, що вони

зализані, **загладжені** або **обтерті**.

Саме так подібні заокруглі форми і треба було б називати. Аж ні. Сучасна офіційна термінологія винайшла (здерши з російської мови), що ці форми **обтічні**. Чи це образно? Чи це розкриває суть якости? Аж ніяк. Це слово можна зрозуміти лише через посередництво російської мови, як україннізовану копію слова **обтекаемый**, яке для росіян містить певний образ. Слово ж **обтічний** не творить образу: його важко пов'язати із словом **обтікати**, від якого його нібито утворено. Але й слово **обтікати** не дає того образу, що слово **зализувати**. Здерта з іншої мови калька прив'язує нашу свідомість не до образу, а до російського слова, узалежнює нашу мову від іншої мови. Можна навести чимало прикладів, коли образність української мови принесено в жертву мавпуванню.

Ворогам українського слова ходило о те, щоб знищити неповторну тональність нашої мови, обернути її на неоковирний суржик. На сторожі цього суржику поставлено калькування. Ось кілька занесених до словників мовних "перлин", що їхню появу завдячуємо практиці калькування:

А. Незграбна "перлина"	*Б. Російський прототип "перлини"*
впадати в дитинство	**впадать в детство**
обзавестися господарством	**обзавестись хозяйством**
підбивати підсумки	**подбивать итоги**
різноколірний	**разноцветный**
судове провадження	**судопроизводство**
спляча красуня	**спящая красавица**
благополуччя	**благополучие**
почуття власної гідности	**чувство собственного достоинства**

Запроваджені до офіційного вжитку, форми *А* на ділі дискредитують українську мову. Бо кожен, кого шокують ці "знахідки", не може позбутися враження, що наша мова не здатна творити повноцінну лексику. Таким копіюванням заперечувано здатність української мови до самостійного розвитку, прищеплювано погляд, що наша культура не може існувати без російської, коли насправді російська культура історично розвивалася на базі києво-руської, тобто української мови та культури.

Наведені "перлини" неоковирні тому, що сліпе мавпування творить не копії, а карикатури. Чи ж українська мова і справді така бідна, що має око-в-око копіювати російські форми? Аж ніяк ні. І це наочно видно з дальших зразків:

Академічні "перлини"		
благополуччя?	*чому не*	**добробут**?
впадати в дитинство?	*чому не*	**дитиніти**?
зібрання?	*чому не*	**збори**?
обзавестися господарством?	*чому не*	**розгосподаритись** *або* **стати господарем**?
підбивати підсумки?	*чому не*	**підсумовувати**?
почуття власної гідности?	*чому не*	**самоповага**?
різноколірний?	*чому не*	**барвистий** *або* **строкатий**?
судове провадження?	*чому не*	**судочинство**?
співвітчизник?	*чому не*	**земляк**?
спляча красуня?	*чому не*	**приспана красуня**?

Тенденція "прив'язати" нашу мову, її лексику, її вимову, її морфологію до російської мови – тенденція колонізаторська. Її вигадали і здійснювали колонізатори. На жаль, саме ця тенденція і далі панує в нашому мовному господарстві.

Ось послухаймо, як *по-українскі* говорить наша урядова еліта, а за нею і весь її електорат:

А. Незграбна "перлина"	*Б. Російський прототип "перлини"*	*В. А чому не сказати по-українськи?*
не в змозі, не в стані	**не в состоянии**	**не годен (годна, годні), не в силі**
з ким завгодно	**с кем угодно**	**будь з ким**
не так і складно	**не так и сложно**	**зовсім просто**
де завгодно	**где угодно**	**будь-де**
зіштовхнутися	**столкнуться**	**зіткнутися**
достатньо жорстко	**достаточно жёстко**	**досить твердо (жорстоко, суворо)**
державостановлення	**становление государства**	**розбудова держави**
судове провадження	**судопроизводство**	**судочинство**
доход	**доход**	**прибуток**
прибуток	**прибыль**	**зиск, інтéрес,** *г.* **хосен**

Чи вийдемо ми коли з цього сліпого кута словникового, а не живого мовлення? Чи заговоримо ми українською мовою, чи штучне й неоковирне койне – український варіант російської мови – заступить місце української мовної стихії?

23. РОДИНА ЧАСТКИ аж

Вертаємось до частки **аж**. Частка **аж** дуже, сказати, компанійська частка. Вона залюбки пристає до спілки з іншими частинами мови і творить мовні звороти. І звороти ці не менше популярні у нас, ніж сама частка. Хто з нас не чув або не вживав такі форми, як

аж гай шумить, аж дим іде, аж курява встає, аж пір'я летить?

Одна біда: у словниках не всі ці звороти зафіксовано. Щоб якось надолужити цю прогалину наводимо тут далеко не повну родину частки **аж**, вживану класиками і зокрема Д. Гуменною:

	Звороти із **аж**		*Значення*	*Приклад*	*Цей приклад без* **аж**
1.	**аж воно**		**коли ж**	**аж воно** і тут є вихід	**коли ж** і тут є вихід
2.	**аж ген**		**в далеч*(ин)*і**	**аж ген**, де шлях маячіє	**У далечі**, де шлях маячіє
3.	**аж десь**		**зовсім**	**аж десь** в іншому місці	**зовсім** в іншому місці
4.	**аж до**	а)	**до самого**	**аж до** Києва	**до самого** Києва
5.		б)	**не виключаючи**	**аж до** бунту	**не виключаючи** бунту
6.	**аж доки**		**доти, доки**	**аж доки** існують поети	**доти, доки** існують поети
7.	**аж дуже**		**надто**	не **аж дуже** глибокий	не **надто** глибокий
8.	**аж і**		**навіть**	я **аж і** чарку поставив	Я **навіть** чарку поставив
9.	**аж кричить**		**криком кричить**	очі **аж кричать:** є!	очі **криком кричать: є!**
10.	**аж на**		**на самісіньку**	зліз **аж на** гору	зліз **на самісіньку** гору
11.	**аж надто**		**занадто**	не **аж надто** чемний	не **занадто** чемний
12.	**аж напрочуд**		**що просто йой**	**аж напрочуд** бідно	бідно, **що просто йой**
13.	**аж нараз**		**коли це, раптом**	**аж нараз** він іде	**коли це (раптом)** він іде
14.	**аж ні!**		**алеж ні!**	**аж ні** – не той!	**алеж ні** – не той!
15.	**аж ніби**		**майже**	синій, **аж ніби** чорний	синій, **майже** чорний
16.	**аж нікуди**		**далі нікуди**	Які добрі! **Аж нікуди!**	Які добрі! **Далі нікуди!**
17.	**аж он як**		**дуже**	**аж он як** до речі	**дуже** до речі
18.	**аж ось коли**		**тільки тепер**	**аж ось коли** він з'їв	**тільки тепер** він з'їв
19.	**аж от**		**нарешті**	**аж от** вчора сталоося	**нарешті** вчора сталося
20.	**аж отаке**		**отаке дивне**	**аж отаке** сталося	**отаке дивне** сталося
21.	**аж оце**	а)	**щойно тепер**	Не був. **Аж оце** сів	Не був. **Щойно тепер** сів
22.		б)	**коли це раптом**	**Аж оце** вдарив грім	**Коли це раптом** гримить
23.	**аж поки**		**поки не**	шукав, **аж поки** витяг	шукав **поки не** витяг
24.	**аж потім-по-тім**		**куди пізніше**	**аж потім-потім** збагнув	**куди пізніше** збагнув
25.	**аж стільки**		**так багато**	Щоб **аж стільки** вкрав?	Щоб **так багато** вкрав?
26.	**аж сюди**		**так далеко**	нащо **аж сюди** нести?	нащо **так далеко** нести
27.	**аж так**	а)	**до такої міри**	щоб **аж так** упивсь	щоб **до такої міри** упивсь
28.		б)	**так дуже**	проліз. **Аж так** я схуд	проліз. **Так дуже** я схуд
29.		в)	**за-** у прислівнику	Ви **аж так мало** їсте	Ви **замало** їсте
30.	**аж такий**	а)	**дуже**	не **аж такий** великий	не **дуже** великий
31.		б)	**такий разючий**	щоб **аж такий** збіг?	щоб **такий разючий** збіг?
32.		в)	**такий великий**	украв **аж таку** суму	украв **таку велику** суму
33.		г)	**до такої міри**	**аж такі** гнилі овочі	**до такої міри** гнилі овочі
34.		ґ)	**настільки**	не була **аж така** мокра	Не була **настільки** мокра
35.		д)	**і то такий**	гризь **аж така**, що гину	гризь, **і то така**, що гину
36.		е)	**занадто**	вода не **аж така** тверда	вода не **занадто** тверда
37.	**аж там**	а)	**далеко**	**аж там** у перспективі	**далеко** у перспективі
38.		б)	*(зворот)*	**аж там, аж там, аж там**	**аж у самому кінці**
39.		в)	**ген-ген**	**аж там** високо	**ген-ген** високо

40.	**аж тепер**	**нарешті**	**аж тепер** стало ясно	**нарешті** стало ясно
41.	**аж трохи**	**до деякої міри**	**аж трохи** соромно	**до деякої міри** соромно
42.	**аж туди**	**так далеко**	не треба **аж туди йти**	не треба **так далеко** йти
43.	**аж як**	**лише тоді, як**	ліг, **аж як** світало	ліг **лише тоді, як** світало
44.	**десь аж**	**десь чи не**	**десь аж** у Англії	**десь чи не** в Англії
45.	**доти, аж поки**	**доти, поки не**	спав **доти, аж поки** опух	спав **доти, поки не** опух
46.	**наче аж**	**майже**	**наче аж** видира з душі	**майже** видира з душі
47.	**просто аж**	**навіть**	**просто аж** смішно	**навіть** смішно
48.	**трохи аж**	**дещо**	**трохи аж** сувора	**дещо** сувора
49.	**що аж**	**надзвичайно**	кислий **що аж**	**надзвичайно** кислий
50.	**щось аж**	**приблизно**	**щось аж** п'ять дір	**приблизно** п'ять дір

А вже довших – розгорнутих – форм тут і не згадано, а їх навряд чи можна всіх зібрати докупи. Вони виникають у процесі спілкування стихійно. Наприклад:

аж лускати з бажання, аж зло бере, аж у п'яти пече,
хотіти аж-аж-аж, аж заходитися зо сміху, і т.д., і т.п.

До наведених вище зразків і додати нема чого. Які невичерпні можливості має наша мова! Це маленька частка такі плоди пожинає. А мова ж має багато і часток, і сполучників, і прийменників, і числівників, і прислівників, і іменників, і прикметників, і дієслів. Хай беруть приклад з такої мацюпулі! А разом з ними і ми з вами.

24. ЯК МИ ДІЙШЛИ ДО ЦЬОГО?

Колоніяльне становище України продовж віків і асиміляційна імперська політика впливали на лексику, морфологію і фонетику української мови. Зміни, що відбувалися у нашій живій та писемній мові, цей вплив і відбивають. Порівнюючи лексикографічні праці XIX й початку XX ст., простежуємо інтеграцію російських мовних стандартів до нашої мови, передусім у фонетиці.

У рукописному словнику П. Білецького-Носенка (автор народився 1774 р. на Полтавщині; словник видано 1966 р. у Києві), а згодом у словнику Б. Грінченка зафіксовано такі українські форми:

Словник Б.-Носенка	*Словник Грінченка*	*Сучасні словники*
Біг	**Біг, Бог**	**Бог**
	готІв, готОв	**готОв**
	дІготь	**дЬОготь**
Дін (*річка*)[1]		**Дон**
духІвний	**духОвний**	**духОвний**
	инший	**інший**
	Ирід, Ирод	**Ірод**
катІрга	**катОрга**	**катОрга**
лІжка	**лИжка, лОжка**	**лОжка**
норІв	**норОв**	**норОв**
обрІть	**обрОть** (*хоч* **рот** = **ріт** (Гр.))	**обрОть**
парубІцький	**парубЕцький, парубОцький**	**парубОцький**
підпІвня, підпОвня	**підпОвня**	**підпОвня**
полІз	**полОз**	**полОз**
пОмста	**пІмста, пОмста**	**пОмста**

[1] Від назви **Дін** походить станиця **Дінська** на Кубані.

Словник Б.-Носенка	*Словник Грінченка*	*Сучасні словники*
пригОрщ	**пригІрщ, пригОрщ**	**пригОрщ**
слІн		**слОн**
хІрт, хОрт	**хІрт, хОрт**	**хорт**
швІрень	**швІрень, швОрінь**	**швОрінь**
швІрка	**швОрка**	**швОрка**

З цих прикладів неважко простежити зникнення української фонетичної риси – перехід **О** (а також спарадично давнього **Ъ**: *възьму – візьму*) в **І** у закритих складах, і копіювання російських зразків, де **О** (а також давнє **Ъ**) в **І** не переходить.

Процес зникнення з української мови рис, притаманних українській фонетиці, особливої інтенсивности набув після революції 1917 р. Офіційні мовні норми, вироблені після 1933 р. з участю таких "видатних мовознавців", як Каганович та Постишев, і запроваджені шляхом терору й репресій, мали на меті звести на нівець самобутність української мови. Так, до наведених вище слів згадані "мовознавці" додали й такі:

безвОддя	*як варіянт до*	**безвІддя**
голодОвка	*замість*	**голодівка**
конОвка	*замість*	**конІвка**
коновОд	*замість*	**коновІд**
окОп	*замість*	**окІп**
церкОвка	*як варіянт до*	**церкІвця**

А в совєтській практиці поява фонетичних варіянтів, скопійованих з російських зразків, згодом вела до вилучення українських форм з ужитку.

Цю ж тенденцію спостережено і в родовому відмінку множини іменників жіночого роду:

За Голоскевичем (правопис 1928 р.)		*За Кагановичем–Постишевим*	
роса	**– рОс і рІс**	**роса**	**– рОс**
свобода	**– свобІд** (бо **слобода – слобІд**)	**свобода**	**– свобОд**
стопа	**– стІп**	**стопа**	**– стІп і стОп**
субота	**– субІт**	**субота**	**– субОт**

Запозичення російської лексики до української живої, а згодом і писемної мови почалося одразу після Переяславської угоди 1654 р. Щоправда, протягом XVII і XVIII століть таке запозичення було обопільним. Російська літературна мова тоді ще не була вироблена, і вироблення її ішло під великим впливом української.

Розгляньмо кілька лексичних прикладів.

Російський письменник Тургенів уживає зворот **на свой кошт**:

"*...похоронил и ограду поставтл* **на свой кошт**".

Ідіома **на свой кошт** – це точна копія нашого **на свій кошт,** що поширилось у Росії в XVII–XVIII століттях під впливом української мови, і яка, як бачимо, була "на устах" у росіян ще у XIX ст.

Було поширене в російській мові аж до 1917 року слово

подорожная

– документ на право **подорожі** казенними поштовими кіньми. **Подорожная** – пряме утворення від українського слова **подорож** – у росіян не вживаного. Отже, **подорожная** – слово, яке з України перекочувало до росіян.

Безперечно українське походження має російське слово

очевидно,

яке в російській мові слово-безбатьченко: воно не має слова, з якого його утворено. Українська ж мова таке слово має – **очевидячки**, яке стало стартовою формою для утворення слів **очевидний** та **очевидно**.

У словнику Білецького-Носенка записано як українське слово

обуза,

і автор перекладає його на російську мову не як **обуза,** а як **заботы**, **хлопоты**, **трудная должность**.

Отже, Білецький-Носенко не міг слово **обуза** назвати російським. Таким воно за його часів і не було. Це було українське слово, яке засвоїла російська мова. Сьогодні ж слово **обуза** ми сприймаємо, як російське, і словники перекладають його як **тягар**, **клопіт**, **морока**.

У словнику Грінченка українське слово

повстанець

перекладено на російську мову словом **инсургент**. Тобто, Грінченко не вважав сучасне російське слово **повстанец** російським словом. Це слово російська мова запозичила з української.

Так само слово

шкварка

Грінченко перекладає як **вытопленный кусочек сала** або **вытопка**, тобто він не припускав, що слово **шкварка** російське слово. А у "Толковому словарі великоруського язика" О. Даль відносить **шкварку**, до українських слів. Сьогодні же **шкварка** фігурує у словниках, як російське слово

Такі запозичення далеко не поодинокі.

Всотавши чималу частку української лексики, російська мова, на початку XIX ст. остаточно зформувалася, і почався процес зворотньої інтеграції російської лексики до української мови. Освіта для елітарних прошарків українського суспільства була тоді лише російськомовна, (Києво-Могилянську академію ліквідовано на початку XIX ст.), і чи не всі українські письменники діставали тільки таку освіту, часто-густо краще володіючи російською мовою, ніж своєю рідною.

Коли в українському суспільстві, а надто в освічених колах, стало практично співіснувати дві мови, то багато українських слів, які мали інше значення в мові російській, стали зникати з живої й писемної мови, або набрали значення, спільного з російською мовою. Цей процес можна назвати ***смерть через подобу***. Так, слово

получати,

що значило **єднати**, через свою подобу до російського **получать** – ***діставати***, ***одержувати*** – перестало вживатися.

Ось ще кілька таких зникнень:

Слово, що зникло або втратило своє значення	*Російське слово, що сприяло зникненню або втраті значення*
вредний (*капосний*)	**вредный** (*шкідливий*)
конечно (*неодмінно, конче*)	**конечно** (*певно, напевно*)
опускати (*залишати*)	**опускать** (*спускати, випускати*)
пішохід (*тротуар*)	**пешеход** (*пішоходець*)
плохий (*смирний, полохливий*)	**плохой** (*поганий*)
понімати (*поймати, охоплювати*)	**понимать** (*розуміти*)
шумни́й (*який піниться*)	**шумный** (*гучний, галасливий*)

Письменники, які знали дві мови, уникали таких слів, щоб не збивати читачів з пантелику, бо читачами української літератури за тих часів могли бути росіяни, а також освічені в імперських навчальних закладах українці.

Через практикування двох мов зазнала руйнації українська система узгодження і керування слів. Так, дієслово **грати**, яке з прийменником **на** вимагало знахідного відмінку:

грати на скрипку,

у XIX–XX ст. поступово стало вимагати давального, як у російській мові: **грати на скрипці**. Дієслово

стосуватися,

яке ще у 20 роках XX століття неодмінно вимагало прийменника **до**:

це стосується до Вас,

за післяпогромні часи цілком запозичило модель керування російського слова **касаться** і стало майже виключно вживатися без прийменника: **це стосується Вас**.

Існування двох мов викликало потребу задовольнити знавців обох мов, і це спричиняло нівеляцію часом дуже дрібних, майже непомітних розбіжностей, як от зворотність і незворотність дієслова. Так, дієслово

хвилювати (напр.: ***море хвилює***)

стало частіше звучати **хвилюватися** (***море хвилюється***), ближче до російського ***море волнуется***;

насміхати *з кого*

стало звучати **насміхатися** на взір російського **насмехаться**;

пінити (*про вино*)

стало звучати **пінитися** на взір російського **пениться**;

котити (*дорогою*)

стало звучати **котитися** на взір російського **котиться**;

Цей процес триває по сьогодні. Наприклад, слово

нездужати

деякі підсовєтські мовці вимовляють **нездужатися**, подібно до російського **нездоровиться**, а слово

звітувати

– **звітуватися**, на взір російського **отчитываться**. І ці, практично, покручі, послідовники ідей ***злиття мов*** заносять до словників.

До революції 1917 р. інтеграції чужої лексики до української мови сприяло переслідування її з боку імператорської Росії. Але, переслідуючи українську мову, царський уряд не втручався до українського культурного процесу: царат не визнавав української мови і не цікавився, як українці творили своє ***нарєчіє***.

Ця ситуація змінилася після революції. Визнавши українську мову де юре, большевицька влада, починаючи з 30-х років XX ст. стала брутально втручатися в український культурний процес. Контроль за українською мовою перебрали партійні боси, добираючи і вишколюючи відповідні гнучкошиї мовознавчі кадри.

Поминувши історію літери Ґ та інші відомі калічення, наведу рідше згадувані приклади.

Всупереч мовній практиці змінено вимову слів

Басарабія, сантименти, салітра, сарна

на **Бесарабія, сентименти, селітра, серна** (*і* **сарна**), тобто підігнано під російський копил.

Перекручено відмінкові закінчення у назвах іноземних і подібних до них міст. Замість

з Парижу, з Лондону, з Петербурґу

запроваджено російські закінчення **з Парижа, з Лондона, з Петербурґа**.

Форми

розтягати, витягати, притягати, затягати

в усіх словниках доповнено поставленими на перше місце формами **розтягувати, витягувати, притягувати, затягувати**, яких нема у Грінченка, і які копіюють російські **растягивать, вытягивать, притягивать, затягивать**.

Замість

розсувати, засувати

культивовано форми **розсовувати, засовувати**.

Там, де не можна було відверто запровадити російські форми, запроваджувано форми максимально наближені до російських, або живцем здерті з російських.

Ці малопомітні зміни мали на меті одне: згладити розбіжності між мовами. Нащо? Секрет простий. Щоб виправдати окупацію: одна мова, одна нація, одна держава. Те, що почали царі, підхопили Сталін, Каганович, Постишев, Хрущов і Брежнєв.

Сьогодні Україна має змогу очиститись від спадщини колоніялізму в царині мови. Зразком української мови для нас має служити мова класиків і передусім Шевченка й тих сучасників, що йшли та йдуть у річищі української мовної стихії.

Усі знають про Шевченка поета й митця, а от про Шевченка мовознавця, у нас якось не говориться або говориться мало. Правда, Шевченко не писав мовознавчих праць і не вбився у пір'я титулованого науковця – доктора наук або академіка. Своє мовознавче кредо він лишив нам у своїх творах, де на прикладах слововжитку виклав напрямні розвитку української мови, а отже й українського мовознавства.

Шевченкова мова найкращий зразок для сучасників. Вона має бути для нас дороговказом у війні проти суржику, проти штучного язичія, виробленого за період 1930–1991 рр.

У сучасній пресі можна подибати заклики зберігати територіяльну **цілісність** України. Чому не сказати

цілість?

Яка потреба розтягати слово **цілий** до форми **цілісний**? Йдучи за цією модою, слово **білий** треба обернути на **білісний**, слово **кволий** на **кволісний**. Така практика копіює російський імперський стиль. Слово **цілісний** виправдано вживати у значенні ***одноцілий***, напр.:

цілісний характер.

Пара ж

територіяльна цілість

цілком добре окреслює поняття територіяльної неподільности певного простору і нема потреби міняти форми, бо так уживають нібито досконаліші мови.

Вживаючи слово

земляки,

Шевченко і гадки немав, що правнуки відмовляться від нього на користь слова **співвітчизники**, здертого з імперського пишнослів'я.

Там, де наші діди відчували, що

пахне порохом

сучасники бачать **вибухонебезпечну ситуацію**. Спробуйте вимовити **вибухонебезпечний**! Це слово – справжній мовний динозавр! Чому не сказати **передвибухова ситуація** або й просто

вибухова? У мові можна знайти тисячі способів окреслити те чи те явище. Але язичіє визнає лише той варіянт, який копіює "всесоюзні" зразки.

Коли Шевченко і його сучасники,

ставали до праці або **розпочинали працю,**

то згідно з офіційним язичієм їхні правнуки тепер лише **приступають до роботи**, око-в-око так, як пишуть в офіційних імперських документах.

Годі закликати шанувателів язичія до

співпраці.

Вони визнають лише **співробітництво**, бо це слово копіює "поширену від Калінінграду до Владивостоку" форму **сотрудничество**. А наша коротша **співпраця** має іти в небуття.

На зборах і з'їздах в Україні ви не почуєте

промовців,

а лише **виступаючих**, бо так вимагає тенденція копіювання.

Пересохли в Україні і

джерела, позагнивали **коріння**.

Їхне місце заступили **витоки**. Що таке **витоки**? Де хто чув таке слово? Але творцям язичія і визнавцям теорії ***злиття мов*** це байдуже. Для них існує лише одне мірило: мова "старшого" брата. Раз у російській мові існує слово **истоки**, то й українці мусять говорити **витоки,** точнісінько на російський копил, а свої слова забувати.

Слово **витоки** запровадили до нашого мовного вжитку ті, хто конвертує своє українське мовлення з російського думання. У російській – не живій, а книжній – мові має поширення слово **истоки**:

истоки первобытной культуры
истоки буддизма
истоки казачества.

Наша мова з перших днів свого літературного буття була мовою близькою до мови широкого загалу, і в ній якнайменше вживано книжних слів. Наші письменники та просвітяни саме й старалися виробляти літературні норми на підставі живих форм. І це була дуже демократична засада, яка сприяла поширенню української мови. Тому те, що в російській літературній мові означувано словом **истоки**, українці традиційно віддавали словами **джерела** або **корені**, і то не завжди у множині. Так, говорячи про натхнення, ми можемо вживати і множину і однину:

джерело натхнення *або* **джерела** натхнення.

В інших випадках ми вживаємо множину:

джерела первісної культури
джерела буддизму.

Щодо козацтва, то тут краще сказати

корені козацтва.

Такий був наш самобутній спосіб висловлювання, не запозичений і не змавпований. Та цей спосіб не відповідав інтересам імперських теоретиків, які дбали про "злиття мов". В "Українсько-російському словнику" (УРС) до слова **витік** дано ремарку *рідко*. І дійсно: наведений в УРС приклад вживання цього слова взято з партійної резолюції. Ні в живій мові, ні в творах класиків слова **витоки** або **витік** не засвідчено. Зате до слова **джерело** наведено низку прикладів, в тому числі – кілька усталених зворотів:

бити **джерелом**
біля **джерел** цивілізації.

У СУМ-і (1970) та сама картина. До слова **витік** дано цитату з наукової статті, а до слова **джерело** більше, як десять прикладів. Треба додати, що слово **джерело** творить цілу "сім'ю" слів:

джерельце, джерельний, джерелянка, джереловий, джереляний, джерелитися, джерелознавець, джерелознавство, джерелознавчий, першоджерело, праджерело, першоджерельний.

Слово ж **витоки**, навпаки, "малосімейне" – не творить похідних форм; і це теж свідчить про його "приший-кобилі-хвостість" у нашій лексиці.

Очевидно, що стратегам винародовлення довелось докласти чимало зусиль, щоб за яких 15–20 років витиснути з ужитку слово **джерело** і заступити його штучним і неживим словом **витоки** (**витік** *у однині*). Іншими словами, вони започаткували моду на це слово. І сьогодні, читаючи газети, можна натрапити на десятки **витоків** і на одиниці **джерел**.

Знову таки живе, поширене і зрозуміле слово поступається місцем штучній лексичній одиниці, сконвертованій з іншої мови і "розкрученій" на догоду поборникам "злиття мов".

Згідно з заведеною модою, хунта або кліка, яка захопила владу у якійсь країні, може бути лише **правляча** і в жодному разі не

керівна, **панівна** чи **урядуща**.

Коли Шевченко і його побратими не мали змоги щось зробити, то вони казали, що вони

не годні або **не спроможні**;

практики ж сучасного язичія у цьому разі скажуть, що вони **не в стані**, тобто копіюють форму **не в состоянии**. Приклади такої ***уніфікації*** нашої мови можна наводити й наводити. Українська самобутня лексика стоїть перед загрозою потонути у морі канцелярських форм і зворотів.

Шевченко закликав нас висловлюватися "без золота, без каменю, без хитрої мови". І цей заповіт сьогодні такий же актуальний, як і колись. Продовж довгих десятиліть цей заповіт зневажано. Тому, перед молодим поколінням стоїть завдання дбати про розвиток нашої мови так, як учив Т. Шевченко. Визнання накресленого Шевченком курсу розвитку нашої мови на образне народнє мовлення не значить, що ми маємо толерувати окремі промахи наших класиків, в тому числі й самого Шевченка. Там, де класики й Шевченко, випадково не дотримують своїх же накреслень, там треба й до їхньої творчости підходити з виробленою ними і Шевченком міркою.

25. КОЖУХ НЕ НА НАС ШИТИЙ

Перед тим, як перейти до розгляду потенційних можливостей українського словотвору, треба вияснити собі, яку шкоду завдає сліпе копіювання чужих форм і зворотів українській культурі та українському відродженню. Киньмо оком на невеличкий образок, написаний з використанням калькованої лексики:

ВИТОКИ ХВОРОБИ

Я з сином сіли на ***мілкосидяче*** судно, забувши про ***незліченну кількість кровоссальних*** комах, від згадки про яких я ***нездужаюсь*** і відчуваю ***сисний*** біль у серці. Я не ***удавальник***, о ні! Замість послати ***повітряний поцілунок*** на берег, я шукаю за ***болезаспокійливими*** засобами, мене ***лихоманить***, як многоженця на ***шлюборозлучному*** процесі. Син же – мій ***правомочний*** спадкоємець – який ***дорослішає не щодня, а щогодини*** – спокійний. Я починаю думати, що це він головний ***зловмисник*** у цій історії, або принаймні, – ***потуральник***. І тут мене ***осіняє обна-***

дійлива думка. Я ***витягую*** голову і озираюсь за ***гострокінцевим*** предметом. За мною – кілька ***малоімущих землеробів*** і одна ***посадова особа*** з ***цибулиноподібними*** очима. Син ***ратував*** за цю ***поїздку***. Але тепер я ***не в змозі*** його вітати. З мене ***достатньо***! Я ***розсовую*** юрбу і ***приступаю*** до пошуку. Усе ***навколишнє середовище*** я бачу ***офарбленим*** у червоне. Мабуть, від ***променепереломлення***. Але я не хочу ***вникати***, чому воно так. ***Усе це частковості***. Головне – поставити ***заслон кровоссальним*** істотам, які ***посягають*** на моє ***благополуччя***.

А тепер я поясню деякі з ужитих у тексті слів:

мілкосидяче *судно*: це чистий сміх, а не слово; чому не **мілкоплавне** або **мілководне**?

кровоссальна комаха: достоту, як **кровососущее насекомое**; чому не сказати **кровопивча комаха, комаха-кровопій, комаха-вампір**?

сисний біль: що це таке? це російська **сосущая боль**; по-нашому це **п'явка на серці**. Вираз **(хтось) відчуває сисний біль у серці** – це мовний динозавр. Українці вживають природній образний зворот **засмоктало коло серця (когось)**;

поцілунок рукою українці мають забути і говорити **повітряний поцілунок**, бо по-російськи **воздушный поцелуй**; а що по-українськи звучить неоковирно, байдуже, аби зберігалася мовна залежність, такий собі *єдиний культурний простір*!

зловмисник: точна копія російського **злоумышленник**; його цілком заступають **лиходій, лихочинець, злочинець**, (*коли йдеться про злодія*) **злодіяка**;

обнадійливий: копія російського **обнадеживающий**, утвореного від дієслова **обнадеживать**; ми такого дієслова не маємо, отже, форму утворено від чужого слова; по-нашому: **багатонадійний**; у даному тексті **свята (щаслива) думка**; з усіх наведених тут мавпокопій слово **обнадійливий**, хоч і здерте з чужого зразка, найбільш відповідає українським словотворчим моделям і не звучить неоковирно;

витягувати: *див.* пояснення у розділі **24**;

гострокінцевий: дублет російського **остроконечный**; цей покруч лишає без роботи наші слова **шпичастий, шпичакуватий, гострякуватий** і просто **гострий**;

посадова особа: заступає українське **урядовець**; росіяни поняття **урядовець** не можуть висловити одним словом, лише парою **должностное лицо**; то й ми маємо відмовитися від свого слова і вживати неоковирну кальку **посадова особа**;

променепереломлення: чому не сказати **заломлення променів**? Так це ж буде образою для **лучепреломления**, що його українці мусять копіювати;

розлучний процес за офіційною нормою має бути лише **шлюборозлучний**, бо російське протокольне арго вживає **бракоразводный процесс**; чи є потреба в нашій мові вказувати, що суд розлучає шлюб, коли єдине, що **розлучають** суди це шлюби?

церковна **баня** в УССР не може бути **цибуляста**, а лише **цибулиноподібна**, щоб точно копіювати "всесоюзне" слово **лукообразная**;

дитину, що вдає з себе хворого, не називайте **комедіянтом**, а лише **удавальником**; так треба, щоб була повна аналогія з російським словом **притворщик**;

а того, хто гострий на розум і вміє розгадувати, не звіть **угадько**, а лише **відгадник**, бо так ближче до "общепонятного" **отгадчик**;

так само не вживайте слів **потакайло, потакач,** а лише **потуральник**, бо це око-в-око відповідає російській формі **потворщик**;

не здумайте нічого **забарвлювати**, бо адепти злиття мов рекомендують **офарблювати**, здерши це слово з російського **окрашивать**;

і нарешті ніколи не кажіть, що діти **ростуть, підростають, доростають розуму, доходять літ** або **вбиваються в пір'я**, бо в офіційному язичії винайшли слово **дорослішати** на копил російського **взрослеть**; і так мають говорити українці.

Решту слів прокоментую коротко.

Витоки: мають копіювати російське **истоки**; по-нашому **джерела**;

лихоманить: копія російського **лихорадит**; наше **трусить, трясе, тіпає, колотить** або **морозить**;

правомочний: здерто цілком з російщини; наше **правочинний, правоможний, правосильний**;

малоімущий: цілком російське слово; наше **незаможній, малозаможній**;

співробітничати, ближче до російської мови, ніж наше **співпрацювати**;

землероб – бо по-російськи **земледелец**; а наше **хлібороб** занехаяно;

приступати до *чого*: покруч; по-нашому **розпочинати** *що*;

вникати (*у що*): здерте слово; у нас **заглиблюватися, старатися осягнути** *що*; (*у дрібниці*) – **влазити**;

розсовувати: треба **розсувати**; *див.* пояснення до слова **витягувати**;

посягати: по-українському **зазіхати**;

нескінченна кількість: це просто **безліч**;

болезаспокійливий: краще, бо коротше **протибольовий**,

достатньо – копія **достаточно**; а ми ж маємо коротке і гармонійне **досить**,

осінила (*думка*): здерто з російського **осенила** *кого*; українці кажуть: **блиснула (майнула в голові, стукнула в голову)** *кому*;

не щодня, а щогодини (*рости*): **як на дріжджах, як з води**;

не в змозі (*робити*): копія російського **не в состоянии**; по-нашому **не спроможен /-жна, -жні/, не годен /-дна, -дні/**; **не в силі**;

ратувати *за що*: у нас **обстоювати** *що*, **обставати (розпинатися) за** *що*;

поїздка: по-нашому **подорож**;

благополуччя: відверте мавпування; наше **добробут, добро, щастя, гаразди́**;

частковості: з **частности** *(рос.)*; українське **деталі, подробиці, окремі випадки**;

усе це: відповідно до російського **всё это**; нам властивіший зворот **це все**;

поставити заслон *кому*: калька; по-українському **перейняти** *кого*, **перетяти шлях** *кому*.

Яка шкода для розвитку мови від цих кальок?

По-перше, зрозуміти такі кальки, як

витоки
сисний біль
зловмисник
посадова особа
не в стані тощо,

можна лише через посередництво російської мови. Ми міркуємо приблизно так: що таке **витоки**? Ага, це **истоки**, тепер ясно. Іншими словами, опанувати українську мову може лише той, хто знає російську.

Таким чином, нашу мову роблено підрядною або бутафорною ("показушною") мовою, потрібною лише для формальности, для відчіпного, а коли пильніше придивитися, то це бездарний варіянт ***общесоюзной*** мови. Недурно ж серед сучасних росіян, і то навіть ***демократів*** дуже в ходу просторікування про ***єдиний культурний простір***. Це ж те саме ***злиття мов***, тільки в іншій тарілці.

По-друге, вдаючись до калькування іншої мови, мова, яка калькує, занедбує свої власні мовотворчі можливості, висушує джерела своєї самобутности, і як показує практика – завмирає.

По-третє, неоковирна лексика упосліджує саму мову, відбиває охоту вживати таку *показушну* мову, бо це не мова Шевченка, Франка чи Лесі Українки, а штучне язичіє, поширене в УССР для маскування її колонізаторської природи. Українська мова – це суцільна гама мальовничих образів, взятих зі світу навколо нас, а калькування робить її штучною, блідою і безкровною.

На жаль, зрушень у плані відродження української мови досі немає. І далі офіційне життя, шкільництво, видавництва, радіо, телебачення послуговуються нормами Кагановича–Постишева, і вся подібна до наведеної лексика беззастережно панує у мовній практиці.

Потрібні дійові заходи у напрямі відродження самобутности української мови. Для цього треба дослідити пам'ятки минулого, вибрати з них усе, що може придатися сьогодні, відродити моделі словотвору, навмисне виведені з ужитку за часів окупації.

26. НЕВИКОРИСТАНІ МОЖЛИВОСТІ

Щоб мова нормально розвивалася, аж ніяк не можна штучно спрямовувати її розвиток у тому чи тому напрямі. Найприродніший розвиток мови спирається на живе народнє мовлення, неспотворене жодними зовнішніми впливами. Нормальний розвиток української мови остаточно спинено в 30-х роках XX ст., коли цей розвиток підпорядковано політичним цілям. Політичні цілі окупантів вимагали звести на нівець самобутність нашої мови, "підправити" її відповідно до норм і законів мови російської. Таку практику обґрунтовувано потребою "інтернаціоналізації". Годі заперечити, що співжиття і культурний обмін між народами сприяє засвоєнню інтернаціональної лексики мовами різних народів. Уживання інтернаціоналізмів, коли у своїй мові нема чим їх заступити, цілком виправдано. А в УССР українцям накидувано інтернаціоналізми там, де ми мали свою самобутню лексику, у чому легко переконатися з наступних прикладів:

Запозичена форма	*Українська форма*
абориген	**тубілець**
абсурд	**безглуздя, нісенітниця**
авантурист	**пройдисвіт**
вертикальний	**прямовисний, простовисний**
галерія (галерея) (*навколо будинку*)	**кружґанок**
гармонія (*у громаді*)	**злагода**
горизонт	**обрій, крайнебо, виднокруг, овид**
горизонтальний	**поземний**
ембріон	**зародок**
імідж	**образ**, *(явища)* **лице**
клімат	**підсоння**
консенсус	**згода, погодження**
окупант	**займанець**
принцип	**засада**
пріоритетний	**першорядний**
циркуляр	**обіжник**

Цей списочок – лише мала частина запроваджених ув офіційний вжиток інтернаціоналізмів. Таке запровадження мало на меті русифікацію, бо ті іншомовні слова, що їх не вживано в російській мові, окупаційна влада безцеремонно вилучала з ужитку:

Засвоєний українцями інтернаціоналізм	*Накинута російська форма*
арсен	**миш'як**
атрамент	**чорнило**
вакації	**канікули**
іньєкція	**укол**
конфітури	**варення**
оксид	**окис**
оксидація	**окислення**
флуор	**фтор**
цина	**олово**
цинамон	**кориця**

Знову таки – це лише мала частка вилученої лексики. "Інтернаціоналістам" ішлося не про інтернаціоналізацію мов, а про русифікацію. Крім "інтернаціоналізмів" українську мову в УССР засмічувано кальками-копіями з російської мови. Читаючи видання УССР, можна зустріти чимало "винаходів" з кухні Інституту мовознавства АН УССР, керованого *академіком* Бєлодєдом та його учнями:

шаблековтач (1)
струмообертач
шлаконагромаджувач
швидкопсувний.

Чи це живі слова? Чи хтось колись вживав їх, вживає, чи буде вживати? Це треба було б спитати у тих, хто засмітив такими "перлами" словники, підручники, наукову й технічну літературу.

Простежмо, як постало слово **шаблековтач**.

Немає жодного сумніву – це копія російського слова **шпагоглотатель**. Для росіянина слово **шпагоглотатель** звучить нормально з багатьох причин. Воно відповідає російським словотворчим моделям, де віддієслівна частина **глотатель** на другому місці, – це раз; воно має легку для вимови звукову структуру: **А-О-О-А-Е** з жіночим наголосом – це два. Додам, що слово **глотатель** само по собі існує в російській мові, і отже, вся сполука цілком зрозуміла для вуха росіянина.

Щодо українського слова **шаблековтач**, то воно не відповідає українським словотворчим моделям, а слово **ковтач** само по собі в нашій мові не існує.

У наших, народом утворених складних словах віддієслівна частина – на першому місці:

варивода (2)
вернигора
вертихвіст
загнибіда
закрутиголова
котигорошок
паливода
пройдисвіт
перекотиполе
скализуб
хапокниш.

Головна перевага форм (2) у тім, що вони мають один або й два додаткових півнаголоси (*котúгорóшок, пришúй-кобúлі-хвіст*), що сприяє і вимові і засвоєнню слова.

Маючи модель (2) за зразок, поміркуймо, як належить по-українському назвати особу, що ковтає шаблі або шпаги (шпади). Тут можливо кілька варіянтів:

ковтайшабля, **лигайшабля**, **ковтайшпага**, **лигайшпага**, **ковтайшпада**, **лигайшпада**.

Кожен з цих варіянтів, як на мене, краще звучить від незграбного **шаблековтача**. Щоб надати українського забарвлення усій формі, варто у другій частині складного слова замість **шаблі** вжити **шворінь**:

ковтайшворінь, **лигайшворінь**.

Отже, ми маємо аж вісім форм, з котрих треба вибрати найвлучнішу. Мені здається, що такою формою є форма **лигайшворінь**, але читач може сам вибрати, що, на його смак, найкраще вписується в українську мовну тональність, або й запропонувати свій варіянт до **шаблековтача**, форми неживої і неконкурентоздатної.

Наведений приклад наочно показує, що мова, яка “здирає” лексичні форми з інших мов, упосліджує сама себе сміхотворністю здертих форм, обертається на мову-жебрака, на блідий різновид “досконалої та розвиненої” мови.

Очевидно й те, що для успішного словотворення треба глибше опрацьовувати наявні, випробувані часом зразки українського словотвору, що відкривають невичерпні можливості для мовної творчости.

Описаний словотвір дозволяє підшукати варіянти і до кальок (1):

Калька	*Українська форма*
струмообертач	**верниструм** *або* **крутиструм**
шлаконагромаджувач	**збирайшлак** *або* **стягайшлак**
швидкопсувний	**скорогнилий**

Ясна річ, що можливі й інші розв’язки.

Той, хто гадає, що українська мова має обмежені можливості словотвору і тому має вдаватися до мавпування, очевидно, глибоко помиляється. У дальшому викладі буде розглянуто кілька “невикористаних можливостей” українського словотвору, нехтувані в УССР через антиукраїнську політику комуністичного режиму.

27. ПСЕВДОВАРІЯНТИ

Тисячолітня практика мовного спілкування людства виробила чимало способів розрізнення словесних форм. Іноді досить одного звуку, щоб змінити значення слова

кат, кит, кіт, кут.

Ця властивість мови створює широкі можливості для словотвору.

Зупинімось на так званих “псевдоваріянтах” – словах близьких звучанням, але різних значенням. Практика українського мовлення знає такі пари віддієслівних іменників:

Дієслово	*А. Іменник дії*	*Б. Іменник наслідку дії*
напоумляти	**напоумля́ння**	**напоу́млення** (*нотація*)
порівнювати	**порівня́ння**	**порівняння** (*мовний засіб*)
призначати	**признача́ння**	**призна́чення** (*мета*)
приміщати	**приміща́ння**	**приміщення** (*кімната*)
сповіщати	**сповіща́ння**	**сповіщення** (*вістка*)
споруджати	**споруджа́ння**	**спору́дження** (*споруда*)

Слова у стовпчику *А* різняться від слів у стовпчику *Б* двома рисами: наголосом і наголошеним звуком:

1) у стовпчику *А* наголос жіночий, у стовпчику *Б* – дактилічний;

2) звук **А/Я** у стовпчику *А*, різні звуки у стовпчику *Б*.

Це, сказати, зовнішня різниця. Позатим, ці слова різняться і своїм значенням: стовпчик *А* містить слова, що відтворюють лише дію, а стовпчик *Б* – слова, що зображають наслідок дії, хоч можуть відтворювати і дію. Наведений взірець творення іменників від дієслів дуже продуктивний і раціонально виправданий: важко добачити якусь штучність в утворених цим способом формах.

Нашій мові постійно треба творити іменники наслідку дії, бо людство прогресує, і всяка дія неодмінно творила, творить і буде творити певний наслідок. Отже, потреба в іменниках наслідку дії ніколи не вичерпається. Тож існування в мові відповідних моделей творення таких іменників дуже потрібне.

Українська мова широко використовувала і використовує модель творення псевдоваріянтів. У мові існують цілі “сім’ї” псевдоваріянтів. Наведу одну таку “сім’ю”:

Дієслово	*А. Іменник дії*	*Б. Іменник наслідку дії*	(1)
будувати	**будува́ння**	**будо́вання** (*будова*)	
групувати	**угрупува́ння**	**угрупо́вання** (*група*)	
дарувати	**дарува́ння**	**даро́вання** (*дарунок*)	
малювати	**малюва́ння**	**мальо́вання** (*малюнок*)	
нашарувати	**нашарува́ння**	**нашаро́вання** (*шар*)	
поховати	**похова́ння**	**похо́вання** (*могила*)	
риштувати	**риштува́ння**	**рышто́вання** (*підмостки при будові*)	
цяцькувати	**цяцькува́ння**	**цяцько́вання** (*прикраса*)	

Там, де у словах стовпчика *А* звук **У/Ю**, у словах стовпчика *Б* звук **О/ЬО**. Крім того, ці слова різняться наголосом: стовпчик *А* має жіночий наголос, стовпчик *Б* – дактилічний. Своїм значенням слова у стовпчиках різняться так: слова стовпчика *А* відтворюють дію відповідних дієслів, слова стовпчика *Б* – наслідок дії.

Така модель словотвору дуже помічна́ для розрізнення у мовній практиці понять дії та наслідку дії. Наша мова застосовувала таке розрізнення дуже широко:

Дія	*Наслідок дії*	(2)
асиґнува́ння	**асигно́вання** (*кошти*)	
відшкодува́ння	**відшкодо́вання** (*певна сума*)	
гаптува́ння	**гапто́вання** (*гаптована річ*)	
зачудува́ння	**зачудо́вання** (*настрій*)	
нашарува́ння	**нашаро́вання** (*нагромадження порід*)	
похова́ння	**похо́вання** (*могила*)	
пошанува́ння	**пошано́вання** (*повага*)	
роздратува́ння	**роздрато́вання** (*настрій*)	
розмалюва́ння	**розмальо́вання** (*розпис на стіні*)	
розчарува́ння	**розчаро́вання** (*настрій*)	
руйнува́ння	**руйно́вання** (*руїна*)	
спростува́ння	**спросто́вання** (*текст*)	
спрямува́ння	**спрямо́вання** (*напрям*)	
устаткува́ння	**устатко́вання** (*обладнання*)	
шпарува́ння	**шпаро́вання** (*шпарувальний розчин*)	

Псевдоваріянти (1) і (2) з дактилічним наголосом на **О** правопис 1933 р. вилучив з ужитку, і позбавив нашу мову продуктивного словотвору, тобто припинив природній розвиток мови. Замість псевдоваріянтів для передачі наслідку дії, в УССР культивовано російські форми:

асигновка	*замість*	**асигно́вання**
ґрунтовка	*замість*	**ґрунто́вання**
татуїровка	*замість*	**татуйо́вання**
упаковка	- - -	**пако́вання**
шифровка	- - -	**шифро́вання** (*зашифрований текст*)
штриховка	- - -	**штрихо́вання** (*штрихи на папері*)

В інших випадках для передачі поняття наслідку дії в УССР запроваджено те саме слово, що й для поняття дії:

Іменник дії	*Іменник наслідку дії в УССР*	*Іменник наслідку дії до 1933 р.*
замалюва́ння	**замалюва́ння** (*шкіц*)	**замальо́вання** (Рек.)
поступува́ння	**поступува́ння** (*спосіб дій*)	**поступо́вання** (Рек.)
формува́ння	**формува́ння** (*загін*)	**формо́вання** (Рек.)
формулюва́ння	**формулюва́ння** (*формула*)	**формульо́вання** (Рек.)
умеблюва́ння	**умеблюва́ння** (*меблі*)	**умебльо́вання** (Рек.)

Форми псевдоваріянтів з наголосом на **О** залюбки вживає у XX ст. відома письменниця Докія Гуменна. У частині VI, де розглядатиметься словотворчість окремих письменників, буде приділено увагу ролі псевдоваріянтів у її мовному доробку (розділ 95).

Скасування словотвору "псевдоваріянтів" поставило нашу термінологію в залежність від "розвиненої та досконалої мови, поширеної від Калінінграду до Владивостоку". І там, де українці могли обходитися без запозичень і мавпувань, їм доводилося позичати і калькувати. Таким чином, штучно створювано термінологічний дефіцит української мови.

28. КРИНИЦЯ НЕ МАЄ ДНА

З розвитком культури потреба у нових лексичних формах буде зростати, і штучне позбавлення мови її творчих можливостей вестиме до її занепаду. Ми не знаємо сьогодні, що за нові поняття виникатимуть завтра, але вони, без сумніву, виникатимуть, і потреба в нових термінах для передачі нових понять буде сталою. Описаний у розділі 27 словотвір псевдоваріянтів – це невичерпна криниця нових термінів. Наведу навмання кілька таких можливих словесних форм, які можуть стати у пригоді майбутнім термінологічним пошукам:

аранжо́вання	**маско́вання**	**трасо́вання**	**шліхто́вання**
газо́вання	**оркестро́вання**	**фасо́вання**	**шунто́вання**
годо́вання	**рихто́вання**	**флюсо́вання**	
дозо́вання	**скасо́вання**	**шихто́вання**	

Наведені форми відмінні від форм з наголосом на **-а́ння** і становлять термінологічний резерв нашої мови на майбутнє. Може ж бути потреба у варіянті до слів навіть засвоєних сьогодні як **аранжування, дозування, маскування, флюсування** тощо. Тоді наведені форми стануть у пригоді.

Розглянуті в попередньому розділі псевдоваріянти різнилися між собою одним звуком та відмінним наголосом. Мовна стихія знає й такі псевдоваріянти, що різняться між собою лише наголосом:

А. Іменник дії	*Б. Іменник наслідку дії*	
відклика́ння	**відкли́кання** (*розпорядження*)	(1)
дава́ння	**да́вання** (*милостиня, подаяння*) (Б.Н.)	
зобов'яза́ння	**зобов'я́зання** (*обіцянка*)	
нездужа́ння (*не вживано*)	**нездýжання** (*недуга*)	
об'єдна́ння	**об'є́днання** (*спілка*)	
обладна́ння	**обла́днання** (*апаратура*)	
поважа́ння	**пова́жання** (*повага*)	
пов'яза́ння (*не вживано*)	**пов'я́зання** (*стан*)	
поклика́ння	**покли́кання** (*хист*)	
розв'яза́ння	**розв'я́зання** (*розв'язка*)	
уподоба́ння (*не вживано*)	**уподо́бання** (*симпатія*)	

Слова з чоловічим наголосом на **-а́ння** (стовпчик *А*) визначають лише дію, а слова з дактилічним наголосом (ствпчик *Б*) – наслідок дії. Таким чином, зміна наголосу в слові міняє його значення. Ця властивість віддієслівних іменників (1) помагає зрозуміти і наявність подвійного наголосу в таких віддієслівних іменниках, як **ві́нча́ння, чи́та́ння** тощо. Цю наявність можна пояснити тим, що, передаючи дію чи наслідок дії, іменники наголошувано по-різному:

вінча́ння (*дія: покриття вінками*)	**ві́нчання** (*шлюбний обряд*)
чита́ння (*дія*)	**чи́тання** (*почитний матеріял: читво*)

Наведені міркування проливають світло і на причини "неправильного" (неканонізованого словниками) наголосу, уживаного мовцями у деяких словах:

ба́жання	*бо це* конкретна потреба	(*наслідок дії*)
замі̲шання	*бо це* стан зніяковіння	(*наслідок дії*)
запи́тання	*бо це* конкретний вислів	(*наслідок дії*)
прив'я́зання	*бо це* прив'язаність, симпатія	(*наслідок дії*)

Очевидно, що деяким іменникам, що визначають наслідок дії, висловленої дієсловом, слід канонізувати дактилічний наголос

Наслідок дії	*Дія*
опові̲дання (*оповідь*)	**оповіда́ння**
переко́нання (*погляд*)	**переконáння**
пока́яння (*сповідь*)	**покая́ння**
порі̲вняння (*троп*)	**порівня́ння**
пристосо́вання (*прилад*)	**пристосува́ння**
розла́днання (*розлад*)	**розладна́ння**
рі̲вняння (*формула*)	**рівня́ння**

На закінчення розділу запізнаймося з іще одною "сім'єю" псевдоваріянтів, що різняться лише наголосом:

Дія	*Наслідок дії*
зайняття́ (заняття́) (*взяття, захоплення*)	**займя́ття (заня́ття)** (*фах, лекція*)
обняття́ (*посади*) (*= вступ на посаду*)	**обня́ття** (*не вживано*)
пойняття́ (*охоплення*)	**поня́ття** (*гадка, уявлення*)
прийня́ття́ (*приймання*)	**приня́ття** (*авдієнція, прийом*) (Пан.)

Дослідження моделей псевдоваріянтів розкриває широкі словотворчі можливості української мови. Заборона цих моделей, оголошення їх "націоналістичними" гальмували розвиток мови. Це гальмування діє й нині, бо у виданих під орудою русифікаторів словниках і підручниках перекручено факти українського мовлення. Тому, вивчаючи словотворчі моделі українців, мовознавці мусять досліджувати не лише "правильне" мовлення, а й "неправильне", яке часто-густо містить ключ до розуміння заплутаних внаслідок русифікації фактів нашої мови.

29. ХТО КРАЩИЙ МОВНИК?

Порівнюючи сучасну літературну мову з народньою, важко позбутися враження, що неосвічені творці українського слова в минулому володіли секретами мови куди вправніше і професійніше, ніж сучасники. Порівняймо деякі народні звороти з їхніми літеретурними, а вірніше псевдолітературними "двійниками":

Народня форма	*Псевдолітературна форма*	*Російський прототип*
Здоров'я **гіршає**	Здоров'я **погіршується**	**ухудшается**
Вона **ж** моя дитина	**Адже** вона моя дитина	**ведь**
Заки сонце зійде...	**Перше ніж** сонце зійде...	**прежде чем**
Суш. **Звідси** й голод	**В наслідок** посухи – голод	**вследствие**
Н. **ішлося** про шлюб	Н. **була зацікавлена** у шлюбі	**была заинтересована**
Кушнір	**Хутровик**	**меховщик**
Небо **синє-синє**	Небо **надзвичайно синє**	**необыкновенно синее**
Службіст	**Ретельний працівник**	**исполнительный работник**
Щем у грудях	**Щемливий біль** у грудях	**щемящая боль**

Порівнюючи ці форми, важко не визнати перевагу народніх форм. Тому, шукаючи взірців словотвору, варто звертатися до джерел саме народнього мовлення.

На жаль, цього правила дотримують не всі. Читаючи газети і слухаючи високих достойників, дізнаємось, наприклад, про **галопуючу інфляцію**. Непривабливе явище. Але ще непривабливіший вислів. Форми **галопуючий, температурячий, розмовляючий** нашій мові не властиві. Це слова-покручі. Письменники XIX ст. – творці літературної мови – обходилися без таких форм. Українська діяспора старається обходитися без них. А прищеплена окупаційним режимом практика мавпування і далі поширює ці форми в Україні.

Дехто, може, переконаний, що іншого шляху розвитку для нашої мови немає.

Наведу приклади, які свідчать про протилежне, давши кілька можливих варіянтів усталених або усталюваних у слововжитку форм:

вражаючий ефект	**разючий (могутній) ефект**
галопуюча інфляція	**нестримна (безупинна, обвальна) інфляція**
зростаюча смертність	**щораз більша смертність**
зростаючі ціни	**щораз вищі ціни**
координуючий центр	**координаційний центр**
обтяжуючий	**щораз тяжчий** *або* **обтяжливий**
освіжаючий	**відсвіжущий, відсвіжливий**
температурячий хворий	**хворий з температурою**

Далі наведу форми, яких сьогодні ще не вживано, але які, взявши до уваги тенденцію, можуть з'явитися завтра:

звужуючийся	**чимраз вужчий** *або* **щораз вужчий**
пришвидчуючийся	**дедалі швидший** *або* **щораз швидший**
стабілізуючийся	**дедалі стабільніший**
ускладнюючийся	**дедалі складніший** *або* **щораз складніший**

Наведу кілька й російських форм:

благоустраивающийся	**чимраз впорядкованіший, щораз чепурніший**
вращающийся в обществе	**тертий у світі** *або* **бувалий у світі**
вспоминающий (прошлое)	**занурений у спогади (про минуле)**
меняющиеся обстоятельства	**щораз інші обставини**
повторяющееся явление	**повторюване** (*або* **знов і знов те саме) явище**

У народній лексиці подибуємо чимало прикладів, як українці минулого давали собі раду у складних мовних ситуаціях. Згадаймо відомого з малих літ неспійманного у траві

коника-стрибунця.

Можна не сумніватися, що якби цій комасі давав ім'я сучасник, він без вагань назвав би її **стрибаючий коник**. Назва **коник-стрибунець** підказує, що замість дієприкметникових форм українці вживали іменники, і це в багатьох випадках розв'язувало проблеми мововислову:

Запозичена форма	*За народнім зразком*
буксируючий катер	**катер-буксир**
виконуючий	**виконавець, виконувач**
всезнаючий	**всевідець**
командуючий	**командувач**
симпатизуючий	**симпатик**
співаючий птах	**птах-співець**
управляючий маєтку	**управитель маєтку**

Жива мова знала й інший цікавий спосіб уникання дієприкметникових зворотів:

Народня форма	*Можливий сучасний варіянт*
не-минай-корчма	**не минаючий корчми**
пропий-воли	**пропиваючий (*або* що пропив) воли**
приший-кобилі-хвіст	**пришиваючий хвіст кобилі**
не-розлий-вода	**нерозли́ваний водою**
не-їж-мак	**не споживаючий маку**

Народній спосіб сьогодні цілком занедбано. А чи виправдано? Хіба не можна користуватися ним хоч би і для заміни таких мовних "динозаврів":

Динозавр	*Можлива народня форма*
роздираючий душу крик	**роздери-душу крик**
критика, що недобачає слона	**недобачай-слона критика**
промова, що запалює серця	**запали-серця промова**
інтригуюча назва	**інтригуй-душу назва**

Наша мова може вив'язуватись із найскладніших мовних ситуацій, а мовознавство не опрацювало всіх можливостей словотвору. Ось кілька таких "прибитих у цвіту" словотворчих сімей:

А) *Сім'я прикметників з кінцівкою* **-ущий, -ющий**

живлющий	**тямущий**
загребущий	**умирущий**
минущий	**цілющий**
невсипущий	

Чи ж цей взірець уже вичерпано? А чому не можна вживати

відсвіжущий	*замість*	**освіжаючий**
заливущий	*замість*	**заливаючий**
надихущий	*замість*	**надихаючий**
розтлівущий	*замість*	**розтліваючий**
спалахущий	*замість*	**спала́хуючий**
ятрущий	*замість*	**роз'ятрюючий**

Б) *Сім'я прикметників з кінцівкою* **-анний, -янний**

невблаганний	**незрівнянний**
недріманний	**несказанний**
нездоланний	

Чому ми не творимо за цим взірцем

нерозкладанний	*замість*	**нерозкладуваний**
неспійманний	*замість*	**невловимий**
розрубанний	*замість*	**розрубуваний**
споглянданний	*замість*	**споглядуваний**

В) *Сім'я прикметників з кінцівкою* **-енний**

незбагненний	**непримиренний**
неоціненний	**неприторенний**
непояснeнний	

Чому не йти далі і не творити

невідверненний	*замість*	**невідворотній**
невідтворенний	*замість*	**який важко описати**
неуявленний	*замість*	**який важко уявити**

Ці приклади розкривають можливості українського словотвору, можливості розвитку ıови. А наша мова потребує розвитку.

"*Природний і вільний розвиток української мови зупинено 1929 р. подвійною акцією: ›епресіями проти мовознавців з одного боку і проти письменників – з другого*" (*Ігор Качу-овський*).

Проголошення незалежности України породило сподівання, що буде зроблено кроки у ıапрямі відродження самобутнього розвитку української мови. На жаль, сподівання лишилися подіваннями.

І далі в українському друкованому та живому слові процвітає ***галопуюче калькування***. гідно з цією тенденцією, в Україні розтають **минулорічні** сніги, і ніколи не

торішні;

умири ринку підраховують **виручені** гроші, і в жодному разі не

вторговані;

Україні існують проблеми із **сумновідомою**, а не

горезвісною

омпартією; сама ж Україна ні з ким не

співпрацює,

ише **співробітничає**; уряд затято **відстоює** її незалежність, аби нізащо в світі не

обстоювати чи обставати за;

парламентарі

на відміну від **пролетарів і карбонарів** – уперто звуть себе **парламентаріями**; політичні бої ідбуваються на **зібраннях** і ніколи на

зборах;

ıаші вороги перестали шаліти

з піною в роті

шаліють тепер **з піною біля рота** (і як вона там біля рота тримається?).

30. ЗАНЕДБАНІ РОДОВИЩА

Коли під сучасну пору оглядати українські словотворчі моделі, впадає в око, що їхню датність продукувати нові лексичні форми ніби заморожено на тих зразках, що витворилися за ıопередні століття, бо за останні 60 років ці моделі не виробили жодної словесної форми. Такий був наслідок "мовної політики", яка, заморозивши українські самобутні моделі слово-вору, спрямовувала розвиток мови у напрямі калькування.

До занедбаних моделей українського словотвору треба зарахувати чи не всі самобутні українські словотворчі сім'ї. Візьмім сім'ю прикметників, утворених наростком **-ч-**:

	Віддієслівні форми		*Відіменникові форми*
виконавчий	**відбудовчий**	**вірчий**	**відомчий**
дарчий	**оздоровчий**	**довірчий**	**господарчий**
дорадчий	**підготовчий**	**мірчий**	**повстанчий**
законодавчий	**установчий**	**слідчий**	**продовольчий**
мовознавчий	**споживчий**		
об'єднавчий	**розпорядчий**		

Оце й усі такого роду прикметники, "канонізовані" в УССР. І це тоді, коли наросток **-ч-** може творити й творити влучну, компактну, високоякісну лексику, заступаючи кальковані

форми. Мовні ж канони УССР віддавали перевагу важким і довгим формам, нехтуючи можливості українського словотвору:

А. Канонізовані форми	*Б. Можливі форми*
випробувальний	**випробовчий**
відгодівельний	**відгодовчий**
заготівельний *або* **заготовочний** (!)	**заготовчий**
запам'ятовувальний	**запам'ятовчий**
обслуговуючий	**обслуговчий**
перевірочний	**перевірчий**
перетворювальний	**перетворчий**
перестерігаючий	**застерігавчий**
попереджувальний	**запобігавчий**
розпізнавальний	**розпізнавчий**

а також творити відіменникові прикметники:

від **забудови**	**забудовчий**
від **розбудови**	**розбудовчий** тощо.

Прикметники з наростком **-ч-** можна творити від більшости дієслів та багатьох іменників, та в УССР цю словотворчу сім'ю приречено на вимирання. Нижченаведені зразки навмання утворених наростком **-ч-** форм, важко не визнати резервом майбутніх словесних пошуків:

Віддієслівні форми		*Відіменникові форми*
перебудовчий	**перевтільчий**	**поздоровчий**
надавчий	**розрадчий**	**розвідчий**
настановчий	**розраховчий**	**інодумчий**
нарихтовчий	**розфасовчий**	**оборончий**
освідомчий	**спомагавчий**	**підприємчий**
переборчий	**спостерігавчий**	**кровопивчий**

Заглиблюючись у незмірінь мовного океану, можна знайти чимало *занедбаних шахт* з нерозробленими словесними покладами. Такі пошуки, замість мавпування, найкраще прислужаться відродженню й розвиткові самобутньої тональности української мови

31. СЛОВООБРАЗИ

До таких забутих словесних шахт слід віднести невичерпні можливості образної лексики. Образність української мови – один з незаперечних її козирів. Саме цю рису і забувають ті, хто будь-що копіює усталені мовні зразки інших мов. Українська мова знає оригінальні розв'язки мовних проблем з використанням можливостей образного мовлення. Для відтворення, наприклад, міри якости сучасні мовці й писці дуже охоче вживають слово **надзвичайний** і відповідний прислівник **надзвичайно**:

надзвичайне враження	**надзвичайно гарний**
надзвичайні здібності	**надзвичайно схвильований**
надзвичайний обід	**надзвичайно гарячий**

Часте вживання слів **надзвичайний** і **надзвичайно** в мові окремих осіб свідчить про їхній дуже обмежений словесний багаж і знання мови. Звернімось до джерел української мови: чи вживали мовці й писці минулого аж так часто ці заяложені форми? З дальших прикладів побачимо, що їхній вибір був багатший:

Штамповані форми	*Літературні варіанти*	*Живомовні форми*
надзвичайний обід	**блискучий обід**	**знаменитий обід**
	незвичайний обід	**королівський обід**
	особливий обід	**ладний обід**
	першорядний обід	**напрочуд ладний обід**
	фантастичний обід	**обід куди твоє діло**
		обід на диво
		обід на славу
		обід, що називається
		обід, що ну!
		оце обід!
		оце обід так обід!
		розкішний обід
		хіба ж такий обід
		такий обід, такий обід
		усім обідам обід
		царський обід
надзвичайно гарячий	**винятково гарячий**	**аж он який гарячий**
	неймовірно гарячий	**гарячий-гарячий**
	неможливо гарячий	**гарячий з вогню**
		гарячий-прегарячий
		гарячий, що аж(-аж)
		гарячий, що ну!
		гарячий, як вогонь
		гарячий, як жар
		дуже-дуже гарячий
		куди який гарячий
		страх який гарячий
		страшенно гарячий
		такий гарячий, такий гарячий

Навіть з цього неповного переліку варіянтних лексичних форм можна зробити висновок, о можливості українського образного мовлення невичерпні.

Дуже поширеним способом творення лексичних форм є так звані повтори:

веселий-веселий
довго-довго чекали
дуже-дуже спритний
сумно-сумно
чистий-чистісенький.

Повтори практиковано не лише з прикметниками й прислівниками, але й з іншими частиіми мови:

Повтори	*Форма без повтору*
довбав-довбав	**наполегливо** (*або* **уперто) довбав**
кричи не кричи	**скільки не кричи**
дощ не дощ – скачи!	**за всякої погоди** – скачи!
їв не їв – не питають	не питають: **голоден чи ситий**

Сфери застосування образної мови дуже широкі – від щоденного побуту до космічних ɔсліджень:

Заштампований вираз	*Образний вираз*
братися до літературної праці	**братися за перо**
виявляти гуманне ставлення	**мати Бога в животі**
застосовувати фізичну силу	**давати волю рукам**
знімати з себе відповідальність	**умивати руки**
не виявляти ознак життя	**лежати трупом**
не володіти достатньою мірою мовою	**не могти й двох слів стулити**
перебувати в стані радісного збудження	**землі не чути під собою**
повертатися до попередньої практики	**братися за своє**
притягатися до судової відповідальности	**ставати перед судом**
вимушений обставинами	**рад-не-рад**
ставати об'єктом обговорення	**потрапляти на язик**
стати жертвою вогненної стихії	**піти з димом**
творити з допомогою фантазії	**брати з голови**
утиратися в довіру	**лататися**

Образна лексика – невичерпне джерело збагачення української мови.

32. МОВОЗНАВЧА АРХЕОЛОГІЯ

Досліджуючи український словотвір, мовознавцеві доводиться відшукувати загублені або невикористані словотворчі моделі. Такий пошук через подобу до археології можна назвати *мовознавчою археологією*. Продовж віків на українські мовні стандарти впливали сторонні чинники. Сторонні словотворчі моделі творили шари нової лексики, що накладалися на українську лексику, ховаючи її під новими нашаро́ваннями. Сучасний дослідник української мови мусить діяти подібно до археолога, котрий під пластами землі відкопує свідків матеріяльної культури минулого. Вивчення української лексики, похованої під шаром суржику, дозволяє відшукувати незамулені чужими впливами зразки української мови. Спираючись на мовознавчу археологію, можна бути справедливим суддею у ро́зв'язі мовних суперечок.

Археолог-мовознавець, ясна річ, риється за своїми знахідками не в землі, а в пам'ятках української мови, у живому мовленні, у діялектах, у споріднених або й дочірніх мовах, які частково зберегли риси неспотвореної мови українців. Підсовєтські мовознавці у словниках, виданих після погрому українства 30-х років, вилучили з реєстру великі масиви української лексики, а цілій низці слів через погане знання мови приписали не ті значення, які ці слова мали в нашому мовленні. Щоб дошукатись неспотвореного значення таких слів, мовознавець мусить вдаватися до "розкопів". Часом такі розкопи можна робити, послуговуючись тими самими спотвореними словниками, бо, перекручуючи мову, мовознавці-недотепи не розуміли до кінця мовних фактів і лишали свідчення неперекрученого значення того чи того слова у наведених цитатах з класиків.

У "Словнику української мови" АН УССР в 11 томах (СУМ) слово

лижви

пояснено так: "Те саме, що **лижі**". А **лижі** визначено як "дерев'яні полози різної довжини, які прикріплюють до ніг для пересування ***по снігу***". Даючи ілюстрацію до слова **лижви**, словник наводить цитату:

"Мама возила її сковзаться ***на льоду*** на лижвах або в гості." *(І. Нечуй-Левицький)*

Не треба бути академіком, щоб зрозуміти, що *сковзаться **на льоду*** можна лише на ковзанцях, тоді як **лижі** пристосовано для ***снігу***. Отже, **лижви** – це ***ковзанці***. Саме так пояснює це слово і словник Є. Желехівського з посиланням на твори О. Потебні. У цьому значенні вжива-

ть слово **лижви** і українці в діяспорі. Таким чином, мовознавці УССР зробили підтасовку, иходячи з подоби слова **лижви** до російського слова **лижі**.

Описане перекручення завдяки мовознавчій безпорадності калічників української мови оже викрити навіть учень середньої школи. Проте деякі інші перекручення потребують либших "розкопів".

У тому ж таки СУМ-і слова

оливо та **цина**

яснено однаково як **олово**, а

олив'яний та **циновий**

к **олов'яний**. З такого пояснення можна висновити, що **оливо** та **цина** і **олив'яний** та **циновий** – синоніми, тобто слова з однаковим значенням. Але це не так: **оливо** й **цина** не одне те саме. Отже, словник плутає. І справді, у пункті 3 пояснень до слова **олов'яний** (а отже, ідно із СУМ-ом, і **олив'яний**), словник каже:

Який кольором нагадує олово; сріблясто-білий...

До цього пояснення дано цитату з І. Франка:

"*Пусто і мертво по полю, по гаю,*
*Лиш **олов'янії** хмари вкривають весь небозвід.*"

Весь небозвід ніколи не вкривають "сріблястобілі" хмари; весь небозвід укривають емносірі (темносріблясті) **олив'яні** або **свинцеві** хмари. Отже, І. Франко під словом **олов'яні** більш ніж певно, що він писав **олив'яні**) мав на увазі **олив'яні** або **свинцеві** хмари. Виходить, о словник змішав грішне з праведним. І справді, з інших словників (П. Білецького-Носенка, . Желехівського) дізнаємось, що

оливо або **олово**

ля українців минулого значило те, що тепер, запозичивши у росіян, звуть **свинцем**. Те, що епер звуть **оловом**, українці звали **циною**.

Пророблені археологічні розкопи не такі вже й складні, коли в пам'ятках минулого береглися свідчення про існування правильних українських форм. Важче робити розкопи, оли досліджуваного слова або мовного явища не фіксує жодна пам'ятка. Тоді на поміч мовознавцеві приходить мовознавча реконструкція.

33. МОВОЗНАВЧА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Усі знають слово **цокотуха**. Воно зафіксоване у лексикографічних працях і творах класив. Це слово ні в кого не викликає сумніву щодо своєї *українськости.* А як бути із словом

цокотун?

ого не фіксують словники. Чи можна його вживати?

Щоб дати відповідь на це питання, скличмо сім'ю слів з кінцівкою **-уха**:

Жінка	*Чоловік*
брехуха	**брехун**
гладуха	**гладун**
каверзуха	**каверзун**
крикуха	**крикун**
моргуха	**моргун**
плаксуха	**плаксун**

Неважко бачити, що кожне слово сім'ї **-уха** має свого чоловічого партнера з кінцівкою **-ун**. А коли так, то чому не може мати свого партнера **цокотуна** слово **цокотуха**?

Випадок **цокотуха – цокотун** чи не найпростіший і найнаочніший приклад способу мовознавчої реконструкції. Реконструюючи моделі словотвору окремих словесних сімей, мовознавець може встановлювати правомірність вживання того чи того слова, закономірність того чи того мовного явища.

Дещо складніші випадки потребують поєднувати із способом реконструкції *мовознавчу археологію* та інші методи дослідження мовних явищ. Описана у розділі 9 *лінгвістична патологія*, де досліджувано наголоси, може правити за приклад мовного дослідження із застосуванням методу реконструкції.

Метод реконструкції, поєднаний з мовною археологією, дозволяє витягати на світ Божий словесні форми, поховані під шарами накинутої лексики. Словники для масового вжитку, видані в УССР після погрому українства 30-х років, не наводять цілої низки питомих українських слів, заступаючи їх кальками з російщини. Описані методи мовознавчого дослідження можуть бути дуже помічни́ми для повернення до життя штучно вилучених з ужитку лексичних форм, а також для вияснення правоможности вживання тої чи тої форми слова.

Хто читає газети української діяспори, не може не звернути уваги на низку неузвичаєних у колишній УССР форм, вживаних діяспірною пресою. Постає питання чи акцептувати ці форми в сучасній Україні, чи обминати їх, маючи за діялектні?

Гадаю, ніхто не стане заперечувати, що лексика всякої мови постійно потребує удосконалення, а також розвитку і збагачення. В УССР таке збагачення ішло на 99% коштом запозичень з російської мови. Будь-які спроби словотворення на підставі українських словотворчих моделів розцінювано як націоналізм. Збагачення мови знало лише один шлях: калькування. Про шкоду калькування уже говорилося, наводилися приклади мовних "динозаврів".

Порівняно маленька гілка українського народу, що опинилася за межами імперії та за межами лінгвоциду, мала незрівнянну перевагу перед уярмленою Україною: мала свободу творчости, в тому числі і свободу мовотворчости. Ця свобода дозволяла діяспірцям бути незалежними у вживанні і творенні мовних форм відповідно до потреб усного й друкованого мовлення.

Проте така свобода не завжди додавала мові позитивних рис. Мовотворчість, як і всяка творчість, не вільна від помилок, невдалих розв'язок, в тому числі й калькувань з інших мов, не виключаючи й російської. Тому адаптувати мовотворчість діяспори до літературної мови треба розумно. Кожну окрему новостворену лексичну одиницю слід розглянути під кутом зору її "українськости" та її мовної конкурентоздатности. Такий розгляд годі здійснити без застосування описаної вище методики: мовознавчої археології та реконстрцкції. Спробуймо з поміччю цієї методики зробити один такий тест.

У пресі діяспори можна подибати слово

розслідження.

Така форма для читача з України, що звик до форми **розслідування**, звучить трохи незвичайно. І це цілком закономірно: усяке нове слово своєю незвичною формою сприймається як відхилення від норми і навіть неправильність. Але заки відкидати незнайомця, зробім певне дослідження. Наша мова знає такі похідні форми від слова **слідити**:

слідити		**сліджений**	**слідження** (СУМ)
дослідити	**досліджувати**	**досліджений**	**дослідження**
заслідити	**засліджувати**	**засліджений**	**заслідження**
наслідити	**насліджувати**	**насліджений**	
обслідити	**обсліджувати**	**обсліджений**	**обслідження**[1]
упослідити	**упосліджувати**	**упосліджений**	**упослідження**

[1] Згідно з Є. Желехівським слово **обслідження** вживає І. Нечуй-Левицький.

З цієї схеми випливає, що п'ять членів сім'ї

слідити

ворять форми з наростком **-жен**. Форму **розслідити** вживає галицький варіянт (за терміно-огією УССР – діялект) української мови. Ми ще повернемось до питання "галицький варіянт – алицький діялект" (розділ 78), а зараз зауважмо, що слово **розслідити** цілком уписується у хему словотвору сім'ї **слідити**:

розслідити **розсліджувати** **розсліджений** **розслідження**.

Як бачимо, слова

розсліджений, розслідження

е є якимись "чужаками" для сім'ї слова **слідити**: їх утворено за нормами українського слово-вору. Слово ж **розслідувати** належить до іншої сім'ї: до сім'ї слова **слідувати**. Сім'я ця в ашій мові запозичена; у словнику Грінченка слова **слідувати** нема; є **слідува́ти = слідкува́ти** значенням **іти назирці**. Схема словотвору цієї сім'ї інакша:

слідувати	**слідуваний** (*не вживано*)	**слідування** (РУС)
дослідувати	**досліджуваний**	**дослідування**
наслідувати	**наслідуваний**	**наслідування**
обслідувати	**обслідуваний**	**обслідування**
розслідувати	**розслідуваний**	**розслідування**

Ясна річ, що сім'ю слова **слідувати** аж ніяк не можна ігнорувати: це стовідсоткова країнська лексика. Але, чи виправдано нехтувати й утворену за нашим словотвором групу юва **розслідити**? Як буде вияснено далі, у галицькому варіянті нашої мови збереглися питомі країнські форми, ігнорувати які буде помилкою. Тому, форми

розсліджений, розслідження

усять мати права громадянства в соборній українській мові. Вони можуть співіснувати з ормами **розслідуваний, розслідування**, які досить логічно вмотивовано й поширено в нашій ові. Зате мовці й писці дістануть "право вибору", а це дуже важливе право в усіх галузях юдської діяльности, а отже, й у сфері мовній.

34. КАЛІЧЕННЯ

Без мовознавчої археології та реконструкції практично нема як очистити нашу мову від акинутих їй перекручень. Той, хто думає, що перекручень не так уже й багато, помиляється. ороги українського слова добряче "попрацювали", щоб скалічити нашу мову. Деякі калічення ожна розпізнати, як кажуть, "голим оком". За приклад такого калічення може правити слово **анкет**, запроваджене в усіх словниках УССР поруч з нашим питомим словом

бенкет.

Навіщо рекомендувати подвійне написання для цього слова? Усі класики вживали **енкет**; визнавали лише **бенкет** і допогромні правописи. Єдина мета подвійного написання юва **бенкет** – перейти згодом на форму **банкет**, канонізовану у "мові Леніна".

Маніпуляції із словом **бенкет** не дуже зграбні і їх неважко викрити, звернувшись до мови ласиків та до дореволюційних словників, зокрема до словника Грінченка.

Але є такі калічення, що їх годі розпізнати без певного розгляду. Коли слово **бенкет** ка-ічники наводять у двох формах, то слово

мариво

усі післяпогромні словники наводять лише в одній формі: **марево**. Користувач словників не має жодної вказівки на те, що до погрому це слово вживано у формі **мариво**. Така форма логічно випливає з українського словотвору:

Дієслово	*Іменник*
варити	**вариво**
жевріти	**жевриво**
місити	**місиво**
молоти	**меливо**
прясти	**прядиво**

отже

марити	**мариво**.

Коли ж на лихо російська мова знає це слово у формі **марево**. Як же могли послідовники *академіка* Бєлодєда оминути такий шанс *підстригти* українську лексику під московську гребінку? І не оминули. Бо цього вимагали теорія *злиття мов*, а ще партійний обіжник і потреба дістати похвальбу – титул або орден – від "вищестоящого начальства".

Подібну операцію проароблено з лексикою, утвореною додатком слова **авіо-**:

За правописом 1928 р.	*За післяпогромним правописом*
авіолінія	**авіалінія**
авіоносець	**авіаносець**
авіопошта	**авіапошта**

В українських складних словах функцію сполучного звука найчастіше виконує звук **О**:

гідропрес *(гідрАвлічний прес)*
промозвід
душогуб
пневмопошта *(пневмАтична пошта)*
правдолюб.

Іноді сполучними звуками виступають звуки **Е** або **И**, коли вони входять до складу першого слова:

вертихвіст
горезвісний
загнибіда
ломикамінь
мореплавець.

Звук **А** майже ніколи не буває сполучним звуком. Саме через ці міркування допогромні правописи рекомендують писати:

авіовокзал
авіопошта
авіорейс
авіотехніка.

Це написання не сподобалось калічникам української мови, бо в російській мові в таких словах усталено написання **ави*а*-**, яке і для російської мови – помилкове:

авиалиния
авиапочта.

Таке написання суперечить російській правописній логіці, бо й росіяни пишуть: **гидрО-пресс** та **пневмОпочта**, хоч слова, з яких утворено скорочені форми, мають в основі не **О**, а **А**: **гідрАвлический**, **пнемАтический**.

Але калічниками мови рухала не логіка, а бажання знеособити українську мову. Тому й хвалено: скопіювати неправильне російське написання всупереч логіці, традиції, здоровому луздові.

У таку саму халепу потрапило і слово

готовість.

[е слово утворено за чинним у мові словотвором:

Прикметник	*Іменник*		
добр-ий	**добр-**	+ **ість**	= **добрість**
нервов-ий	**нервов-**	+ **ість**	= **нервовість**
слонов-ий	**слонов-**	+ **ість**	= **слоновість**

)тже

готов-ий	**готов-**	+ **ість**	= **готовість**

Іменники, утворені з прикметників наростком **-ість**, не набувають жодних додаткових вуків (на письмі – літер): до основи прикметника додавано лише наросток **-ість**.

Слово

готовість

ном і духом не знало, що, бувши утворене за нормами словотвору, воно вчинило державний лочин: посміло відрізнятися від російського двійника **готовность**, у якому до російського наостку **-ость** додано ще звук **-н-**. Навіщо? Можливо, що повторення у російському слові **отовость** звуку **О** тричі і справді вимагало додатку звуку **Н**. Алеж у нашому слові **готовість** емає трьох звуків **О**. У нашому слові третій голосний звук **І**, і слово легко вимовити без кодних додатків. Але які логічні міркування могли переконати поліцаїв від мовознавства? [риказано, і не вертухайсь! За цією "логікою"

готовість

бернуто на **готовність**.

Не минуло уваги калічників і слово

костел.

Яке воно має право вимовлятися відмінно від російського слова **костёл**?

Українці споконвіку вимовляли це слово відповідно до наявних мовних моделей:

козел
котел
орел
осел

тже й

костел.

Щоправда, під впливом польської мови, це слово могло інколи вимовлятися **костьол** або **осцьол**, що цілком зрозуміло на теренах, де жила польська меншина. Вимова **костьол** підреслювала польське походження даної споруди і приналежність її до польської громади. Саме акий вжиток слова **костьол** подибуємо в літературі. Але українська вимова цього слова лише **остел**, про що свідчать похідні форми: **костельний** і **костельник**. Жодна пам'ятка не зафікувала форм **костьольний** чи **костьольник**. Запровадження написання **костьол** в УССР як аріянт до слова **костел** мало на оці одну мету: наближення до російщини.

Не зміг "утриматися в сідлі" і наш прикметник **кухенний**. Калічники-уніфікатори перебили його на **кухонний**. Словник Грінченка фіксує лише форму **кухенний**. Логічність цієї юрми неважко бачити з такої схеми:

Іменник	*Прикметник*
злидні	**злиденний**
пісня	**пісенний**
плісня (Гр.)	**плісенний**
сотня	**сотенний**
стайня	**стаєнний**

отже й

кухня	**кухенний**.

Тільки ж форма **кухенний** не влаштовувала визнавців теорії *злиття мов*, тому її як "націоналістичну" обернуто на **кухонний**.

35. КАЛІЧЕННЯ (*продовження*)

У попередніх розділах згадувано про дієслова **розтягати, витягати** тощо, що їх доповнено формами **розтягувати, витягувати** для зближення з "общесоюзними" формами. Щось подібне сталося і з українськими дієсловами

догле́діти	**нагле́діти**	**підгле́діти**
прогле́діти	**розгле́діти**	**угле́діти**

У пам'ятках української мови деякі з цих слів трапляються у двох варіянтах:

А	*Б*
догле́діти	**догля́діти**
нагле́діти	**нагля́діти**
підгле́діти	**підгля́діти**
розгле́діти	**розгля́діти**

Проте у масові словники УССР наведені дієслова занесено переважно у формі *Б* без згадки про форму *А*. Така "уніфікація" української мови суперечить мовній практиці, але не суперечить інструкціям з Політбюра КПСС. В академічних виданнях коли й наведено форми *А* то з позначкою *діялектний вжиток*. Ще в інших словниках УССР форми *А* наведено вибірково. Ці всі "заходи" мали на меті одне: вилучення форм *А* з ужитку. Чи таке вилучення збагачує чи збіднює мову?

До числа скалічених слів треба зарахувати і слово

передягатися.

Слово **передягатися** дістало в УССР форму **переодягатися**, скопійовану з російського слова **переодеваться**. Ця нічим не виправдана зміна – відверто низькопоклонча. Українці у слові **передягатися** не додавали літери **О**, бо, як засвідчують пам'ятки, така була модель усіх слів, пов'язаних із зміною одягу:

перебиратися
передягатися
перезуватися.

Появу **О** у російському слові **переодеваться** зумовлено тим, що без **О** форма **передеваться** (наявна в діялектах) викликає асоціяцію із словом **деваться**, і отже, не сприяє спілкуванню. В українській же мові дієслово **передягатися** цілком віддає дію зміни одягу і не потребує додатків. Додаток **О** – це данина "єдиному культурному простору", тобто русифікації.

В УССР зазнали кастрації і українські форми іншомовних слів: **колегія** (*навчальний заклад*) і **санаторія**. За традицією латинські слова ніякого (середнього) роду з кінцівкою **-ium** українці віддавали жіночим родом:

Латинське слово	*Український варіант*
praesidium	**президія**
collegium	**колегія** (*напр.:* **колегія Ґалаґана**)
sanatorium	**санаторія**
seminarium	**семінарія**

Калічники нашої мови обернули **санаторію** на **санаторій**, а **колегію** на **колегіум**.

Коли в українській мові існували два рівноправні варіянти одного слова, то калічники, як)авило, віддавали перевагу варіянтові, ближчому до російських форм. Так, здрібнілу форму д слова **стаття** українці творили двояко:

статейка і статійка.

Поява таких варіянтів залежала від того, яку схему словотвору застосовувано:

Схема словотвору-1		*Схема словотвору*-2	
сім'я	**– сімейка**	**змія**	**– змійка**
алея	**– алейка**	**течія**	**– течійка**
шлея	**– шлейка**	**чаплія**	**– чаплійка**
стаття	**– статейка**	**стаття**	**– статійка**

Обидва варіянти мають право на існування, а надто, коли зважити, що *академіки* УССР)пускали дублети в інших випадках. Але, допускаючи і культивуючи такі дублети як **бен-:т/банкет**, **сарна/серна** тощо, варіянту **статійка** до слова **статейка** мовознавство УССР не ізнає.

Не визнає воно і варіянтів **мусіти** та **мусити**, віддавши перевагу менш поширеному **усити**.

Селище кавказьких і кримських горян **авул** перероблено на **аул**, бо так вимагала "мовна)літика партії".

Дістав від калічників кару смерти і житель **Данії – данець**. Замість **данця** нам накинуто)сійську форму **датчанин**. Принц **данський** став принцем **датським**.

Зазнали перекручень і самобутні назви міст та сіл. Так, міста **Лубні**, **Броварі** переробле-) на московський лад: **Лубны**, **Бровары**. Скалічено назви й інших міст (розділ 76).

Ще більше перекручень у морфологічних закінченнях частин мови, власних імен та)ізвищ. Ці перекручення частково розглянуто в розділі 24, а деякі з них буде розглянуто у)зділі 76, де йтиметься про правопис.

36. ПАПЛЮЖНИЦЬКЕ СЛОВНИКУВАННЯ

В одному ряду з каліченням стоїть і паплюжницьке словникування питомої української ексики в так званих *нормативних* словниках УССР. Годі й говорити, що добір лексики у *рмативних* словниках підпорядковано теорії злиття мов. Уже самий факт, що *нормативними* /ли російсько-українські словники, свідчить, що українську лексику поставлено в залежність д російської. І цю залежність підтверджує "добір" української лексики у словниках. Перекла-ıючи російські слова і звороти, словники на перше місце ставили не українські питомі форми, штучно створені копії російських форм.

Ось як перекладає РУС російську ідіому **в прошлом году**:

минулого року, в минулому році, торік.

Як бачимо, питому українську форму

торік

поставлено на останнє місце. На тодішні норми – це ще добре, хоч на останньому місці, а наведено нашу форму. В інших випадках українську форму зовсім вилучено. Так, слово **местопребывание** РУС перекладає **місцеперебування** та **місцепробування**, а українського слова

о́сідок

не наводить зовсім.

Коли українське слово через його поширеність не можна було "списати в архів", русифікатори вдавалися до іншого підступного маневру. Зафіксоване в офіційних словниках слово діставало ремарку: *розмовне, застаріле, діялектне, обласне, жаргонне, рідковживане*. Ці ремарки на ділі були "вовчими пашпортами", які змушували користувачів обминати дискриміновану такими епітетами лексику.

Так, у СУМ дискримінаційними ремарками позначено чимало слів:

завгрубшки	– *розмовне,* тобто *нелітературне*
завдовжки	– те саме
колобродити	– так само, зате **безчинствувати** без жодної ремарки
просвіта	– згідно із словником, слово *застаріле*
сягнистий	– *розмовне*, зате **розмашистий** дано без жодних ремарок
фіґляр *і* **штукар**	– у значенні **факір** *розмовні*, зате **фокусник** дано без ремарок

Такі приклади подибуємо на щодругій сторінці. Тобто, усю питому українську лексику СУМ шельмує. Зате лексику російську чи здерту з неї словник рекомендує до вжитку.

Цілу низку уживаних класиками слів СУМ зовсім не фіксує. Наприклад:

розчаро́вання – "заборонений" наголос на **О**; вживає Г. Хоткевич
мальо́вання – (наголос на **О**) на відміну від **малюва́ння** – дії
спанська – синонім до слова **по-панському**, на взір слів **зчужа, згола, згорда**
кривосвідок, кривосвідчити, зате дано **лжесвідок, лжесвідчити**
оприлюднювати – без якого годі перекласти те, що англомовці висловлюють парою **make public**, а росіяни зворотом **предавать гласности**

Розмір даної розвідки не дозволяє дати повну картину кастрування нашої мови, здійсненої словником. Заразом СУМ практикує такий хід: варто письменникові оказійно (наприклад, у листуванні) вжити російське слово, і воно зараз же фіксується як норма. Наприклад:

баловство
нарядний
обмовитися
повітряний поцілунок.

Спотворено у словнику і наголосову систему української мови. Слова **перебіг, перебіжка, переспів, старіти, повиростати** мають у словнику або подвійний наголос, або спільний з російським: **пере́бі̱г, перебі̱жка, пере́спі̱в, повироста́ти, ста́рі̱ти**.

Подвійний наголос у слові **перебіг** дозволяє у **перебіжці** поставити російський наголос уже без подвійної комбінації. СУМ на ділі є могильником української лексики на найвищому (академічному!) рівні. Д! ще розділ 18.

Словник без жодних ремарок наводить такі *українські* слова:

банкет	– як рівноправний відповідник до **бенкет**
виручка	– суржиковий варіянт до слова **виторг**
клястися	– як еквівалент до **присягатися**
листати	– у значенні **гортати** *книжку*
невідв'язний	– дано без прикладів з творів, зате широко вживане у поясненнях
община	– слово без жодного кореня в нашій мові
чеканити	– слово для майбутньої заміни нашого **карбувати**

"Російсько-український словник" АН УССР (РУС) практикує інший маневр. Даючи переклад російського слова, на перше місце ставить здерту з російської мови кальку, а вже тоді на другому або й на останньому місці – українське слово, часто з паплюжницькою ремаркою:

блаженствовать	– **блаженствувати, розкошувати**, *і нарешті розмовне* **раювати**
возвышать голос	– **піднімати /підіймати**, *і нарешті* **підносити/ голос**
лентообразный	– **стрічкоподібний**, *і аж тоді* **стьожкуватий**
сутяжник	– **сутяжник**; *розмовне* **сутяга, позивайло, позивака**
чудовище	– **чудовисько, чудище, чудисько**, *і нарешті* **страхіття**

Навіть у ряду *псевдорозмовних* слів суржикове **сутяга** стоїть на першому місці! А **суцігу** – українського варіянту **сутяги** – не наведено зовсім.

Така практика закріпила за РУС назву "Російсько-російський словник".

Гляньмо, як цей словник перекладає деякі російські слова.

ЧУДОВИЩЕ

Першим нашим відповідником до цього слова РУС називає **чудовисько**: найближчу до російського слова форму. Але така рекомендація не відповідає вживанню цього слова мовцями, а також класиками. У творах класиків **чудовиська** не зареєстровано. У гнізді ЧУДОВИСЬКО СУМ наводить цитати лише з наукових статей та з творів авторів УССР. Зате слово

страхіття,

яке РУС ставить аж на четверте місце, широко вживалося класиками, а також авторами радянських часів.

Розглядаючи форму **чудовисько**, треба зазначити, що її фіксує Словник Грінченка (СГ) як слово, відоме із записів живої мови. Як правило, слів, проілюстрованих у СГ фольклорними джерелами, словники УССР майже не використовують. Чому ж цього разу зроблено виняток? Бо слово **чудовисько** стає в пригоді практиці зближення мов: воно майже однозвучне з російським **чудовищем**. І довго не думавши, укладачі РУС-у ставлять його на перше місце серед відповідників до російського слова **чудовище**.

Немає жодного сумніву, що з цієї позиції у словнику слово **чудовисько** перекочувало і до творів "пролетарської" літератури. Після війни перший "нормативний" РУС побачив світ 1948 р. в Москві. У Києві цей словник перевидано 1955 р. Отже, усі **чудовиська**, зареєстровані у творах письменників після 1948 р., могли з'явитися під впливом цього нормативного словника. А наявність **чудовиськ** у творах письменників дала право тлумачному СУМ-у в XI томі (1980 р.) проілюструвати гніздо ЧУДОВИСЬКО цитатами з творів літератури. Усі цитовані в цьому гнізді твори написано після 1948 р.

За тридцять з гаком років **чудовиська** зробили свій "безприкладний" стрибок з кабінетів "друзів" української мови до тлумачного словника української мови, куди вони втрапили з творів літератури. У такий спосіб центр "регулював" розвиток української мови. Спочатку – видав словник "нормативної" лексики, а коли її стали вживати літератори, включив ці форми до СУМ – до реєстру української мови на майбутнє. Тобто, – штучно формував мову для нас і наших нащадків. Чи ж так мають розвиватися мови?

Безперечно, що відмовлятися від слова **чудовисько**, коли воно відоме в етнографічних матеріялах, було б нерозумно. Усяке слово має своє місце в мові. І в перекладному словнику, де треба дати найкращі українські відповідники, це слово можна навести, та аж ніяк не на першому місці. У словнику його місце – після класичних зразків української мови. І саме слову **чудовисько** по праву належить ремарка *рідковживане*. Це буде правильний, науковий, а не політизований підхід до мовного господарства.

БЕЗРАССУДНЫЙ

Знову таки на першому місці серед перекладів цього слова укладачі РУС-у поставили слово **безрозсудний**, жодним класиком не вживане і живій мові невідоме. У СУМ-і це слово

проілюстровано цитатами з творів літератури, датованих після 1948 р., та з партійної газети. Жоден словник, виданий до погрому української інтелігенції (1930 р.), форми **безрозсудний** не наводить. Фактично – це російське слово, "височайшим повелінням" внесене до української мови. І коли його десь колись хтось з не дуже розбірливих "молодих" авторів і вжив, це ще не значить, що його треба мати за українське слово, та ще й ставити на перше місце у словнику, відсунувши наші питомі слова

нерозсудливий, нерозважливий, безглуздий

на другорядні місця.

Зовсім не наводить РУС і таких відповідників до слова **безрассудный** як

нерозумний
безголовий
необдуманий
безоглядний *(крок)*
відчайдушний *(крок)*.

Проаналізуймо один приклад із формою **безрозсудний**:

"*Я мушу застерегти тебе від* **безрозсудних** *вчинків*" *(В. Собко, 1958 р.)*.

Майже всі наші питомі слова можна вжити тут на місці чужинця:

Я мушу застерегти тебе від **нерозумних** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **нерозсудливих** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **нерозважливих** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **необдуманих** вчинків.
Я мушу застерегти тебе від **безоглядних** вчинків.

І ця вся самобутня лексика мусіла за задумом політиканів "канути в Лету", аби тріюмфувала теорія "злиття мов" та "єдиного совєтського народу".

Перекладаючи слово **безрассудство** РУС так само притягає за вуха слово **безрозсудство**, якого ніколи жоден навіть радянський письменник не вживав. Тому СУМ, реєструючи це слово, обмежується цитатою з партійної газети. Якщо взяти до уваги, що партійних діячів відповідно інструктували настанови ЦК, то чи можна партійну пресу (тобто всю тодішню пресу) вважати джерелом української мови? Це джерело перебувало під контролем партійних директив, і інакше як кривим дзеркалом мовних процесів його назвати не можна.

СТРЕМИТЕЛЬНО

Переклад цього слова у РУС-і так само розкриває кухню, що в ній комуністи готували "злиття мов" – оту царську мрію "дабы не было различия". В українській частині гнізда СТРЕМИТЕЛЬНО на перше місце поставлено слова **стрімко** та **стрімливо**: форми найближчі своїм звучанням до слова **стремительно**.

Де ж узялося слово **стрімко,** і як так сталося, що воно "виставило за двері" наші питомі слова **стрімголов**, **нестримно**, **прожогом**, **гінко**, **шпарко**, **стрілою**, **кулею**, а ще **каменем** *(падати)*?

Словник Грінченка так пояснює слово **стрімко**:

1) рівно "*Очі грають, стан високий* **стрімко** *розігнувся*" *(П. Куліш)*;
2) круто "**Стрімко** *крокви поставив*" *(Канівщина)*;
3) шпичасто "*Не верши стіжка* **стрімко**" *(Київщина)*.

Ці всі значення далекі від значення слів **нестримно** та **стрілою**, що, як на мене, найкраще перекладають російську форму **стремительно**.

Де ж узялося **стрімко**? Звертаюсь до СУМ.

СУМ (том IX, 1978 р.) пояснює **стрімко**, як і Грінченко, але додає ще одне значення, що відповідає значенню **стремительно**. Дано ілюстрації з творів авторів радянської доби, і всі

вони датовані після 1948 року, року, коли побачив світ перший “нормативний” РУС у Москві. Ось одна ілюстрація зі СУМ-у:

“*Вода* **стрімко** *неслась в озеро.*” *(М. Томчаній, 1960 р.)*

Чи не краще:

“*Вода* **нестримно** *збігала в озеро*”?

Саме так вживають слово **нестримно** наші класики, які добирали свою лексику з живої мови та образного мислення, а не з політизованих словників:

“*Потоки біжать* **нестримно** *стрімголов додолу.*” *(М. Черемшина)*

Слово **нестримно** створює в нашій уяві образ, воно малює картину. Слово **стрімко** більшість мовців розуміє через посередництво російської мови: **стрімко** – це – **стремительно**. Образу нестримности руху слово **стрімко** не створює. Воно стає зрозумілим через свою подібність до слова **стремительно**.

Можна не сумніватися, що для поповнення свого словесного запасу, багато не так письменників, як їхніх редакторів часів “дружби народів” зверталися до “нормативних” словників, і звідти запозичали форми на взір **стрімко** та **стрімкий**.

Усі приклади, які наводить СУМ до слів **стрімко** та **стрімкий** у значенні, що відповідають значенню російських слів **стремительно** та **стремительный,** взято з творів літератури, які датовано після 1948 р. і навіть після 1955 р.

Так виглядало “регулювання” центром мовних процесів у мовах “інородців”. Таке “регулювання” не розвивало українську мову, а упосліджувало. Рекомендації РУС-у – рекомендації політичні, передбачені політичною коньюнктурою центру.

РУС нашкодив не лише в лексиці. Для зближення мов було спотворено українську систему наголошення слів. Так, слова

гаразди́
по́душка
трі̱пати

й десятки, коли не сотні, інших РУС наголошує на російський лад: **гара́зди**, **поду́шка**, **тріпа́ти**.

Інакше як знущанням з нашої мови цього не назвеш.

Вільний розвиток мови заступає директива згори. Сама ідея керувати згори життям зазнала краху у 1991 р. з розвалом СССР. Диктат скрахував на всіх напрямках. Не переміг він і на мовному фронті.

Але ще довго – не одне десятиліття – доведеться усувати шкоду, яку заподіяно вільному розвиткові нашої мови.

Описаними підступними маневрами здійснювано в УССР “мовну політику партії”, спрямовану на цілковите зникнення української мови.

37. СМЕРТЬ ЧЕРЕЗ ПОДОБУ

У розділі **24** згадувано про зникнення з живої та писемної мови наших слів, що мали інше значення у росіян. Така ***смерть через подобу*** завдала нашій лексиці чималої шкоди. Практично нема такого шару лексики, що його не зачепила згадана ***смерть***. І в цьому можна переконатися на прикладі хоч би частки **то**. Частку **то**, як свідчать твори класиків, українці вживали подекуди замість частки **таки** переважно там, де росіяни вживали і вживають частку **же**:

“...**якби то** воно так сталося, як гадається...” *(Т. Шевченко)* (1)
“...**Якби то** нам жениха...” *(П. Мирний)*

У цих прикладах **якби то** має значення **якби таки** і відповідає російському **если б же**; українська частка **то** відповідає російській **же**.

"...Ой, **що то** далі буде? **Що то** далі буде!..." *(І. Нечуй-Левицький)* (2)

Цю думку росіянин висловить так: "**Что же дальше будет**", отже, і тут наше **то** = російському **же**.

"**Коли то** ще це буде?" *(Д. Гуменна)* (2а)

І тут наше **то** = російському **же**: "**Когда же** ещё это будет?"

"...Знать, забула, що **колись то** сама дівувала..." *(Т. Шевченко)* (3)

У реченні (3) **колись то** = **колись таки** і відповідає російському **когда-то же**, де наша частка **то** = російській **же**.

"...Адже розказував якийсь чоловік, що **десь то** та
хтось то усіх ховрахів повиливав на своїм наділі..." *(М. Кропивницький)* (4)

У реченні (4) слова **десь то (десь таки)** і **хтось то (хтось таки)** відповідають російським **где-то же** і **кто-то же**; знову українське **то** = російському **же**.

Відповідність нашої частки **то** російській **же** засвідчують і такі вирази:

Український вираз	*Російський вираз*
Як **то** так?	Как **же** так?

Як бачимо, у поєднанні з лексичними формами **якби, що, коли, десь, хтось, колись, як** частка **то** в українській мові відповідає російській частці **же**. Але в деяких інших випадках вживання частка **то** в обох мовах рівнозначна. Це призвело до того, що частка **то** у значеннях, розбіжних з російськими, перестала вживатися, а форми **десь то, колись то, кудись то, хтось то, якийсь то** втратили своє первісне значення і уподібнились до російських **где-то, когда-то, куда-то, кто-то, какой-то**:

десь то	*уподібнилось до*	**десь**
колись то	*уподібнилось до*	**колись**
кудись то	*уподібнилось до*	**кудись**
хтось то	*уподібнилось до*	**хтось**
якийсь то	*уподібнилось до*	**якийсь**

Коли це сталося, колишні поняття нам довелося висловлювати інакше:

Вживано колись	*Вживано тепер*	*Російська форма*
десь то (десь таки)	**десь же**	**где-то же**
колись то (колись таки)	**колись же**	**когда-то же**
кудись то (кудись таки)	**кудись же**	**куда-то же**
хтось то (хтось таки)	**хтось же**	**кто-то же**
якийсь то (якийсь таки)	**якийсь же**	**какой-то же**

Форма ж **якби то** подекуди звучить, як **якби ж то**, а то і як **якби ж**.

Словник Академії Наук УССР навіть не визнає за формою **колись то (колись-то)** права бути окремим словом, а форми **хтось то (хтось-то), десь то (десь-то), якийсь то (якийсь-то)** тлумачить неправильно. І це тоді, коли наведені для ілюстрації цитати до деяких з цих форм суперечать ***академічному*** тлумаченню[1].

Долю частки **то** розділили й інші слова, що мали в російській мові інше значення.

В українській пісні співається:

А я молода,
Як ягода,
Не піду заміж
***За** рік, **за** два.*

---

[1] Приклади вживання в літературі частки **то** як пізніше засвоєної частки **же**, див. розділ 91.

Прийменник **за** виконує в українській мові ту саму функцію, що й **через** у російській:

За тиждень – Великдень. (5)

У таких випадках росіянин вживе прийменник **через**: **через неделю – Пасха**. З другого боку, російське **через** подекуди відповідає українському **через**. Така подібність вплинула на те, що й у випадку (5) українці почали казати **через**: **через** тиждень – Великдень.

Уніфікація української та російської мов стається з багатьох причин. Як уже вказувано, освіта для елітарних прошарків суспільства за царату була виключно російськомовна. Практично, навіть непересічній людині важко володіти досконало кількома мовами: кожна мова має тисячі *секретів*, які можна опанувати лише практикуючи дану мову змалку, дістаючи освіту цією мовою, постійно користуючись цією мовою, а також послуговуючись необхідними мовними довідниками: словниками, порадниками.

Усіх згаданих умов бракувало українським елітарним прошаркам і в царській імперії і в комуністичній. Через брак названих умов, навіть українські письменники та культурні діячі не могли себе захистити від ***благотворного*** впливу мови офіційного життя, освіти, і нарешті, мови великих міст на Східній Україні.

Тому й письменники українські, виробляючи літературну мову, не були вільні від цього впливу. Що ближче до сучасности, то більше письменники підпадали під цей вплив. У Шевченка, наприклад, трапляються русизми, але заразом він лишив неперевершені зразки української неспотвореної мови, а надто у самобутніх мовних зворотах. У письменників же після Шевченка мовних запозичень трапляється чимраз більше. От як вживають народні й запозичені звороти Т. Шевченко, Л. Глібів, П. Мирний:

"...Мороз лютує, **аж скрипить**..." *(Т. Шевченко)*
"...Дивлюся – люди **аж кишать**..." *(Л. Глібів)*
"...**Аж кишить** невольника у Сиракузах..." *(Т.Шевченко)*
"...Річки – **так і кишать** рибою..." *(П. Мирний)*
"...недалечко й рибний ставок, де **кишма кишить** всяка рибина." *(П. Мирний)*

Вирази **аж кишить, аж кишать** самобутні українські звороти, а форми **так і кишить, так і кишать, кишма кишить** – звороти, без сумніву, запозичені.

Ще один приклад. У нашій мові існує слово

обділяти.

Як свідчить Б. Грінченко, це слово – синонім слів **наділяти, обдаровувати**. Цитую приклад:

"*Як таки можна таким маленьким кусочком та всю вашу громаду* **обділити**."
(Г. Квітка-Основ'яненко)

Ніяких інших значень цього слова Грінченко не наводить. Так само пояснює слово **обділити** "Малорусько-німецький словник" Є. Желехівського, виданий у Львові 1884 р. Можна навести ще приклад з української класики:

"*Коли б лишень Терлецький не* **обділив** *і сина таким приданим, як нас оцією вечерею.*"
(І. Нечуй-Левицький)

Відоме це слово і росіянам. Звучить воно в російській мові **обделять**. Проте значить це слово у росіян не те, що у нас, а саме: *дати **менше, ніж іншим***, або ***зовсім не дати чогось під час дільби***, тобто відповідає нашим словам **недоділяти, несправедливо ділити, обходити** *(частуючи)*.

Колись і росіяни вживали слово **обделять** у значенні ***обдаровувати***, але з бігом часу значення слова **обделять** змінилося, набравши цілком протилежного значення. Як відбувалися такі трансформації, можна зрозуміти з такого анекдоту:

“Росіянин та узбек опинилися в безводній пустелі. І раптом натрапляють на флягу з водою. Росіянин вхопив флягу і каже “Я поділю по-братерськи”. А узбек упав навколішки і благає: “Не треба по-братерськи, діли пополовині”.

Анекдот, мабуть, усі чули, але ми розглянемо його з мовознавчого боку.

Слово **по-братерськи**, вживане московською пропагандою для маскування хижацької практики імперії, у свідомості узбека дістало протилежне значення – **по-хижацьки**. Аналогічно несправедливе **обділювання** змінило значення російського слова **обделять** (обдаровувати) на протилежне: “недодавати”, “недоділяти”.

Під впливом російського значення слова **обделять**, яке ширилось через школу, пресу, армію, судівництво тощо, і на Україні десь у кінці XIX століття слово **обділяти** стало вживатися у двох значеннях:

1) **наділяти, обдаровувати,**
2) **недоділяти, несправедливо ділити, обходити** *(частуючи)*.

Так, уже П. Мирний вживає слово **обділяти** і так і так:

“*Не на те тебе родили, не такою долею* **обділяли**.”

Тут **обділяти** вжито в первісному значенні: **обдаровувати**. А от друга цитата:

“*...Ваша... душа не* **обділе** /**обділить**/ *нас своєю ласкою.*”

Тут уже слово **обділяти** П. Мирний вживає на російський лад. У цій фразі слово **обділить** можна замінити словом **обійде** або **обмине**:

Ваша... душа не **обійде** *нас своєю ласкою.*

Сучасні словники фіксують обидва значення слова **обділити**. Але жива практика йде далі. На ділі у свідомості українського загалу перше значення слова **обділяти** вивітрилося. Бо навіть у статтях знавців української мови можна подибати вираз **обділений долею** у значенні **обійдений долею**. Якби у свідомості людей співіснували обидва значення слова **обділяти**, то автори не вживали б виразу **обділений долею** до безталанної особи, бо можна було б зрозуміти, що **обділений долею** - це якраз **обдарований долею**. Але такого сумніву у сучасних авторів не виникає, і це значить, що вони цілком усвідомлюють лише те значення слова **обділяти**, яке відповідає російському слову **обделять**, тобто ***недоділяти***, ***несправедливо ділити***.

Зміна значення слова **обділяти** – це яскрава ілюстрація до процесу руйнації української мови під впливом мови держави-колонізатора. Для досягнення цієї “мети”, імперія вдавалася до низки штучних заходів, зокрема до обґрунтовування лінгвоциду українців “теорією двомовности”, яка твердила, що духовний розвиток народу може відбуватися двома “рідними” мовами.

Одним з неписаних законів “теорії двомовности” була вимога до української словотворчости: нову лексику й термонолоію творити шляхом мавпування мови “старшого брата”. Найменший відступ від мавпування трактовано як націоналізм з усіма належними наслідками.

Поряд із ***смертю через подобу*** відбувався в нашій мові й інший процес, коли з двох українських синонімів вживано (а в УССР ще й культивовано) той, який ближче до російського відповідника.

Цей процес дуже легко спостерегти на такій схемі:

Російська форма	*Українська I*	*Українська II*	*Культивовано в УССР*
пелёнки	**сповиток**	**пелюшки**	**пелюшки**
полтавчанин	**полтавець**	**полтавчанин**	**полтавчанин**
собрание	**збори**	**зібрання**	**зібрання**
суматоха	**зам'ятня**	**сум'яття**	**сум'яття**
ухудшаться	**гіршати**	**погіршуватися**	**погіршуватися**
черниговчанин	**черніговець**	**чернігівчанин**	**чернігівчанин**

Той, хто володів обома мовами або хто вивчав українську мову, з двох можливих синонімів уживав такий, який був ближчий до канонізованого в державно-офіційній мові. Цей стихійний поперву процес піднесено в УССР до рівня "мовної політики партії", коли самобутні наші форми вилучувано з ужитку, а натомість культивовано форми, наближені до російських.

Така політика породила ще один псевдотворчий процес, коли українські форми штучно підроблювано під відповідні російські:

Російська форма	*Форма українська*	*Культивовано в УССР*
вслушиваться *во что*	**дослухатися** *до чого*	**вслухатися** *у що*
духовный *интерес*	**духо́вий**	**духовний**
еженедельник	**тижневик**	**щотижневик**
лаповидный	**лапатий**	**лаповидний**
марево	**мариво**	**марево**
неизбывный	**непозбутній**	**незбивний** (!)
обрадовать	**врадувати**	**обрадувати**
отбор	**добір**	**відбір**
отлаживание	**налагодження**	**відлагодження**
переодеваться	**передягатися**	**переодягатися**
по адресу	**на адресу**	**за адресою**
потирать руки *задоволено*	**затирати руки**	**потирати руки**
совпадать	**збігатися**	**співпадати**
столкнуться	**зіткнутися**	**зштовхнутися** (!)
сумерки	**присмерк, сутінок**	**сутінки, присмерки**

Зразки такої ***творчости*** можна наводити без кінця.

З другого боку, українські слова з цілком певним значенням діставали у процесі такого ***зближення*** мов зовсім інші значення. Ми вже бачили, як *українскіє* мовознаці використали подібність нашого слова

лижви

до російського **лижі** для ***переробки*** значення нашого слова. Такі переробки мали місце і з іншими словами:

Українська форма	*Російська форма*	*Культивовано в УССР*
знаменитий (*чудовий*)	**знаменитый** (*славетний*)	**знаменитий** (*славетний*)
лигати	**проглатывать**	**проковтувати**
овочі (*плоди*)	**овощи** (*городина*)	**овочі** (*городина*)
протя́жни́й (*тривалий*)	**протяжный** (*з протягом*)	**протяжний** (*з протягом*)
удачливий (*талановитий*)	**удачливый** (*щасливий*)	**удачливий** (*щасливий*)

Не міг не позначитися на розвитку української мови самодіяльний характер українського мовознавства в царській Росії. Не було жодних державних установ, які б розробляли, досліджували й розвивали українську мову. Усі дореволюційні словники й підручники укладали люди з патріотичного обов'язку, не дістаючи за це жодної винагороди. На ділі, дослідження української мови не заохочувано, а переслідувано. Без жодного заохочення та належних умов працювали Білецький-Носенко, Грінченко, Яворницький, Комаров та інші. Це відповідно впливало на якість їхньої праці.

У словнику Грінченка у гнізді слова **очевидьки** зафіксовано зворот **в очевидячки (в очевидьки)** з такими ілюстраціями:

"*Не приснилось, а* **в очевидячки** *явилось.*" *(П. Куліш)*
"*Христі, мов живе, усе те стало* **в очевидячки**." *(П. Мирний)*

З цих прикладів видко, що вислів

в очевидячки

відповідав сучасному виразові **наяву**. На жаль, Б. Грінченко не відзначив цього значення виразу **в очевидячки**, дорівнявши його до слова **очевидячки** і зафіксувавши для обох лексичних форм такі значення:

очевидно, явно, на очах, перед очима.

Це призвело до того, що пізніші мовознавці, розробляючи російсько-українські словники, належно не переклали російського слова **наяву** на українську мову. Зворот же **в очевидячки (в очевидьки)** в українському мовному океані і далі удосконалювався і набув форми **вочевидь**. Відсутність у словниках – починаючи від Грінченка – правильного тлумачення вислову **в очевидячки**, сприяла засвоєнню літературною мовою неправильного значення цього слова. Словникарі і далі повторювали неповне тлумачення Б. Грінченка. В УРС, наприклад, вираз **в очевидячки** перекладено по-російськи як **перед глазами** (**перед очима**). А СУМ взагалі не зафіксував виразу **в очевидячки**, а наявне в СУМ-і **вочевидь** (з позначкою *розмовне*!) пояснено без згадки значення **наяву**, хоч одна з наведених ілюстрацій фіксує саме таке значення:

"*За чотири роки я **вочевидь** пересвідчився, що Григорій... напрочуд доброго серця людина.*"
(О. Копиленко)

У цьому прикладі **вочевидь** значить **наяву** або **наочно**. Брак мовознавчих інституцій і неможливість досконало опрацьовувати мовне багатство окремими ентузіястами сприяли тому, що в мовній практиці стало приживатися запозичене в сусідів слово **наяву**.

Так зникав з української мови її самобутній кольорит.

38. БЕЗВІСТИ ПРОПАЩІ

У результаті проведної продовж довгих десятиліть "роботи" сталося тотальне збіднення української мови. Десятки й сотні питомих українських форм зникли з ужитку. Їх жорстоко виполювано редакторами у пресі, їх не можна було почути на радіо й телебаченні, вони зникали з підручників та іншої літератури, вони стали зникати і з живої мови.

Так дуже рідко сьогодні можна почути слово

мусить
має

у парі з інфінітивом дієслова:

маю поїхати
мушу спитати;

їх тотально заступили слова **повинно, повинні, повинен, повинна**.

Ось зразок такого висловлювання: "*На форумах були прийняті резолюції, які* **повинні були бути включені** *у загальну постанову*".

Замість того, щоб сказати

які мали бути включені,

цитований мовець каже: **які повинні були бути включені**. Тобто, замість короткого українського

мали бути,

вжито довжелезну і важку конструкцію **повинні були бути**. Творці язичія культивували такі форми, бо вони копіювали російський вжиток. Не треба мати великої освіти, щоб бачити, як збіднює, ускладнює і обважнює українську мову "наближення" її до російської мови.

Українська мова	*Язичіє*
мали бути	**повинні були бути**

Українська мова знає чудові короткі форми, які здатні заступати важкі й незграбні звороти. Ці форми є свого роду окрасою української мови – вони створюють неповторну палітру української мовної стихії. Скорочують і полегшують спілкування українця коротенькі слівця

аж, же, ж, то, і, а, що, як, не.

Часом одне таке слівце або комбіна ція їх заміняє цілий вираз:

Заспокойся, **а то не** *виграєш.*

Вдавшись до офіційного жаргону, це треба висловити так:

Заспокойся, **у противному разі** *не виграєш.*

Українська мова	*Язичіє*
а то не	**у противному разі не**

Можна вичитати з газет або й почути з уст мовців і такі вирази:

Це **немислимо** собі уявити.
Зава **неможливо** дочекатися.
Сумніватися **не доводиться**.

Ці вирази звучать так, як незмащене колесо. Бо вони копіюють російські форми **немыслимо**, **невозможно** та **не приходится**. Щоб ці вирази зазвучали по-українськи, треба тільки згадати правильне наше слово. Таким словом є слівце **годі**. Воно заступає у матірній українській мові цілу низку мавпо-зворотів. Наведені неоковирні вирази одразу стають "оковирними", коли мовець вживе слово **годі**:

Це **годі** собі уявити.
Зава **годі** дочекатися.
Сумніватися **годі**.

Українська мова	*Язичіє*
годі	**немислимо**
годі	**неможливо**
годі	**не доводиться**

До слів, що зникли або зникають з активного вжитку, належить і слово **коштом**. Сьогодні щораз частіше звучить вираз **за рахунок**:

Ремонт **за рахунок** держави.
Економія **за рахунок** скорочення штатів.

Чи ж не краще й коротше сказати:

Ремонт **коштом** держави.
Економія **коштом** скорочення штатів.

Українська мова	*Язичіє*
коштом	**за рахунок**

Дуже рідкісний гість у сучасній живій мові і слово **славетний**. Його всюди заступає слово **знаменитий**, яке у незіпсутій українській мові мало зовсім інше значення. Про це первісне значення свідчать такі вирази:

знаменитий обід
знаменита бекеша.

Такий вжиток відповідає значенню десь посередині між **чудовим** і **неперевершеним**.

Знаменитий

у нашій мові відповідає російському **великолепный**. Отже, із заміною слова **славетний** на **знаменитий**, українська мова зазнала одразу дві втрати: втратила питоме слово **славетний** і втратила слово **знаменитий** у значенні, відбитому у виразах

знаменитий концерт
знамените вино.

Тепер на означення **знамените вино**, нам треба говорити **дуже добре вино**, або **чудове вино**, що збіднює мову, позбавляючи її яскравих і влучних слів. Так, американський фільм

Magnificent seven

ми не можемо тепер назвати

Знаменита сімка,

як роблять росіяни, перекладаючи його

Великолепная семёрка,

бо творці язичія дали слову **знаменитий** інше значення. Ми мусимо вживати такі маловиразні для даної назви слова, як **Чудова сімка, Прекрасна сімка**. А такий переклад не віддає повністю нюансу американської назви. Дбаючи про "зближення" мов, творці язичія збіднили нашу мову.

Українська мова	*Язичіє*
славетний	**знаменитий**
знаменитий	**дуже добрий, чудовий**

Дехто може сказати – і очевидно, говорить – яка різниця яке слово вжити, аби нас люди розуміли. Нібито й розумна думка. А подивившися глибше, бачимо, що нас окрадено, збіднено.

Як саме? – спитає читач.

А от як. Ті, хто зрежисерував збіднення української мови, просторікують сьогодні про її неповноцінність і малоінформативність, тобто меншовартість, підкріплюючи цими аргументами свої расистські базікання.

От чим обертається для нас горезвісне *зближення мов* і не менш горезвісна "дружба народів".

39. ПІДВОДНІ РИФИ

Той, хто хоче досконало опанувати українську мову, мусить пам'ятати, що усяке знання, усяке вміння має свої підводні скелі, яких треба уникати, щоб не зазнати аварії, практикуючи те чи те знання. Аварією для мовця буде, коли авдиторія визнає його мову штучною, підробленою, фалшивою і псевдоукраїнською. Щоб цього не сталося, треба обминати "підводні рифи" в океані української мови.

1. А МОЄЇ МИЛОЇ НЕ ПУСКАЄ МАТИ

Ці слова народньої пісні "Дозволь мені, мати, криницю копати" слід тримати в пам'яті кожному, хто хоче правильно говорити й писати українською мовою.

Чому?

Бо наведений рядок пісні наочно фіксує правило керування слів у мові, а саме: керування відмінку іменника дієсловом із заперечною часткою **не**.

Дієслово з часткою **не** вимагає від іменників родового відмінку:

А. Без частки **не**	*Б. З часткою* **не**
даю **дозвіл**	не даю **дозволу**
зробив **задачу**	не зробив **задачі**
записуємо **слова**	не записуємо **слів**
збирайте **збори**	не збирайте **зборів**
купив **книгу**	не купив **книги**
мати пускає **милу**	мати не пускає **милої**

Іменники у стовпчику *Б* стоять у родовому відмінку, тоді як у стовпчику *А* – у знахідному. Зміну відмінків викликає заперечна форма дієслова. Заперечення вимагає поставити іменник у родовий відмінок. Нехтування цього правила порушує гармонійність нашої мови.

Знавець української мови одразу відчує фалш, слухаючи тих, хто не дотримується цього правила. Мені довелося слухати одного виконавця народніх пісень, який пісню "Дозволь мені, мати, криницю копати" співав так:

Дозволь мені, мати, криницю копати,
Чи прийдуть дівчата води набирати.
Усі дівки прийшли води набирати,
А **мою дівчи́ну** *не пускає мати...*

Слова **мою дівчину** тут поставлено у знахідному відмінку. Така обробка народньої пісні звучить фалшиво, бо в ній не додержано законів мови.

Згідно з цими законами народ співав так:

А **моєї милої** *не пускає мати.*

Рядок цієї пісні може виконувати ролю мнемонічного засобу для утримання в пам'яті наведеного "секрету" української мови.

2. Я БУВАВ ПО ВСІХ УСЮДАХ, ЇЗДИВ ВЕРХИ НА ВЕРБЛЮДАХ

Цей уривок так само варто пам'ятати тим, хто хоче обминати підводні рифи штучности й фалшу в океані мови. На що саме тут слід звернути увагу?

На прийменник **по** і на закінчення іменників – а також прикметників, займенників, числівників – що стоять за ним.

Прийменник **по** вимагає від іменників усіх родів у множині закінчення місцевого відмінку:

Давальний відмінок множини	*Місцевий відмінок множини*	*Множина іменника з прийменником* **по**
вулицям	**на вулицях**	**по вулицях**
коням	**на конях**	**по конях**
морям	**на морях**	**по морях**
схилам	**на схилах**	**по схилах**
хатам	**на хатах**	**по хатах**
шляхам	**на шляхах**	**по шляхах**

У множині прийменник **по** ставить іменники всіх родів у місцевий відмінок.

Це дуже характерна риса української мови. Недодержання її – перша ознака незнання мови. Поширена в Україні двомовність дуже підтинає цю рису, бо під впливом двомовности навіть найпрестижніші мовці помиляються, вживаючи прийменник **по** у множині з давальним відмінком (на російський копил) замість місцевого відмінку:

по правам *замість* **по правах**
по горам *замість* **по горах**

Навіть талановиті й видатні письменники припускаються помилок, вживаючи цього прийменника. Поет О. Олесь, наприклад, пише:

"*Згадайте мертвих словом жалібним*
І наперед, ніж келих сповнений підняти,
Ударте в дзвін ***по ним!***"

Останні слова по-нашому мали б звучати **по них**.

Славним мрійникам – нашим попередникам – такі огріхи можна пробачити: за тих часів не було українських шкіл, української науки, українського мовознавства. Припускання такої помилки сьогодні свідчить про недостатній освітній та культурний рівень і, що гірше, про байдужість до своєї мови і національности.

3. ЧЕРВОНИЙ ЗАХІД СОНЦЯ ДАЛІ ПОГАСАЄ

Це ще один мнемонічний рядок. Носії української ***президіяльної*** мови – мови, поширеної у совєтських бутафорних президіях – думку, висловлену цим рядком висловлять так: *Червоний захід сонця* ***продовжує*** *погасати.* Стилістично – це калькування мови "старшого брата". Саме у царині стилістики мандрівець океаном української мови може спіткати найбільше ***підводних рифів***. Ми часто можемо почути або прочитати такі пасажі:

завод ***продовжує працювати***
продовжують надходити *тривожні вістки*
учні ***продовжували вивчати*** *ці явища.*

Звороти з дієсловом **продовжувати** не властиві українській мові. Українці замість цих зворотів вживають звороти з прислівником **далі**:

завод ***і далі працює***
і далі надходять тривожні вістки
учні ***і далі вивчали*** ці явища.

4. ХІБА ХОЧЕШ? МУСИШ!

У мові сучасників надто часто вживано слова **повинен**, **повинна**, **повинні**:

я ***повинен*** *зробити*
ви ***були повинні*** *спинитися*
ми ***повинні*** *залагодити*
вона ***повинна*** *б знати.*

Така любов до слова **повинен** – не випадкова. Це наслідок штучного культивування цього слова і вилучення інших українських форм.

Наша мова має кілька синонімів до слова **повинен**, що їх широко вживано у некастрованій українській мові:

"*Іде шляхом молодиця,* ***мусить бути*** *з прощі.*" *(Т. Шевченко)*
"*Просили – не хотів, казали –* ***мусив.***" *(Номис)*
"*Ой, знаю, знаю, кого кохаю, Тільки не знаю, з ким жити* ***маю.***" *(Нар. пісня)*
"*Ось слухайте, щось* ***маю*** *вам сказати.*" *(Е. Гребінка)*
"*Що* ***маємо*** *робити? Як* ***маємо бути****? Де його шукати* ***маємо?***" *(М. Вовчок)*

Вилучення українських форм ***має бути***, ***мусить бути***, ***маю йти***, ***мушу йти***, ***мав робити***, ***мусіли купити*** тощо це один із засобів кастрації української мови, обернення її на нудний безбарвний суржик. Жива – ***не президіяльна*** – українська мова широко послуговується своєю синонімічною палітрою. Саме цю синонімічну палітру використовували у своїх творах і українські класики.

5. ГРАЙ ЖЕ, ПЕТРЕ, НА БАНДУРУ.

У розділі 24 згадувано, що паралельне співіснування двох мов спричинилося до руйнації української системи узгодження і керування слів. Сьогодні в живому мовленні годі знайти відповідь, як правильно узгоджувати слова. У всіх сумнівних питаннях суддею може служити народня творчість, яка донесла до нас зразки неспотвореної української мови. Наведена в заголовку цитата з пісні дає нам дороговказ, якого відмінку вимагає від іменника слово **грати**, вжите з прийменником **на**. Як бачимо, українці ставили такий іменник у знахідний відмінок:

грати на бандуру	**грати на трамбон**
грати на скрипку	**грати на саксофон**
грати на сопілку	**грати на флейту**

Тож не треба поправляти тих, хто каже

грати на нерви.

Так має звучати цей вислів по-нашому. Винятком з цього правила буде **грати на роялі**.

Так само керують відмінками і слова **цигикати, бренькати** тощо. Однак, під впливом двомовности наведене керування відмінками стало зникати, і, почавши від Котляревського, спостерігаємо керування, спільне з російським. Шевченко послідовно дотримується неспотвореного керування. Щождо письменників УССР, то вони остаточно занехаяли український мовний стандарт в описаному слововжитку. Спотворений слововжиток занесено і до словників.

6. ХОЧ ЩО БУДЕ – НЕ ОГЛЯДАЙСЯ!

Сучасна українська мова засвоїла цілу низку лексичних конструкцій під впливом російської мови. До таких конструкцій належать вирази

що б не було
як би не було
який би не був
хто б не був.

Українські пам'ятки зафіксували самобутній народній зворот, який цілком заступає наведені вище конструкції. Словник Грінченка фіксує такі українські конструкції:

хоч де:	*Хоч де будеш, то я тебе знайду.*	*(З народніх уст)*	(1)
хоч хто:	*Хоч хто казатиме – не слухайсь!*	*(З народніх уст)*	(2)
хоч що:	*Хоч що буде – не оглядайся!*	*(З народніх уст)*	(3)

Такі конструкції фіксують і інші живомовні та літературні джерела:

хоч який:	*Терпи, Грицю, хоч яка спека.*	*(Прислів'я)*	(4)
	І хоч який він є в житті осібнім...	*(Л. Українка)*	(5)
хоч куди:	*Хоч куди подайся – вмерти треба...*	*(Л. Українка)*	(6)
хоч як:	*Хоч як його відганяй, таки сяде дідові на плече.*	*(О. Гончар)*	(7)

Немає сумніву, що більшість сучасників аналогічні думки висловить інакше:

Де б не був, я тебе знайду.	(1)
Хто б не казав – не слухайся!	(2)
Що б не було – не оглядайся!	(3)
Терпи, Грицю, яка б не була спека.	(4)
І який би він не був в житті осібнім...	(5)
Куди б не подався – вмерти треба...	(6)
Як його не відганяй, таки сяде дідові на плече.	(7)

Сучасні конструкції повторюють російську мовну практику.
Жива мова знає й інший варіянт таких зворотів із часткою **хай**:

Український зворот	*Мавпований відповідник*
Хай який буде *шторм, ми приїдемо*	**Який би не був**
Хай де *його* **заховають**, *я відшукаю*	**Де б не заховали**
Хай хто питає, *тримайся свого*	**Хто б не питав**
Хай як просять *– не відчиняй*	**Як би не просили**

Між самобутніми та запозиченими зворотами існує таке співвідношення:

Український зворот	*Варіянт звороту*	*Калькована форма*
хоч де	**хай де**	**де б не**
хоч коли	**хай коли**	**коли б не**
хоч куди	**хай куди**	**куди б не**
хоч хто	**хай хто**	**хто б не**
хоч чий	**хай чий**	**чий би не**
хоч що	**хай що**	**що б не**
хоч як	**хай як**	**як би не**
хоч який	**хай який**	**який би не**

Перешкоди на шляху розвитку нашої культури спричинили те, що наведені самобутні українські конструкції майже цілком зникли з ужитку. Академічний словник (СУМ) навіть не реєструє усіх згаданих зворотів, зокрема живомовних із часткою **хай**. Зате калькованим зворотам **що б то не було, як би не було, який би не був, чий би не був** тощо відкрито "зелену вулицю" в усіх словниках.

Той же, хто хоче опанувати неспотворену українську мову, має берегти ті її риси, які відбивають незалежний культурний розвиток українців, хоч окупаційні словники цих рис і не відбивають. До таких рис належить і низка інших мовних особливостей, які зазнають ерозії буквально на наших очах.

Наведу найчастіше подибувані огріхи проти правильної української мови:

Правильна українська форма	*Суржикова форма*
відповідно до *чого*	**відповідно** *чому*
глузувати з *кого*	**глузувати над** *ким*
дивуватися з *чого*	**дивуватися** *чому*
запобігати ласки у *кого*	**запобігати ласки перед** *ким*
засуджувати на 10 років	**засуджувати до 10 років**
знущатися з *кого*	**знущатися над** *ким*
зраджувати *кого*	**зраджувати** *кому*
легковажити *що*	**легковажити** *чим*
навчатися (вчитися) *чого*	**навчатися (вчитися)** *чому*
наслідувати *кого/що*	**наслідувати** *кому/чому*
нехтувати поради /*що*)	**нехтувати порадами** /*чим*)
опановувати *що*	**опановувати** *чим*
повідомляти нас (*кого*)	**повідомляти нам** (*кому*)
постачати матері хліб (*кому – що*)	**постачати матір хлібом** /*кого – чим*)
радіти (радий) з *чого*	**радіти (радий)** *чому*
сміятися з *чого*	**сміятися над** *чим*
спонукувати на *що*	**спонукувати до** *чого*
стосуватися до нас (*до кого*)	**стосуватися нас** (*кого*)

40. ЗАКАННЯ

Щоб висловитись по-українськи, той, хто думає по-російськи, висловлену російською мовою думку перекладає по-нашому. Такий переклад виконують здебільша механічно без жодної уваги на специфічні особливості українського мовлення. Читання одержаної мовної саламахи вимагає крім знання української мови ще й знання російської.

Таке враження справляє вираз "шаховий турнір **за листуванням**" в одній досить поважній газеті. Цей зворот змушує читача зупинитися й подумати: "Що це я прочитав?". "Спіткнувшися" на вислові **за листуванням**, читач, коли він знає російську мову, збагне "Ага, це **по переписке**", і таким чином зрозуміє текст.

Поголовний вжиток прийменника **ЗА** там, де росіяни вживають **ПО** – це теж винахід бездарної філології, опроміненої сонцем "дружби народів". Десь років 30–35 тому в Україні появився вираз "писати **за адресою**" – копія російського "писать **по адресу**". Породжено цей вираз думкою *механістів*, що російському **ПО** відповідає наше **ЗА**. Але ж у нас існує незалежна і властива нашій мові форма "писати **на адресу**". Українці у низці ідіом вживають прийменник **НА** там, де росіяни вживають **ПО**. І цей вжиток вписується у стилістику української мови:

на замовлення
на прохання
на пропозицію
на прізвище
на ім'я.

Подекуди, коли росіяни кажуть **ПО**, українці вживають **через**: **через нерозуміння**. Творці ж *механічного* ніби-українського язичія скрізь, де росіяни кажуть **ПО**, тулять **ЗА**.

Вираз "шаховий турнір **за листуванням**" краще віддати по-нашому "**заочний** шаховий турнір", або "шаховий турнір **шляхом листування**", або ще якось відійти від іншомовного взірця.

Невластиве вживання прийменника **ЗА** в сучасній пресі дуже впадає в очі. Можна натрапити в сучасних газетах на такий вжиток: "**за природою**... *вони різняться*".

У даному разі треба просто сказати

"**природою**... *вони різняться*",

або

"**своєю природою**...*вони різняться*".

Чому автор віддав перевагу виразові **за природою**? Очевидно, що думаючи по-російськи, він так переклав російський зворот **по природе**, не зваживши на особливості української мови.

Так само невиправдано *механічно* звучить вираз "Дзвоніть **за телефоном**". Хто знає українські форми "Дзвоніть **телефоном**" або "**на телефон**", ніколи не погодиться, що "Дзвонити **за телефоном**" краще звучить по-українськи. Звикання до таких виразів – це звикання до суржику, звикання до прямої механічної залежности нашої мови від вуличних стандартів.

Ось іще кілька таких зворотів, подибуваних не лише в газетах, а і в літературних творах.

*** **Платити за рахунком**.

Це механічна переробка російського "платить **по счёту**". Тут треба: вжити "оплатити **рахунок**" або "платити **по рахунку**". Прийменник **ПО** не чужий українській мові і там, де треба, його слід вживати. Згадаймо, що ми

по черзі відпочиваємо
по жертвах відправляємо панахиду
по очах пізнаємо
по змозі помагаємо
по складах читаємо.

*** Вони **за сутністю** шовіністи.

Це невдалий варіянт нашого ж виразу **по суті** або **своєю суттю**. Українці мають рівно стільки ж прав на вираз **по суті**, як і росіяни. Ми ж кажемо

катюзі по заслузі
видно пана по халяві
належить по праву
ділити по справедливості,

отже й

по суті

для нас не чуже. Нам потрібні легкомовні звороти, а не слонуваті доробала. А пару

своєю суттю

вже не відкине найзавзятіший пурист.

*** **За цими заходами** ведеться облік.

Це знову таки копія російського **по этим мероприятиям**. Тут краще сказати:

Ці **заходи** реєструються.

*** Не узгодили кандидатів **за округами**.

Цей вираз просто важко зрозуміти, бо не все можна механічно копіювати. Тут треба: **в округах чи по округах**, бо ми ж говоримо

по хатах
по містах,

отже і

по округах.

*** Відомий **за назвою.**

Калька російського **по названию**. Чи ж не краще традиційна форма

відомий **з назви**?

Неодмінне вживання прийменника **ЗА** там, де росіяни кажуть **ПО**, веде до осмішення висловленого: мова у текстах обертається на якісь неживі штампи.

Пише журналіст: "*...робив те, що належало* **за посадою**". Зрозуміти цей вираз без помочі російської мови годі. Російське **по должности** стало **за посадою.** Те, що звучить у росіян, у нас просто незрозуміле. Чи тямить автор такого вислову, що кожна мова має свої внутрішні стилістично-звукові особливості, які не можна нехтувати? Чи ж не краще сказати

робив те, чого **вимагав обов'язок**

або

робив те, що належало **з обов'язку**?

Треба тільки відійти від російського думання і знайдеться вдалий український вислів.

В іншому місці читаю:

"*...панували* **за чергою** *комуністи й фашисти*".

Жахливий вираз. Зрештою його одразу і не зрозумієш. Лише подумавши, збагнеш, що хоче сказати автор тексту. Чи чув цей автор колись живу українську мову? Таж ми вживаємо у цьому разі прийменника **по**:

панували **по черзі** *комуністи й фашисти.*

А от пише письменник:

"*З обличчя води не п'ють, але людина* **за ним** *пізнається*".

За ним – це переробка російської пари **по нём**. Пара **за ним** зупиняє читача і вимагає вдатися до російської мови для зрозуміння. Уникнути цього можна сказаши

по ньому пізнається,

бо ми пізнаємо **по халяві, по одежі, по голосу, по зросту**:

"*Микола пізнав її* **по високому зросту**..." *(І. Нечуй-Левицький).*
"*Хіба ти не помітив* **по їй**, *що вона навіжена*?" *(Марко Вовчок).*

Отже, правильно буде і **по обличчю і по ньому**. І це буде цілком по-українськи:

"*З обличчя вони не п'ють, але людина* **по ньому** *пізнається*."

Вирази **за зростом, за халявою, за обличчям, за ним** – це зразки "повстяної" мови, яка не приваблює, а відтручує читачів від читання псевдоукраїнських *шедеврів*.

Звідки бере свій початок описане ***закання***?

РУС (виданий 1980) російську форму **по адресу** перекладає **на адресу**. Цією ж формою ми передаємо російський вираз **в адрес**. Така традиція нашої мови. Там, де росіяни вживають **ПО**, ми вживаємо цілий ряд прийменників (в тому числі і **ПО**):

на думку, на замовлення, у напрямі, через нерозум, з назви, по голосу тощо.

Ці українські форми зафіксовано у творах класиків та в живому мовленні. Та поборників *злиття мов* вони не задовольняють. Бо для досягнення *злиття*, треба, щоб переклад з мови на мову для високих достойників, які думають і спілкуються переважно по-російськи, не становив труднощів, а був би "простіше від пареної ріпи". Їм треба російське **ПО** перекладати *однотипно*, одним прийменником. Отож, працівники Інституту української мови О. Тараненко і В. Брицин видають 1992 р., укладений ще за колоніяльних часів "Русско-украинский словарь для деловых людей" (надалі – СДЛ), де вираз **по адресу** перекладено **за адресою**, а вираз **в адрес – на адресу**.

Навіщо ця диференціяція?

Це ж якраз і є достосування української мови до російської. У нашій мові одну форму **на адресу** можна вживати там, де росіяни вживають два вирази: **по адресу** і **в адрес**. Такі лексичні розбіжності належать до особливостей кожної мови.

Росіяни, наприклад, поняття **суспільство** і поняття **товариство** передають одним словом **общество**, і це аж ніяк не шкодить російській мові. Так само і нам ніяк не шкодить, що наш вираз **на адресу** іншою мовою треба передавати двома формами. Це належить до особливости нашої мови. Різні мови розв'язують мовні проблеми по-різному. Бажання ж, хай там що, одну мову достосувати до іншої, щоб кожен вираз одної мав свого відповідника в іншій мові, на ділі знищує самобутність однієї з мов і веде до її деградації.

Тараненко і Брицин міркують приблизно так: якщо російське **по привычке** – це українське **за звичкою**, то всі російські **ПО** перекладаймо як **ЗА**. Така логіка далеко не академічна, але вона домінує у СДЛ.

Слідом **за адресою** автори СДЛ силкуються кожне російське **ПО** віддавати нашим **ЗА** (в дужках – сторінка СДЛ):

*** ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ **за пред'явленням** (110).

Яку треба мати небуденну уяву, щоб сподіватися, що хтось, колись буде вживати пару **за пред'явленням**! Практика свідчить, що в реченнях з цим зворотом ми вдаємось до інших форм:

Підлягає оплаті **після подачі** = Подлежит оплате ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ.
На вході **покажіть** документ = Вход ПО ПРЕДЪЯВЛЕНИЮ документа.

*** СТАРШИЙ ПО ЗВАНИЮ **старший за званням** (164).

Жива форма – **старший рангом**.

*** ПО УТВЕРЖДЕНИЮ **за твердженням** (184).

Практикою схвалено **як твердить**.

*** ПО ФАКТУ **за фактом** (186).

Тут **ЗА** зовсім непотрібне. Наприклад, речення "расследование ПО ФАКТУ воровства – це

розслідування **факту** крадіжки.

*** ПО ШТАТУ **за штатом** (196).

За штатом можна зрозуміти як **поза штатом**. Тут знову таки слід перекладати без прийменника: наприклад "предписано по штату"– це

передбачено штатом або **у штаті** або й **по штату**.

Прийменник **ПО** цілком український:

наказ **по армії**
черговий **по школі**
по ходу справи
не по зубах *(горіх)*,

отже і

по штату.

"Механічні" рекомендації авторів СДЛ, дають свої карикатурні плоди. У пресі можна подибати: "...**за своїм потенціялом** *дорівнює...*", коли простіше сказати

своїм потенціялом;

"...*дбав* **за службовим обов'язком**", коли легше і зрозуміліше –

"...*дбав з* **обов'язку служби**".

Тотальне вживання **ЗА** там, де росіяни кажуть **ПО**, утворює штучні "вуходерні" звороти, веде до забуття своїх – простіших і легкомовніших (!) – ідіом, зводить на нуль самобутність української мови, торує стежку для заміни її на механічно скопійоване з російської мови псевдоукраїнське язичіє. Таке язичіє – знахідка для новоспечених "патріотів", бо дозволяє їм удавати володіння українською мовою, вдаючись до лицювання російського думання. Поширення язичія в Україні – це деградація української мови. І в цьому велика *заслуга* авторів СДЛ, які своїм словником пропагують язичіє.

Після мовного "винаходу" авторів СДЛ на Україні, як гриби після дощу, стали з'являтися скальковані форми, де російське **ПО** перекладено нашим **ЗА**, хоч мовна традиція вживала інший прийменник. Ось деякі з цих кальок: **за проханням** – відповідник російського **по просьбе**, коли традиційна форма –

на прохання;

за смаком: це російське **по вкусу**, що традиційно звучало

на смак *(гіркий)*
до смаќу *(припадає)*;

за трьома напрямами: це – **по трём направлениям** замість усталеного

у трьох напрямах тощо.

Явище ***закання*** на ділі каструє українську мову, змушуючи її вживати невластиві їй форми і занедбувати свої самобутні словосполуки. Наприклад, вирази **за твердженням** (копія російського **по утверждению**), **за спостереженням** (копія – **по наблюдению**), **за свідченням** (копія – **по свидетельству**) по-українськи краще віддавати формами

як твердить (як твердять)

як спостережено (як спостерегли)
як свідчить (як свідчать).

Подібну *українізацію* "знавці" нашої мови проробляють і з прийменником **при**: зворот **нагоді** стає у них **за нагоди** – форма нежива і карикатурна. А ми ж кажемо:

при грошах,
при зброї
при надії
при собі
при столі
при спробі

від пари **при нагоді** створили прислівник

принагідно.

виходить, тепер треба казати **занагідно**? Таким знавцям я б забороняв писати й друкувати, и вони не складуть іспитів з української мови

Зауважу, що той, хто вживає невластиві нам форми з прийменником **ЗА**, виявляє своє іання української мови, а також той факт, що він думає по-російськи і походя "перелицьо-' свою російську мову на псевдоукраїнське язичіє.

41. СЛОВНИЧОК-РЯТІВНИЧОК ВІД ЗАКАННЯ

Тим, хто хоче уникати повстяного ***закання***, стане у пригоді наведений нижче словничок:

Закальна форма	*Російський прототип*	*Українська форма*
за адресою *(писати)*	**по адресу**	**на адресу**
за адресою *(не знайшли)*	**по адресу**	**під адресою, на адресі**
за бажанням	**по желанию**	**на бажання**
за вимогою	**по требованию**	**на вимогу**
за віком *(різнитися)*	**по возрасту**	**віком, літами**
за віком *(групувати)*	**по возрасту**	**за віком**
за волею випадку	**по воле случая**	**волею** *або* **з волі випадку**
за голосом	**по голосу**	**по голосу, з голосу**
за домаганням	**по настоянию**	**на домагання**
за думкою	**по мнению**	**на думку**
за закликом	**по зову**	**на заклик**
за заходами	**по мероприятиям**	*Потребує переробки*
за зізнанням *кого*	**по признанию** *кого*	**як зізнався** *хто*
за зростом	**по росту**	**по зросту**
за ініціятивою *кого*	**по инициативе**	**на ініціятиву** *чию*
за квитанцією	**по квитанции**	**на квиток, на квитанцію**
за клопотанням *(ухвала)*	**по ходатайству**	**на клопотання**
за командою *(стати)*	**по команде**	**на команду**
за курсом *(рухатися)*	**по курсу**	**курсом**
за листуванням	**по переписке**	**шляхом листування**
за нагоди	**при случае**	**при нагоді**
за назвою *(пізнати)*	**по названию**	**з назви**
за напрямом *(рухатися)*	**по направлению**	**у напрямі**
за недбалістю	**по небрежности**	**через недбальство**
за нездатністю	**по неспособности**	**через нездатність**
за необхідністю	**по необходимости**	**через необхідність**

за необхідности	**при необходимости**	**в разі потреби**
за ним *(пізнати)*	**по нём**	**по ньому**
за обличчям	**по лицу**	**по обличчю**
за одягом *(пізнати)*	**по одежде**	**по одягу**
за округами	**по округам**	**по округах**
за ордером *(дістати)*	**по ордеру**	**на ордер**
за підозрою *(у злочині)*	**по подозрению**	**запідозрений**
за поданням *кого*	**по представлению**	**на подання** *чиє*
за позовом *(ухвала)*	**по иску**	**на позов**
за порадою	**по совету**	**на пораду**
за посадою	**по должности**	**з обов'язку**
за потреби	**при необходимости**	**в разі потреби**
за претензіями *чиїми*	**по претензиям**	**на претензії** *чиї*
за природою *(різнитися)*	**по природе**	**природою**
за прізвищами *(судити)*	**по фамилиям**	**з прізвищ**
за пропозицією *чиєю*	**по предложению**	**на пропозицію** *чию*
за проханням	**по просьбе**	**на прохання**
за публікаціями *(судити)*	**по публикациям**	**з публікацій**
за рахунком *(платити)*	**по счёту**	**по рахунку**
за рівнем	**по уровню**	**рівнем**
за родом діяльности	**по роду деятельности**	**родом діяльности**
за роками *(вести лік)*	**по годам**	**на роки,** *(стаж)* **від років**
за свідченням	**по свидетельству**	**як свідчить, як свідчать**
за скаргою *(ухвала)*	**по жалобе**	**на скаргу**
за смаком *(гіркий)*	**по вкусу**	**на смак**
за смаком *(солити)*	**по вкусу**	**до смакý**
за спостереженням	**по наблюдению**	**як спостерегли /-ежено/**
за сприяння	**при содействии**	**заходом, з підтримкою**
за сутністю, за суттю	**по сути**	**по суті, своєю суттю**
за твердженням	**по утверждению**	**як твердить, як твердять**
за телефоном *(дзвонити)*	**по телефону**	**телефоном, на телефон**
за темою *(різнитися)*	**по теме**	**темою**
за темою *(дискутувати)*	**по теме**	**на тему**
за терміном *(моїх колег)*	**по термину**	**згідно з терміном**
за участи	**при участии**	**з участю**
за характером	**по характеру**	**характером, вдачею**
за фактом *(розгляд)*	**по факту**	**на факт** *або просто* **факту**
за чергою	**по очереди**	**по черзі**
за чутками *(судити)*	**по слухам**	**з чуток**
за шерстю *(гладити)*	**по шерсти**	**по шерсті**

42. УСІМ РИФАМ РИФ

Дуже небезпечний і підступний риф для практиків української мови – вживання дієприкметникових форм. Дієприкметникові форми типу **розмовляючий, тримаючий, температурячий** не властиві нашій мові. Проте під впливом *двомовности* і з активною участю послідовників *академіка* Бєлодєда, ці форми чимраз настирливіше засмічують українську мову. Можна почути і прочитати:

воюючий
галопуючий
зростаючий

наступаючий
танцюючий.

Затим що обминання таких форм становить певні труднощі навіть для мовознавців, ·цільно розповісти, як можна обходитись без дієприкметників.

Мовознавство розрізняє такі категорії дієприкметників:

А. Активні теперішнього часу:

зростаючий = який (що) зростає, той, хто зростає.

Б. Зворотні активні теперішнього часу (ці форми відомі лише російській мові):

гордящийся = який (що) пишається, той, хто пишається.

В. Активні минулого часу:

зрослий = який (що) зріс, той, хто зріс. Сюди ж належать і суржикові форми **бувший = який був, пізнавший = який пізнав.**

Г. Ззворотні активні минулого часу – (лише в російській мові):

загоревшийся = який (що) загорівся, той, хто загорівся.

Ґ. Пасивні теперішнього часу:

пізнаваний = що його пізнають, той, кого пізнають.

Дослідім кожну категорію – А, Б, В, Г, Ґ – окремо.

А. АКТИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ /Форма (А)/

Дієприкметники форми (А) нашій мові не властиві. Їх заступає розгорнутий зворот дієова з займенником **який, що, хто**:

Замість	*Ми кажемо*
усі **граючі** в карти	усі, **хто грає** в карти
	усі, **що грають** у карти
	усі, **які грають** у карти

Але форми (А) подекуди вживають у ролі прикметників. Проте і таке вживання не рактерне для мовної стихії українців. На жаль, таке вживання поширюється.

Українська мова уникає дієприкметникових форм, заступаючи їх іншими формами. Нижрозглянуто 19 способів такої заміни. (Для зручности викладу вираз “віддієприкметниковий ·икметник” у дальшому викладі скоротимо і писатимемо “вд/прикметник”):

1. Замість дієприкметника-кальки вживано дієприкметник, властивий українській мові:

Калькована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
випрохуючий (*милостиню*)	**выпрашивающий**	**жебрущий**
вислизаючий	**выскальзывающий**	**вислизущий**
загибаючий	**погибающий**	**гинучий**
зміцнюючий (*засіб*)	**укрепляющий**	**покріпущий**
невгасаючий	**неугасающий**	**невгасущий, незгасний**
непрацюючий	**бездействующий**	**гулящий**
розтліваючий	**растлевающий**	**розтлівущий**
даючий	**дающий (рука дающего)**	**давущий (рука давущого)**

Кальку подекуди може замінити давній дієприкметник:

Мавпована форма	*Українська форма*
зникаючий	**зникомий**
розуміючий *що*	**свідомий** *чого*

Функцію заміни може виконати й активний дієприкметник минулого часу:

Мавпована форма	*Українська форма*
прилягаючий	**прилеглий**
скисаючий	**недокислий**

2-а. Кальку заступає вд/прикметник з кінцівкою **-кий**:

Мавпована форма	*Українська форма*
вислизаючий	**порський**
муляючий	**мулький**
смалячий	**смалький**

2-б. Замість дієприкметника-кальки вживано вд/прикметник з кінцівкою **-учий**:

Мавпована форма	*Українська форма*
брязкаючий	**брязкучий, брязкотючий**
засліплюючий	**сліпучий**
спалахуючий	**палахкотючий**
що гуркотить	**гуркотючий**
що торохкотить	**торохкотючий**

2-в. Кальку заступає вд/прикметник з кінцівкою **-альний, -увальний**:

Мавпована форма	*Українська форма*
вимірюючий	**вимірювальний**
звужуючий	**звужувальний**
огріваючий	**огрівальний**
спонукуючий	**спонукальний**

2-г. Кальку з успіхом заступає вд/прикметник з наростком **-ч-**:

Мавпована форма	*Українська форма*
запам'ятовуючий	**запам'ятовчий**
перетворюючий	**перетворчий**
протиборствуючий	**протиборчий**
попереджуючий	**запобігавчий**

3-а. Замість кальки вживано прикметника з наростком **-ист**:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
загрібаючий		**загребистий**
підбадьорюючий		**бадьористий**
	сверкающий	**вогнистий**

3-б. Форму (А) заступає прикметник, що відповідає значенню дієприкметника у даному конкретному вислові: прикметник не конче має бути одного кореня з вд/прикметником:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
потрясаючий ефект	**потрясающий эффект**	**могутній (запридушній) ефект**
галопуюча (*інфляція*)		**обвальна, нестримна, розтриножена**
діючий		**чинний, актив-, діяль-, дійовий**
дозріваючий		**доходжалий**
існуючий		**сучасний, наявний, сущий, наш**

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
недіючий		**бездіяльний, нерухомий, мертвий,**
	налетающий электрон	**штурмовий електрон**
	несущая балка	**хребетна балка**
	несущее крыло	**підтримкове крило**
	ответвляющий кран	**паростковий кран**
	болеутоляющий	**протибольовий**
	восходящая звезда	**нова зірка**
	изобилующий *чем*	**багатий на** *що*, **рясний від** *чого*
	испытующий взгляд	**інквізиторський (пильний) погляд**
	не нервирующий	**спокійний**

3-в. Дієприкметника-кальку заступає прикметник з кінцівкою **-ливий**:

Мавпована форма	*Українська форма*
брязкаючий	**брязкітливий**
загрожуючий	**загрозливий**
заспокоюючий	**заспокійливий**

3-г. Дієприкметника-кальку заступає прикметник з кінцівкою **-ійний, -ний, -ній**:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
агонізуючий		**агонійний**
дратуючий		**дратівни́й**
координуючий		**координаційний**
рухаючий	**движущий**	**рушійний**
циркулюючий		**циркуляційний**
	предвещающий	**призвісний**
	текущий (*год*)	**поточний** (*рік*)
	текущая (*вода*)	**проточна** (*вода*)
наступаючий (*рік*)		**прийдешній**

3-ґ. Дієприкметника-кальку заступає прикметник з кінцівкою **-овий**:

Мавпована форма	*Українська форма*
допомагаючий	**допомоговий**
підслухуючий (*апарат*)	**підслуховий**
розважаючий	**розваговий**
розділяючий (*принцип*)	**розділовий**
спускающий (*прилад*)	**спускови́й**

4-а. Замість кальки вживано іменника:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
ведучий *програми*		**провідник**
виконуючий *обов'язки (що)*		**виконавець, виконувач** *чого*
всезнаючий		**всевідець**
гавкаючий		**гавкун, гавкало**
інакодумаючий		**інодумець, інакодумець**
інформуючий		**інформатор**
колекціонуючий		**колекціонер**
копіюючий		**копіїст**
пишучий		**писець, писар**
симпатизуючий		**симпатик**
співаючий		**співака, співун, співець**

Російська форма	*Українська форма*
стерегущий	**сторож**
управляющий	**управитель**

Мовці мають усвідомлювати, що заміна форми (А) іменником іноді потребує переробки пари дієприкметник-іменник на іменник-іменник:

гавкаючий пес	**пес-гавкун**
всезнаючий професор	**професор-всевідець**

4-б. Іменник + дієйменник (інфінітив) або іменник + додаток як заміна вд/прикметника:

Російська форма	*Українська форма*
измышляющий	**мастак вигадувати, мастак на вигадки**

5-а. Родовий відмінок іменника як заміна вд/прикметника:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
знеболюючий засіб		**засіб знеболення**
оточуючі слова		**словесне оточення**
	питающая среда	**середовище живлення**
	разграничивающая линия	**лінія розмежування**

5-б. Щоб уникнути кальки, зворот з дієприкметником перефразовано:

Російська форма	*Українська форма*
воздевающий руки	**з простертими вгору руками**
вспоминающий *прошлое*	**занурений у спогади про** *минуле*
куб, вмещающий литр	**куб місткістю (обсягом) у літр**

5-в. Переверти: переробка виразу з уже вжитих слів, а часом з додатком нових:

Російська форма	*Українська форма*
прославляющий царя	**царський хвалитель**
беседующая пара	**пара бесідників**
приходивший вчера	**вчорашній гість**

6. У пригоді стає ідіоматичний – часом образний – зворот:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
агонізуючий		**в агонії**
воюючий		**у борні**
діючий		**у дії, в роботі, в ходу**
скисаючий		**під час скисання**
танцюючий		**у танці**
температурячий хворий		**хворий з температурою**
	возлагающий надежды на	**з надіями на**
	восходящее солнце	**сонце на сході**
	едущий в Н.	**по дорозі до Н.**
	зияющий	**без дна**
	имеющий право (*робити*)	**з правом** (*робити*)

7-а. Допомагає прийменник **для** або прислівник **щоб** із дієсловом:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
гальмуючий (*прилад*)		**для гальмування, щоб гальмувати**
гойдаючий		**для гойдання, щоб гойдати**
шифруючий		**для шифрування, щоб шифрувати**
	содействующий	**щоб сприяти** *чому*

7-б. Зворот з прикметником та прийменником **для**:

Російська форма	*Українська форма*
обязывающий *кого*	**обов'язковий для** *кого*
позорящий *кого*	**ганебний для** *кого*

8. У пригоді стає зворот із словами **щораз**, **чимраз**, **дедалі**:

Мавпована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
зростаючий (*тиск*)		**щораз більший**
зростаючі ціни		**щораз вищі ціни**
освіжаючий (*вітер*)		**чимраз свіжіший**
слабнучий		**дедалі слабший**
	выживающий из ума	**дедалі слабший на голову**

9-а. Звороти з (діє)прикметниками **готовий, здатний, змушений, наставлений, покли-**
ний, радий, приречений, рішений тощо.

Ця модель заміняє не лише вд/прикметники, але й самі дієприкметники:

сійська форма	*Англійська форма*	*Німецька форма*	*Українська форма*
ущий по направлению	going into direction	in der Richtung gehend	**що йде в напрямі**

Традиційно українці перекладають наведені форми розгорнутим зворотом: однак не жди в термінологічній практиці такий зворот дійовий. У текстах трапляються такі збіги весних форм, що вжити слово **який** або **що** не можна, бо часте їх повторення стилістично иправдане, або традиційна форма суперечить мовному смакові. Тоді виникає потреба віді- і від традиційної форми. І такі можливості українська мова має.

адиційна форма	*Російська форма*	*Форма з (діє)прикметником*
тор, що дарує книжку	**дарящий книжку**	**автор, радий подарувати книжку**
їн, що вирішує втекти	**решающий бежать**	**воїн, рішений втекти** (*г. варіянт*)
гін, що спиняє втікачів		**загін, призначений спиняти втікачів**
отор, що генерує струм		**мотор, здатний генерувати струм**
р, що визнає свої гріхи		**цар, змушений визнати свої гріхи**
таб, що діє в підпіллі		**штаб, покликаний діяти в підпіллі**
нак, що ризикує головою		**юнак, готовий ризикувати головою**
	бегущая по волнам	**здатна бігти по воді**
	ныряющая утка	**здатна пірнати качка**

У розгорнутій формі з (діє)прикметниками, переліченими вгорі, дієслово може вживати-
в доконаному і в недоконаному виді:

Доконаний вид	*Недоконаний вид*
готовий подарувати	**готовий дарувати**
здатний відсепарувати	**здатний сепарувати**
змушений заспівати	**змушений співати**

9-б. Звороти з (діє)прикметниками **охочий**, **покинутий**, **звиклий**, **схильний** тощо:

Традиційна форма	*Форма з (діє)прикметником*
вугілля, що коржавіє	**схильне коржавіти вугілля**
учні, що тікають зі співів	**учні, звиклі тікати зі співів**
хліб, що гниє на полі	**хліб, покинутий гнити на полі**
хор, що бажає виступати	**хор, охочий виступати**

У розгорнутій формі з цими (діє)прикметниками дієслово тільки в недоконаному виді.

9-в. Звороти з дієприкметниками **зайнятий**, **захоплений**, **пойманий**, **пойнятий**, **полонений**, **сповнений** тощо та заміною дієслова іменником. Ця модель заміняє не лише вд/прикметники, але й самі дієприкметники:

Традиційна форма	*Форма з (діє)прикметником*
робітник, що працює в цеху	**робітник, зайнятий працею в цеху**
діти, що танцюють	**захоплені танцями діти**
велетень, що засинає	**пойманий сном велетень**
товари, що гниють	**пойняті гниттям товари**
в'язень, що мріє про волю	**полонений мрією про волю в'язень**
стаття, що деталізує подію	**сповнена деталями події стаття**

10. Стилістична переробка дієприкметника або дієприкметникового звороту на дієприслівниковий із словом **ставши** або без нього:

Дієприкметник або зворот	*Дієприслівниковий зворот*
що переконує	**ставши переконувати, переконуючи**
брат, що смакує подробиці, каже	**смакуючи подробиці, брат каже**
пролетіла співаюча пташка	**співаючи, пролетіла пташка**
полк, що насупає, спинився	**наступаючи, полк спинився**
що існує в уяві мрійників	**існуючи в уяві мрійників**

11. Пасивний дієприкметник минулого часу у ролі вд/прикметника:

Російська форма	*Українська форма*
капризничающий	**розвередований**
кашляющий	**розкашляний**
кричащий	**розкричаний**
поющий	**розспіваний**
танцующий	**розтанцьований**

Часом активний дієприкметник теперішнього часу для деяких дієслів можна замінити пасивним дієприкметником того самого часу:

Російська форма	*Українська форма*
выплывающий	**випливаний**
загнивающий	**загниваний**
прибывающий	**прибуваний**

12-а. Складні слова з дефісами: як переробка дієприкметника або дієприкметникового звороту:

Російська форма	*Українська форма*
запирающее направление	**стоп-напрям**
несвязывающий *(електрон)*	**сам-по-собі**
собирающая линза	**збирай-лінза, лінза-збирач**
абсорбирующая среда	**середовище-абсорбент** або **абсорбент**
несущее крыло	**крило-носій**
глотающий мух	**лигай-муха**
не замечающий пороков	**не-добачай-хиба (-хиби)**

12-б. Складні слова без дефісів як переробка дієприкметника збо дієприкметникового звороту:

Дієприкметник з іменником	*Складний іменник*
що дурить світ	**дурисвіт**
що закручує голову	**закрутиголова**

що лиже блюда	**лизоблюд**
що хапа книші	**хапокниш**
що голить бороди	**голиборода**
вібруючий кристал	**віброкристал**
що крутить хвостом	**крутихвіст**

13. Складні слова з прийменниками **під**, **від**, **над**:

Російська форма	*Українська форма*
отныне действующий	**відтеперішній**
превосходящий ожидания	**надсподіваний** (*г. варіант*)
сопутствующая эмиссия	**підемісія**

14. Складні форми з віддієслівними закінченнями **-твірний**, **-дишний**, **-плавний** тощо:

Російська форма	*Українська форма*
водоплавающий	**водоплавний**
легко заряжающийся	**легкозарядний**
ниспадающий	**долубіжний**
переносящий ток	**струмоносний**
содержащий золото	**золотовмісний**

15. Заміна дієприкметника теперішнього часу дієприкметником минулого часу з додат-префікса **напів-**:

Російська форма	*Українська форма*
отмирающий	**напіввідмерлий**
слепнущий	**напівосліплий**

16. Заміна вд/прикметника зворотом **і далі** з деякою переробкою тексту:

Традиційна форма	*Форма із зворотом* **і далі**
що зберігає актуальность	**і далі актуальний**
що продовжує пошуки	**і далі в пошуках**
що утримує свої позиції	**і далі на своїх позиціях**
форт, що не склада зброї	**і далі нескорений форт**

17. Заміна вд/прикметника прислівниками **замість**, **проти**, **тепер**, **вже**, **ще**:

Традиційна форма	*Форма з прислівником*
стілець, що заміняє трон	**стілець замість трону**
закон, що забороняє аборти	**закон проти абортів**
що перебуває в тюрмі	**тепер у тюрмі**

18. Заміна вд/прикметника прийменниками **з**, **про**, **під**, **над**:

Традиційна форма	*Форма з прийменником*
що містить золото	**із вмістом золота**
що має вагу	**з вагою**
що перевищує всі сподівання	**над усі сподівання**

19. Заміна вд/прикметника зворотом з прислівником **як**:

Традиційна форма	*Форма з прислівником*
що перегороджує шлях	**як перепона на шляху**

Ці 19 способів заміни активних дієприкметників теперішнього часу не вичерпують усіх ıотворчих можливостей нашої мови, але вони дають уявлення про такі можливості.

43. УСІМ РИФАМ РИФ (продовження)

Б. ЗВОРОТНІ АКТИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ /Форма (Б)/

Цих дієприкметників – форм (**Б**) – в українській мові не вживано. Їх заступає розгорнутий зворот дієслова із займенником **що**, **який**, **хто**:

Замість	*Російська форма*	*Ми кажемо*
пишаючийся	**гордящийся**	**який (що) пишається, той, хто пишається**

Форма **пишаючийся** – форма нежива: її вжито лише для ілюстрації. Форми (Б) поширені в російській мові. У дальшому тексті до всіх українських форм наводитимуться форми російські. Не вміючи знайти українські відповідники до форм (Б), дехто зневірюється у здібностях рідної мови. Щоб розвіяти такий забобон, постає потреба наводити російські форми, що і зроблено у дальших прикладах.

1. Розгорнуту дієприкметникову форму (Б) заступає дієприкметник з кінцівкою **-щий**:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Дієрикметник*
хто перебивається жебрами	**побирающийся**	**жебрущий**

Цю саму функцію виконує пасивний дієприкметник минулого часу:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Дієрикметник*
що втішається (*співом*)	**наслаждающийся**	**чаро́ваний, по́єний-чаро́ваний**
який авансується	**авансирующийся**	**авансо́ваний**
який використовується	**использующийся**	**використо́вуваний**
який намагнечується	**намагничивающийся**	**намагнечуваний**
який продається	**продающийся**	**прода́ваний**
який простягається	**простирающийся**	**просте́ртий**
який сміється	**смеющийся**	**розсміяний**
посуд, що сполучається	**сообщающийся сосуд**	**сполучена посудина**

2. Розгорнуту форму (Б) заступає прикметник з кінцівкою **-кий**:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Прикметник*
який б'ється	**бьющийся**	**б'ючкий**
який в'ється	**вьющийся**	**виткий**
який гнеться	**гнущийся**	**гнучкий**
який нагинаєься	**нагибающийся**	**хилкий**
який маститься	**мажущийся**	**масткий**
який рветься	**рвущийся**	**рвучкий**
який тягнеться вгору	**тянущийся ввысь**	**гінкий**

3. Форму (Б) заступає прикметник, близький до дієприкметника, з кінцівкою **-енний**:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Прикметник*
той, що бережеться	**берегущийся**	**береженний**
той, що дозволяється	**позволяющийся**	**дозволенний**
той, що здійснюється	**осуществляющийся**	**здійсненний**
той, що народжується	**рождающийся**	**нарожденний**

4. Стає в пригоді прикметник з кінцівкою **-абельний**, **-истий**, **-мий**, **-ній**, **-овий** або прикметник-образ:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Прикметник*
який адоптується	**адоптирующийся**	**адоптабельний**
який займається	**воспламеняющийся**	**займистий**

який здається	**кажущийся**	**сповидний** *г.*
який надходить	**приближающийся**	**прийдешній**
який обертається	**вращающийся**	**обертовий**
який рухається	**движущийся**	**рухомий**
який в'ється спіраллю	**в'ющийся спиралью**	**захвостуватий**

5. Форму (Б) підміняє іменник або зворот з прикметником чи іменником:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Іменник або зворот*
хто обертається (*у світі*)	**вращающийся**	**тертий у світі**
що б'ється	**сражающийся**	**у борні**
що вдивляється	**всматривающийся**	**з уп'ятими очима**
що дослухається	**вслушивающийся**	**з нашорошеними ушима**
що забавляється	**забавляющийся**	**захоплений забавою**
що кривляється	**кривляющийся**	**кривляка**
що не розвивається	**неразвивающийся**	**малорозвинений**
що пишається (*чим*)	**гордящийся** (*чем*)	**гордий з** *чого*
що розвивається	**развивающийся**	**під час розвитку**
що сумнівається	**сомневающийся**	**повен сумнівів**
що ставиться за обов'язок	**вменяющийся в обязанность**	**ставлений за обов'язок**

6. Українську форму творить прикметник із словом **чимраз, щораз, дедалі**:

Розгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Зворот*
що змінює вигляд	**видоизменяющийся**	**щораз іншої форми**
який впорядковується	**благоустраивающийся**	**чимраз впорядкованіший**
який звужується	**суживающийся**	**чимраз вужчий**
який змінюється	**меняющийся**	**щораз інший**
який стабілізується	**стабилизирующийся**	**дедалі стабільніший**
який ускладнюється	**усложняющийся**	**чимраз складніший**
який утруднюється	**утрудняющийся**	**чимраз важчий**

7. Для обминання форм (Б) годяться й інші способи, уживані для заміни форм (А)

озгорнута форма (Б)	*Російська форма*	*Зворот*
	трущаяся поверхность	**поверхня тертя**
	заливающийся слезами	**у сльозах**
	вращающееся кресло	**крісло-карусель**
	легко заряжающийся	**легкозарядний**
	превращающийся в пыль	**напівспорохнявілий**
	распускающийся *(цвіт)*	**напіврозпуклий**
гаття, що стосується до нас		**стаття про нас**
ļо забудовується		**під забудовою**

В. АКТИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ МИНУЛОГО ЧАСУ /Форма (В)/

Активні дієприкметники минулого часу – форми (В) – із закінченням **-лий** широко вжино в нашій мові. Ці форми не потребують заміни:

Форма (В)	*Розгорнуті форми*	
вчаділий	**який (що) вчадів**	**той, хто вчадів**
захололий	**який (що) захолов**	**той, хто захолов**
зрослий	**який (що) зріс**	**той, хто зріс**
пожовклий	**який (що) пожовк**	**той, хто пожовк**

Труднощі становлять російські форми з наростком **-ш-** і невластиві українській мовній стихії:

Замість		*Ми кажемо*
казавший	**який (що) казав**	**той, хто казав**
пізнавший	**який (що) пізнав**	**той, хто пізнав**
утікший	**який (що) втік**	**той, хто втік**

Форми лівого стовпчика – форми суржикові, літературною мовою не канонізовані. Заступає такі форми зворот із займенниками **що**, **який**, **хто**. Крім того, форм (В) можна уникнути такими пособами:

1. Заміна їх прикметником чи дієприкметником з відповідним значенням:

Калькована форма	*Російська форма*	*Українська форма*
бувший	**бывший**	**колишній**
	истекший (*год*)	**минулий** (*рік*)
	смотревший в окно	**задивлений у вікно**

2. Для заміни форм (В) можна вжити іменник:

Розгорнута форма	*Російська форма*	*Іменник*
той, хто втік	**сбежавший**	**втікач**
той, хто повстав	**восставший**	**повстанець**

3. Неправильно утворені форми з наростком **-ш-** подеколи можна замінити правильними з наростком **-л-**:

Неправльна форма	*Правильна форма*
прохоловший	**прохололий**
прибувший	**прибулий** *або* **прибулець**

4. Для обминання форм (В) годяться й інші способи, уживані для заміни форм (А) та (Б).

докричавшийся до хрипоты	**захриплий від крику**
що не визначився	**ще не визначений**

Г. ЗВОРОТНІ АКТИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ МИНУЛОГО ЧАСУ /Форма (Г)/

Форми (Г) властиві лише російській мові, в нашій мові їх не вживано:

Російська форма	*Ми кажемо*	
влюбившийся	**який (що) закохався**	**той, хто закохався**
настрадавшийся	**який (що) натерпівся**	**той, хто натерпівся**
притворившийся *кем*	**який (що) вдав із себе**	**той, хто вдав із себе** *кого*

Довгота розгорнутих зворотів змушує мовців шукати коротших форм. У пошуках таких форм можна користуватися способами, наведеними для форм (А), (Б) і (В):

1. Форму (Г) заступає пасивний дієприкметник:

Розгорнута форма (Г)	*Російська форма*	*Коротка форма*
який авансувався	**авансировавшийся**	**авансо́ваний**
який адаптувався	**адаптировавшийся**	**адапто́ваний**
який вродився	**родившийся**	**уро́джений**
який пізнавався	**познававшийся**	**пізна́ваний**
який пікся	**пекшийся**	**пе́чений**
який продавався	**продававшийся**	**прода́ваний**
який розіспався	**разоспавшийся**	**розі̱спаний**
який уславився	**прославившийся**	**усла́влений**

2. Замість зворотніх форм (Г) можна вживати незворотні форми (В):

Розгорнута форма (Г)	*Російська форма*	*Коротка форма*
що попометлявся в очах	**примелькавшийся**	**набридлий, осточортілий**

3. Заміна прикметником або формою В:

Розгорнута форма (Г)	*Російська форма*	*Прикметник*
який натерпівся	**настрадавшийся**	**довготерпеливий**
який не приєднався	**неприсоединившийся**	**нейтральний**
який порепався	**потрескавшийся**	**репаний**
який прибився	**приблудившийся**	**приблудний, приблудлий**
який простерся	**простёршийся**	**простертий**

4. Заміна іменником або іменником з прикметником:

Розгорнута форма (Г)	*Російська форма*	*Іменник або зворот*
той, що продався	**продавшийся**	**запроданець, продажна шкура**
який загорівся	**загоревшийся**	**пойнятий вогнем**
який прибився	**приблудившийся**	**приблуда**

Ґ. ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ /Форма (Ґ)/

Ці дієприкметники властиві українській мові і заміняти їх нема потреби:

Форма (Ґ)	*Розгорнута форма* (Ґ)
виконуваний	**той, що його виконують**
поштурхуваний	**той, кого поштурхують**
продаваний	**той, що його продають**

Крім форм з наростком **-ан, -уван**, нашій мові відомі форми (Ґ) – творені переважно від помовних дієслів - з наростками **-абельн**:

зbegrenzgorнута форма (Ґ)	*Стисла форма*	*Варіянт стислої форми*
й, що його конвертують	**Конвертовуваний (конверту́ваний)**	**конвертабельний**
й, що його адаптують	**адаптовуваний (адапту́ваний)**	**адаптабельний**

Можливі й інші моделі, вживані для форм А, Б, В, Г. Наприклад:

Розгорнута форма (Ґ)	*Російська форма*	*Можлива форма*
той, що його спускають	**спускаемый** *(апарат)*	**для спуску**

44. СЛОВНИК ГОРТАЙ, А СВІЙ РОЗУМ МАЙ

Бажання опанувати секрети української мови змушують нас звертатися до словників – вних порадників. Але словники не можуть заступити кожному з нас здорового глузду, або астивого майже всім мовцям так званого почуття мови.

Сьогодні в Україні можна почути або прочитати такі вирази: "відповідно до **Акта** про залежність", "виходячи з **Акта** про державну незалежність". Форма **Акта** дере вухо.

Чому?

Бо вона неправильна. Слово **акт** у даному разі вжито у значенні **закон, указ.** А ці слова – агальнені поняття – мають у родовому відмінку закінчення **-у**:

закону
указу,

і отже, так само має відмінятися слово **акт** у значенні **закон**. Річ у тім, що словники не фіксують усіх можливостей вжитку слова. Слово, вжите на означення предмета, вимагає в родовому відмінку закінчення **-а**. У якійсь окремій галузі діяльности таке слово може набути значення узагальненого поняття, а з ним і закінчення **-у** в родовому відмінку.

Ось як це стається. Слово **плуг** у родовому відмінку має закінчення **-а – плуга**. І тільки таке закінчення фіксують і сучасні словники й давнішні. Але коли слово **плуг** вжито, як назва організації **Плуг**, то письменники 20-х років вступали до

Плугу

й виходили з **Плугу**, хоч словники закінчення **-у** не наводили. Очевидно, в літераторів 20-х років ще не було знищено почуття мови до тієї міри, щоб сказати "вступаю до **Плуга**" або "виходжу з **Плуга**". Вони вживали форму **Плугу**, хоч її і не було у словниках.

Те саме і з "**Актом** про державну незалежність". Діяти треба "відповідно до

Акту

про державну незалежність". "До **Акту**", а не "до **Акта**". Дарма, що словник каже, що родовий відмінок слова **акт – акта**.

Ми знаємо, що слово

смолоскип

у родовому відмінку має закінчення **-а**. І це потверджують словники. Але хто із словникарів міг передбачити, що колись словом **смолоскип** буде названо видавництво "Смолоскип"? У цій новій ролі **смолоскип** у родовому відмінку, ясна річ, матиме закінчення **-у**:

"Зайдіть до **Смолоскипу**" або "Напишіть до **Смолоскипу**".

Те саме із словом **трамвай**. Коли слово **трамвай** вжито, як назва одного з видів міського транспорту, тоді в родовому відмінку воно матиме закінчення **-ю**:

"На лініях **трамваю**".

Але

"Зайшов до **трамвая**".

На ділі, майже кожен іменник чоловічого роду, що має закінчення **-а** у родовому відмінку, може мати і закінчення **-у**, якщо цей іменник ужито з абстрактним значенням. Наприклад,

поріг:

коли ідеться про хатній **поріг**, то ми зустрічаємося "біля **порога**", коли ж ідеться про **поріг**, як **рубіж**, або крайню межу, тобто **границю** чи **ліміт**, то ми озиваємося

"з **порогу** смерти"

або, ставши пілотом, не можемо подолати "звукового **порогу**".

Сліпа віра словникам – риса успадкована з тоталітарних часів – збиває декого ще й досі з пантелику. Словники ж просто не годні передбачити усіх можливих форм слововжитку. Додати треба, що словники вряди-годи брешуть, а надто видані в УССР за часів "дружби народів". Названі словники містять подекуди речі, що від них можна схопитися за голову.

Академічний "Російсько-український словник" (РУС) перекладає російське слово **бегунья** на українську мову як

бігунка.

Очевидно, академікам невідоме справжнє значення слова **бігунка**, що дуже прикро. Бо користувач словника, повіривши академікам, може вжити це слово, не знаючи що **бігунка** по-українському – це **розлад шлунку**, **пронос**. Цей же РУС російське слово **солнцепёк** перекладає, крім **осоння**, ще й словом

підсоння.

Підсоння усі допогромні словники визначали як **клімат**, і це його справжнє значення. Щоправда, письменники *соціялістичного реалізму* перекрутили це слово, сплутавши **підсоння** з **осонням**. Чи ж мусить українське мовознавство черпати свою лексику від скороспечених під сонцем комунізму псевдоінтелектуалів?

Не вільний від ляпсусів і "Словник української мови" (СУМ). Ми вже писали, як СУМ пояснює слово **лижви**. Цей же словник зворот **так і знай** (у гаслі **ТАК)** пояснює як **май на увазі.** До пояснення, словник наводить приклад вживання звороту:

І вже, **так і знай**, *щось натворить.*

З цього прикладу ясно, що зворот **так і знай** значить

можна не сумніватися,

а не **май на увазі**.

Вислів

хід конем

СУМ пояснює так: *рішучий засіб, який застосовують у крайньому випадку*. Таке тлумачення – ляпсус. Насправді, **хід конем** це *подолання перешкоди без конфронтації з перешкодою.* Вираз узято з шахової гри, де фігура кінь має право скакати через кілька клітин і через голови інших фігур.

Зворот

нашим салом та по нашій шкурі

СУМ пояснює як вираз, *що вживається, коли бажають підкреслити, що чиясь благодійність користлива.* Таке пояснення, м'яко кажучи, помилкове. Насправді цей вираз значить, що *нас ощасливлюють нашим же коштом.*

Слово

заки

СУМ пояснює не до кінця. **Заки** не лише **поки**, а ще й **перше ніж**:

Заки *я схаменулась – його вже й немає. (М. Вовчок)*

Слово

партолити

СУМ тлумачить як "те саме, що й **партачити**". Це безпідставне твердження. Ось як вжито це слово у І. Нечуя-Левицького:

Жінка вже **спартолила** *пісний борщ з самісінької ботвини й сирівцю.*

Спартолити це не **спартачити**, а синонім до слова **стелепати** (*недбало зготувати, недбало зварити*).

Спартолити борщ – це стелепати борщ.

Отже, іноді помиляються й мовознавці, а надто з команди *академіка* Бєлодєда.

Прикладами ляпсусів у словникових виданнях УССР можна заповнити ще не одну сторінку. Частину таких ляпів треба списати на недостатню кваліфікацію кадрів, добираних не відповідно до знань, а за відданістю партійній лінії русифікації. Більша частина ляпсусів – це планомірне усування з ужитку самобутньої української лексики і заміна її лексикою мавпованою. Під таку "кастрацію" підпали самобутні моделі українського словотвору. Наведу приклад.

Наша мова знає такі два зразки словотвору:

I.

Іменник	*Прикметник*	*Значення прикметника*	
клин	**клинуватий**	**на взір клина**	**у формі клина**
Лапа	**лапатий**	**на взір лапи**	**у формі лапи**

Іменник	*Прикметник*	*Значення прикметника*	
порох	**порохуватий**	**як порох**	**схожий на порох**
серце	**серцюватий**	**на взір серця**	**у формі серця**
сітка	**сіткуватий**	**на взір сітки**	**подібний до сітки**
стьожка *(стрічка)*	**стьожкуватий**	**на взір стьожки**	**у формі стьожки**
хрест	**хрещатий**	**на взір хреста**	**у формі хреста**

II.

куля	**кулястий**	**на взір кулі**	**як куля, у формі кулі**
цибуля	**цибулястий**	**на взір цибулі**	**як цибуля, у формі цибулі**

Наявність такого словотвору дозволяє творити цілу низку термінів за цим зразком:

Іменник	*Прикметник*	*Значення прикметника*
порошок	**порошкуватий**	**такий, як порошок**
стрибок	**стрибкуватий** *рух*	**що відбувається стрибками**

Та учні академіка Бєлодєда не погодились із цими формами і заступили їх кальками з російської мови:

Іменник	*Прикметник*	*Значення прикметника*
порошок	**порошкоподібний**	**порошковидний**
стрибок	**стрибкоподібний**	**стрибковидний**

Мало того, вони поширили таку "динозавризацію" і на питомі українські форми:

Українська форма	*Накинута штучна форма*
клинуватий	**клиноподібний, клиновидний**
кулястий	**кулеподібний**
лапатий	**лапоподібний, лаповидний**
порохуватий	**пороховидний, пиловидний**
серцюватий	**серцеподібний**
сіткуватий	**сіткоподібний**
стьожкуватий	**стрічкоподібний**
хрестатий (хрещатий)	**хрестоподібний, хрестовидний**
цибулястий	**цибулиноподібний, цибулиновидний**

У словниках УССР на перше місце у гніздах слів поставлено штучні кальковані форми, а питомі українські або на друге місце, або їх не наведено зовсім. Таким відверто погромницьким шляхом ішла ліквідація самобутніх українських моделей словотвору.

Отже, до всього, зафіксованого у словниках УССР, треба ставитися критично, звіряючи наведену лексику з першоджерелами та із здоровим глуздом.

45. ОБРАЗНО-ПЕРЕНОСНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Українська мова – мова образна. Образи нашої мови, вжиті переносно, можуть творити нову лексику, або заступати стару. Тобто, наявні образні звороти чи образні слова, ужиті переносно, можуть виступати в мові з іншими значеннями, ніж усталені значення цих зворотів або слів, збагачуючи лексичну палітру нашої мови.

Візьмім відомий у нашій мові зворот

копилити губи.

Словники пояснюють його так:

Надимати, випинати губи. Переносно: *пиндючитися, ставитися до чогось із погордою; ɔдитися (Грінченко).*

Академічний СУМ наводить лише дві низки значень: 1. *ображатися, гніватися, серди-ся*, 2. *пишатися, зазнаватися*.

Так само й академічний УРС наводить лише два значення 1. *випинати губи*, 2. *пиндю-пися*.

Приклади до цих значень такі:

"...*тільки Охрім світив очима і презирливо* **копилив губи**. " *(Григорій Тютюнник)* (1)
"...*ще... молоко не губах не обсохло, а воно вже* **губу копилить**." *(І. Цюпа)* (2)

Друге значення цього звороту – переносне: ***високо нестися***, ***пиндючитися***. Це значення ширене і, як бачимо, канонізоване у словниках. Словники в даному разі встановлюють межі ı мовців та писців. Оце мовляв і все, що можна узяти з даного звороту. Таку лінію практико-ю в СССР – за рямці словників виходити не можна було, а за традицією цю лінію дотри-ють і в незалежній Україні.

Та покоління мовців жили й творили без огляду на приписи КҐБ. Коли їм треба було :ловити думку, а на похваті, тобто, на язику й на думці була готова ідіома, вони її вживали, стояла вона у словнику чи ні. Такий місткий і образний зворот, як **копилити губи** можна ло прикладати до цілого ряду ситуацій, незафіксованих у словниках. І мовці прикладали.

Стихійно творені образно-переносні звороти існували серед мовців, хоч їх ніхто не запи-зав і не реєстрував. А письменники, що прислухалися до мовної стихії, такі звороти під-плювали і вживали у своїх творах. Це могли робити ті автори, які змалку оберталися в раїномовному середовищі і відчували дух та тенденції, що панували у мовній стихії. Один з сих письменників – Василь Чапленко – закарбував у своїх творах образно-переносну лексику роду.

В оповідці «"Новий" американський лікар» В. Чапленко пише таке:

"*Пробував він "ко́патись", як казали в Галичині, й не обов'язково до вродливих...*
Але й такі **копилили губи**."

У цьому тексті **копилили губи** значить ***цуралися*** або ***не хотіли знатися***.

Образний зворот ужитий переносно, може значити уже зовсім інше, ніж зареєстровано лологами. Зворот **копилити губи**, поєднуючи у собі кілька значень, через свою рясносзнач-:ть стає у нашому мовному центрі, сказати б, новатором-вільнодумцем, тобто схильним до буття додаткових значень. Знаючи цю властивість звороту, наш мовний центр чекає від нього яких несподіванок, і з контексту розуміє, що у даному разі хоче висловити цей зворот. З нтексту випливає, що це не ***сердитися*** і не ***пиндючитися***, а ***цуратися***.

Наведений ужиток – це ще тільки початок можливих змістових перетворень образного ɔроту **копилити губи**. В оповідці Чапленка "Двоє в одній кімнаті", де змальовано історію хання Валер'яна Підмогильного є такий діялог:

– *Валерій...* – казали студенти – *поважний хлопець,..., а вона балерина, що думає не головою, а ногами, ха-ха!*
– *Хоч, може, й гарненька*, – додавали інші.
– *Пхе!* – **копилили губи** декотрі з студенток, з тих, що їх обминув своєю увагою цей юнак,... – *Задавака! Зінське щеня*!

У цьому уривку пару **копилили губи** нема як відтворити словниковими значеннями

Тут не підійде ні **ображалися**, ні **гнівалися**, ні **сердилися**, а тим паче не **пиндючилися**. ıходить, зворот ужито з іншим значенням. З яким?

Нумо думати!

Ідеться ж тут про говорення або мовлення, бо наведено слова студенток. Значить, вони, **говорили** або **мовили**. Але плюс до мовлення, вони **копилили губи**, тобто **мовили** з додатком чи то **невдоволення**, чи то **образи**.

То й як таке мовлення відтворити?

Очевидно, вони **мовили з образою чи невдоволенням у голосі**.

У даному тексті

копилити губи = мовити з образою чи невдоволенням у голосі.

Бачите, як розширює межі значень у парі **копилити губи** авторський ужиток, а заразом спрощує й полегшує і висловлення і розуміння думки. Ясно, що такий ужиток належить до оказійних, тобто таких, що випливають з даної конкретної ***оказії***. Хай і оказійно, а зворот **копилити губи** дістав ще одне значення.

Читачі ж, тобто ми з вами, читаючи цей текст, не зупиняємось на цих зворотах, бо наш мовний центр розуміє їх у блим ока. Мовний центр робить такий самий аналіз, як трохи вище робили ми, але робить його як комп'ютер – блискавично.

Цей приклад наочно пояснює, природу і функцію у мові ***образно-переносного висловлювання***. Таке висловлювання збагачує виразові можливості мови, а заразом скорочує наш мовний потік. Бож легше і коротше сказати у даному тексті **копилити губи**, ніж

мовити з образою чи невдоволенням у голосі.

І саме так треба перекладати наведений текст на іншу мову, коли в цій іншій мові звороту **копилити губи** або чогось подібного до нього не існує.

Ще один приклад покаже, що образно-переносне мовлення можна практикувати не лише із зворотами, але й з окремими словами.

Читаємо, знову таки у Чапленка (стаття "Про Костюкову "відвагу"):

"*...хоч* [редактор] *листовно* "**торгувався**" *мало не за кожну думку...*"

Дієслово **торгуватися** пояснено у СУМ-і, виданому пізніше від появи згаданої статті, так: 1. *Домовляючись про ціну, домагатись взаємних поступок*, 2. *сперечатися, домагаючись поступок*.

Автор узяв слово **торгувався** у лапки, хоч можна було б і без лапок, бо словники фіксують значення (2): ***сперечатися, домагаючись поступок***, хоч на час написання статті, це друге значення ніде не зафіксовано. Вжиток Чапленка трохи підправляє це друге значення, бо в його тексті йдеться про суперечку автора з редактором щодо висловлених думок. У цьому разі слово **торгуватися** для перекладу на іншу мову треба розуміти як

сперечатися, узгоджуючи виклад окремих думок.

Можна знайти й інший рівнозначник, але й він потребуватиме кількох слів.

В. Чапленко бере своє слово з переносним значенням у лапки, не бувши певен, що таке переносне значення слова **торгуватися** буде мовцям зрозуміле. А значення це письменник, очевидно, десь чув, хоч може й не усвідомлював цього в момент писання. Те, що Чапленко міг чути наведену форму, потверджує факт появи цього значення слова **торгуватися** у творах С. Васильченка і Ю. Смолича, цитати з яких наведено у СУМ-і

Образно-переносне мовлення збільшує і "продуктивність" і "якість" мовних засобів української мови. Бо сказати

сперечалися, узгоджуючи виклад,

у кілька разів довше і у стільки ж разів нудніше, ніж сказати

ми торгувалися.

46. СПИСОК ПОТЕРПІЛИХ ВІД ПОГРОМУ

Далі наведено слова, що зазнали калічення, перекручення, шельмування у словниках або ıучення з ужитку в наслідок погрому українства 30-х років. (У тексті задіяно такі скоıення: *б.* – буквально, *г.* – галицький варіянт; *о.* – образно; *р.* – по-російськи, риска в дужках заступає слово *про*):

Потенційна українська форма	*Накинута форма*
авдито́рія	**аудито́рія**
авді́єнція	**ауді́єнція**
авіоно́сець	**авіано́сець**
авіопо́шта	**авіапо́шта**
авіоре́йс	**авіаре́йс**
авул	**аул**
амне́стія	**амністія**
ана́тема	**ана́фема**
арсе́н	**миш'я́к**
асигно́вання	**асигно́вка**
атра́мент	**чорни́ло**
багати́р (*в усіх значеннях*)	**богати́р** (*герой*) *і* **багати́р** (*багатій*)
безвіддя	**безво́ддя** *і* **безвіддя**
бургомістер	**бургомістр**
вака́ції	**канікули**
Вели́кий Віз	**Вели́ка Ведме́диця**
випроваджа́ти	**випроводжа́ти**
висміва́ти *і* **висміювати**	**висміювати**
висува́ти	**висо́вувати** *і* **висува́ти**
ви́торг	**ви́ручка**
витяга́ти	**витя́гувати** *і* **витяга́ти**
гене́за	**гене́зис**
гієра́рхія	**ієра́рхія**
гієрогліф	**ієро́гліф**
гіршати	**погіршуватися**
гісте́рія	**істерія**
голодівка	**голодо́вка**
горо́дина	**о́вочі/горо́дина**
гото́вість	**гото́вність**
грома́да *(первісна, церковна)*	**общи́на**
грома́дський	*(суд)* **грома́дський,** *(- землю)* **общи́нний**
громозвід	**громовідвід**
гросма́йстер	**гросме́йстер**
гурага́н	**урага́н**
ґолф	**гольф**
да́нець; да́нський	**датча́нин; да́тський**
дев'ятдеся́т *і* **дев'яно́сто**	**дев'яно́сто**
дієйме́нник	**інфінітив**
до́сить *і* **доста́тньо**	*культивовано* **доста́тньо**
дру́жній (*в усіх значеннях*)	**дру́жний** (*солідарний*), **дру́жній** (*приязний*)
духо́вий, духо́вість	**духо́вний, духо́вність**
е́внух	**є́внух**
евфо́рія	**ейфорія**
епа́рхія	**єпа́рхія**

зако́тистий *комір*	**відкладни́й**
засува́ти	**засо́вувати** *і* **засува́ти**
затяга́ти	**затя́гувати** *і* **затяга́ти**
за́хідній	**за́хідний**
за́штрик *г.*	**уко́л**
зиск	**прибу́ток**
знамени́тий (= *чудовий*)	**прекра́сний, ду́же до́брий**
інте́рес	**прибу́ток**
іньє́кція	**уко́л**
капельма́йстер	**капельме́йстер**
кате́дра	**ка́федра**
ковзьки́й	**ковзки́й**
коле́гія	**коле́гіум**
коновід	**коново́д**
конфіту́ри	**варе́ння**
корабе́льня	**верф**
косте́л	**костьо́л**
кри́за	**кри́зис**
кружґа́нок *(навколо дому)*	**галере́я**
кухе́нний	**кухо́нний**
ля́мпа	**ла́мпа**
Мали́й Віз	**Мала́ Ведме́диця**
мальо́вання *(малюнок)*	**малюва́ння**
манасти́р	**монасти́р**
ма́риво	**ма́рево**
машта́б	**масшта́б**
мето́да *і* **метод**	**ме́тод**
міністер	**міністр**
му́сити *і* **му́сіти**	**му́сити**
мусулма́нин	**мусульма́нин**
наро́дній *і* **наро́дний**	**наро́дний**
на́росток	**су́фікс**
обіжник	**циркуля́р**
о́вочі	**фру́кти**
окіп	**око́п**
окру́га	**о́круг**
о́ливо	**свине́ць**
олив'я́ний	**свинцо́вий**
о́сідок	**місце перебува́ння (прожива́ння), резиде́нція**
па́вза	**па́уза**
пала́та грома́д	**пала́та общи́н**
передягáтися	**переодяга́тися**
перето́плювати *(метал)*	**переплавля́ти**
пішохід	**тротуа́р**
пішохо́дець	**пішохо́д**
пляц *і* **плац**	**плац**
позе́мний	**горизонта́льний**
полта́вець	**полтавча́нин**
порохува́тий	**порохови́дний, пиловидний**
прибуток	**дохо́д**
при́росток	**пре́фікс**

при́смерк	**при́смерки**
присяга́тися	**кля́стися**
притяга́ти	**притя́гувати** *і* **притяга́ти**
протяга́ти	**протя́гувати** *і* **протяга́ти**
прямови́сний	**вертика́льний**
прямоку́тній	**прямоку́тний**
решта *(від продавця)*	**здача**
ри́ска	**тире́**
ро́зділка	**дефі́с**
рівнобі́жний	**парале́льний**
роздрато́вання *(настрій)*	**роздратува́ння**
розсува́ти	**розсо́вувати** *і* **розсува́ти**
розтяга́ти	**розтя́гувати** *і* **розтяга́ти**
розчаро́вання *(настрій)*	**розчарува́ння**
салі́тра	**селі́тра**
санато́рія	**санато́рій**
сантиме́нти	**сентиме́нти**
серцюва́тий	**серцеподібний, серцеви́дний**
синта́кса	**си́нтаксис**
сіткува́тий	**сіткоподі́бний**
славе́тний, славнозвісний	**знаменитий**
смальки́й	**смалки́й**
со́няшний	**со́нячний**
сповито́к	**пелюшки́**
спросто́вання (*текст*)	**спростува́ння** (*культивовано*)
статейка *і* **статі́йка**	**стате́йка**
стоп	**сплав**
стри́жень	**сте́ржень**
стяга́ти	**стя́гувати** *і* **стягати**
су́тінок	**су́тінки**
схі́дній	**схі́дний**
татуйо́вання	**татуїро́вка**
те́за	**те́зис**
топи́ти *метали*	**плавити**
топки́й	**плавки́й**
трику́тній	**трику́тний**
устатко́вання (*апаратура*)	**устаткува́ння**
флюо́р	**фтор**
хе́мія	**хі́мія**
хліборо́б; хліборо́бство	**землеро́б; землеро́бство**
хосе́н *г.*	**бари́ш**
цилі́ндер	**цилі́ндр**
ци́на; ци́новий	**о́лово; олов'я́ний**
цинамо́н	**кори́ця**
черні́говець	**чернігівча́нин**
шарава́ри	**шарова́ри**
шелф	**шельф**

Імена

Агата́нгел	**Агафа́нгел** *і* **Агата́нгел**
Анті́н	**Анто́н** *і* **Анті́н**
Бакх	**Вакх**

Мето́дій	**Мефо́дій**
Олекса́ндер	**Олекса́ндр**
Таде́й	**Фаде́й** *і* **Таде́й**
Теодо́сій	**Феодо́сій**
Ю́да	**Іу́да**

Географічні назви

Ара́бія	**Ара́вія**
Ате́ни	**Афі̲ни**
Бари́шпіль	**Бори́спіль**
Басара́бія	**Бесара́бія**
Бере́стя	**Брест-Лито́вський**
Броварі̲	**Бровари́**
Букуре́шт	**Бухаре́ст**
Во́вча	**Вовча́нськ**
Гелла́да	**Елла́да**
Ге́льсінкі	**Хе́льсінкі**
Ґданськ	**Гданськ**
Євро́па	**Євро́па**
Еспа́нія	**Іспа́нія**
Лубні̲	**Лубни́**
Ля́йпціґ	**Ле́йпціг**
Марію́піль	**Маріу́поль**
Меліто́піль	**Меліто́поль**
Мука́чів	**Мука́чеве**
Прилу́ка	**Прилу́ки**
Пути́вель	**Пути́вль**
Рі̲вне	**Ро́вно** (*нарешті виправлено*)
Роме́н	**Ромни́**
Санджа́р	**Санжа́ри**
Те́би	**Фі̲ви**
Теофа́нія (*в народі* **Теотанія**)	**Феофа́нія**
Тира́спіль	**Тира́споль**

47. СПИСОК МОВНИХ ДИНОЗАВРІВ

Поруч із каліченням українських слів нашу мову в УССР засмічено неоковирними ***динозаврами*** – кальками з російської мови, без урахування особливостей українського спілкування. Нижче наведено список поширених в УССР динозаврів (скорочення, як у розділі 46).

Динозавр	*Наша форма*
агонізу́ючий	**в аго́нії**
асигно́вка (*гроші*)	**асигно́вання**
багатоко́лірний	**барви́стий, строка́тий, рясноба́рвий**
безвідра́дний	**безра́дісний**
бережли́вий	**оща́дливий, дбайли́вий**
бережливо ста́витися	**дба́ти**
бі̲женець	*краще* **втіка́ч**
більш ніж доста́тньо	**задо́сить,** *г.* **подоста́тком**
благополу́ччя	**добро́бут, ща́стя, гаразди́**
блискавковідві̲д	**громозві̲д**
болезаспокі̲йливий	**протибольови́й**

бри́ючий (*політ*)	поприземний
бря́скаючий	брязку́чий, брязкотю́чий, брязкітли́вий
бу́вший	коли́шній
будува́ння (*будова*)	будо́вання
взаємовідно́сини	взає́мини
взахльо́ст	захльо́скуючи
вибухонебезпе́чний (*стан*)	передвибухо́вий, *к.* вибухо́вий
вико́нуючий	викона́вець, вико́нувач
винува́тити	винува́ти
виручá́ти, ви́ручений	вторго́вувати, вторго́ваний
вислиза́ючий	вислизу́щий, порськи́й
високопоста́влена осо́ба	досто́йник
виступа́ючий	промо́вець, *(з чого)* ви́пнутий
ви́токи	(*козацтва*) ко́рені, (*хисту*) джере́ла
відбір	до́бір
відволіка́тися	відверта́тися, відверта́ти свою́ увагу, відверта́ти себе́, (*від діл*) дава́ти собі спо́кій, дава́ти спокій голові, забува́ти про кло́поти, (*від теми*) відхо́дити, відхиля́тися, відрива́тися, абстрагува́тися
відволікти́ся	відбігти діла /кло́потів/, (*від дум*) розвіятися
відга́дник	уга́дько
відгодіве́льний	відгодо́вчий
відділ по охоро́ні здоро́в'я	відділ охоро́ни здоро́в'я
відлу́плюватися	відлу́щуватися
відмінений	скасо́ваний
віднікуватися	відмага́тися, відхре́щуватися
відобра́ження	зобра́ження, віддзерка́лення
відсторо́нюватися від *чого*	усува́тися (відхо́дити) від; умива́ти ру́ки
відсто́ювати *що*	обсто́ювати *що*, обстава́ти за *чим*
від холе́ри, від го́лоду	з холе́ри, з го́лоду
відшкодува́ння (*сума*)	відшкодо́вання
вільні впра́ви	ру́ханка
в мину́лому ро́ці	торік
внахльо́ст	на́хлистом, хлист-на́вхлист, на́вхлист
вміщуваний у кише́ні (*апарат*)	під ро́змір кише́ні
вника́ти	загли́блюватися, стара́тися осягну́ти, (*у дрібниці*) вла́зити
вно́сити замішання	баламу́тити
внутрішньоутро́бний (*період*)	утро́бний
во́лею-нево́лею	хо́чеш-не-хо́чеш, хо́ч-не-хо́ч
вою́ючий	у борні
впада́ти в дити́нство	дитиніти
вража́ючий ефе́кт	разю́чий ефе́кт
всезна́ючий	всевідець, всевіда
всезага́льний	загальний, універса́льний, (*здвиг*) всесвітній
всеохо́плюючий	всеося́жний
галопу́юча (*інфляція*)	обва́льна, нестри́мна, розтрино́жена
га́льмуючий (*пристрій*)	гальмівни́й, для гальмува́ння
гімнасти́чні впра́ви	ру́ханка
го́йда́ючий	для го́йдання
головне́, де?; головне́, хто?	і то де?; і то хто?

головне́, як?	**і то як?**
головни́м чи́ном	**го́ловно**
голодо́вка	**голодівка**
го́лос вола́ючого в пусте́лі	**го́лос крикуна́ в пусте́лі**
гострокінце́вий	**шпиля́стий, гострякува́тий, шпича́стий**
гу́ркаючий	**гуркітли́вий**
ґрунто́вка (*матеріял*)	**ґрунто́вання**
десь же	**де́сь то**
діючий	**чи́нний, акти́вний, ді́яльний, дійови́й, ефекти́вний, в робо́ті, в дії, в ходу́, в ру́сі, на ходу́**
добува́ч	**здобу́вець**
догля́діти	*вживаніше* **догле́діти**
дозріва́ючий	**доходжа́лий**
допомага́ючий *від чого*	**помічни́й**
дорослішати	**рости́, дороста́ти (ро́зуму), дохо́дити літ, вбива́тися в пір'я**
доста́тньо	**до́сить** *і* **доста́тньо**
досяга́ти домо́влености	**домовля́тися**
дохо́ди	**прибу́тки**
драту́ючий	**дратівни́й**
дре́вній	**да́вній, староdáвній, старови́нний**
є́мкий	**місткий**
з піною біля́ ро́та	**з піною в ро́ті**
з тих пір	**відта́к, відто́ді**
за адре́сою (*писати*)	**на адре́су**
за телефо́ном (*дзвонити*)	**телефо́ном, на телефо́н**
заги́баючий	**умиру́щий, зникомий, ги́нучий**
загото́вочний	**загото́вчий, заготіве́льний**
загро́жуючий	**загро́зливий**
задоста́тньо	**задо́сить**
заздра́виця	**многоліття, тост, мно́гая літа**
заклина́ч	**шама́н**
запам'ято́вувальний	**запам'ято́вчий**
засліплюючий	**сліпу́чий**
заспоко́юючий	**заспокійливий**
захо́плюючий (*про видовище*)	**феєри́чний**
згуща́ти фа́рби	**передава́ти куті ме́ду**
здри́гуватися	**здрига́тися**
землеро́б	**хліборо́б**
зібра́ння	**збо́ри,** (*творів, картин*) **збірка**
зіско́взувати *з воза тощо*	**спо́рскувати, ізслиза́ти, сповза́ти, зсува́тися**
зловми́сник	**лихочи́нець, злочи́нець, шко́да,** *(злодій)* **злодія́ка**
зміцнюючий *напій*	**покріпу́щий**
зника́ючий	**знико́мий**
зроста́юча *смертність*	**щора́з більша**
зроста́ючі *ціни*	**щора́з ви́щі**
зручнообтічний (*фюзеляж*)	**зали́заний**
зштовхну́тися	**зіткну́тися**
інакоду́маючий	**іноду́мець, інакоду́мець**
інтерв'юва́ти	**бра́ти інтерв'ю́**
інформу́ючий	**інформа́тор,** *(заклад)* **інформаційний**

іспитни́к, іспитни́ця	здаве́ць іспитів, підіспитний
і хо́четься, і ко́леться	ва́жко не́сти і шко́да ки́дать
керівни́цтво до дії	дороговка́з
кладови́щенський	цвинта́рний
клиноподібний	клинува́тий
коли́сь же	коли́сь то
кома́ндуючий	кома́ндувач
коміте́т по сприя́нню	коміте́т сприя́ння, допомого́вий коміте́т
конопа́тити	шпарува́ти
конопа́тник	шпарува́льник
конусоподібно	шатро́м
координу□ючий *центр*	координаційний
копію́ючий *хто*	копіїст
користува́тися по́питом	ма́ти по́пит
користува́тися у́спіхом	ма́ти у́спіх
космічний літа́к неодноразо́вого використання	раке́то-літа́к
кровосса́льна кома́ха	кровопи́вча комаха, комаха-вампір, комаха-кровопій
куди́сь же	куди́сь то
лапови́дний	лапа́тий
лихома́нить *кого*	тру́сить, трясе́, тіпає, коло́тить, моро́зить
лікарня́ний	шпита́льний
ліку́ючий лікар	закріплений (роди́нний) лікар
літеродрукува́льний апара́т	знакодру́к
лоскотли́ве пита́ння	дражли́ве пита́ння
малоіму́щий	незамо́жній, малозамо́жній
малюва́ння (*малюнок*)	мальо́вання
ма́рево	ма́риво
масо́ваний (*наступ*)	шква́льний
масти́тий	пова́жний, стате́чний, *(учений)* видатни́й
минулорічний	торішній
мілкосидя́че судно́	мілкопла́вне судно́
місце перебува́ння	о́сідок
мовленне́вий етике́т	слове́сний (живомо́вний) етике́т
монасти́р	манасти́р
мусо́лити	яло́зити
набува́ч	доробке́вич, загре́ба, *о.* хто обома́ гребе́
навко́лишнє середо́вище	довкілля
нагля́діти	*поширеніше* нагле́діти
надіятися	ма́ти надію, сподіва́тися
найкра́щим чи́ном	якнайкра́ще
намірюватися	ма́ти на́мір
наплюва́цький	нехлю́йський, плюва́цький
народонасе́лення	лю́дність
насміха́ння	глузува́ння
насміха́тися над *ким*	насміха́ти (глузува́ти, насміва́тися) з *кого*
наступа́ючий *рік*	прийде́шній
наштóвхуватися (*на кого/що*)	натрапля́ти
наяву́	вочеви́дь, вочеви́дьки, вочеви́дячки
небоязли́вий	небоязки́й

невгаса́ючий	невгасу́щий
не в змо́зі, не в ста́ні	не го́ден /-на, -ні/, не спромо́жен /-на, -ні/; не в си́лі
невідв'я́зний	невідче́пний, уче́пистий, (*образно*) як смола́
невси́пний	невсипу́щий
недіючий	нерухо́мий, ме́ртвий, неживи́й, недійови́й, нечи́нний, неефекти́вний, не в дії, не в робо́ті
недото́рка	недоти́ка
незби́вний	непозбу́тній
незговірливий	незгідливий, затя́тий, затя́нчивий
незліче́нна кількість	бе́зліч
нема́ ніякої можли́вости	нема́ як
неописа́нний	невідтворе́нний
непрацю́ючий *об'єкт*	гулящий
неспійманий – не зло́дій	не спійма́в – не кажи́, що зло́дій
неуни́кний; неуни́кність	немину́чий; немину́чість
новоутво́рення (*дія*)	новотво́рення
новоутво́рення (*наслідок*)	новотвір, нове́ утво́рення
ноу-ха́у	до́свід, (*буквально*) знай-я́к
оба́рвлювати	заба́рвлювати
обзаве́сти́ся господа́рством	розгосподари́тися, ста́ти госпо́дарем
обігріва́ч	огріва́ч, нагріва́ч
обіця́ння	обіця́нка
облюбува́ти	сподо́бати; (*місце*) нагле́діти
обмо́витися	прохопи́тися (сло́вом), ля́пнути, ви́ляпати
обмовля́тися	виля́пувати
обнадійливий	багатонадійний, (- *думку*) щасли́вий, святи́й
обнадіювати	подава́ти надію
обнаро́дувати (*док. і недок.*)	оприлю́днити *док.*, оприлю́днювати *недок.*
обра́дувати	вра́дувати
обслуго́вуючий	обслуго́вчий
обтічний	зали́заний, загла́джений, ви́гладжений
обтя́жуючий	обтя́жливий, чимра́з (щора́з) тя́жчий
обши́рний	розло́гий, величе́нький, чимале́нький, містки́й, (*про права*) широ́кий
око́лицею	манівце́м, сторонóю
о́круг	окру́га
о́лово; олов'я́ний	ци́на; ци́новий
освіжа́ючий	відсвіжу́щий, щора́з свіжіший
осіни́ла ду́мка *кого*	бли́снула (майну́ла в ду́мці, сту́кнула в го́лову) *кому*
осна́щення	обла́днання (*дія*), обла́днання (*апаратура*)
осуша́ти *чарку*	вихиля́ти
офа́рблювати	заба́рвлювати
пала́ти з ціка́вости	умира́ти з ціка́вости
парламента́рій	парламента́р
пелюшки́	*краще* сповито́к, *але* пра́ти пелюшки́
перевірочний	перевірчий
передгір'я	підгір'я
передпоси́лка	передумо́ва; (*в логіці*) за́сновок
пере́дсуди	забобо́ни
перезахоро́нення	перепохова́ння
переодяга́тися	передяга́тися

перетво́рювальний	перетво́рчий
перетво́рюючий	перетво́рчий
пихті́ти	пи́хкати, па́хкати, пихкоті́ти, чми́хати
пи́шучий (*хто*)	пися́ць, пи́сар, писа́ка
півчий	хори́ст
підбадьо́рюючий	бадьору́щий, бадьори́стий
підбива́ти підсумки	підсумо́вувати
підгля́діти	*краще* підгле́діти
підігрі́вник	нагріва́чка, нагріва́ч
підкупля́ти *кого*	підпла́чувати *кому*
підслу́хуючий *апарат*	підслухо́вий
підсмі́ювання	підсміва́ння, кпи́ни
піклува́льник	уболіва́льник, дбайли́вець, дба́ха
пла́вити *метали*	топи́ти
плавки́й	топки́й
плу́таник	крути́хвіст
повиса́ти *в повітрі*	зависа́ти
пові́тря́ний поцілу́нок	поцілу́нок руко́ю
погі́ршуватися	гі́ршати
поже́ртвування	поже́ртва
позича́льник	лихва́р, позича́йло
пої́здка	по́дорож
показа́ння сві́дків	сві́дчення
покінчи́ти з *чим*	покла́сти край *чому*
покла́дливий (*хто*)	наді́йний, пе́вний
полтавча́нин	полта́вець
порошкови́дний	порошкува́тий
порошкоподі́бний	порошкува́тий
посадо́ва осо́ба	урядо́вець, службо́вець, урядо́ва осо́ба, *г.* уря́дник
посяга́ти; посяга́ння	зазіха́ти; зазіха́ння
потира́ти ру́ки *задоволено*	затира́ти ру́ки
потрясаючий ефект	могутній ефект
потужнострумови́й	з поту́жнім стру́мом, потужньюстру́мий, стостру́мий
потура́льник	підспі́вувач, підта́кувач, потака́йло, потака́ч
почуття́ вла́сної гі́дности	самопова́га
пра́влячий	панівни́й, керівни́й, уряду́щий
правомо́чний	правочи́нний, правомо́жний, правоси́льний
прибу́вший	прибу́лий, прибу́лець, гість
прийма́ти у́часть	бра́ти у́часть
при́смерки	при́смерк
приступа́ти до *чого*	розпочина́ти *що*
продо́вжувати роби́ти	і да́лі роби́ти
проко́втувати	лига́ти
променепереломлення	зало́млення про́менів
промени́тися	промені́ти
проника́ти	продістава́тися, промика́тися, просяга́ти
протибо́рствуючий	супроти́вний, протибо́рчий
протирі́чити *і* протирі́ччя	супере́чити *і* супере́чність
пуши́стий	пухна́стий, пухна́тий
ра́тувати за *що*	обсто́ювати /розпина́тися за/ *що*, обстава́ти за *чим*
резиде́нція	о́сідок

рншто́вка (*споруда*)	**рншто́вання**
різноко́лірний	**барви́стий, строка́тий, ряснoба́рвий**
роби́ти кінозйо́мку	**фільмува́ти**
розгля́діти	**розгле́діти**
роздира́ючий ду́шу крик	**роздери́-ду́шу крик**
розділя́ючий *принцип*	**розділо́вий**
розкла́даючий *вплив*	**розкладу́щий**
розмалюва́ння (*розпис*)	**розмальо́вання**
розно́ситися (*про звуки*)	**розляга́тися, луна́ти**
розтліва́ючий	**розтліву́щий**
розчуде́сний	**збі́са га́рний**
рука́ даю́щого	**рука́ даву́щого**
селі́тра	**салі́тра**
самозабу́тньо	**самові́ддано, забу́вши все на світі**
самоу́ком	**самоту́жки**
свине́ць; свинце́вий	**о́ливо; олив'я́ний**
серцеподі́бний	**серцюва́тий**
симпатизу́ючий *кому*	**симпа́тик** *чий*
сисни́й біль	**п'я́вка в се́рці, смокту́чий біль**
січі́ння	**пере́крій**
ска́тертю доро́га	**ба́ба з во́за – кobи́лі ле́гше**
сла́бнучий	**деда́лі сла́бший**
smі́ливо сказа́ти	**сказа́ти без бою́сь (без вага́нь, в о́чі)**
спала́хуючий	**палахкотю́чий, спалаху́щий**
співа́ючий птах	**птах-співе́ць, співо́чий птах**
співвітчи́зник	**земля́к, края́нин**
співпаді́ння	**збіг**
співпада́ти	**збіга́тися**
співробі́тництво	**співпра́ця**
співробі́тничати	**співпрацюва́ти**
співуми́сник	**співуча́сник, партне́р, напа́рник**
сплав *(металів)*	**стоп**
спля́ча красу́ня	**при́спана красу́ня, сон-краса́, сон-красу́ня**
спростува́ння (*текст*)	**спросто́вання**
сте́ржень	**стри́жень**
стовпови́й шлях	**гости́нець**
сторони́тися	**цура́тися, бокува́ти, саха́тися**
стрибкоподі́бний	**стрибкува́тий**
стрілкоподі́бний	**стрілкува́тий**
стрічкоподі́бний	**стьожкува́тий**
струмооберта́ч	**верни́струм, крути́струм**
судиннозву́жувальний	**стягни́-суди́ни** *препарат*
судиннорозши́рювальний	**розши́р-суди́ни** *препарат*
сумбу́р (*у голові*)	**плутани́на, ка́ша**
сумновідо́мий	**горезві́сний**
супрово́дження	**су́провід**
су́тінки	**су́тінок**
сходови́й пролі́т (*р.* **ле́стничный пролёт**)	**прогі́н, сходови́й марш**
так і киши́ть	**аж киши́ть**
танцю́ючий (*про пару*)	**розтанцьо́ваний,** *о.* **у та́нці;** (*хто*) **танцюри́ст**

татуїро́вка (*малюнок*)	татуйо́вання
температу́рячий хво́рий	хво́рий з гаря́чкою (температу́рою)
тим не ме́нше	а втім, а проте́
тисячорі́ччя (*забагато* Ч)	тисячолі́ття
товкотне́ча	тиск, ти́снява
трудівли́вий	роботя́щий, працьови́тий
у семи́ ня́ньок дити́на без до́гляду	сто баб, сто рад, а дитя́ без пу́па
увінча́тися у́спіхом	ма́ти у́спіх, скінчи́тися у́спіхом
увіхо́дити (*до хати*)	захо́дити
угля́діти	угле́діти
удава́льник	комедія́нт
укра́плення	до́мішка, слід, стру́мінь, (*у множині*) зе́рня́та
умеблюва́ння (*меблі*)	мебльо́вання
упако́вка (*обгортка*)	пако́вання
упере́джуючий	профілакти́чний, запобіга́вчий
упуска́ти	ґа́вити, (*з рук*) випуска́ти
управлі́ння	упра́ва, про́від
упу́щене	зга́яне
упу́щення	про́мах, *г.* недотя́гнення, перео́чення, *о.* гріх
утіша́ти	потіша́ти, розра́джувати
утовкма́чувати	товкма́чити
усипля́ти	присипля́ти
устаткува́ння (*машинерія*)	устатко́вання
ущемля́ти	утиска́ти
хвале́бний	велича́льний
хльостки́й	хвиськи́й
ходи́ти ко́лесом	іти́ в пере́верти
хрестови́дний, хрестоподібний	хреща́тий, хреста́тий
хтось же	хто́сь то
хутрови́к	кушні́р
цибулиноподі́бний	цибуля́стий
ці́лісний *і* ці́лісність	ці́лий *і* ці́лість; (*- вдачу*) ці́лісний
цілодобо́во	ці́лу добу́, день і ніч, 24 годи́ни
ці́льний (*про вдачу*)	ці́лісний, одноцілий
частко́вості	подро́биці, дета́лі, окре́мі ви́падки
чека́нити	карбува́ти
че́рез ти́ждень	за ти́ждень
чернігівча́нин	черні́говець
шаблековта́ч	лигайшво́рінь, лигайшпа́га
шифро́вка (*текст*)	шифро́вання
шлаконагрома́джувач	стягайшла́к
шлюборозлу́чний (*процес*)	розлу́чний
штукату́рити	тинькува́ти
шу́ри-му́ри	фі́ґлі-ми́ґлі
ще́бінь, щебі́нка	шу́тер
щемля́чий біль	щем
щомі́сячник	мі́сячник
щотижне́вик	тижне́ви́к
яки́йсь же	яки́йсь то
яскра́во ви́ражений	чі́тко окре́слений, *о.* (як) ви́різьблений

48. СВОЇ – НЕ ГІРШІ ВІД ЗАМОРЯН

Занадто часте вживання іншомовних слів дехто вважає за ознаку освічености. Досвід же свідчить, що любов до "вчених" слів часом приховує брак освіти, незнання рідної мови і брак думок. Годі заперечити, що сучасна людина не може не вживати іншомовну лексику, а надто у царині науки. Проте надмірне вживання іншомовних слів, а тим паче козиряння цим вживанням, не прикрашає мову сучасників. Іншомовні слова треба вживати там, де є конечність, де без них нема як обійтися. Там же, де є можливість вживати свою лексику, треба вживати свою.

Далі наведено список іншомовних слів, які подекуди – не в усіх випадках вживання – можна заміняти українськими формами.

Іншомовне слово	*Український синонім*
абза́ц	**відступ**
абітурієнт	(*школи*) **випускни́к**, (*до вишу*) **вступни́к**
абориге́н	**тубілець**
абрико́са	**жерде́ля**
абсолю́тний	**цілкови́тий, по́вний**
абсолю́тно	**геть, геть чи́сто, зо́всім, цілко́м**
абсу́рд	**безглу́здя, нісенітниця**
аванга́рдний	**передови́й**
ава́нс	**завда́ток**
аванту́ра	**приго́да**
авантури́ст	**пройди́світ**
авдієнція	**прийня́ття**
автенти́чний	**спра́вжній, непідро́блений, щирий**
автомати́чний	**саміру́шний**
автоно́мія	**самоврядува́ння**
агреси́вний	**напа́сницький**
адаптува́ти	**пристосо́вувати, достосо́вувати**
адеква́тний	**тото́жній**
аеродро́м, аеропо́рт	**лето́вище**
аза́ртний	**затя́тий**
аксесуа́ри	**причанда́ли**
/**акти́в**/: **ма́ти у сво́му акти́ві**	//: **ма́ти за плечи́ма**
активізува́ти (*громаду*)	**розвору́шувати**
актуа́льний	**суча́сний, злободе́нний, на ча́сі**
акумулюва́ти	**призби́рувати, грома́дити, копи́чити**
акура́тний	**оха́йний, чепурни́й**
/**акце́нт**/: **роби́ти акце́нт**	/**на́голос**/: **наголо́шувати**
а́кція	**дія**
алфа́вит	**абе́тка, а́збука**
/**альтернати́ва**/: **нема́ альтернати́ви**	/**ви́бір**/: **нема́ ви́бору**
амбіція	**самолю́бство**
анало́гія	**подібність, подо́ба**
анекдо́т(а)	**побрехе́нька, сміховина́, сміх**
анесте́зія	**знечу́лення, знебо́лення**
анома́лія	**відхи́лення**
антагонізм	**ворожне́ча, непримире́нність**
анулюва́ти	**скасо́вувати, унева́жнювати**
апелюва́ти	**зверта́тися**
аплодисме́нти	**о́плески**

арбітр	**посере́дник, суддя́**
аргуме́нт	**до́каз**
арома́т *і* **видиха́ти арома́т**	**па́хощі, за́пах, дух** *і* **схо́дити па́хощами**
архіте́ктор	**будівни́чий**
асимілюва́ти	**уподібнювати; винародо́влювати**
асоціюва́ти	**пов'я́зувати, об'є́днувати**
атеїзм	**безвір'я, безбо́жжя**
бана́льний *жарт*	**заїжджений, заяло́жений, уте́ртий**
банди́т	**харци́з, харцизя́ка**
басе́йн	**водо́йма**
безапеляційно	**беззапере́чно**
бібліо́те́ка	**книгозбірня**
біле́т	**квито́к**
біогра́фія	**життє́пис**
блокно́т	**записни́к**
борт *човна*	**о́блавок**
браву́рний *марш*	**молоде́цький**
бюст	**погру́ддя**
вентилюва́ти	**провітрювати**
вентиля́ція	**про́дух, провітрювання**
вербува́ти	**набира́ти; залуча́ти;** (*образно*) **сва́тати**
вертика́льний	**прямови́сний**
візи́т(а)	**відвідини**
волейбо́л	**відби́ванка**
вульга́рний	**ву́личний** *і* **ву́лишний**
газе́та	**часо́пис, щоде́нник**
гале́рія /галере́я/ (*круг будинку*)	**кружга́нок**
гармо́нія	**співзву́ччя;** (*в гурті*) **зла́года**
гарнізо́н	**зало́га**
гвинтівка	**кріс**
гене́за	**похо́дження**
генера́ція	**покоління**
гібри́д	**мішанець, переводня́**
гіга́нт	**ве́лет, ве́летень**
гімн	**сла́вень**
гіпо́теза	**здо́гад, припу́щення**
гірля́нда	**плетени́ця**
глянс *і* **глянц**	**блиск; по́лиск**
горизо́нт	**о́брій, виднокóло, виднокру́г, о́вид**
горизонта́льний	**позе́мний**
грандіо́зний	**величе́зний; велете́нський**
граціо́зний	**згра́бний**
гурага́н	**борвій, буревій**
гурага́нний *вітер*	(*образно*) **серди́тий**
гру́па (*людей*)	**гурт**
деба́ти	**обговó́рення**
дебоши́рити	**галабу́рдити**
дегенерува́ти	**виро́джуватися, звироднíти**
демонструва́ти *кіно*	**крути́ти**
дета́ль	**подро́биця;** (*машини*) **части́на**
децентралізува́ти (*док. і недок.*)	**розосере́джувати, розосере́дити** (*док.*)

дефе́кт	**ва́да, хи́ба, недо́лік, ґандж**
де́фіс	**ро́зділка**
диле́ма	**одне́ з двох, або́-або**
директи́ва	**настано́ва, вказівка**
дистанція	**віддаль, відстань**
діяпазо́н	**за́сяг, ме́жі**
еквівале́нт	**відповідник, рівнозна́чник**
екземпля́р	**примірник**
екіпа́ж	(*судна*) **зало́га, обслу́га;** (*віз*) **по́віз**
еконо́мія	**оща́дність, оща́дливість**
експериме́нт	**до́слід, про́ба**
експлуата́тор; *і* **експлуата́ція**	**визи́скувач;** *і* **ви́зиск**
експро́мтом	**про́сто з мо́сту, спрожо́гу**
екстра́кт	**ви́тяг**
ексце́с	**ви́брик, ви́пад, перебо́рщення**
елега́нтний	**ви́шуканий, ви́тончений**
еле́менти *наук*	**осно́ви, ази́, поча́тки**
елемента́рний	**найпростіший;** (*про знання*) **основни́й**
еласти́чний	**гнучки́й, пружни́й, пру́жи́стий**
ема́ль	**скли́ця; по́ливо, поли́ва**
ембріо́н	**за́плідок, за́родок**
емо́ції	**чуття́, почува́ння, при́страсті**
епіде́мія	**по́шесть**
епізо́д	**ви́падок, подія, приго́да**
епо́ха, ера	**доба́**
еско́рт	**по́чет, су́провід**
е́тика	**доброзвича́йність**
ідеа́льний	**бездога́нний, доскона́лий, дове́ршений**
ідентичний	**тото́жній, одна́ковий, таки́й са́мий**
ілюзо́рний	**прима́рний, уя́вний, спови́дний**
імідж	**о́браз, лице́, обли́ччя**
імпоза́нтний	**показни́й; ставни́й, поставни́й**
імпульс *і* **імпульси́вний**	**по́штовх** *і* **рвучки́й, пори́вчастий**
індекс	**пока́жчик, спи́сок, пере́лік**
індивідуум *і* **індивід**	**осо́ба, особи́стість, сме́ртний**
іне́ртний	**бездія́льний, мля́вий**
інстинкти́вний	**підсвідо́мий**
інструме́нт	**знаря́ддя**
інтеле́кт	**ро́зум, глузд**
інтерва́л	(*лінійний*) **про́міжок;** (*часу – ще*) **пере́рва**
інтерна́т	**гурто́житок**
інтригува́ти	**плести́ павути́ну**
інтуїти́вно	**се́рцем, нутро́м, як розуміють малі діти**
інфе́кція	**зара́за**
інфільтра́ція	**просо́чування**
ірига́ція; *і* **іригаційний**	**зро́шування;** *і* **зро́шувальний**
іронізува́ти	**підштри́кувати (сло́вом)**
кабіне́т (*кімната*)	**робітня**
кавале́рія	**кінно́та**
каза́рми	**коша́ри**
канцеляри́ст	**писарчу́к**

капітулюва́ти	**здава́тися, склада́ти збро́ю**
каре́та (*дорожня*)	**ридва́н**
карикату́рний	**сміхотво́рний**
карка́с	**снасть, кістя́к**
карти́на (*феєрична*)	**видо́вище**
категори́чно; сказа́ти категори́чно	**ру́ба; сказа́ти, як відруба́ти**
кваліфікува́ти *дії*	**розцінювати**
кве́стія	**пита́ння**
кла́пан	**хли́павка**
клімат	**підсо́ння**
клу́мба	**квітни́к**
кокетува́ти	**стро́їти фіґлі-ми́глі**
кокте́йл	**ведмідь**
коле́га	**однока́шник, побрати́м**
колекти́в *і* **колекти́вний**	**гурт** *і* **гуртови́й**
коле́кція	**збирани́ця;** (*картин*) **збірка**
колізія	**зіткнення**
кома́нда	(*танка*) **обслу́га;** (*футбольна*) **дружи́на**
кома́ндний склад	**старши́на**
коме́та	**хвоста́та зірка**
компенса́ція	**відшкодува́ння;** (*гроші*) **відшкодо́вання**
компіля́ція	**насмикани́на**
компле́кція	**стату́ра, будо́ва тіла**
компліка́ція	**ускла́днення**
комуніка́ція	**сполу́чення**
комферта́бельний	**вигідний**
конве́нція	**уго́да; з'їзд**
конву́льсії	**ко́рчі, судо́ма**
конкре́тний	**цілко́м пе́вний**
конкуре́нт	**супе́рник**
консе́нсус	**зго́да, пого́дження**
консолідува́ти	**згурто́вувати, гуртува́ти**
констатува́ти	**стве́рджувати**
контине́нт	**матери́к, суходіл**
ко́нтур	**о́брис, о́бвід**
конфу́з	**ніяковість**
конфу́зитися	**встида́тися, ніяковіти**
концентрува́ти	**зосере́джувати, збира́ти в кула́к**
координува́ти	**пого́джувати, узго́джувати, узгіднювати**
ко́рпус	**ту́луб;** (*машини*) **тіло**
кошма́р	**страхіття, жахи́ Госпо́дні**
кошма́рний	**страхітли́вий**
кредито́р	**лихва́р, позича́йло**
криміна́льний	**ка́рний**
крите́рій	**міри́ло**
куліси *театральні*	**лашту́нки**
кур'є́р	**посильни́й, розсильни́й**
ландша́фт	**краєви́д**
легалізува́ти	**узако́нювати**
ліберáльний	**вільноду́мний**
лідерува́ти *і* **лідерствувати**	**ве́сти́ пере́д, верхово́дити, задава́ти тон**

ліквідува́ти заборго́ваність	ви́лізти з боргів, *г.* ви́рівняти зале́глість
літерату́ра	письме́нство
ло́зунг	га́сло, за́клик
лока́льний	місце́вий
ло́кон	куче́рик
лоя́льний	правослу́шний, відданий
луна́тик	снови́да, снобро́да
мавзоле́й	усипа́льня
маг *і* магічний	чарівни́к *і* чарівни́й
ма́клер	посере́дник
максима́льний	якнайбільший
манда́т	гра́мота
манірно	спа́нська
манускри́пт	руко́пис
маргіне́с (*книжки, зошита*)	бе́рег, по́ле
маріоне́тка	ля́лька
маса́ж	розтира́ння, натира́ння
маси́вний	дебе́лий
ма́сою	хма́рою, стіно́ю, ва́лом
матерія́л	речови́на́, сировина́
ма́товий	тьмя́ний
махи́ня	одоро́бало, доро́бало
машина́льний *жест*	мимовільний
машта́б	міри́ло
медикаме́нти	ліки
меду́за	(водяне́, морське́) се́рце
мелодійний	милозву́чний
меморія́льний	вікопо́мний
мемуа́ри	спо́гади
мента́льність	душе́вний (психічний) склад
мізантро́п	нена́вида (нена́видець) людськи́й
мініма́льний	якнайме́нший
містифіка́ція	окозами́лювання
місти́чний	таємни́чий
мітинг	віче
мобілізува́ти *сили*	напру́жувати
моде́рний	новітній, суча́сний
модернізува́ти	усуча́снювати, оновля́ти
момента́льний	блискави́чний, митте́вий
момента́льно	враз, як стій
мона́х	черне́ць
моне́тний двір	карбівня́
монолітний	суцільний; згурто́ваний
моното́нний	однозву́чний
монстр	потво́ра
монуме́нт *і* монумента́льний	па́м’ятни́к *і* вели́чний
морг	трупа́рня
мото́р	двигу́н, рушій
мундшту́к	цига́рочник
мускулату́ра, му́скули	м’я́зи
мускуля́стий	жи́лавий

мусува́ти, муси́рувати	**човпти́**
му́штра	**ви́шкіл**
наївний	**нехи́трий, неби́тий, зеле́ний**
нату́ра	**приро́да; вда́ча**
нейтраліте́т *і* **невтраліте́т**	**невтруча́ння**
негати́ви	**ва́ди, негаразди́**
нелега́льний	**незако́нний, заборо́нений**
неологізм	**новотвір**
неофіт	**нововірець**
/не́рви/: ша́рпати не́рви	**//: тягти́ ду́шу**
нервува́ти (*одноманітністю*)	**тягти́ за ду́шу**
нереа́льний	**неземни́й, несвітній**
нівелюва́ти *розбіжності*	**зво́дити ніна́що; уодноста́йнювати**
німб	**віне́ць**
норма́льний	**звича́йний; не збо́чений**
нота́тка	**за́пис; по́значка**
нота́ція; чита́ти нота́цію	**напу́чення,** *п.* **моли́тва; чита́ти молитву, ми́ли́ти го́лову**
ну́мер	**число́**
нюа́нс	**відтінок**
окуліст	**очни́к**
окупа́нт *і* **окупа́ція**	**за́йманець** *і* **займа́нщина**
оперува́ти *фактами*	**послуго́вуватися**
опортуніст	**пристосува́нець, угодо́вець**
оптимісти́чний	**життєра́дісний, сонцелю́бний**
опти́чний	**світлови́й; зорови́й**
ора́кул	**віщу́н**
оранже́рія	**теплиця**
ора́тор	**промо́вець**
ордина́рний	**звича́йний, пере́січний**
оригіна́л	**перво́пис, первотвір;** (*хто*) **проя́ва**
орієнта́льний	**східній**
орфогра́фія	**право́пис**
ортодокса́льний	**правовірний**
па́вза	**пере́рва; про́міжок**
павпериза́ція	**зубо́жіння**
пакт	**уго́да**
па́ніка	**переполо́х**
панора́ма	**видо́вище; краєви́д**
паради́гма	1. *б.* **при́клад,** 2. **зразо́к, схе́ма, моде́ль**
парази́т	**дармоїд, тру́тень**
парале́льний	**рівнобіжний**
пара́ліч	**грець, роди́мець**
парвеню́	**ви́пинок, ви́скочень, ви́скочка**
пари́рувати	**відбива́ти; дава́ти зда́чі**
парі	**закла́д**
партне́р	**това́риш, напа́рник**
пасажи́р	**подорожа́нин**
паси́вний	**бездіяльний, байду́жий**
патріярха́льний	**старосвітський**
патро́н *хто*	**опіку́н; хлібода́р**

патронта́ш	**ладівни́ця**
пейза́ж	**краєви́д**
пе́нзель	**квач, ква́чик**
перипе́тії	**зли́годні, ми́та́рства**
періоди́чно	**раз-у-ра́з**
перманентний	**безпере́рвний**
перпендикуля́рний	**сторчови́й**
перпендикуля́рно	**сторч**
песиміст	**зневірений, зневіра**
песимісти́чний	**зневірницький, безнадійний**
п'єдеста́л	**підніжжя, підму́рок**
пігме́нт	**заба́рвлення, барвни́к**
піка́нтний	**гостроціка́вий; (*жарт*) масни́й**
пірамі́да́льно	**шатро́м**
плеври́т	**оле́гниця**
постаме́нт	**підніжжя**
прайскура́нт	**цінни́к**
превалюва́ти	**переважа́ти**
превенти́вний	**запобіга́вчий, запобіжний**
пре́мія *і* преміюва́ти	**нагоро́да *і* нагоро́джувати**
прести́ж	**до́бра сла́ва**
претендува́ти на *що*	**допомина́тися *чого***
прива́тний	**особи́стий, не суспільний**
прима́т	**верхове́нство, зве́рхність, ви́щість**
примітив́ний	**про́стий, недоскона́лий, недове́ршений, нерозви́нений, (*смак*) невиба́гливий, (*спосіб*) нехи́трий, (*про культуру*) пе́рвісний, (*світогляд*), обме́жений**
при́нцип	**заса́да**
пріорите́тний	**першоря́дний**
прогре́с *і* прогреси́вний	**по́ступ *і* поступо́вий**
/проду́кти/: моло́чні проду́кти	**//: на́біл**
проза́їк	**повістя́р**
пропагува́ти	**проповідувати**
пропо́рція (*не математична*)	**співвідно́шення**
протегува́ти *кому*	**опікуватися *ким***
проте́ктор	**опіку́н, захисни́к**
профілакти́чний	**запобіга́вчий, запобіжний**
проце́нт	**відсо́ток**
проце́с (*розвитку*)	**хід, плин, пере́біг**
публікува́ти	**оприлю́днювати**
публічний; в публічному місці	**привселюдний; відкри́тий, гла́сний; на лю́дях**
пульверизáтор	**розбри́зкувач, розпи́лювач, розпо́рскувач**
ранг *і* ра́нга	**звання́**
ра́порт *і* рапортува́ти	**звіт *і* звітува́ти**
рафіно́ваний	**очи́щений; ви́тончений, ви́шуканий**
раціона́льно	**доцільно**
реагува́ти	**відгу́куватися**
реа́кція	**відголос, відгук**
реалізува́ти (*недок. і док.*)	**здійснювати *недок.*, здійсни́ти *док.***
реа́льний	**дійсний, не уя́вний, очеви́дний**
ревізува́ти	**перевіря́ти; (*догми*) перегляда́ти**

ревмати́зм	гризь
регла́мент	поря́док, розпоря́док
резе́рв(а) *і* резе́рвний	за́па́с *і* запасни́й, запасо́вий
резиде́нція (*короля*)	о́сідок
резолю́ція	постано́ва, ухва́ла
резона́нс	відлу́ння
результа́т	на́слідок
рекомендува́ти	пропонува́ти, ра́дити
реконстру́кція	перебудо́ва
ремо́нт *і* ремонтува́ти	напра́ва *і* направля́ти
ренега́т	відсту́пник
рента́бельний	доці́льний, прибутко́вий
репети́ція	про́ба
репре́сії	гоні́ння, пересл́ідування, у́тиски
репроду́кція	ві́дбиток; (*дія*) відтво́рення
репута́ція	сла́ва, до́бре ім'я́
реставрува́ти	відно́влювати, поно́влювати, відро́джувати
рефера́т	до́повідь
реце́пт	при́пис
ризикува́ти життя́м	ва́жити голово́ю
ритуа́л	обря́д
ро́та	со́тня
руло́н	суві́й, звій
ру́пор	голосни́к
салю́т	віта́ння
санкціонува́ти	затве́рджувати; схва́лювати
сарко́ма	м'яса́к
сатисфа́кція	задово́лення, вдово́лення
сезо́н	пора́ (ро́ку)
сексуа́льний	стате́вий
селе́кція	до́бір
сенсаці́йний	гостроціка́вий
се́рвіс	по́слуги
серйо́зний	пова́жний
се́сія	засі́дання
сибари́т	розкошелю́б
сигна́л	опо́ві́стка; знак
силуе́т *і* силуе́та	о́брис
симпатизува́ти *кому*	подо́бати *кого*
симпто́м	о́зна́ка, ви́яв, про́яв
синхро́нний, синхроні́чний	одноча́сний
ситуа́ція	стано́вище, стан, поло́ження
скéптик	неві́ра
сконфу́зитися	завстида́тися
слайд	про́зірка
соліда́рність	взаємопо́міч
соліда́рно	пліч-о́-пліч
солі́дний	неаби́який, добря́чий; ґрунто́вний
со́ус *і* сос	підле́ва, підли́ва
соція́льний	суспі́льний
спа́зми	ко́рчі́, судо́ма

специ́фіка *і* специфі́чний	своєрі́дність *і* своєрі́дний, особли́вий
спе́ції	припра́ви, присма́ки
споради́чний	поодино́кий
ста́дія *(розвитку)*	щабе́ль
сталь *і* стале́вий	кри́ця *і* крице́вий
стеногра́фія	скоро́пис
стратосфе́ра	*поет.* піднебе́сся
студіюва́ти	вивча́ти
субордина́ція	підпорядко́вання, (*дія*) підпорядкува́ння
сувереніте́т	самості́йність, незале́жність
сфе́ра	ку́ля; (*діяльности*) ца́рина, га́лузь
сце́на	кін
сюрпри́з	подару́нок; несподі́ванка
тала́нт	хист, дар, кебе́та
темпера́мент	но́ров, но́рів
температу́ра (*хворого*)	гаря́чка
теоло́гія	богослі́в'я, богосло́вія
тео́рія	вче́ння́
те́рмін *і* терміно́вий	речене́ць *і* нега́йний
тестаме́нт	запові́т
тир	стрі́льбище
тира́ж *книжки*	на́клад
тире́	ри́ска
тита́н	ве́летень
ти́тул	зва́ння́
травмува́ти *рану*	роз'я́трювати
тради́ція *і* традиці́йний	узвича́єнння, зви́чай *і* узвича́єний
тракт	гости́нець
трактува́ти	тлума́чити
трансплента́ція	переса́дка
трансформува́ти	перетво́рювати, оберта́ти
тра́урний	жало́бний, похоро́нний
тривія́льний	заяло́жений
тротуа́р	пішохі́д
трофе́й	здо́бич
туберкульо́з(а)	сухо́ти
ту́мба	стовпе́ць
універса́льний	всеося́жний; всебі́чний; зага́льний; всесві́тній
уніка́льний	оди́н на світі, незрівня́нний, неповто́рний
уніта́рний	собо́рний, неподі́льний, одноці́лий
уніфо́рма	одностр́ій
утри́рувати	пересо́лювати, перепе́рчувати, передава́ти куті́ ме́ду
фабрикува́ти	виробля́ти, виготовля́ти
фавори́т	улю́бленець; коха́нець
факти́чно	на ді́лі
фа́ктор	чи́нник
фалшува́ти *і* фальсифікува́ти	підробля́ти
фамілья́рний	панібра́тський
фантазе́р	мрі́йник
фа́нто́м	при́вид, прима́ра

фанфаро́н	при́нда
фарш	на́чинка
фасо́н	крій
фа́тум	до́ля, хрест
феєри́чний	казко́вий, фантасти́чний
фено́мен *і* феномена́льний	я́вище *і* надприро́дній, неземни́й
феноме́н (*хто)*	проя́ва
фешене́бельний	розкі́шний; великосві́тський
фігу́ра	(*хто*) по́стать; (*що*) стан
фіксува́ти	закрі́плювати; карбува́ти; *(слова)* запи́сувати
фікти́вний	несправжні́й, ви́гаданий
фі́кція	ви́гадка
філантро́п *і* філантропі́чний	доброчи́нець *і* доброчи́нний
філігра́нний *і* філігра́новий	тонко́ї робо́ти
філі́стер	обива́тель, міщани́н
філо́лог	мовозна́вець
фільтр *і* фільтрува́ти	ціди́ло *і* проці́джувати
фіна́л	кіне́ць, закі́нчення
фіна́льний	заверша́льний, заклю́чний, кінце́вий
фіна́нси	ко́шти; гро́ші
фі́сту́ла	нори́ця
фія́ско	невда́ча, неу́спіх, прова́л
флегмати́чний	незвору́шний, мля́вий
фліртува́ти	фі́глі-ми́глі стро́їти
флю́гер	пого́дник, млино́к
фон	тло
фонта́н	водогра́й
форе́ль, форе́ля	пструг
форсува́ти	приско́рювати; (*річку*) дола́ти
форту́на	уда́ча, у́спіх; до́ля, тала́н
фрагме́нт	ури́вок
фразе́р	марносло́в
фриво́льний	легкова́жний, вітрого́нський
фронта́льний	чолови́й
фронто́н	причі́лок
фру́кта *і* фру́кти	о́воч *і* о́вочі
фунда́тор	засно́вник
функціонува́ти	ді́яти, працюва́ти
фу́нкція	обо́в'язок, пови́нність; призна́чення
фуру́нкул	чиря́к
хамелео́н (*хто*)	крути́хвіст
хао́с *і* хаоти́чний	безла́ддя, гарми́дер *і* безла́дний
хара́ктер (*людини*)	вда́ча, но́ров, но́рів
характе́рний	власти́вий; своєрі́дний; прикме́тний
хро́ніка	літо́пис
хроні́чний	затяжни́й, трива́лий; пості́йний
целіба́т	безшлю́б'я
циркулюва́ти	кружля́ти
циркуля́р	обі́жник
циркуляція	о́біг
ціль; ці́лі	мета́; на́міри

шанс	**наго́да, можли́вість**
швайцар	**придве́рник**
шере́га	**ла́ва, шик, лі́нія, ряд**
шофе́р	**водій**
шта́бель (*дрів тощо*)	**стіс**
штраф	**пеня́, хук**
юри́ст *і* **юриди́чний**	**правни́к** *і* **правни́чий**
юсти́ція	**правосу́ддя**

Частина III. ТРОХИ ІСТОРІЇ

49. КОЛИ ЦЕ ПОЧАЛОСЯ?

Свавільні дії щодо української мови з боку держави, а саме тотальне підпорядкування мовотворчих процесів в УССР нормам російської мови, мали прецеденти в історії. Українська мова та українська культура вже переживали подібні гоніння.

Після перемоги під Полтавою цар Петро I з метою розбудови тоталітарної з єдиним мисленням і єдиною мовою імперії почав війну з українською мовною дійсністю. Літературною мовою України тих часів була старослов'янська мова, читана і виголошувана з українською вимовою. Яка це була вимова?

Чільною рисою цієї вимови було озвучення слов'янської літери ѣ як українського звуку **І**:

вѣра	**віра**
дѣд	**дід**
дѣло	**діло**
мѣдь	**мідь**

Другою досить виразною ознакою прочитання тодішніх текстів була вимова старослов'янської літери **И** та **Ы** як українського звуку **И**:

глаголати	**глаголати**
Господи	**Господи**
милостивый	**милостивий**

Молитва **Отче нашъ, иже еси на небесѣх**, в устах українців звучала тоді так:

Отче наш, їже єси на небесіх.

Вираз **во вѣки вѣков** звучав **во віки віков,** а то й **во віки віків,** бо коли літеру **О** записувано з дашком: Ô, її належало вимовляти як **І**.

Молитва **Вѣрую** звучала **Вірую**.

Нема жодного сумніву, що старослов'янське **Г** на Україні вимовляли як наше сучасне **Г**.

Така вимова наводить на роздуми, чи не була основою для старослов'янської мови українська мова? В усякому разі ця вимова в Україні, бувши традиційною, базувалася на морфологічних рисах саме української мови: наш звук (літера) **І** та старослов'янський ѣ збігаються і в коренях слів: **дѣло – діло**, і в морфологічних закінченнях: **на конѣ – на коні**.

Для нас важливо, що така вимова – хай яке її походження – наближала старослов'янські тексти до розуміння широкого українського загалу. На той час це була українська літературна мова. Своєю вимовою ця українська старослов'янщина відрізнялася від вимови, яка пізніше закріпилася в Московській Русі. На ділі, ті самі тексти можна було прочитати "по-руськи" (тобто – по-українськи) і "по-московськи" (тобто – по-російськи).

Міркуючи логічно, треба думати, що українська вимова старослов'янських текстів поширилася в Україні від часів хрещення Руси, а можливо, була притаманна старослов'янщині і до цього. Важко собі уявити, щоб за часів, коли Володимир Великий охрестив Русь-Україну, старослов'янські тексти виголошувано із сучасним російським акцентом. Таж тоді ще не існувало Московської Руси! Очевидно, що від часів Володимира і до 1709 р., коли видано перші

указаи Петра I проти української мови, на Україні не було жодних змін у вимові старослов'янських текстів. Ця вимова була характерна передусім для служби Божої по церквах. З цією вимовою велося викладання у школах на Україні, в тому числі у Києво-Могилянській Академії. Скасована Петром I вимова збереглася у греко-католиків Галичини. Галицька вимова нічим не відрізняється від вимови православних України до 1709 р. Вона збереглася в Галичині, бо Галичина не входила до Російської імперії.

Вимова друкованих та писаних старослов'янських текстів була головною різницею між українською та російською літературними мовами у XVIII ст. Саме тому Петро I, почавши боротьбу з українською культурною самобутністю, став поборювати українську вимову, "дабы не было различия" між цими мовами.

Самопроголошений імператором цар видав низку указів, спрямованих на ліквідацію української вимови у церквах, що тоді вже належали до московського патріярхату. Патріярхат цей за Петра I і пізніше слухняно виконував волю царів.

Ці заходи не можна було втілити в життя за один день чи місяць. На цю деукраїнізаторську акцію пішли десятки років – мало не століття. Не так легко було перевчити людей, передусім священиків та дяків, на нову вимову. Але укази не барилися і падали один за одним.

1709 р. був дуже плідним на антиукраїнські укази. Забороною української вимови у церквах Петро I не обмежився.

1709 р. – указ Петра I про запровадження "гражданського письма", який мав і антиукраїнське спрямування тим, що підривав авторитет Києво-Могилянської Академії як наукового центру новоствореної Росії.

1720 р. – указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги крім церковних.

1753 р. – указ про заборону навчання українською мовою в Києво-Могилянській Академії.

1769 р. – заборона Російської Православної Церкви на друкування й використання українського "Букваря".

1784 р. переведення викладання в Києво-Могилянській Академії на російську мову.

1786 р. – наказ київського митрополита С. Миславського, щоб в усіх церквах дяки й священики читали молитви і правили службу Божу "голосомъ, свойственнымъ російскому наречію". Те саме заведено й у школах України.

З цієї хронології видно, що українська мова й культура вже переживала один період "наближення і злиття мов". Большевики, отже, не відкрили Америки, а топтали стежку, второвану задовго до "пролетарської революції". "Пролетарі" наслідували у своїй політиці далеко не пролетарські, а імператорські ідеї та методи. Державні заходи Москви підтинали в корені самобутність українського культурного розвитку, вели до русифікації духовного життя України.

Залишки Петрових "реформ", які підхопили "пролетарі", і досі шкодять науковому вивченню історії нашої мови. Прищеплену ще Петром I вимову старослов'янських літер у пам'ятках давньої української літератури усе офіційне колоніяльне мовознавство визнало єдино правильною вимовою. Тобто давню літеру ѣ вимагали читати як Є, замість I. Цей колоніяльний науковий шаблон не втратив свого значення і в незалежній Україні, бо деякі мовознавці й навчальні заклади і далі підходять до історії української мови через призму антиукраїнських царських указів XVIII ст.

Виховані на колоніяльних засадах наукові кадри дуже неохоче відходять від цих засад. Уся надія сьогодні на здатне критично мислити молоде покоління українських мовознавців. Їм належить відмити увесь "царсько-пролетарський" бруд зі здорового тіла української мови.

50. ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Перші заходи імперської деукраїнізації припадають на XVIII ст. Отже, всі діячі українського відродження XIX ст. вже діставали освіту російською мовою. Цей факт не міг не відбитися на "малоросійській" мові, якою піонери культурного відродження України (кінець XVIII – початок XIX ст.) починали писати свої твори, діставши перед тим російськомовну освіту. У творах засновника української літератури І. Котляревського рясніють форми, відверто запозичені з російської мови. Сучасного читача вражає така лексика в "Енеїді":

вкусний, надежда, ногті, обезьяна, разний.

Цей список можна б і продовжити. Але нас цікавить лише факт наявности русизмів у автора "Енеїди". Компонуючи свій твір, Котляревський користувався не лише живою українською мовою, але й тою мовою, яку він засвоїв у російських навчальних закладах. Часом він мимовільно вживав русизми, хоч знав правильні українські форми. Так, поруч із словом **вкусний** в "Енеїді" чи не частіше фігурує

смачний.

Часом вжити русизм вимагала рима або ритм віршованого рядка. А часом, можливо, що й автор "Енеїди" міг плутатися в окремих спеціяльних термінах: ніяких же українських – на базі живої мови – словників не існувало, отже не було жодних мовних норм, в тому числі термінологічних (майже так, як у сучасній Україні). Котляревський був перший, хто орав цілину української мови й літератури. Сьогодні можна тільки дивуватися, що не вивчаючи української мови та її граматики в жодній школі, не послуговуючись жодною україномовною літературою, а лише на підставі контактів з україномовним оточенням, Котляревський творив шедеври цією безписемною на той час мовою.

Віддаючи належне генієві автора "Енеїди", ми заразом мусимо бути свідомі того, що до лексики його безсмертного твору треба підходити критично, жодною мірою не маючи УСІЄЇ його лексики за українську.

Саме так і ставилися до лексики Котляревського наші попередники. Б. Грінченко, записуючи у "Словарі української мови" народню лексику, наводить приклади з "Енеїди", але не включає до "Словаря" слів **обезьяна, надежда** тощо.

Зовсім інакше поставилися до наявних в "Енеїді" русизмів колоніяльні ревнителі "злиття мов" і "наближення" української мови до російської. Русизми Котляревського стали для них знахідкою. Саме посиланнями на них і обґрунтовано низку русифікаційних маніпуляцій підсовєтського мовознавства.

Після погрому українства 30-х років колоніяльне мовознавство на означення елементу

Plumbum

запозичило російський термін **свинець** замість традиційного українського –

оливо;

а на означення елементу

Stanum

форму **олово** – замість традиційного нашого терміну

цина.

Здійснено це по-большевицьки насильницьки. Пояснень не роблено. За пояснення правила цівка револьвера. Лише згодом, колоніяльні мовознавці, що редагували УРС у 60-х роках, а пізніше і редактори СУМ в 70-х, взялися заднім числом "теоретично" обґрунтовувати большевицький терор. В УРС (т. V) та СУМ (т. IX) у гнізді СВИНЕЦЬ наведено цитату з "Енеїди":

“Вулкан, до кузні дочвалавши,
Будить зачав всіх ковалів;
Свинець, залізо, мідь зібравши,
Все гріти зараз ізвелів...”

Інших прикладів **свинця** з творів класичної української літератури словники не подають: їх немає. Зате СУМ ілюструє гніздо СВИНЕЦЬ творами совєтських письменників післяпогромного періоду, коли запроваджено горезвісну “нормативну” лексику. Вжити тоді питому українську лексику було рівнозначно антирадянській діяльності з наступними відвідинами архіпелагу ҐУЛАҐ. Жоден редактор в УССР не пропустив би “крамольної” лексики.

Що ж до цитати з “Енеїди”, треба думати, її автор вжив слово **свинець** так само, як вживав слово **вкусний**, знаючи, що існує слово **смачний**. Підтвердження цього знаходимо в самій “Енеїді”. Поруч із **свинцем** Котляревський вживає і питомий український термін на означення металу **Plumbum – оливо**. Описуючи оборону фортеці троянцями, автор “Енеїди” каже:

“Троянці так і учинили;
На вал колоддя накотили
І разний приправляли вар;
Олію, дьоготь кип’ятили,
Живицю, **оливо** топили,
Хто лізтиме, щоб лить на твар.”

Тут **оливо** вжито у традиційному українському розумінні на означення металу **Plumbum**. Лити з мурів обложеної фортеці **цину (Stanum)** було б задорого. А **оливо (Plumbum)** було куди дешевше, і цей метал завжди був на похваті у війську, бо з нього відливали кулі. Тож немає жодного сумніву, що в даній цитаті Котляревський під **оливом** має той самий метал (**Plumbum**), який він в іншому місці називає на російський манір **свинцем**.

Що ж роблять колоніяльні словникарі? Вони слово **оливо** у наведеній цитаті у виданні 1952 р. виправляють на **олово**. І саме як **олово** (**Stanum**) його фіксує СУМ у гнізді **ОЛОВО** (том V). Іншими словами, колоніяльне мовознавство УССР для обґрунтування терористичних дій україножерів 30-х років вдається до фальсифікації.

Котляревський слова **олово** не вживає – лише **оливо**, і означає воно у наведеному прикладі не **Stanum**, а **Plumbum**. Правда, в описі палат підземного царя автор “Енеїди” вживає **оливо** ніби на означення металу **Stanum**, хоч, може, у парі “**оливо, свинець**” автор вдається до повтору на зразок “**треба, нада**”:

“Цвяховані були там стіни,
І вікна всі з морської піни;
Шумиха, **оливо, свинець**,
Блищали міді там і криці...”

Тут можна пояснювати **оливо** як **Stanum** (російське **олово**), що й роблять мовознавці УССР. Виключати можливости того, що Котляревський міг у даному уривку розуміти під **оливом Stanum** (російське **олово**) не можна. Не будучи ковалем чи металургом, письменник міг плутатися в термінології, а російська освіта могла цій плутатині сприяти.

Отже, у Котляревського спостережено термінолочічну “саламаху”: один раз слово **оливо** значить **Plumbum**, а другий раз (можливо!) – **Stanum**. Однак не вживає автор “Енеїди” слова **олово**, тільки – **оливо.** З другого боку, на означення виробів із **Stanum**-у письменник вдається до слова **циновний** – прикметника від слова **цина** (**Stanum**):

“**Циновним** ґудзем застебнувся...”

Маючи уявлення про “**циновний** ґудзь”, автор “Енеїди” мусів знати і слово **цина** – український термін на означення металу **Stanum** – дарма, що у творі слова **цина** не вживає.

Наявність лексичних розбіжностей у Котляревського потребує глибшої уваги.

Як же українці справді називали **Plumbum** і **Stanum**?
Для цього досить вдатися до творів інших класиків:

> “Та вона, ота Урака,
> Біля коминка присіла,
> Вкупі з сином, з тим Ласкаром,
> Топлять **оливо**, ллють кулі...” *(Леся Українка)*

Кулі, як знаємо, ллють з металу **Plumbum**. Отже й Л. Українка під **оливом** розуміє **'lumbum**. Про це свідчать і інші фольклорні та літературні джерела.

Який з цього всього проситься висновок?

I. Вплив російської мови на нашу почався не сьогодні, а мав свою досить довгу історію.

II. Посилання на творчість класиків потребує великої обережности: вжита один раз дним класиком лексика ще не є підставою вважати її за українську.

III. Для занесення слова чи виразу до реєстру словника як українського треба мати кілька рикладів вживання даної лексики, взяті з кількох класиків.

IV. Досліджуючи мовні явища, у жодному разі не можна практикувати підтасовок, переручень і підправок авторських текстів – способів, характерних для колоніяльного мовознавст-а УССР.

51. ВІЙНА СЛОВЕС

За те, що хлоп не пив спиртного,
Світ **заповзявся проти** нього...
Коли ж на вухо хтось – зворушливо:
“Не **заповзявся**, а **обрушився**!”

Гостям **впадає в око** те,
Що ліс тут зовсім не росте...
О, стилю, стилю безкебетний!
Таж це було для них **прикметно**!

Як батько міг схвалити шлюб?
Таж наречений – **саморуб**!
Такий в усьому був смиренний,
І на тобі – **калічник членів**!

Тут наш не витримав механік
Й поставив **каверзне** питання;
Таке, що лектори партійні
Ще й досі звуть **провокаційне**.

“Таж у криївці, певно, золото!” –
Пластунці **стукнуло у голову**...
Убий, не втямлю, як пластунку
Щаслива **осінила думка**!

Щоб далі більше не вшелепатись,
Коваль стулив долоні **репані**...
Гай-гай, нові згадавши стилі,
Хутенько правлю на **згрубілі**.

Невістці й каже братова:
“Насип горнятко **там**, чи два!”...
Я б інші тут ужив слова:
“Насип, **скажім**, горня чи два!”

Слонячу вихиливши дозу,
Ласун прибрав **недбалу** позу...
Десь, треба добре його вимучити,
Щоб він змінив ї’ на **невимушену**.

Нечесність автора статті
В усій відкрилась **наготі**...
А тим, хто в пам’яті побабрається,
В усій, сказати, **непривабливості**.

Щоб вірний відвернути зсув,
Ледащо **й пальцем не кивнув**;
Шкода було його і стренчити –
Зусилля не зробив найменшого.

З-за рогу видно, як нероба
Гарненько **набивав утробу**...
Аж ні! Не так... Згнітивши серце,
Карбую: **віддававсь обжерству**.

52. ПІСЛЯ КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Котляревський був батьком української літератури, і батьком не бездітним. Після появи "Енеїди" український літературний обрій заряснів іменами: Стороженко, Квітка, Гребінка, Боровиковський, Шевченко, Куліш. І кожен з цих письменників у своїй творчості так чи інак вдавався до русизмів.

Не важко відшукати русизми у П. Куліша, знаходимо їх і в Т. Шевченка. Кулішеві русизми переважно походять із старослов'янської мови, що, як знаємо, була до XIX ст. літературною мовою України. Це такі слова, як

оглашати
глаголати
соблюдати
уповати.

Деякі з цих форм фіксує навіть словник Грінченка. Подибуємо їх і в інших письменників XIX ст. Форми ці – старослов'янізми – властиві для періоду вироблення нашої мови. Ці форми не чужі і нашим сучасникам, коли вони вдаються до урочистого або гумористичного стилю.

Поруч із старослов'янізмами трапляються в Куліша і цілком невиправдані русизми: **іздатель, понапечатував, тому назад**, хоч вживає Куліш і форми **друкувати, надруковано**. Можна натрапити в Куліша й на живомовні форми, сучасною літературною мовою не практиковані: **год, послі, тілько, первий, лучче**.

Для більшої наочности наведу зразок мови П. Куліша:

«ПРИКАЗКИ» ГРЕБІНКИ
ОД ІЗДАТЕЛЯ

Тому назад двадцять шість **год** покійничок Євгеній Павлович Гребінка випустив невеличку книжечку "Приказки". Не чули ми про його працю й досі голосного слова, а "Приказки" були найкраще діло зо всього, що **понапечатував** Гребінка. Коли рівняти їх і до сусідньої словесности, то навряд чи **є в їй** кращі приказки од Гребінчиних, а **тілько** що московські дзвони голоснійші од наших. Гребінка, пишучи приказку, малює нам **тут же** наші села, поля й степи свіжими, **да** й непозиченими фарбами. Коли сміється він, то прислухайтесь – **тут же** крізь сміх почуєте якийся сум; коли ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартовливі вони **да** якось і сумоваті, як наші селяни; шуткуючи, сі приказки займають душу зглибока.

І вже в цьому загалом українською мовою писаному уривку можна знайти сліди здобутої Кулішем російської освіти:

"*Навряд чи* **є в їй** *кращі приказки*"

– речення чисто російського мовного стилю. Українець, незнайомий з російською мовою, скаже:

"*Навряд чи* **має вона** *кращі приказки*".

Там, де росіяни кажуть **у меня есть**, українці казали **я маю**. Форма **у мене є** розвинулася під впливом російської мови від освіченої в російських школах інтелігенції та півінтелігенції.

Тільки російським впливом можна пояснити вираз **тут же**. Українській мові властивіше форма **тут таки** або **саме тут**. Сполучник **да** у тексті – теж слід російського правопису, засвоєного Кулішем у школах.

У поезії Куліш ще більше вдавався до запозичень з російської мови. Тут прозирає безперечний вплив Пушкіна та інших російських поетів:

"*Я філософію, сказати, що люблю,*
І часто сам собі, пречасто говорю:
Уви! *Ми родимось на те, щоб нам умерти...*"

Т. Шевченко так само вдається до русизмів, але здебільшого для сарказму:

"*Та щось нишком розмовляли –*
Здалека не чути –
О отечестві, *здається,*
Та нових петлицях..."

Не звільнилися українські автори і після Шевченка від впливу російської мови. Практично всі вони в той чи інший спосіб використовують лексику росіян, вивчаючи її в школах, послуговуючись на службі, а подеколи і в сім'ї. Українська мова адоптує цю лексику в різних варіяціях:

I. Пряме запозичення російських форм:

свинець.

II. Творення українських форм за російським зразком (калькування):

у мене є замість **я маю**.

III. Вибір з кількох українських синонімів форми, структурою і звучанням найближчої до російської:

нагромаджувати	(1)
призбирувати	(2)
накопичувати.	(3)

В УССР віддавали перевагу формі (3), найближчої до російського **накапливать**.

IV. Відмирання форм, які в російській мові мають інше значення:

плохий (боязкий, полохливий, торопкий)

забуто, бо російське **плохой = поганий**.

V. Зміна значень окремих слів на російський манір:

знаменитий (значило: *пречудовий*, тепер значить: *славнозвісний*).

VI. Вживання граматичних форм властивих російській мові:

по всім усюдам замість **по всіх усюдах**.

VII. Вживання властивого російській мові дієслівного керування:

зраджувати *кому* замість **зраджувати** *кого*.

VIII. Запозичення правописних норм:

да замість **та**.

Запозичення правописних норм після погрому українства 1933 р. набрало рис державної політики. Прикладів – сотні; обмежусь кількома:

ад'ютант	*замість*	**адьютант**
раз у раз	*замість*	**раз-у-раз**
сухопутний	*замість*	**сухопутній**

Бодай одну з цих категорій запозичень можна знайти у найповажніших класиків. Серед дореволюційних авторів запозичена лексика особливо властива письменникам, що походять з інтелігентних родин, чиє виховання проходило під впливом російської мови та літератури. Під-

шукуючи лексику для свого мовлення – усного чи писемного – такі автори мимоволі звертаються до російської мови і позичають, або копіюють, або беруть за зразок російські форми.

Наприклад, у М. Коцюбинського можна натрапити на такі кальки:

Щемлячий *тусок погнав його в гори.*

Нема ніякого сумніву, що слово **щемлячий** є копією російського **щемящий**, відомого у низці зворотів, вживаних у російській літературі: **щемящая боль, щемящий душу напев** тощо. У нашій живій мові слова **щемлячий** не спостережено. Це стовідсоткова копія з російського зразка. Чому письменник вжив саме це слово, коли в інших творах він послуговується прикметником **терпкий**? Очевидно, автор хотів створити синонім до слова **терпкий**, для певної диференціяції між **терпким** та **щемлячим**. На жаль, як на мене, це йому не вдалося, бо читачі, які знають російську мову, слово **щемлячий** зрозуміють через посередництво російської мови, а не з образу, що його мало б творити слово **щемлячий**.

Ближче до української мовної стихії форми **щемливий, щемкий**, що їх мовці вивели з українського слова **щеміти**, яке саме без жодних епітетів заступає російський вираз **причинять щемящую боль**.

Трапляється у М. Коцюбинського і російське керування іменника дієсловом з часткою **не**:

"*Комісія* **не** *змогла злокалізувати* **філоксеру**..."

Належало б сказати **філоксери** (родовий відмінок). Ось приклад з народніх уст:

Ніхто **не** *може* **світа** *пережити (Номис, 389).*

На російський манір вживає Коцюбинський і дієслово **шкодувати**:

"*Уряд* **шкодував гроші** *на боротьбу (з філоксерою)...*"

Дієслово **шкодувати** вимагає після себе родового відмінку: **шкодувати грошей**. Саме так дієслово **шкодувати** керує іменником у інших класиків:

"*...та, видно тесля* **шкодував роботи**." *(Л. Українка)*

Остання цитата з творів М. Коцюбинського ілюструє VII категорію запозичень, перелічених на стор. 141. У наступних розділах ми розглянемо цю категорію запозичень докладніше.

53. НАВЧАЮЧИСЬ ЧУЖОГО

Ще до того, як держава стала брутально втручатися в українську мовну стихію, вже мали місце факти "наближення мов": в українській мові почали з'являтися невластиві нам слова, вирази, синтаксичні конструкції. Як це ставалося?

Найлегше простежити за цим процесом на письменницькій творчості, бо письменники лишають по собі твори, лексика яких може свідчити про явища, що відбувалися у сфері мови.

Як ми знаємо, освіта в Російській імперії була виключно російськомовна. Особливо пильно цього додержувано в Україні. Усі релігійні навчальні заклади переведено на російську мову ще в кінці XVIII ст. Інтелігенція, міське чиновництво, священики стали переходити на мову імперії не лише на службі, але і в родинах. Те саме відбувалося і в сім'ях "малоросійського" дворянства.

Ішов процес обмосковщення України.

З фізики відомо, що всяка дія викликає протидію. Мала місце протидія і в процесі русифікації. Знову таки цю протидію найлегше простежити на письменниках: їхні біографії зафіксовано документально, і з них ми дізнаємось багато цікавого.

Обмосковщення як процес насильницький не міг не викликати протидії з боку молодого покоління: найпрогресивнішої, завдяки своїй молодості, частини суспільства. Коли старше покоління – батьки – під тиском обставин скорялися диктату імперії та переходили на мову

колонізатора, то діти під впливом прогресивних течій у суспільстві бачили в цьому диктаті деспотизм і варварство. І діти ставали в опозицію до батьків. У родинах наставало протиборство.

Ряд українських письменників пережив таке протиборство в родині. Виховувані в російськомовних родинах майбутні літератори повставали проти родинної російськомовности, і зайшовши у конфлікт з батьками, навіть розривали з родиною. Такий конфлікт мав місце у житті Степана Руданського. Не згодний з російськомовністю родини, він розійшовся з домом батьків. Аналогічні відносини склалися з батьками і в Бориса Грінченка.

Розірвавши з "малоросійством" батьків, діти верталися до своєї пригніченої культури і бралися до її розвитку. З національної точки зору, як і з морального погляду, бунт дітей був явищем гідним з усіх боків. Та як усяке подібне явище, воно мало і свої вади. Вади полягали в тому, що, повернувшися до рідної культури, діти до кінця не звільнилися від впливів шкільної та родинної російськомовности. І ці впливи в тій чи іншій формі давалися взнаки в їхній творчості. Письменники, які здобули російську освіту, у своїх українських творах робили огріхи проти питомої української мови. Коли-не-коли вони вживали форми, запозичені з російщини, компонували речення на російський лад, вживали властиві російській мові зв'язки між словами тощо.

Ці огріхи впливали на українську літературну мову тим, що деякі з цих огріхів стали переходити з розряду помилок до розряду норми. Особливо полюбляло письменницькі огріхи колоніяльне мовознавство, яке на підставі авторських похибок відверто фалшувало українську мову.

Приклади?

Їх багато. Для нас найцікавіші з них ті, які задокументовано.

Словник Грінченка у гнізді слова ЗРАДЖУВАТИ наводить такі приклади із записів народньої творчости:

"*Палію, Палію Семене, чи не* **зрадиш** *ти* **мене**."	*(Запис Максимовича)*
"*...вона ж* **мене ізрадила**, *я й не сподівався.*"	*(Запис Метлинського)*

Дієслово **зраджувати**, як неважко бачити із зацитованих уривків, вимагає після себе знахідного відмінку, тобто ставить після себе питання *кого/що*.

А от зразки з літератури (зі Словника А. Кримського та СУМ-у):

"**Зрадив** *дівчину кохану (кого)...*"	*(С. Руданський)*
"*Та доля лихая* **зрадила** *хутко його (кого)...*"	*(Л. Українка)*
"**Зрадив** *козаків (кого), пристав до ляхів...*"	*(І. Нечуй-Левицький)*
"**Зрадив** *він народню справу (що)...*"	*(П. Куліш)*
"*Я* **зрадив би** *себе (кого), якби дививсь інакше...*"	*(В. Самійленко)*
"*Князі й бояри...* **зраджують** *край свій (що)...*"	*(І. Франко)*
"*О Батьківщино! Не* **зрадили** *тебе (кого) твої донецькі діти...*"	*(В. Сосюра).*

Така одностайність письменників, що походять з різних українських земель – Поділля, Волині, Київщини, Полтавщини, Галичини, Слобожанщини – не лишає жодного сумніву в тому, що **зраджувати** треба *кого* або *що*. Якщо ж хтось колись відступає від цієї норми і **зраджує** *кому/чому*, то це – помилка, огріх, який можна пояснити впливом російської освіти або родинної російськомовности, бо росіяни **изменяют** *кому/чему*, і ніколи ніде не **изменяют** *кого/что*.

Усяку помилку треба розглядати, як помилку і не інакше. Але не так думають мовознавці колоніяльної школи. Для них помилка у бік копіювання російської мови – це те, що їм якраз і треба. Отож СУМ у гнізді ЗРАДЖУВАТИ пише, що слово це вимагає після себе питання *кого/що*, але іноді (рідко) й *кому/чому*. І наводить приклади з літератури, які на ділі є письменницькими огріхами:

"**Зрадила** *та, що любила...*
Зрадила *мила мені (кому)...*" *(О. Олесь)*
"*...він не зраджував цій звичці (чому)...*" *(О. Полторацький)* (1960 р.)

Огріх О. Олеся стає зрозумілим на підставі написаного вище.

Щодо прикладу з твору О. Полторацького, то його треба пояснити низьким рівнем грамотности автора та подвійним стандартом тодішніх редакторів, які виполювали найменші відхилення від "нормативних" словників, коли йшлося про самобутні українські форми, і закривали очі, коли йшлося про копіюваня російських зразків. Щодо грамотности О. Полторацького, то як свідчить у своїх спогадах "Дар Евдотеї" Докія Гуменя, що вчилася разом з О. Полторацьким, він за часів навчання нічим не виявляв із себе українця, зневажливо ставився до українців та української мови, а тоді раптом став "украінскім пісатєлєм". Чи ж може серйозне мовознавство вважати мову такого коньюнктурника українською мовою?

Кваліфіковані мовознавці, перекладаючи у нормативних словниках (РУС-ах) російське слово **изменить**, наводили як український єдиний відповідник слово **зраджувати**, *кого/що*. Так само пояснював слово **зраджувати** і "Українсько-російський словник АН УССР" (УРС) 1958 року. Так було до появи третього тому СУМ.

Третій том СУМ, який узаконив, як рідкісну, форму **зраджувати** *кому/чому*, вийшов 1972 р. Отже, у виданій 1960 р. повісті Полторацького "Дитинство Гоголя" редактор мусів виправити неграмотність автора. Та, як бачимо, він цього не зробив. Неграмотність у бік копіювання російської мови редактор не мав за потрібне, або не наважився виправляти, або й сам був освічений в українській мові не краще від автора.

І цей букет неграмотности СУМ підносить як українську норму!

Про фаховий рівень тодішніх редакторів дуже промовисто свідчить скарга О. Довженка, висловлена у листі до директора видавництва "Дніпро". От що пише Довженко про особу, яка редагувала його твори:

> "*Видно по всьому, що вона українською мовою не говорить. На кожній сторінці сліди словників, механічно прочитаних, а часом і безглуздих*"[1].

Як це точно відбиває систему редагування української літературної продукції в УССР!

Редактори обертали живу мову на мертве язичіє.

Узагалі ж кажучи, огріхи в мові письменників у ситуації тотального поширення російської мови траплялися і трапляються. Усі пам'ятають рядки Т. Шевченка:

"*І* **чужому** *научайтесь,*
Й свого не цурайтесь..."

Однак ми – за винятком колоніяльних "академіків" та "докторів" – і далі **навчаємось** *чого*, а не *чому*. Письменники такі ж люди, як і всі смертні, і можуть помилятися. Але це не дає нікому права на підставі помилок творити норму. А саме так діяло колоніяльне мовознавство і далі діє сьогодні.

Узаконення помилкового вжитку веде до поступового відмирання самобутнього українського мовлення. Сьогодні щораз частіше у пресі подибуємо форму **зраджувати** *кому*: **зрадив мені**, **зраджу їм**, **зрадило нам** тощо. Виправляти ці покручі редакторам просто нема як: бо ж такий вжиток узаконило колоніяльне мовознавство, що має в незалежній Україні чи не більше прав, ніж в УССР.

Чужа мовна "порода" забиває своє золото. Такий наслідок "чужої науки".

---

[1] І. Кошелівець, "Олександер Довженко", "Українська мова та література", ч. 45. 1998 р.

54. "КОШТУЄ МЕНЕ" ЧИ "КОШТУЄ МЕНІ"?

Коли сьогодні ми чуємо від когось

"**Мене** *це дорого* **коштувало**",

нам здається, що вислів неправильний. Справді, сьогоднішній мовець звик до такого зв'язку між словами: "**Мені** це дорого **коштувало**".

Так ми звикли. Так і в російській мові: "**Мне** это дорого **стоило**". Щодо російської мови це так. Що ж до української...

Гляньмо до словників. У словнику Б. Грінченка у гнізді **КОШТУВАТИ** наведено такий приклад:

"*Воно* **коштуватиме їх** *небагато*" *(З народніх уст; Канівщина)*

Тобто, **коштувати** вимагає після себе родового відмінку: **коштувати** *кого*. Такий мовно-логічний зв'язок фіксують і твори літератури:

"*Буде рублів десять* **Тебе** *(кого)* **коштувати**." *(С. Руданський)*
"*Говорили, що такий дозвіл* **коштував його** *(кого) пару тисяч*." *(І. Франко)*

Як бачимо, лексема **коштувати** *кого* була нормою ще не так давно. А вже за радянських часів остаточно забулася:

"*Копійок двадцять п'ять* **Івану** *(кому)* **коштували**." *(М. Рильський)*

Можна наводити десятки прикладів з творів сучасників, і всі вживають модель **коштувати** *кому*.

Навряд чи треба переконувати читачів, що така зміна сталася під впливом північного сусіда. Коли це сталося, і хто перший став вживати форму **коштувати** *кому*, сьогодні встановити важко. Одне незаперечно: у першій половині XX ст. на Східній Україні **коштувати** *кого* стало архаїзмом. На Західній Україні та в західній діяспорі ще й сьогодні можна почути: **мене коштує**, **його коштує**, хоч підо впливом совєтської освіти Західня Україна губить це правильне українське дієслівне керування.

Прикладів "застаріння" під впливом навальної русифікації можна навести більше. Тепер неможливо встановити дату і місце *переродження* дієслова **коштувати**. Зате інші подібні "метаморфози" можна простежити, скажу так, документально.

Прикметник **подібний** у нас вживано з прийменником **до**: **подібний до** *кого/чого*:

"І почуття, **подібне до** сорому, опекло йому лице." *(З. Тулуб)* (1)
"Який гарний. Зовсім **до** Вас **подібний**." *(І. Франко)*

Проте під впливом тих же чинників – російська освіта й оточення – дехто практикує і такі моделі: **подібний на** *кого/що*, **подібний** *кому/чому*:

"*Сухе тіло гріло мене теплом,... знайомим і ні* **на** *що не* **подібним**." *(М. Коцюбинський)* (2)
"*Зоставшись при тобі, я став би долею* **тобі подібний**." *(Л. Українка)* (3)

Як бачимо, невластиві нам форми вживають і письменники. Щодо Коцюбинського, то він якраз і належав до літераторів, змалку знайомих з російською мовою та літературою. Наявність вислову **тобі подібний** у Л. Українки можна пояснити потребою ритміки у віршованому тексті, хоч і Леся не була вільна від впливу російської мови: як свідчать сучасники, батько Лесі був виключно російськомовний.

Цікаве тут інше: як мовою видатних письменників маніпулює колоніяльне мовознавство. УРС (1961 р.) так пояснює слово

подібний

ПОДІБНИЙ 1) (до кого, до чого, *реже* на кого, на що, кому, чому)...
Отже, УРС засвідчує питомість для нас форми

подібний до *кого/чого*,

підкреслюючи ремаркою *реже* вторинність (у даному разі - від запозичення) форм **подібний на** *кого/що*, **подібний** *кому/чому*. Хоч і узаконюючи позичені форми (бо це кінець-кінцем збагачує виразові можливості мови), УРС все таки визнає за питомою українською моделлю керування першість. І відповідно наводить приклади в такому порядку:

"*І почуття*, **подібне до** *сорому, опекло йому лице*." *(З. Тулуб)* (1)
"*Сухе тіло гріло мене теплом,... знайомим і ні* **на** *що не* **подібним**." *(М. Коцюбинський)* (2)
"*Учителю, зоставшись при тобі, я став би долею* **тобі подібний**." *(Л. Українка)* (3)

Але часи змінилися. Наступ на українську мову посилився. І виданий 1975 року СУМ (том VI) "міняє акценти". Гасло **ПОДІБНИЙ** виглядає вже так:

ПОДІБНИЙ, а, е. 1. Який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось...

Це пояснення зігнорувало українську модель керування, властиву цьому прикметнику:

подібний до *кого/чого*,

пояснивши слово **подібний** через синонім **схожий**, який таки вимагає після себе прийменника **на**. Гніздо ілюстровано прикладами в такому порядку:

"*Сухе тіло гріло мене теплом,... знайомим і ні* **на** *що не* **подібним**." *(М. Коцюбинський)* (1)
"*Який гарний. Зовсім* **до** *Вас* **подібний**." *(І. Франко)* (2)
"*Учителю, зоставшись при тобі, я став би долею* **тобі подібний**." *(Л. Українка)* (3)

Отже, приклади починає цитата, де **подібний** вимагає після себе прийменника **на**: вжиток у 1961 році визнаний *рідкісним*. За неповних 15 років рідкісний вжиток став головним! Так вирішили колоніяльні маніпулятори від мовознавства.

У такий спосіб поборники "злиття мов" *наблизили* українську мову до російської. Про українську питому форму

подібний до *чого*

користувач СУМ дізнається лише з поставленої на друге місце цитати і має зробити висновок, що позичена форма **подібний на** *що* – це природня українська форма.

Я жодною мірою не проти мовних запозичень. Вжиті до речі вони збагачують виразові можливості мови. Але з фалшувальною практикою псевдомовознавства, яка на догоду політичним босам старається витискати самобутні форми формами запозиченими, навряд чи погодяться словолюби й шанувателі рідного слова.

55. СЛОВО ГАЛИЧИНІ

Культурний розвиток західніх областей України – Галичини, Закарпаття, Буковини відбувався в особливих умовах. Ці землі до сорокових років XX ст. були відірвані від Наддніпрянської України. У відмінних від Наддніпрянщини умовах галичани виробили галицький варіянт української мови, дещо відмінний від наддніпрянського варіянту.

На галицький варіянт української мови впливали польська, німецька, старослов'янська і знову таки російська мова. Російська мова, правопис якої у XIX ст. зберігав чимало рис старослов'янщини, була найближчою для зрозуміння галицькій інтелігенції. Грамотність галичан базувалася на старослов'янській мові – мові Церкви. Укази Петра I не мали поширення на Галичину, і там нерусифікована старослов'янщина і її правопис стали базою, на якій розвивався галицький варіянт нашої мови.

Вироблення цього варіянту не проходило без боротьби. У розвитку мови галичан брало участь два напрямки: один – на базі народньої мови, і один – на базі вже *готової*, тобто виробленої російської мови.

На початку галицького відродження дуже популярним серед галичан було "язичіє", яке базувалося на старослов'янському письмі та на російській лексиці з домішкою місцевих мовних одиниць. Унормовані ці одиниці не були: кожен, хто писав язичієм (говорити язичієм практично ніхто не говорив), уживав ті чи ті елементи трьох мов залежно від своєї освіти і знання цих мов. Язичіє було незрозуміле для широких – переважно селянських – мас, і поряд з язичієм вже у першій половині XIX ст. в Галичині з'являється друга – народня течія галицької мови, базована на живому мовленні.

Обидві течії користувалися традиційним старослов'янським письмом. Згодом під впливом Наддніпрянщини народній варіянт галицької мови відмовився від традиційного (старослов'янського) письма і прийняв фонетичне (сучасне) письмо, поширене на Східній Україні. Язичіє ж не міняло свого письма і, бувши незрозумілим широким масам, стало тратити свою популярність і практично зовсім зникло у першій половині XX ст.[1]

Живе галицьке мовлення, яке нічим не відрізнялося від наддніпрянського, стало основою лексики галицького варіянту української мови. Але лексика галичан цілком не звільнилася від впливу язичія, і риси язичія наявні в галицькому варіянті і сьогодні.

Щоб дати читачам уявлення про язичіє, наведу тут витяг зі статті до газети, що його цитує М. Павлик у друкованій версії свого "відчиту" на вечорі у пам'ять М. Шашкевича:

> "*Одкривши оддільну рубрику в нашом органі* (се мало бути у "Друзі" – М.П.) *под написею "Записки господарскії", буде нашою задачею обрабляти все, що только в домовом хазяйстві пользу принести може, переважно що кождая руськая господиня знати должна; щоби в єї хазяйстві добробит цвіл, щоби варнею так руководити, даби всі проізведенія, которие так великоє вліяніє на здоровіє поодиноких лиц, кормлячихся ними, мають, що од них переважно вік тих же зависить, виходили здоровії, вкуснії, щоби доставляли только такой корм, котрий би всі питательнії часті в собі содержал, а даби вредно на развитіє тіла і здоровія вліяющиї із него оддаленії билі; ібо только здоровий корм єсть в состоянію подати часті необходимо потребнії, которие могут спасательно вліяти на єго благополучний розвой так физический, як і умственний*".[2]

Наведений текст написано ні російською ні українською мовою. Його написано язичієм.

Плекана галицькими народниками ("народовцями") мова що рік, то більше нагадувала літературну мову наддніпрянців, хоч мала свої характерні риси в лексиці та правописі. Завдяки старанням галицьких народників і виробився галицький варіянт української мови.

Як бачимо, язичіє на 50% складалося з російської лексики і мало помітний вплив російської морфології. Це був суржик, далекий від живої мови і далекий від будь-яких канонів: кожен "писатель" комбінував російську і нашу лексику на свій смак, так само і правопис (у цитованому уривку: **РАЗвитіє** і **РОЗвой**).

Язичіє, хоч і зникло, лишило свій слід на галицькому варіянті української мови. У галицькому варіянті, що зберігся сьогодні в українській західній діяспорі, цей вплив неважко помітити. Практично ряд перелічених у розділі 52 категорій запозичень властиві і галицькому варіянту:

I. Пряме запозичення російських форм:

правительство.

Форма вживана в Галичині навіть у першій чверті XX ст.

[1] Рештки язичія – в остаточно зрусифікованому варіянті – лягли в основу так званої "русинської мови" – антиукраїнської вигадки агентів КҐБ на Закарпатті.

[2] М. Павлик. Твори. К.: Держлітвидав, 1959. С. 371.

II. Творення українських форм за російським зразком (мавпування):

у мене є (замість **я маю**) з російського **у меня есть**.

Трапляється у багатьох письменників Галичини.

III. Вибір з кількох українських синонімів форми, структурою і звучанням найближчої до російської:

колишній (1)

і

бувший (2);

переважає форма (2), спільна з російським **бывший**.

IV. Відмирання форм, які в російській мові мають інше значення. Не спостережено; навпаки, забуті на Сході форми в Галичині – живі.

V. Зміна значень окремих слів на російський манір. Спостережено інше: російські форми набувають іншого, відмінного від російського значення: **опрокидувати** має значення ***спростовувати***, а не ***перекидати***.

VI. Вживання граматичних форм властивих російській мові. Словосполуку **по словам** та деякі подібні вживає навіть І. Франко.

VII. Вживання властивого російській мові дієслівного керування. Не спостережено.

VIII. Запозичення правописних норм. Практично не спостережено.

Попри всю самобутність розвитку галицького варіянту нашої мови, розвиток цей мав багато спільних рис із процесом вироблення наддніпрянського варіянту. Ці два варіянти протягом свого розвитку (XIX–XX ст.) перебували у постійному взаємоконтакті, який сприяв виробленню сучасної літературної мови. На галицький варіянт мала великий вплив творчість наддніпрянських письменників, почавши від Т. Шевченка. Письменники Галичини постійно взорувалися на мову Наддніпрянщини. Наслідком цього став той факт, що морфологія західнього варіянту майже цілком збігається з морфологією наддніпрянського варіянту.

З другого боку, розвиток шкільництва у Галичині, в тому числі ремісничих та професійних шкіл, сприяв витворенню української педагогічної, фінансової, медичної та іншої термінології, яка в період Визвольних Змагань і пізніше стала набутком загальноукраїнської літературної мови. Цей процес не спинився і сьогодні. Вдала українська лексика, засвоєна в західній діяспорі, поширюється і в Україні.

Тому всякі спроби розсварювати українців на підставі деяких відмін у мові окремих земель треба розглядати як спроби, спрямовані проти української мови взагалі і кінець-кінцем проти незалежної України **(+ 78)**.

56. ВИСНОВКИ

I. Українська мова продовж кількох століть зазнавала гоніння з боку самодержавних імперських режимів. Процес, який започаткував Петро І у XVII ст., підхопили *інтернаціоналісти* у XX ст. Тоталітарний режим воював проти української мови всіма наявними в нього засобами:

– указами, законами;
– заборонами;
– терором і репресіями;
– знищенням сумлінних мовознавців;
– створенням фальсифікаторського колоніяльного псевдомовознавства;
– фальсифікаціями у словниках, підручниках і творах класиків;
– теоретичними концепціями про “наближення і злиття мов”.

Під впливом цих заходів в УССР припинено розвиток української мови, не розроблено термінології, яку можна було б з успіхом вживати у різних галузях. Видані в УССР словники карикатуризують українську мову і підживлюють міфи, які склалися навколо неї.

II. Україножерські заходи лишили свої сліди не лише в мові, а й у психології українців. Під впливом перелічених заходів в нашому суспільстві поширилася низка міфів:
- українська мова – мова меншовартісна;
- українською мовою не можна послуговуватися у цілому ряді сфер спілкування, наприклад, у військовій, технічній тощо;
- українською мовою не можна викладати, наприклад, музику, фізкультуру;
- українська мова не може існувати без російської;
- російська мова найкраще служить українцям.

Ці міфи підкріплювано імперською політикою. Гальмовано видання словників, енциклопедій та іншої довідкової літератури.

Брак масово виданих повнооб'ємних словників іноземних мов таких, як англо-український та українсько-англійський, німецько-український та українсько-німецький, польсько-український та українсько-польський та багатьох інших двомовних словників безперечно гальмував розвиток і вжиток української мови.

Ті ж словники, що видавалися, як ми бачили з попередніх дослідів, спрямовувано не на розвиток української мови, а на її упослідження.

III. Вивчаючи українську культурну спадщину, не можна забувати про історичні несприятливі обставини розвитку української мови. Тому працю над словниками та виробленням української термінології треба поєднувати з очищенням української мови від невластивих нам, терором накинутих рис.

IV. Усе вищесказане ставить перед мовознавчою громадою України низку завдань:
- розробити і видати термінологічні словники з цілого ряду галузей;
- спрямовувати мовознавчі заклади НАНУ на ліквідацію шкідництва на ниві українського мовознавства;
- перевидати УРС, СУМ, РУС, звільнені від перекручень.

Ця програма величезна. Вона потребує сотень ентузіястів та підтримки держави. Згадавши державу, мимоволі зупиняєшся.

А що, як держава байдужа до відродження України, або не знає, як саме його почати?

Чи маємо ми право відмовитися від цієї програми?

Аж ніяк ні.

Ця програма потребує широкої підтримки з боку патріотичних партій та громадських організацій. Треба згуртувати ентузіястів цієї програми, і спільними силами вдатися до пошуків коштів серед міжнародніх доброчинних організацій, серед фондів та окремих доброчинців.

Ось те поле діяльности, куди варто вкладати свою енергію молодим і завзятим. Тільки з підтримкою ентузіястів цю програму можна зрушити з мертвої точки, на якій вона перебуває сьогодні.

Не забуваймо, що від здійснення цієї програми великою мірою залежатиме успіх нашого національного відродження.

Частина IV. ПОШУК – ЦЕ ТВОРЧІСТЬ

57. ВСТУП

Державність української мови покликала до життя цілу низку лексикографічних праць загального і спеціяльного характеру. Мовознавці та словникарі взялися до праці. Назву лише кілька словників, в тому числі перевидання колишніх публікацій, які з'явилися за останні роки:

О. Ізюмов, Практичний російсько-український словник.

В. Підмогильний, Є. Плужник. Російсько-український фразеологічний словник.

О. Тараненко, В. Брицин. Російсько-український словник для ділових людей.

А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. Російсько-український словник для військовиків.

О. Коссак. Англо-український словник з інформатики та обчислювальної техніки.

Авторський колектив Одеського медичного інституту. Англо-український словник медичних термінів.

В. Козирський, В. Шендеровський. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики.

НАНУ. Російсько-український словник. К.: Абрис, 2003.

НАНУ. Словник фразеологізмів української мови. К.: Наукова думка, 2003.

Цей список – лише маленька часточка того, що з'явилося на ниві української лексикографії та словотворчости. Я не помилився, вживши термін словотворчість.

Укладання термінологічних словників – це словотворчість: попередні політичні режими робили все, щоб українська мова не мала практичного вжитку в техніці, медицині, діловому світі, фінансах, природничих науках. Ця політика призвела до того, що українську наукову та спеціяльну термінологію належно і якісно не розроблено. А це значить, що сучасні автори термінологічних праць мусять великою мірою вдаватися до словотворчости. Якщо деяку термінологію можна запозичити з *допогромних* (до 1933 р.) і *донезалежницьких* (до 1991 р.) видань, то тисячі термінів, що виникли за кілька останніх декад, потребують свого втілення в українську мовну плоть. Треба додати, що не вся *допогромна* і *донезалежницька* термінологія відповідає сучасним вимогам. Тому, лексикографи хоч-не-хоч мусять бути словотворцями.

Навіть поверхове знайомство з названими працями свідчить, що це так. Словникарям доводиться на власну руку творити українську термінологію. Словники містять тисячі слів. І в такому "морі" серед "новоспечених" термінів трапляються і словесні шедеври і словесні покручі.

Завдання цієї частини даної публікації - знайти шляхи й засоби, щоб покручів було якнайменше, а шедеврів якнайбільше. Щоб цього досягти, треба дослідити творчість сучасних словникарів. А вона, як і все на світі, не вільна від вад.

Що найбільше впадає в око у сучасних термінологічних словниках?

Непридатність частини рекомендованої лексики до практичного вжитку.

Новостворений термін мусить бути не лише правильний з точки зору своєї відповідності наявним словотворчим моделям, він має задовольняти ще й цілий ряд інших вимог.

У попередньому викладі ми вже розглянули ряд невдалих словотворчих зусиль і ряд невдалих словесних форм. Ми продовжимо цей критичний розгляд, звернувшись до окремих лексикографічних праць. Заразом – накреслимо шляхи, як уникати можливих на цій дорозі хиб і досягати бездоганної мовотворчости. А для цього треба знати, які ж вимоги стоять перед якісним словесним матеріялом.

58. ШАНУЙМО ТРАДИЦІЮ!

Коли з уст високого достойника чуєш, що він розв'язує "любі питання, по якім Верховна Рада не прийняла рішень", то мимоволі згадуєш кумирів "розвинутого соціялізму" – Тарапуньку і Штепселя. А заразом подумуєш, що особам, котрим закон приписує володіти українською мовою, треба б складати іспит з цього володіння. Бо українською мовою можна володіти так, як Тарапунька і так, як, скажімо, Максим Рильський. Ну, а для іспиту добре було б знайти золоту середину між обома еталонами. І вибрати її не якнайближче до Тарапуньки – як це роблять наші високі достойники, а навпаки – якнайдалі від носіїв "повстяної" мови.

Отак роздумуючи, натрапив я на "Російсько-український словник для військовиків", виданий видавництвом "Варта" 1995 року у Києві–Львові тиражем 10 000 примірників. Укладачі А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович.

Згаданий словник (надалі – Словник-1) цікавий не лише для військовиків.

Словник наводить низку правильних українських відповідників до російських термінів, вилучених з української мови за часів "двомовности". Наприклад:

Російський термін	*Термін Словника-1*
батальон	**курінь**
болт	**прогонич**
вид поощрений	**форма заохочення**
винтовка	**кріс**
мотострелковий	**мотопіхотний**
подготовка *(кадрів)*	**вишкіл**

На жаль, ця група лексики становить найменшу частину всіх новотворів: трохи більше від сотні.

Зате я нарахував у Словнику-1 понад тисячу неологізмів, досі в жодному словнику української мови не записаних і мовною практикою не засвідчених.

Укладачі Словника-1 дали волю своїй фантазії та мовним уподобанням, озброївши українських військовиків лінгвістичними "шлягерами". Словник рекомендує такі мовні відповідники:

Російський термін	*Термін Словника-1*
кипятильник	**окріпник**
колющее оружие	**колольна зброя**
миноносец	**міноносій**
музыканская команда	**музицька команда**
оборона	**дефензива**
отползать	**відплазовувати**
подводная лодка	**субмарина**
приберегать	**приощаджувати**
самовольничать	**самоволити**
территориальный	**територійний**

Вигадавши форму **міноносій**, укладачі недогледіли, що за їхньою логікою слово

есмінець

має обернутися на **есміній** (скорочення від **ескадровий міноносій**). Недогледіли і осоромили свою "творчість", переклавши російський **эсминец** як **есмінець**. Видать, мовна революція, як і всяка інша, таїть у собі парадокси.

Укладачі, як дехто каже, *зациклені* на суфіксі "-ов", бо вживають його там, де пересічний мовець не наважується. Словник-1 рясніє формами (цифра в дужках – сторінка словника):

азотовий (28), **антеновий** (29), **блокадовий** (36), **десантовий** (33), **запасовий** (31)

і пішло й поїхало. А які звороти! Умреш!:

великомірилова карта	(106)
вітриловий човен	(111)
кордоновий стовп	(287)

Останні звороти не тільки озброюють військовиків блискучою термінологією, але й можуть служити навчальним матеріялом для дешифраторів. Для тих, хто цікавиться шифруванням, Словник-1 приготував задачки. Спробуйте розшифруйте:

безбульбашкова стрільба	(35)
військово-застосовний спорт	(279)
залоговий наказ	(198)
приховна мета	(261)
радіогідроакустична сучка	(217)
світливець	(337)
удавана батарея	(33)
цідилопровітрювальна устава	(335)

Деякі переклади укладачів межують з некомпетентністю:

позорящий (181) **гідний ганьби**,

але **гідний ганьби** це "той, хто вартий ганьби", а не "той, хто ганьбить". Правильний переклад: слова **позорящий**:

який ганьбить
ганебний для *кого*
сповнений ганьби до *кого*
(хто) **ганьбитель**.

Щоб не втомлювати читача, наведу ще лише один переклад російської лексики, рекомендований Словником-1:

многочисленный (120) **багаточисельний**.

Тут уже, хай це і звучить банально, коментарі зайві.

Видання такого важливого для України Словника військових термінів – це справа не лише кількох мовознавців. Це справа державна. Тому заки пускати у світ свою творчість, укладачам належало обговорити рукопис бодай з кількома практиками – викладачами військових закладів, з офіцерським складом, з учасниками повстанської боротьби та зрештою і з колегами. Не всі ж мовознавці хворі на мовний дальтонізм, прищеплюваний їм за часів "дружби народів".

Відступ укладачів Словника-1 від традиційних морфологічних форм, зокрема наростків (суфіксів), нічим не виправдано.

Суфікс **-н** традиційно український:

залізо	**залізНий**
потуга	**потужНий**
туман	**туманНий**
хліб	**хлібНий**

Нема жодної потреби творити карикатурні довжелезні форми, які пропонує Словник-1:

газотурбіновий	(239)	газотурбінний
мембрановий	(117)	мембранний
пунктировий	(214)	пунктирний та сотні інших.

Що це дає? Творяться неоковирні, "слонуваті" форми, важкі для спілкування. Це не покращує мову, а шкодить їй. І не тільки мові, а й українському відродженню. Бо військовики не вживатимуть лексики, "розробленої" авторами, а вдаватимуться до *общепонятних* термінів.

Коли укладачі Словника-1 творили свої "аванґардові" терміни, вони, очевидно, не усвідомлювали того факту, що українська військова термінологія мусить конкурувати з виробленою продовж століть російською. А це вимагає подвійного старання. Термінологія, пропонована Словником-1, служитиме не утвердженню української мови у війську, а її дискредитації.

У словотворчості передусім треба шанувати традицію. Коли нові терміни утворено з урахуваням традиції, їм гарантовано довголіття. Це одна з наріжних вимог словотворчости.

Наведені "зашифровані" авторською фантазією терміни не так легко розшифрувати навіть дипломованим філологам.

Розшифрування цих "шлягерів" може внести гумористичну струнку до нашого викладу. Тож я і раджу читачам: спробуйте дешифрувати їх самі. Треба ж колись і посміятися!

59. ЩО ЗАДОВГО, ТО НЕЗДОРОВО

Кожна мова у своєму розвитку прагне лаконічности: мовці мимовільно з кількох можливих варіянтів вибирають найкоротший. Жива мова знає такі скорочення:

бачиться	**бачся**
Спаситель	**Спас** тощо.

Знає скорочення і літературна мова, зокрема її публіцистичний стиль. У пресі можна прочитати абревіятуру

компромат	замість	**компромітаційний матеріял**
теракт	замість	**терористичний акт**.

Коли коротша форма віддає той самий зміст, що й довша, то загал мовців віддає перевагу коротшій, і вона мало-помалу витискає з ужитку довшу.

Однак, буває і навпаки.

У мові сучасників – писемній та усній – часом трапляється, що якраз довші слова мають перевагу над коротшими. Наприклад, можна почути і прочитати:

Їх **неодноразово** попереджали про це.
Ми **неодноразово** зверталися до голови.

Чи ж не краще в таких випадках сказати або написати:

Їх **нераз (не раз)** попереджали про це.
Ми **нераз (не раз)** зверталися до голови.

Для підсилення ефекту вислову можна вжити зворот

не раз і не два,

і ця ідіома все таки буде коротша – матиме менше складів – ніж форма **неодноразово**.

Коротші форми стисліші, і вже тому на письмі їм нема, як учені кажуть, альтернативи. Коли ми друкуємо на машинці чи на комп'ютері або набираємо текст у друкарні, часом однедва слова *псують обідню*: треба скінчити текст у даному рядку або на даній сторінці, а кілька слів не вміщаються. Що тут робити? Починаєш *полоти* текст і заміняти довгі слова на коротші. Заміниш два-три таких *слонів*, і текст укладається в потрібні межі. Для такої операції короткі форми – щаслива знахідка.

Сьогодні дуже модний – переважно в друкованих текстах – прислівник **адже**:

Адже *справа не в тім, що...*
Бережись, **адже** *ти граєш з вогнем*.

Можна сказати, що слівце **адже** полонило наш інформаційний простір. Чи ж ми так часто вживаємо його і в розмові?

У живій мові наведені приклади звучатимуть так:

Справа **ж** *не в тім, що...*
Бережись, ти **ж** *граєш з вогнем.*

Частка **ж** або **же** виконує ту саму роль, що й **адже**.

Часом **адже** можна замінити формами

бо
бож (бо ж)
таж.

Таку заміну варто робити бодай з міркувань стилю. Не можна у короткому тексті раз-у-раз вживати **адже**. Пропадає охота читати такі матеріяли.

Дуже полюбляють сучасники і вислів **бути зобов'язаним**:

Вони **були зобов'язані** спитати.
Хто **зобов'язаний** постачати добрива?

Навіщо такі довжелезні пасажі, коли легше і ближче до української мовної стихії:

Вони **мусили** спитати.
Хто **мусить** постачати добрива?

Не менш поширені тепер вирази **за свій рахунок, за чужий рахунок**. І це тоді, коли легше та коротше сказати чи написати

своїм коштом, чужим коштом.

У декого із сучасників під впливом чиновницької лексики виробився бюрократичний стиль мовлення. Вони немов *зациклились* на деяких словах. Одне з цих слів – **перетворюватися**:

Вулиця **перетворилася** на смітник.
Преса **перетворюється** на бюро оголошень.

Я не проти слова **перетворюватися**, та іноді краще вжити коротший синонім, хоч би й **обертатися**. Існує ж народній жарт:

Обернися порося на карася.

То чому не йти за народом:

Вулиця **обернулася** на смітник.
Преса **обертається** на бюро оголошень?

До категорії передовжених слів належать і досить часті у сьогоднішніх стилістів дієслова

відтягувати, затягувати, підтягувати, витягувати.

Навіщо аж так *розтягувати* свою думку чи свій текст, коли ми маємо куди коротші, та й властивіші нашій мовній стихії слова

відтягати, затягати, підтягати, витягати, розтягати?

Фахівці з економіки – автори й промовці – полюбляють вживати слово **виготовлювач**, коли йдеться про виробника якоїсь продукції:

Американські **виготовлювачі** тракторів...
Жодних претензій до **виготовлювачів.**

Чи вживаємо ми це важкомовне слово у живому спілкуванні? Навряд чи ми скажемо **виготовлювачі** тракторів, а швидше за все

виробники,

і претензії матимем до **виробників**.

Нашими мовними засобами так сказати легше, простіше і зрозуміліше. Навіть перекладаючи російський текст, де вжито слово **изготовители**, яке цілком на місці у росіян, не треба бути словесним мавпуном: краще вжити коротке, легкомовне і "легкописне" слово **виробники**.

У деяких авторів часом можна спостерегти любов до окремих граматичних форм, і вони вживають своїх улюбленців без огляду на те, чи ці словесні зразки покращують виклад чи ні. Наприклад, українські форми майбутнього часу **братимуть, матиму,носитимеш, ходитиме** тощо не завжди доцільно творити від усіх без винятку дієслів. Та любителі згаданих форм на це не зважають. І тому в їхніх текстах натрапляєш на такі зразки:

Ці операції **відпрацьовуватимуться** у ході маневрів. (1)
Довкілля **нейтралізовуватиме** спроби його розсварити. (1)
Незгоди **підштовхуватимуть** учасників до чвар. (1)

Ужитий тут варіант форм майбутнього часу виник у нашій мові тоді, коли ще не існувало таких довжелезних дієслівних форм, які відомі сьогодні. Задовгі дієслівні форми складного майбутнього часу

відпрацьовуватимуться
нейтралізовуватиме
підштовхуватимуть.

важко *притерти* у будь-якому словесному оточенні. Їхня довгота не дозволяє цього. Спроби вживати такі довгі одиниці в українському мовленні не матимуть успіху. Наша мова не мала і не має тенденції до задовгих словесних форм. Можна лише дивуватися, наскільки деякі "писці" не мають почуття мови. Я кажу "писці", бо у живій мові такі форми взагалі годі вживати: їх годі вимовити.

Вислови (1) можна покращати хоч би й так:

Ці операції **буде відпрацьовано** у ході маневрів.
Довкілля **знейтралізує** спроби його розсварити.
Незгоди **штовхатимуть** учасників до чвар.

Багато таких *коротких із знаком мінус* слів штучно прищеплювано нам у минулому "заради зближення і злиття мов". Нам диктували, як нам треба говорити, і ми не мали вибору: карикатурна лексика заповнювала газети, лунала на радіо, панувала у школах.

Сьогодні становище змінилося. Є свобода вибору, і нам треба позбуватися старих рецептів.

Якщо нинішнє покоління, розробляючи українську лексику й термінологію, хоче зробити нашу мову конкурентоздатною, воно у своєму словотворчому пошуку мусить мати на увазі, що найкоротші лексичні форми – найжиттєздатні.

60. ПРО ПОЧУТТЯ МОВИ

Коли заглиблюєшся в дослідження мовних явищ, не можеш вийти з дива, скільки всяких вимог мають задовольняти слова і мовні звороти. Кожне слово мусить бути зрозуміле або логічно вмотивоване, відповідати нормам граматики та словотворчости, легко вимовлятися мовцем і легко сприйматися слухачем, а це значить – мати досконалу звукову будову і певну словесну привабливість, а ще відповідати естетичним канонам мовлення.

Що це за канони? – спитає читач.

Це те, що часом називають *природнім мовним смаком* або *почуттям мови* її носіїв. Почуття мови – термін умовний. Існує цілий комплекс естетичних вимог, яких дотримуються мовці даного мовного середовища. Про тих, хто у своїй мовній практиці найповніше задовольняє ці вимоги, ми кажемо, що вони мають розвинуте почуття мови або природній мовний смак. Творці народньої творчости й письменники минулого, якраз і мали природній мовний смак – володіли почуттям мови.

Що саме окреслюють дані поняття, можна пояснити науково. А втім багато з нас і без довгих пояснень відчуває, що те чи те слово, той чи той вираз вписується або не вписується в логічно-звукову систему нашої мови. Досліджуючи, що□ суперечить природньому мовному смакові, ми краще розуміємо, що таке почуття мови. Воно належить до тих понять, які легше збагнути практично, ніж теоретично. Отож, перейдім до практики, до прикладів.

Якось на мовознавчій конференції я висловив думку, що слово **мовленнєвий** у виразі **мовленнєвий етикет**, як і в інших виразах, слово невдале і суперечить духові нашої мови, що краще вживати вираз

словесний, або **живомовний етикет**, або **етикет живої мови**.

Дехто одразу наїжачився проти цього, мовляв, мій погляд гальмує розвиток лексичних форм, бо слово **мовленнєвий** відповідає словотворчій моделі, яка продукує ряд форм, наприклад, слово **значеннєвий**. А раз слово утворено за наявною моделлю, то воно має право на існування.

На жаль, мовна практика спростовує аргументацію моїх опонентів.

Новостворене слово мусить відповідати словотворчій моделі, – це так, але цієї відповідности не досить; кожна нова форма мусить бути легкомовною і крім того задовольняти наш природній мовний смак. Наведу приклад моделі, яка від деяких слів творить похідні форми, а від деяких інших – ні.

Від слова **кликати** ми творимо форму **кликаний**

від **жувати** **жуваний**
від **співати** **співаний**
від **відбивати** **відбиваний**.

Можна навести десятки прикладів, коли дієслова з кінцівкою **-ати** творять дієприкметики з кінцівкою **-аний**. Слова

співаний, даваний, кликаний тощо

легко вписуються у будь-яке коло слів. Проте у деяких випадках дана модель "не працює".

Спробуймо утворити віддієслівну форму з кінцівкою **-аний** від слова **уникати**. Матимем – **униканий**.

Слово **униканий** виведено за дуже продуктивною моделлю, але його ніхто ніколи не вживав і не вживає. Чи чув хто, щоб говорили, наприклад, так:

Концерт був **униканий** публікою?

Виходить, що творення за популярною моделлю ще не дає слову права на існування.

Чому?

Отут якраз і до речі покли́катися на почуття мови. Слово **униканий** не задовольняє нашого почуття мови. Те саме і з формою **вимаганий**, утвореною від слова **вимагати**. Дехто пробує її вживати, та чомусь вона не приживається: суперечить нашому мовному смакові.

Природній мовний смак віками допомагав минулим поколінням творити українську мову. Цей смак відкидав усе, що не вписувалося в її тональність. Він виконував роль мовного контролю, бракуючи нездалі мовні форми.

Почуття мови виявляє себе у низці мовних явищ. Природній мовний смак змушує нас вимовляти окремі слова так або так, щоб не дратувати почуття мови. Слово **самотній** ми

вимовляємо з м'яким закінченням **-ій**, та коли ми в цьому слові змінимо **О** в основі на **І**, то заразом мусимо змінити закінчення на тверде: **самітний**.

Це саме робимо і на письмі. Корекція нашого мовлення відбувається під впливом мовного смаку, скажу так, "на ходу" мовлення. Хто ж не має мовного смаку, може часом сказати і написати **самітній** або **самотний**, і таке написання буде вже й порушенням правопису.

Правила чергування голосних звуків, фактично, підлягають нашому мовному смакові: вимовляючи слово **сваволя**, ми проте не кажемо **сваволля**, а лише **свавілля**. За додержанням правила переходу звуку **О** в **І** та навпаки стежить наш мовний смак.

Мовний смак бере участь і в словотворенні. Від слова **шептати** ми творимо іменник

шептій,

а від слова **топтати** –

топчій.

У першому разі кінцівка **-тій**, а в другому – **-чій**. Чому? Дієслова ж мають однакову будову і однакову кінцеву частину:

шептати
топтати.

Мали б бути однакові кінцівки і в іменниках від цих дієслів. Аж ні. В іменниках кінцеві частини різняться. Так зарядив наш мовний смак, бо хіба могли б прикрашати наше мовлення слова

шепчій або **топтій**?

Мовний смак вимагає від нас казати (й писати) **шептій** (від **шептати**), але **топчій** (від **топтати**).

Ще один приклад. В основі слова **корупція** нема звуку **М**, а в похідному від **корупції** слові

корумпований

цей звук наявний. Така була вимога нашого почуття мови.

На жаль, деякі сучасні мовознавці та словотворці не можуть похвалитися природнім почуттям мови. Їхня словотворчість їх же й *виводить на чисту воду*. Один поважний академік, наприклад, ощасливив нас неологізмом

співпрацівництво.

Треба ж аж так не мати мовного смаку, щоб коротке, легкомовне, зрозуміле й логічно вмотивоване слово

співпраця

замінити незграбним бовдурищем **співпрацівництво**. Чого, чого, а почуття мови ученому мужеві таки бракує. Бракує мовного смаку і укладачам правопису-93.

Від назви міста **Рівне** народ утворив прикметник

рівенський

згідно зі схемою спрощення звуків при утворенні прикметників:

Вільна	**віле-н-ський.**
Дубно	**дубе-н-ський**
Лубні	**лубе-н-ський.**

У прикметниках, утворених від міст із наростком **–н-**, звук **Н** звучить тільки один раз.

А вчені мужі вимагають говорити й писати **рів-н-е-н-ський**, де **Н** виступає двічі.

Якщо ігнорувати почуття мови і творити форми, що суперечать нашому природньому смакові, нищиться неповторна тональність мови: з легкої і зрозумілої вона обертається на важ-

ке, непривабливе і карикатурне язичіє без жодних виглядів на майбутнє. Отже, словолюби та носії мови мусять дбати, щоб такі слова, як

мовленнєвий, співпрацівництво, уникаций, рівненський

не засмічували нашого мовного простору.

61. ПРАВА РУКА МОВНОГО СМАКУ

Природній мовний смак ніколи не виробив би такого досконалого засобу спілкування, як людська мова, якби не мав спільників. Головний його спільник – милозвучність. Про деякі слова ми кажемо, що вони милозвучні, а про деякі – навпаки – що вони немилозвучні. Милозвучність слів – це свого роду мірило, за яким природній мовний смак видає атестат зрілости або вірніше "атестат милозвучности" тому чи тому слову або виразу.

Усі слова нашої мови, які пройшли пробу часом – милозвучні: інакше вони б не закріпилися в мові. Отже, випробувати на милозвучність усталену століттями лексику нема потреби. Що ж до словесних неофітів – форм, творених штучно, – то милозвучність – їхній прискіпливий цензор і суддя.

Слово **уникаций** якраз і не склало іспиту на милозвучність. Природній мовний смак його відкинув, а мовці не вживають і не вживатимуть. Не можуть похвалитися милозвучністю і слова

мовленнєвий, співпрацівництво, відпрацьовуватимуться.

Добір мовних форм під дією вимог милозвучности можна простежити під час спілкування – усного й писемного. Чергування звуків **В** та **У**, **З**, **ЗІ** та **ІЗ** і ще деяких підлягають в українській мові вимогам милозвучности. Усі знають правила чергування цих звуків. Ми кажемо й пишемо

у вікні але **в озері**
з братом але **із сестрою**.

Так вимагає милозвучність. І це зафіксували правила правопису. На жаль, правила ці не можуть передбачити усіх випадків милозвучного та немилозвучного поєднання звуків у мовному потоці. Тому наш мовний смак часом не визнає правил граматики, коли треба уникнути немилозвучного вислову. Згідно з правилами чергування звуків вираз

зібраний у кулак

треба писати з прийменником **У**. Але в живому мовленні мовці говорять

зібраний в кулак.

У чому тут річ? Хто має рацію? Мовці чи "писці"?

Очевидно, що повторення звуку **У** двічі у виразі

зібраний У кУлак

суперечить нормам милозвучности, і тому в живому мовленні переважають звороти:

зібраний в кулак, зігнутий в дугу, схований в кущах.

Так само, навряд чи ми скажемо

промоВа В церкВі (1),

як вимагає правило, а скоріше

промоВа У церкВі (2),

бо нагромадження трьох звуків **В** у виразі (1) і важке для вимови і немилозвучне. Таким чином, бувши законодавцем для правил граматики, милозвучність змушує нас порушувати їх, коли ці правила до кінця не опрацьовано. Це явище можна простежити і на інших прикладах. У парі

починає вщухати

ми напишемо **вщухати**, бо так вимагають правила, але в розмові – скажемо

починає ущухати.

Чому?

Бо три приголосних звуки **ВШЧ** підряд у вислові

починає ВШЧухати

суперечить милозвучності. Куди милозвучніше сказати

починає уШЧухати.

Узявши сказане до уваги, відзначмо, що рекомендовані РУС-ом форми

зщулювати (1)
зщипувати (2)

та зафіксована УРС-ом форма

зщурювати

форми штучні, у живій мові та в творах класиків не вживані. Жива мова віддає перевагу формам

щулити, зіщулювати (*замість* **зщулювати**) (1)
щипати, зіщипувати (*замість* **зщипувати**). (2)

Щодо форми

зщурювати,

то це штучний винахід. Такого слова українська мова не знає. Те саме треба сказати і про форми

зштовхувати, зшкрябувати.

Варто тільки додати, що слів

зштовхувати(ся),
зштовнути(ся),

словник Б. Грінченка не реєструє. Натомість там зареєстровано слова

спихати	**зіпхнути**	(3)
стикати(ся)	**зіткнути(ся)**	(3)
стручувати	**струтити**	(3)
тручати(ся)	**трутити**.	(3)

Галичани знають ще й форму

зударяти(ся) **зударити(ся)**.

Досовєтська література знала лише форми (3):

"*Лукина в корчмі раз якось* **стикнулася** *з Уласом.*" (*І. Нечуй-Левицьки*)
"*Дружньо* **зіпхнули** *човен в море.*" (*М. Коцюбинський*)
"*...птахи* **тручали** *з дерев білі пушисті хусточки.*" (*Н. Кобринська*)
"*Пишний Юр їде,... з гір зиму* **стручує**." (*Г. Хоткевич*).

Чим пояснити непопулярність форми **зштовхувати** в українській народній мові, і то тоді, коли існувала і вживалася форма **штовхати** і **штовхатися**?

Знову таки – це "робота" мовного смаку та його помічниці – милозвучности. Наші предки віддавна знали і вживали форму

штовхати(ся),

але знаючи цю форму, українці продовж століть спілкування не створили форми

зштовхувати(ся),

а віддавали перевагу милозвучнішим і легким для вимови формам (3). Природній мовний смак, схваливши форми

підштовхувати, відштовхувати(ся), заштовхувати, наштовхувати(ся)

безжалісно бракував форму

зштовхувати(ся),

бо вона не була милозвучна. Виникла ця форма штучно в УССР. Її фіксує СУМ, навівши приклади виключно з творів радянських письменників. Немає сумніву, що на появу цієї форми мало вплив російське слово

сталкивать(ся),

бездарно перекладене у "нормативних" словниках як

зштовхувати(ся),

і всіма силами культивоване визнавцями теорії "злиття мов".

Однак це штучне слово не пройшло проби на милозвучність, яку проходить лексика всякої мови під час спілкування поколінь мовців. Наведені нижче уривки з текстів, де вжито слова

зштовхнутися і зіткнутися

можуть бути наочним матеріялом для порівняння форм, схвалених живою мовою, та форм штучних:

"*Там і* **зштовхнулася** *Катерина,... з Мусієм Горбанем.*" *(Письменник УССР),*
"*Галя* **зіткнулася** *з людиною, що присіла навпочіпки...*" *(Письменник УССР).*

Які з цих уривків звучать природніше для нас і милозвучніше для нашого слуху?

Відомо, що смаки людей не збігаються. Але мені здається, що думка читачів щодо милозвучности наведених тут уривків буде одностайна. Імен письменників не наведено, щоб ці імена не впливали на безсторонність висновку.

Підсумовуючи наші спостереження, додаймо до вимог, що стоять перед новоствореними словами й термінами, ще й вимогу бути милозвучними. Слова, створені без урахування чинника милозвучности – це важкомовна і малоприваблива лексика.

62. ПРАВА РУКА МОВНОГО СМАКУ *(продовження)*

Щоб вичерпати тему милозвучности, розгляньмо ще правопис слова

розкошелюб.

Це слово галицького варіянту нашої мови, але воно відповідає українським словотворчим моделям і може зайти до соборної літературної мови. Своїм значенням це слово відповідає значенню іншомовного слова

сибарит.

Цікавий правопис слова **розкошелюб**. За правилами граматики, виробленими на підставі живомовної милозвучности, слово це має писатися з трьома **О**:

рОзкОшОлюб.

Так вимагають правила. Але правила не врахували усіх можливих випадків збігу звуків. Коли звук **О** повторюється більше, як два рази, кількість переходить у якість, і наш мовний смак не хоче погодитись на потрійне "окання". Почуття мови підказало мовцям третє **О** замінити на **Е**. Так і сталося. У галицькому варіянті української мови це слово відоме якраз у формі

розкошЕлюб.

Саме так галичани вживають його на письмі і в друкованих текстах, так його фіксує і виданий в Канаді "Українсько-англійський словник" К. Андрусишина. Слово це на Східній Україні маловідоме й у словниках не зафіксоване. Якщо ж літературна мова колись його таки запозичить, то варто зберегти галицький правопис, який відповідає законам милозвучности.

Зі сказаного вище треба зробити висновок, що милозвучність робить іноді й нібито невмотивовані відхилення від правописних норм. Так, місто **Катеринослав** у революцію 1917 р. дістало назву **Січеслав**, де за нормами правопису треба було б писати **Січослав**. Та мовний смак тодішніх січеславців ухвалив **Січеслав**. Можливо, що зіграла наявність слів **січень, січеник, січе**, добре прижитих у мові або кінцівка **-чеслав** імени **В'ячеслав**, усталена саме в такій формі.

Природній мовний смак добирає у процесі спілкування наймилозвучні форми. У живій мові – а також у творах письменників з розвинутим почуттям мови – годі подибати форму дієприслівника

бачачись,

а натомість тільки

бачившись.

Бо двічі повторений звук **Ч**, а потім ще й звук **С** у формі **бачачись**, переобтяжують мовний потік однаковими та подібними звуками, і тому легше сказати

Я радів, щодня **бачившись** *на роботі з друзями*,

ніж

Я радів, щодня **бачачись** *на роботі з друзями.*

Так само в живому спілкуванні люди віддають перевагу парі слів

правду казавши

перед парою

правду кажучи.

Жива мова народу взагалі віддавала перевагу дієприслівникам минулого часу із закінченнями **-авши, -ивши** –

хотівши, ставивши

– перед закінченнями теперішнього часу **-ачи, -ячи** –

хотячи, ставлячи.

Читаємо у Квітки-Основ'яненка – знавця живої мови:

"...*сказала Галочка*, **ставивши** *на мисник то миски, то тарілки*".

А в наших сучасників навпаки:

"**Ставлячи** *вечерю на стіл, мати помітила..., як загорілись у нього очі.*" *(О. Гончар).*

Легкомовність та милозвучність мають право голосу і при відмінюванні слів. Це вони схиляють нас, щоб словам

відмінок, уривок, шлунок

у родовому відмінку давати закінчення **У**:

для кличного **відмінку**
з наведеного **уривку**
виразка **шлунку**.

Правопис 1929 р. та правописи до 1929 р. дотримувалися саме таких закінчень у родовому відмінку для слів

відмінок та **шлунок**.

Штучні форми, утворені без урахування чинника милозвучности, набагато поступаються своєю "якістю" формам живомовним, народнім. Так, від слова

горище,

словникарі УССР штучно утворили прикметник

горищний,

вживаючи його у парах

горищний мотлох, горищне вікно, горищний мешканець.

Слово **гориШЧНий** важкомовне. Як його й вимовити **ШЧН**!?

Та штучно записане у словниках, неоковирне слово потрапило і до літератури:

"*Поруч жінка розриває вилами* **горищний** *мотлох.*" *(О. Довженко)* (1)

На ділі – це слово-труп. Наші предки обходились без таких перлин. Словник Грінченка (СГ) фіксує таку пару:

горішнє вікно,

пояснюючи її як

вікно на горищі.

Користуючись із рясноначности лексичних одиниць, попередні покоління забракували важкомовне

горищний,

віддавши перевагу легкомовній формі

горішній.

СГ реєструє п'ять значень для слова **горішній**. СУМ же наводить лише три значення. Заради "граматичної правильности" мовознавці УССР "збагатили" нас словом-мерцем

горищний:

легкість і простоту спілкування утруднили лексичним бовдуром.

Цікаво, що словник Уманця і Спілки, замість слова **горищний** наводить слово

горішний,

а не

горішній.

Слово ж **горішній** – саме в такій формі – є синонім до слова **верхній**. Отже, слово

горішний

не те саме, що –

горішній,

і є народнім варіантом "академічної" форми

горищний.

Наша мова знає такі спрощення, де уникнуто збігів важкомовних звуків:

чернець, але **ченці** (а не **черніці** (без звуку **Р**)).

Отже, форму

гориШЧНий

можна спростити на

горіШНий,

а ще краще на

горишній:

м'яке закінчення тут аж проситься (його фіксує і СГ у формі **горішній**).

Ви́грає чи втратить вираз (1), якщо його віддати так:

Поруч жінка розриває вилами **горишній** *мотлох*?

Милозвучність має прямий стосунок і до наголосу у словах. Так, у звороті

ні за я́кі гроші

ми конче маємо наголосити звук **Я**, а не **І**, хоч в інших випадках слово

які̱

має наголос на звукові **І**. Те саме у звороті

ні в я́кому разі.

Потребою милозвучности можна пояснити і зміну наголосу у непрямих відмінках слова

один.

Ми говоримо:

один по **о́дному,**
всіх до **о́дного,**

але

на **одно́му** вечорі
під **одни́м** дахом.

Це свідчить, що милозвучність слів та система наголосів взаємозалежні.

63. ЧИ ПУСТЕ ДІЛО НАГОЛОС?

Між милозвучністю та наголосом слів існує сталий зв'язок. Наш природній мовний смак великою мірою *співпрацює* із системою наголосів. Наголоси слів виконують цілу низку функцій у мові, в тому числі роль ритмо-мелодичного чинника. Розробляючи термінологію, цього чинника не можна нехтувати.

Зміна наголосу у слові може змінити його значення. Коли написати слово

тепло,

не зазначивши наголосу, то його можна прочитати двояко:

тепло́ і **те́пло**.

Перше слово – іменник, друге – прислівник. Так само наголос розрізняє значення слів

гладки́й і **гла́дкий**.

Перше значить

тілистий, вгодований,

а друге –

рівний.

Кожна мова має свою систему наголосів, які характеризують її з ритмо-мелодичного боку. Зміна наголосу може перекласти слово з мови на мову. Коли у слові

посóл

змінити наголос, то

пóсол

стане словом польської мови. Те саме, коли у слові

дочкá

перенести наголос на **О**, то слово

дóчка

стане словом російської мови.

Ці приклади свідчать, що оперуючи лексичними одиницями, не треба забувати про наголос. Українська мова має свою своєрідну систему наголосів, яка склалася історично і яка тісно пов'язана з українським словотвором. Наголоси у словах творять наголосові моделі, характерні для тої чи тої мови. Українська мова творить низку наголосових моделей, порушення яких *розмиває* самобутню тональність мови (див. розділи 7, 8, 9, 10, 11).

Українська термінологія, щоб бути українською, мусить дотримуватися узвичаєного в нашій мові наголошення, зокрема дактилічних наголосів, засвідчених усіма українськими допоміжними словниками.

Чи ж дотримуються цієї аксіоми сучасні лексикографи?

Гортаю "Російсько-український словник для військовиків" (Київ–Львів: Варта, 1995) (Словник-1). Автори довільно – на свій смак – наголошують цілу низку українських слів (у дужках – сторінка Словника-1):

Терміни Словника-1		*Правильні наголоси*
бантúна	(166)	**бáнтина**
гармáтень	(267)	**гáрматень**
зав'я́зка	(75)	**зáв'язка**
заглýшка	(75)	**зáглушка**
кидáння	(95)	**кúдання**
кидáти	(118)	**кúдати**
середúнний	(111)	**серéдинний**

Наголоси Словника-1 перекреслюють традиційне українське наголошення. Окремо треба спинитись на слові

гарматень.

Це термін, вживаний за часів УНР. Словники УССР його не визнають. Запозичивши цей термін з літератури тих часів, укладачі Словника-1 перекрутили наголос. Наголос слова

гáрматень

на першому **А**, що відповідає українській наголосовій традиції, і саме в такій формі звучить по-українськи. Правильний наголос цього слова наводить "Українсько-англійський словник" К. Андрусишина.

Перенаголошує Словник-1 і низку інших слів:

Терміни Словника-1		*Правильні наголоси*
крúцевий	(283)	**крицéвий**
навпі́л	(125)	**нáвпіл**
перекрі́й	(168)	**перéкрій**
тéрен (*територія*)	(302)	**терéн**
стéжа	(37)	**стежá**

На неправильні наголоси можна натрапити і в деяких інших термінологічних словниках. В "Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної термінології" В. Козирського та В. Шендеровського (К.: Рада, 1996) (надалі – Словник-2) фігурують такі неправильні наголоси:

Терміни Словника-2	*Правильні наголоси*
шумі́в джерело	**джерело шу́мів**[1]
дугогасни́й	**дугога́сний**
кінцеви́й (*вихор*)	**кінце́вий** (*але* **кінцьови́й**)
самогасни́й	**самога́сний**
світлозбирни́й	**світлозбі́рний**
стисли́вість	**сти́сливість**
теплотвірни́й	**теплотві́рний**[2]

Навряд чи неузвичаєні наголоси в цілому ряді термінів сприятимуть поширенню кривонаголошеної термінології. Зміну наголосів у словах дуже тонко відчуває природній мовний смак і гостро відповідає на хибне наголошення. Крім того, зміна наголосу у слові

тере́н на **те́рен**

міняє значення слова: перше – це "територія", а друге – "назва ягоди".

Очевидно, що якість і конкурентоздатність новостворених термінів неможливо забезпечити, коли вони не спираються на вироблену віками систему наголошення. Тому, дотримання усталених з ритмо-мелодичного боку наголосів – це ще одна вимога до твореної лексики.

* * *

Розгардіяш у наголосах постав не сьогодні. Його започаткувало мовознавство УССР, розвиваючи царську ідею "дабы не было различия". Розділ 17 містить "Словничок відродженого наголосу", де наведено правильні наголоси кривонаголошених в УССР слів. Під час праці над другим виданням даної розвідки авторів реєстр кривонаголосів поповнився. Автор додав до "Словничка відродженого наголосу" такі слова:

Голо́бельний, голобе́льний. Слово має подвійний наголос. І це фіксує словник К. Андрусишина.

Мо́вчанка. У словниках УССР це слово неправильно подано з двома наголосами: **мо́вчанка** *і* **мовча́нка**, і то перше наголошення названо рідкісним. Таке твердження хибне. Українській мові властива наголосова модель для віддієслівних іменників із кінцівкою **-анка**:

ко́взанка
ко́панка
кра́шанка
пи́санка
ру́банка
схо́ванка
чи́танка:

наголос дактилічний – на третьому складі від кінця. Слово **мо́вчанка** належить до цієї самої моделі.

Негаразди́. Слово походить від форми **гаразди́** (СГ, СУМ) з наголосом на **И**.

---

[1] Словник-2 безпідставно копіює наголос російського технічного жаргону. У нас множина від **шум – шу́ми**, родовий відмінок – **шу́мів**.

[2] Коли слово, наголошене на останній склад, стає частиною складного слова, наголос не зберігається:

яки́й, *але* **ні́який**, **пальни́й**, *але* **вогнепа́льний**; **світни́й** але **тонкосві́тний** *(СГ)*.

Зміну наголосу в таких словах викликано потребою легкомовности: слово **вогнепа́льний** легше для вимови, ніж **вогнепальни́й**. Мовці попередніх поколінь це відчували і перенаголосили звуки у таких словах.

Опі̱кувати(ся). Неправильний наголос на **А** у цьому слові має довгу історію. М. Комар (Уманець) у "Російсько-українському словнику" наводить дієслово **опікува́ти** з наголосам на **А** і вказує, що запозичив це слово зі словника Є. Желехівського. Однак у Желехівського слово це наголошено інакше:

опі̱кувати.

Помилку Комаря повторюють усі пізніші словники вже й у слові **опікува́тися** (наголос на **А**). Але це слово мовці вимовляють лише

опі̱куватися.

Похідні форми **опі̱куваний** та **опі̱кування** (саме так наголошені у "нормативних" словниках поруч із **опікува́тися**) свідчать, що їх утворено від слова **опі̱куватися**. Від **опікува́тися** було б **опікува́ння**.

64. ВЗАЄМОПРИТЕРТІСТЬ

Говоривши про численні вимоги, що їх ставить до словесних форм практика усного й писемного спілкування, не можна не згадати й вимог, скажу так, взаємопритертости слів у мовному потоці. Знову незрозумiливй термін – скаже читач – що це ще за взаємопритертість? Даний термін вжито для більшої наочности, а найкраще його зрозуміти на прикладах.

Усі знають скорочений перелік чинників, які загартовують людський організм:

сонце, повітря і вода.

Висловлена нашою мовою ця тріяда звучить ніби не так гладко, як по-російськи. По-російськи тріяда

солнце, воздух и вода

вимовляється одним духом як певна ритмо-мелодична єдність, що сама спливає з язика, легко запам'ятовується і легко повторюється. Про слова в такому досконалому з ритмо-мелодичного боку вислові можна сказати, що вони *взаємопритерті*. У наведеній російській тріяді їх не можна навіть розміняти місцями: вираз **солнце, вода и воздух** уже не має тих якостей, про які ми говорили щодо ідіоми **солнце, воздух и вода**.

Очевидно, в українському виразі **сонце, повітря і вода** слова теж не "притерто". Мабуть, скопіювати "притерті" вислови з мови на мову не так легко. Крім змістової відповідности треба подбати і про взаємопритертість слів у тексті або мовному потоці. В українському варіянті варто переставити останні два слова, а **І** замінити на **Й**:

сонце, вода й повітря.

Звучить краще. Можна піти далі і трохи переробити зміст:

сонце, море і повітря,

або

сонце, вітер і вода.

Остання переробка своєю притертістю повторює російський варіянт. З цього прикладу стає очевидно, що сполучаючись у словосполуки – в тому числі у розповідні речення – слова дуже вередливі щодо своїх партнерів: деяких терплять як сусідів, деяких – ні. Ця вередливість вимагає від нас не просто механічно тулити слова одне до одного, а добирати найпритертіших напарників.

На жаль, операція добору відповідних словесних форм не завжди вдається нашим мовцям і "писцям". Наприклад, у пресі можна натрапити на таке речення:

У команді не **уникнути зіткнень**. (А)

цьому реченні дві хиби: лексична і стилістична. Лексична полягає у невластивому українсь-й мові вжитку заперечення **НЕ** з інфінітивом. Словосполуки

Дружби **не** купити за золото,
Книги **не** знайти в бібліотеці

ım не властиві. Це копії російського стилю. Замість них українці кажуть:

Дружбу **годі** купити за золото
Книгу **годі** знайти в бібліотеці.

Так склалося у нашій мовній стихії. Цю рису української мови відбито й у літературі:

"Раді б вишню з'їсти,
Та високо лізти,
Ой, раді б зірвати,
Та **годі** дістати!" *(Л. Українка).*

Росіянин останній рядок висловив би так: "но **не** достать!".
Отже по-українськи фраза

У команді **не** уникнути зіткнень

ıє виглядати так:

У команді **годі** уникнути зіткнень.

Але цьому реченню бракує ритмо-мелодичної досконалости: деякі слова у ньому не при-ːрто. Останнє слово **зіткнень** просто важко вимовити після слова **уникнути**. Гляньте, як тут ıук **Н** два рази парується із звуками **К** і **Т**:

униКНуТи зіТКНень.

Чи не краще замість **зіткнення** вжити синонім **сутичка**:

У команді годі **уникнути сутичок**?

Слід додати, що появу непритертих словесних сполук викликає здебільшого хапливий ːреклад російських текстів на українську мову під час російського думання. Речення (А) ıйвірогідніше виникло як переклад фрази

В команде **не избежать столкновений**.

У російському тексті слова притерто. В українському дослівному перекладі – ні. Тому, ːрекладаючи, треба дбати про притертість слів і в перекладі.

Розглянувши низку вимог, що їх ставить мовна стихія до лексичних одиниць під оглядом орми, спробуймо підсумувати наші спостереження:

1. Щоб бути конкурентоздатними, лексичні одиниці не мають бути задовгими.
2. Вони мусять бути легкомовні та милозвучні.
3. Задовольняти наш мовний смак.
4. Легко притиратися з оточенням.
5. Мати узвичаєні наголоси.

65. ХВИЛИНА ВІДПРУЖЕННЯ

Колись зухвалий старшина,
В суді тримавсь, як **німина**...
Чи ж так і не розтулить рота
Ця **безсловесная істота**?

Не чув я досі (хай ти сказишся!),
Щоб голос був такий **підлазистий**...
Моя голівко недогадлива!
Таж голос має буть **украдливий**!

Коли ми вдерлись до халупи,
Лежав один і другий **трупом**,
Або (бо йде ж у світ стаття!)
Не виявляв ознак життя.

Хоч Лесь і ходить у краватці,
Манер не збувся **панібратських**...
Хто ж слів не терпить популярних,
Манер збувайся **фамільярних**!

Учитель докладав зусилля,
Щоб не пошкодити **довкіллю**,
А повстяною рікши мовою, –
Навколишньому середовищу.

Почувши зойки за порогом,
До хати кинувсь Кость **прожогом**,
Хоч за рецептом норм фалшивих
Він мав би кинутись **стрімливо**.

Поет з талантом невмирущим
Писав поеми **надихущі**...
Адзусь! Не дам пуристам наїдку –
Назву їх краще **надихаючі**.

Коли Пилип прийшов до Коця,
Хто знає, що він мав **на оці**...
Тож не вдавайтесь до фантазій, -
Він мав, десь, діло **на увазі**.

Я в крик: "Побійтесь Бога, вую!
Я Вас ні в чому не **виную**!"
А він мені (було б вам бачити!):
"А я тебе **обвинувачую**!"

Коли новий заходив витязь,
Йому співали **многоліття**...
А в товаристві пишномовному
Йому б співали **заздоровницю**!

Про свій дієтний дбавши стіл,
Купляла дядина **набіл**,
Відколи їй її інструктор
Молочні приписав **продукти**.

66. ЗАПОРУКА БЕЗСМЕРТЯ

Взаємопритертість слів у мовних зворотах дуже важливий чинник їхньої довговічности, а посередньо довголіття і самої мови. Так звані класичні мови свідчать, що це так. Взаємопритертість мовних зворотів та афоризмів була і є одною з характерних ознак латинської мови – мови стародавнього Риму. Минули віки після розвалу цієї імперії, а влучні мовні конструкції римлян, живуть і сьогодні, якщо не серед широкого загалу, то в мові освічениих верств.

Хто з нас, і то не лише освічених людей, не знає і не розуміє таких латинських висловів:

Ad astra per aspera!
Ave, Caesar, morituri te salutant!
Contra spem spero
Divide et impera
Memento mori
O tempora! O mores!
Persona non grata
Tabula rasa
Veni, vidi, vici.

Коли не всі, то бодай один-два з цих виразів знають навіть школярі. Поширення та вжиток латинської мови продовж віків як мови науки сприяло її популярності серед різних верств европейців. Письменники багатьох народів зверталися до латини за влучними зворотами, вживаючи їх у тексті своїх писань, вкладаючи їх в уста персонажів і дуже часто, даючи латинські заголовки своїм творам:

Quo vadis?, **Contra spem spero!**, **Memento mori**, **Fata Morgana**.

Треба підкреслити, що поширенню латинських висловів сприяла взаємопритертість слів у цих виразах. Латинські афоризми можуть бути взірцем лексичної довершености. Жодних зайвих звуків! Глибокий зміст у найкоротшій словесній формі! Кристалізовані мовні шедеври!

Латина вчить нас саме цієї дорогоцінної риси у мовних виразах – вдалого добору взаємопритертих слів у зворотах і афоризмах. Взаємопритертість крилатих висловів сприяє популярності мови, багатої на такі вислови. Звернення до спадщини стародавніх культур посередньо підживлює наше зацікавлення до явища взаємопритертости слів у популярних виразах, і до шляхів, як цієї риси досягати. Таке зацікавлення найбільше виявляється під час перекладу класичних шедеврів. Щоб класичний шедевр зазвучав у нашій мові так само, як у первотворі, наш переклад має бути гранично стислий, де словам тісно, а думкам просторо. Чи можливо засобами нашої мови досягти кристалічної бездоганности вислову, властивої класичним зразкам?

Візьмім досить популярний латинський вираз

Ad astra per aspera!

Як найкраще віддати його нашою мовою?

У пресі можна подибати такі переклади:

До зірок через терни!
Через терни до зірок!

Переклади правильні, але не досить взаємопритерті. Дехто, взявши за взірець російський переклад, пропонує такі варіянти:

До зірок крізь тернія!
Через тернія до зірок!

Слабка притертість цих висловів може викликати у декого думку, що наша мова нездатна творити високоякісну лексику. Такий погляд хибний. Сказати, що взаємопритертість слів у крилатих виразах нам чужа, значить покривити проти правди. Народня мова лишила нам у спадок сотні влучних, коротких і легкомовних виразів:

Баба з воза, кобилі легше
Вік живи – вік учись
Гарна дівка, як засватана
Дай серцю волю – заведе в неволю
Поки сонце зійде, роса очі виїсть
Рука руку миє
Сто баб – сто рад

Ці зразки свідчать, що наша мова здатна творити – часом шляхом перекладу – влучні, стислі звороти, насичені заразом досить глибоким змістом.

Чому ж не вдається створити нам вираз адекватний латинському **Ad astra per aspera!**?

Очевидно, що причина тут у зацикленості перекладачів на російських зразках. Свої переклади вони створюють, взоруючись на російські, замість того, щоб заглибитися в маловивчену спадщину рідної мови. Тим і виступають у цих перекладах книжні **тернія**, а також довгенький для афоризму прийменник **через**: синонімічні обрії перекладачів не розвинуто. Брак масових видань словників синонімів дається взнаки. Усе наше мовне багатство зібрано в *нормативних* словниках, укладених недотепами, які пропагують не нашу лексику.

В УССР збіднено шкільні програми та викладання в університетах. Про явище взаємопритертости слів у крилатих виразах мало можна довідатися з тодішніх (та й теперішніх) мовознавчих та літературознавчих підручників. Цю рису лексики людських мов дуже поверхово або й зовсім не висвітлено у курсах мови та літератури. "Друзі" української мови багато попрацювали, щоб становище було таким, яким воно є. Але цей стан не може зупиняти наших пошуків.

Зміст і форму латинського виразу

Ad astra per aspera

нашою мовою можна відтворити навіть краще, ніж в оригіналі. Не віриться? Спробую переконати. Ось цей вираз:

До зір крізь терня!

У латинському первотворі – сім складів, а в наведеному – п'ять!

Такі "притертісні", як скажуть академіки, можливості нашої мови.

Популярність латинських виразів в Україні за часів "дружби народів" дещо підупала, бо держава дбала про популяризацію імперської мови, а не про збереження зразків стародавніх культур. Та зацікавленість латинською мовною спадщиною, хоч і зменшилася, але не зникла.

Останнім же часом зацікавлення стародавніми культурами та їхньою спадщиною зросло. Це зацікавлення відбиває зокрема наша публіцистика, яка частіше, ніж колись, вдається до класичної спадщини, зокрема, до зразків класичної мовної культури.

І тут знову постає проблема перекладу. Бо ж важко сподіватися, що загал засвоїть десятки афоризмів. Це й не потрібно. Важливіше – дати цьому загалові рівнозначний та рівнозвучний переклад. Бо тотожній змістом і формою переклад може розкрити читачам, чому треба вивчати класичну спадщину. Тому всім, хто послуговується у своїх текстах чи виступах класичними зразками, варто супроводити їх якнайвідповідними українськими копіями.

Чи ж завжди вдається цього досягти?

Відомий автор, коментуючи твір С. Єфремова, вжив у своїй статті латинський вираз

Aqui facet – clamat

(так цитує автор коментаря). Коментатор пише:

"*Дослівно ця "латина" перекладається так*: **Це мовчання гучніше за волання**".

У перекладі вдвічі більше складів, ніж в оригіналі. Очевидно, щоб створити вираз близький своєю стислістю до первотвору, треба відійти від буквального перекладу, постаратися передати зміст вислову, зберігши головну рису його форми – лаконічність. Названий коментатором "дослівний" переклад таким не є. Це дослівна копія російського перекладу даного виразу. Переклад відтворює зміст, але він не наближає нас до форми оригіналу, а віддаляє. Бо розтягає вислів. Форму, рівнозначну формі оригіналу, слід шукати, звернувшися до можливостей нашої мови. Розглянувши кілька варіянтів, можна спинитися на висловах

Ця мовчанка волає
Це мовчки кричить
Це без слів кричить.

У першому перекладі лише на один склад більше, ніж в оригіналі. У другому і третьому – на один склад менше. Зміст передано. Слова у виразах – притерто. Ця притертість частково залежить від наголосу у слові **мо́вчанка**. Це питомий український наголос цієї форми.

Вправляння з перекладами класичних зразків помагає нам з більшою довірою ставитися до рідної мови, переконуючись, що вона може творити мовні одиниці, здатні на довголіття.

67. ПРО ВІЙСЬКОВІ КОМАНДИ

Мистецтво перекладу іншомовної лексики в окремих сферах поширення мови ставить перекладачам особливі додаткові умови. До такої лексики належить специфічний шар військової лексики – армійські команди. Армійські команди являють собою унікальний шар лексики, переклад якого з мови на мову вимагає врахування цілої низки побічних – не лише мовознавчих – точок зору.

Армійські команди ставлять перед їхнім упорядником або перекладачем ряд вимог. Перелік цих вимог, наведений нижче, супроводжено розглядом відповідности до них команд з "Російсько-українського словника для військовиків" Київ–Львів: Варта, 1995 (Словник-1). (Слово *російський* надалі – *рос.* або *р.*; цифра – сторінка словника).

Приклади, наведені нижче, становлять лише частину команд Словника-1, які суперечать особливим вимогам до цього роду лексики.

1. Кожна команда мусить мати бездоганну звукову будову.

Часом один звук погіршує або поліпшує команду:

Команда Словника-1		*Легкомовніше*
Взуття зняти та скласти!	(369)	**Взуття зняти і скласти!** *Легше вимовити*
Закінчено режим "Тиша"!	(371)	**Кінець режиму "Тиша"!** *Чіткіше*
Оркестро, грай "Збір"!	(371)	**Оркестро, "Збір"!** *Легкомовніше*
Збільш просто! (*р.* Прибавь прямо!)	(375)	**Додай просто!** Збільш *важко вимовляти*
Прийняти корабель до борту!	(375)	**Приймай корабель під борт!** *Чіткіше*
Зі шляху... зійди!	(378)	**З дороги... зійди!** *Легкомовніше* З дороги
Зменш просто! (*р.* Убавь прямо!)	(380)	**Збав просто!** *Менше приголосних*

2. Стислість команди підвищує її ефективність.

Команда Словника-1		*Коротше і краще*
Усі донизу!	(365)	**Усі наниз!**
Прийняти.., окрім середньої!	(376)	**Приймай.., крім середньої!** *Зайві склади геть*
Розшарпнути! (*р.* Раздернуть!)	(377)	**Роздери!** *Чіткіше*
Доповісти про стан повітря!	(366)	**Рапорт про стан повітря!** *Чітка команда*
Тих, хто купався, перевірити!	(369)	**Хто купався, на перéвірку!** *Зайве слово геть*
Тим, хто закінчив прання,...	(371)	**Хто скінчив прання,...**
Ремінь укороти!	(377)	**Ремінь підтягни!**
Зробити перерву!	(378)	**Перерва!**
Стерновим змінитися!	(378)	**Стерновим – зміна!**
Ранкову гімнастику закінчити!	(380)	**Кінець (ранковій) руханці!**
...самообслуговування...	(371)	*Слово не для команди.* **Самообслуга** *краще.*

3. Команди з вимогою подібної дії, мусять мати спільне наказове слово, що має з'являтися в усіх командах даного змісту.

Жодна команда не повинна суперечити іншій команді комплексу, або якось виходити за межі подібної дії: не можна командувати **Збільшити хід!**, а потім **Зменшити ходу!**.

Рос. команди з вимогою подібної дії (родини а, б, в, г, ґ)	*Переклад Словника-1*	*Спільне слово для всіх команд одної родини*	*Уподібнення вимагає*
а. **Встать!**	**Встань!**	**Встань!**	Вжити слово **встань!**
а. Команде **встать!**	Команді **встати!**	*Відсутнє*	Команда, **встань!**
б. Строевым шагом **марш!**	Рівним **кроком руш!**	**Кроком руш!**	Вжити пару **кроком руш!**
б. ...на средину шагом **марш!**	...на середину **ходом руш!**	*Відсутнє*	...на середину **кроком руш!**
в. **Становись!**	**Збірка!**	**Збірка!**	Вжити слово **збірка!**
в. Под РДП **становиться!**	На РДП **ставай!**	*Відсутнє*	На РДП **збірка!**
г. Умеренный **ход!**	Помірний **хід!**	***який саме*** **хід!**	Сказати ***який саме*** **хід**
г. Больший **ход!**	Збільшити **хід!**	*Відсутнє*	***Дужчий*** **хід!**
г. Меньший **ход!**	Зменшити **ходу!**	*Відсутній*	***Менший*** **хід!**
ґ. **Сомкнись!**	**Зійдись!**	*Дієслово* **зійтись**	
ґ. **Разомкнись!**	**Розімкнись!**	*Відсутнє*	*Розробити команди з одним спільним дієсловом*

Як бачимо, Словник-1 не уподібнює команд.

4. Слово команди, вжите на означення певного поняття в одній команді, мусить означати це поняття в усіх командах.

Команди одного змісту 1, 2		*Спільне слово*	*Уподібнення вимагає*
1. **Здорові будьте**, панове вояки!	(366)	**Здорові будьте**!	Вжити пару **Здорові будьте**
1. **Зичим здоров'я**, пане генерале!	(366)	*Відсутнє*	**Здорові будьте**, пане генерале!
2. Шлюпку до **спуску**!	(382)	**Спуск**	Вжити слово **спуск**
2. ...шлюпку до спускання!	(379)	*Відсутнє*	...шлюпку на **спуск**!

Як бачимо, Словник-1 допускає розгардіяш у командній лексиці.

5. Лексика команд має відповідати лексиці, вживаній у фахових публікаціях: підручниках, інструкціях, словниках та й у самому Словнику-1.

На жаль, цієї нормативної вимоги Словник-1 не дотримує:

Рос. термін	*У командах Словника-1*		*Термін Словника-1 у частині "Терміни"*	
следящий	слідний	(363)	стежний	(262)
взводная колонна	чотова колона	(370, 377)	чотовий ряд	(97)
рассеивание	розсіювання	(379)	розсів, розсівання	(228)
соединительний	з'єднувальний	(379)	поєднальний, сполучний	(271)

Лексика команд не збігається з лексикою термінологічної частини Словника-1.

6. Жодна команда не мусить порушувати мовних та лексичних норм.

Рос. команда	*Команда Словника-1*	*Норма вимагає*
В ружьё!	За зброю!	До зброї!
Вручную зарядить!	Вручну зарядити!	Руками заряджай!
По команде!	За командою!	На команду!
К осмотру приступить!	До огляду приступити!	Огляд розпочни!
...поднять руку!	...підняти руку!	...піднеси руку!
...шпиль...	...шпіль...	...шпиль...
Чехлы надеть!	Покривці надіти!	Покрівці надінь! (*Бо* покрівець)

7. Жодна команда не мусить порушувати орфоепічних норм.

Команда Словника		*Норма вимагає*
Взяти стільки-то **скрИньок**!	(364)	Взяти (скільки саме) **скриньОк**!
Варто, у **вартІвню**!	(367)	Варта, до **вартівнІ**!
...на **середИну**...	(366, 367, 377)	...на **серЕдину**...
На **стІйки** ходом руш!	(370)	На **стійкИ** кроком руш!
ПеревІрка...	(376)	**ПерЕвірка**... *Органічно по-українськи*
Подати **кидАльний**!	(373)	Подай **кИдальний**!
Зліва **шІстками**!	(378)	Зліва **шісткАми**!
Талі **натиснУти**!	(360)	Талі **натИсни**!

Як бачимо, Словник-1 не дотримує і цих двох вимог.

8. Команди мусять спиратися на мовні особливості української мови, а не наслідувати російські стандарти.

Команди, запозичені з часів Визвольних Змагань, виконують цю вимогу:

Рос. команда	*Команда часів Визвольних Змагань*	*Чого саме не копіюють*
Отставить!	Вер-ни!	Способу дієслова
Встать!	Встань!	Способу дієслова

Команди Словника-1 здебільшого око-в-око копіюють російські команди, повторюють невдалі, ненормативні та неграматичні словосполуки деяких російських команд.

Рос. команда	*Команда Словника-1*		*Якщо не калькувати*
Караулы,...!	Варти,...!	(367)	Стійкарі,...!
Выбор якоря...!	Вибирання якоря...!	(365)	Виважуй якір...!
...гимнастика...	...гімнастика...	(367)	...руханка...
Знаменщик...!	Прапороносець...!	(366)	Хорунжий...!
...со шпиля снять!	...зі шпілю зняти!	(368)	...відшпили!
К определению ОВ... приступить!	До визначання ОР... приступити!	(368)	ОР... визначай!
Личному составу...!	Особовому складові...!	(368)	Вояцтву...!
Размагничивающее устройство...	Розмагнечувальний пристрій…	(369)	Розмагнечувач...
Направляющий, стой!	Напрямний, стій!	(370)	Головний, стій!
Флаги расцвечивания...	Прапори розцвічення...	(370)	Прапори замаювання...
Начать подготовку к...	Розпочати підготову до…	(371)	Готуйсь до...
Место по приготовлению корабля к бою и походу	Місце приготови корабля до бою та походу	(372)	Місце корабля перед боєм і походом
Право руля!	Право стерна! *Ненормативно*	(375)	Право стерно!
Приготовиться выполнить режим "ТИШИНА"!	Підготуватися виконати режим "ТИША"!	(375)	Готуйсь до режиму "ТИША"!
...по подразделениям!	...за підрозділами!	(376)	...по (у) підрозділах!
Произвести осмотр...!	Здійснити огляд...!	(376)	Оглянь...!
Для осмотра – становись!	Для перегляду – збірка!	(377)	На перегляд – збірка!
Стать к борту!	Стати до борту!	(379)	Стань під борт!
Слушать в отсеках!	Слухати в переділках!	(378)	У переділках слухай!
Командам приготовиться!	Командам підготуватися!	(382)	Команди, готуйсь!
Экипажу... построиться!	Екіпажеві... вишикуватися!	(382)	Екіпаж... шикуйсь!

Варто спинитися і на службових словах Словника-1. Вирази **такий-то, стільки-то, те-то, там-то** не українські. Їх треба було замінити, взявши в дужки вирази (**який саме**), (**скільки саме**), (**що саме**), (**де саме**):

Зміні **такій-то**... = Зміні (**якій саме**)...

Іноді замість **такий-то, стільки-то** можна вжити просто **такий, стільки**:

номер **такий-то**... = ...номер **такий**....

9. Кожна команда має бути командою не лише для виконавців. У бездоганній якості команди як наказового інструменту має бути переконаний передусім той, хто подає команди.

Наведені приклади свідчать, що командирам буде важко орієнтуватися у нескоординованому комплексі команд (**чотовий ряд** чи **чотова колона**?). Командирам буде важко узгоджувати їх з теоретичним навчанням, важко вимовляти деякі (**Екіпажеві вишикуватися!**), важко бути певним у ефективності команд. Словник дає привід до цього. На стор. 370 російську команду **Налицо!** перекладено **Усі 'навіч'!** із словом '**навіч**' у лапках. Нащо ці лапки? Підживити сумніви в якості команди?

Висновки

Не можна забувати, що українським командам доведеться конкурувати з виробленими століттями російськими командами. Команди мають бути бездоганні з усіх боків; не повинні викликати у виконавців усмішки, чи сміху, чи стати предметом глузувань, що розхитує війсь-

кову дисципліну. Саме про це не подбали укладачі Словника-1. Перед виданням таких словників їх треба обговорювати з мовознавцями, з практиками українських військових команд часів повстанської боротьби, з армійськими фахівцями, на кафедрах військових закладів. Висловлені на таких обговореннях зауваги можуть поліпшити якість команд-перекладів.

Практика ставить перед військовими командами низку вимог, що їх треба дотримувати для успіху військового навчання. Розглянутий під цим оглядом "Російсько-український словник для військовиків" вимагає істотного допрацювання.

68. ПРО СТАТТІ НА МОВНІ ТЕМИ

Українська літературна мова на відміну від живої – мова молода, і на сьогодні в наслідок історичних обставин – до кінця не вироблена. Лише тепер – в умовах незалежности – гальмований процес її вироблення має шанс відродитися. Процес вироблення мови – це процес добору конкурентоздатних мовних одиниць. Наявна лексика нашої мови після 70 років лінгвоциду неконкурентоздатна.

Спроби удосконалення мовних форм можна простежити у практиці живого спілкування, у творах літератури, на шпальтах газет, у працях словникарів. Віддзеркалюють цей процес і статті на мовні теми, що їх сьогодні досить часто подибуємо у пресі. Годі заперечити, що мовна тема – тема цікава, але... Стаття на мовні теми, крім глибоких думок, що їх вона викладає, мусить бути взірцем мовної, коли не довершености, то бодай чіткости. Тому те, на що не звертаємо уваги у *немовних* статтях, у статті на мовні теми починає муляти.

Тепер стало модно вживати словесні форми

вражаючий, існуючий, руйнуючий тощо.

Сказати, що вони цілком чужі нашій мові, не можна. І там, де треба, їх слід уживати, не забуваючи, що наші класики – творці літературної мови – уникали цих форм, добираючи замість них лексику, властиву українській мовній стихії. Іншими словами, вживати наведені форми доцільно лише тоді, коли нема іншої ради. Сьогодні цього правила мало хто дотримує. Його перекреслила теорія *зближення мов*, поширена в минулому і не забута сьогодні. А правило це, зберігаючи традицію слововжитку і словотвору, зберігало своєрідність і красу української мови.

Класиків сьогодні ніби й шанують, а втім...

У газетній статті на мовну тему читаю:

"...*українству був притаманний* **вражаюче** *високий рівень народної культури*."

Наша мова знає слово

разючий,

поширене в літературі і в живому спілкуванні. Яка потреба віддавати перевагу кальнованій формі

вражаючий,

та ще й у формі прислівника

вражаюче?

Це останнє слово можна було б замінити на прислівник

разюче.

Однак **разюче** у даному тексті не звучить. Хіба нема синонімів? От хоч би й

напрочуд, або **навдивовижу**.

Чи ж не краще:

"...*українству був притаманний* **напрочуд** *високий рівень народної культури*"?

Вживає автор цитованої статті і слово

всеохоплюючий.

нову таки – це далеко не кращий варіант відомого в літературі короткого слова

всеосяжний.

Особливої популярности набула сьогодні форма

існуючий.

ьому якоюсь мірою сприяла примітивність російсько-українських словників УССР, де ройське слово **существующий** у значенні прикметника перекладено одним калькованим відподником

існуючий,

у значенні дієприкметника одною формою

що існує.

Насправді ж це слово у значенні прикметника українці можуть висловлювати низкою іів:

сущий, сучасний, теперішній, наявний, наш,

у формі дієприкметника – рядом розгорнутих форм, наприклад:

здатний існувати,
покликаний існувати тощо:

Модний вжиток	*Український відповідник*
усім **існуючим** істотам	усім **сущим** істотам
існуючий у природі	**наявний** у природі
існуючий порядок	**сучасний** або **теперішній** порядок
існуючі закони	**наші** закони, **сучасні** закони
існуючий у воді	**здатний існувати** у воді

іодекуди форму **існуючий** можна замінити дієприкметником минулого часу, наприклад,

існуючий спосіб	**практикований** (*спосіб*)
існуючий міф	**поширений** (*міф*)
існуючий у світі	**подибуваний** (*у світі*)
існуючий привілей	**узаконений** (*привілей*)

У цитованій статті про мову згадувано

"... **існуючу** *тенденцію у мовній практиці*".

Це ж абсолютно те саме, що й

сучасна тенденція.

Любов до слова **існуючий** така *всеохоплююча*, що його часом вживано без потреби. Той се автор пише:

"*Бог-отець сотворив усі* **існуючі** *світи – видимі й невидимі...*"

Тут слово **існуючі** – паразит. Воно тільки додає обсягу реченню. Уже слово

сотворив

казує, що **сотворене** існує. Все утворене існує. Отже, досить сказати:

"*Бог-отець* **сотворив** *усі світи – видимі й невидимі...*"

Важко припустити, що Бог творив якісь **неіснуючі** світи. Вживання слів-паразитів псує загальне враження від усякої статті, а від статті на мовну тему і поготів. Автор цитованої статті твердить, що

"*...люди... чинять зле...* **оточуючому** *природному* **довкіллю**".

Довкілля – це і є **навколишнє** (або в суржиковому варіянті – **оточуюче) середовище**. Іншими словами, автор говорить таке:

"*...люди...чинять зле...***оточуючому** *природному* **оточуючому середовищу**".

У даному тексті лексично невиправдане слово

оточуючий

зайве і з погляду стилістики. Увесь вираз мав би виглядати так:

"*люди...чинять зле...природному* **довкіллю**."

Ще в іншому місці цитований автор пише:

"*...внутрішній простір... трикутника*, **обмежуючими ребрами** *якого виступають...*"

Знову таки:

ребра

всякого трикутника ***обмежують*** його простір, і тому в даному тексті поняття **обмежуючі ребра** цілком вичерпно передає саме слово **ребра**. Порівняйте:

"*...внутрішній простір... трикутника*, **ребрами** *якого виступають...*"

Чи змінився зміст? Нітрохи. Зате форма виграла.

Усе сказане якоюсь мірою зачіпає проблему форми та змісту. Ці дві категорії між собою пов'язано. Знайомство з писаними та друкованими текстами переконує, що глибокий зміст годі відтворити недосконалою або невправною формою.

Одна з ознак цієї невправности – надмірне й невиправдане вживання невластивих нашій мові словесних одиниць. Таке вживання створює проблему, що виходить за межі суто мовознавчих питань. Це проблема самого існування української мови як незалежного мовного явища.

69. ДО МОВИ – З ДЕРЖАВНИМ МИСЛЕННЯМ

Мовне питання в Україні – це питання її незалежности. Розуміючи це, наші вороги протягом віків поборювали українську мову. І це дало свої наслідки. Нема в Україні належної уваги з боку уряду до мовного питання, нема належної заміни знищеній мовознавчій еліті, нема належного числа наукових закладів. Лексику української мови засмічено, правопис спотворено, людності прищеплено байдуже ставлення до питань культури й мови.

Попри ці негаразди, українська мова в Україні – державна. Бути державною мовою – велика честь для мови кожного народу. Велика честь і велика відповідальність. У державній мові все має бути чітке і зрозуміле, гранично просте і гранично переконливе.

З другого боку, прагнення до незалежности мусить знайти відбиття передусім у мові. До мови треба підходити з державницькою міркою, з державницьким мисленням. І наша передова, державницька еліта мусить про це не забувати. Усі, хто практикує українську мову, повинні усвідомлювати, що вони практикують державну мову.

Чому я це пишу?

Бо часом подибую у пресі матеріяли, а надто матеріяли на захист державности української мови, де рівень мови знижено, де не взято до уваги, що державне мислення бере свій початок з мови. Поширення словесних форм, скопійованих з імперських зразків, якраз і є тим чинником, що знецінює державну мову, а отже посередньо знецінює і саму державу.

Перегляньмо нашу пресу. На що там тільки не натрапиш! Я промину такі перли, як **імідж**, **пропасть** (у значенні "прірва"), **готовність** (від слова "готовний"?), і спинюсь на Ахілловій п'яті багатьох авторів – на формах, що їх розглядано у розділі 42, тобто на активних дієприкметниках теперішнього часу, подекуди вживаних і як прикметники.

Ці форми невластиві українській мові, у наших класиків – непопулярні. Вони характерні для російської мови. Розвиток цивілізації вимагає доцільних запозичень з будь-якої мови, в тому числі і з російської, але не можна толерувати запозичень, які карикатурно звучать.

Візьмім вираз

"постійно **діюча** комісія".

Нащо тут слово **діюча**? Хіба не досить сказати

"**постійна** комісія"?

Так само, навіщо у виразі

"звільнити з **обійманої** посади"

слово **обійманої**?
Хіба не досить сказати

"звільнити з посади",

бо звільнити людину можна тільки з посади, яку вона обіймає, коли ж ми кажемо

"звільнити з **обійманої** посади",

то слово **обійманої** дає підставу думати, що людина, яку знімають з посади, має ще якусь іншу крім **обійманої** посади, якусь

необійману посаду.

А це бéзглузд. Посада людини – це і є **обіймана** посада, бо іншої **необійманої** не існує. Якщо ж людина посідає дві або кілька посад, тоді треба вказати з якої саме посади її знімають. У разі, коли хтось обіймає одну посаду такої потреби немає і слово **обійманої** – це слово-паразит.

Такими словами-паразитами достойники імперських канцелярій умаювали свою мову, створюючи окремий канцелярський стиль мови, дотримання якого вважалося необхідним причандалом для гідности самого бюрократичного інституту канцелярій. Мавпувати цей стиль нема жодної потреби.

Чи не тому вжито у цитованих виразах слова **діючий** і **обійманий**, щоб око-в-око відтворити бюрократичний стиль імперії? Але ж мови не можна копіювати механічно, і вираз "звільнити з **обійманої** посади" це й доводить, бо звучить у нас незграбно.

Українська мова має тисячі способів уникнути невластивих їй форм:

граючий	**зайнятий грою**
інтегруючий чинник	**чинник інтеграції**
координуючий комітет	**координаційний комітет**
обіцяючий	**готовий обіцяти, охочий обіцяти, обіцяльник**
переконуючий	**здатний переконати,** (*доказ*) **переконливий**
плакат, закликаючий до опору	**плакат із закликом** (або **що закликає**) **до опору**
спостерігаючий	**який спостерігає, покликаний спостерігати**
танцююча пара	**пара в танці, розтанцьована пара**

Прикро читати в заяві на захист української мови такий рядок:

"*...передова,* **державнодумаюча** *частина суспільства...*" (*підкреслення моє – С.К.*).

Чи ж наша мова і справді така бідна, що треба копіювати граматичні форми з "багатих і всебічно розвинених мов"? Наведу кілька (лише кілька!) можливих замін наведеного рядка:

передова, **державно орієнтована** частина суспільства
передова, **державницька** частина суспільства
передова, **віддана державі** частина суспільства
передова, **здатна державно мислити** частина суспільства
частина суспільства з передовим, **державним мисленням**.

Цей перелік свідчить, що українська мова може обходитись без мавпування. Тим же, хто практикує нашу мову – а надто тим, хто стає в її обороні, – не треба забувати, що обороняючи державну мову, не можна її знеславлювати.

70. ПОШУКИ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проблема дієприкметникових форм є каменем спотикання не лише в літературній мові. Не бувши належно розв'язана, вона впливає на якість української термінології. І в цьому можна переконатися, взявши до рук перший-ліпший іншомовно-український термінологічний словник.

Беру вже цитований "Російсько-український словник для військовиків" (Словник-1). Автори Словника-1 застосували для своїх перекладів словотворчу модель, якою послідовно послуговуються. Уявлення про цю модель дають такі приклади (в дужках – сторінка Словника-1):

Російський термін	*Термін Словника-1*	
висячий траверз	**вис́на траверза**	(46)
вращающееся кресло	**обертн́е крісло**	(105)
двигающийся	**рушни́й**	(63)
заземляющийся	**уземни́й**	(76)
запоминающий	**затямни́й**	(79)
изолирующийся	**ізолівни́й**	(86)
качающийся	**хитни́й**	(94)
колющее оружие	**коло́льна зброя**	(96)
компенсирующийся	**компенсни́й**	(99)
несущее крыло	**носн́е крило**	(106)
скользящий (*замок*)	**ковзни́й**	(259)
уязвимый	**уразни́й**	(333)

У тому самому ключі:

	машн́е крило	(106)
	повзн́а міна	(182)
	розмежівн́а лінія	(110)
	спуску́ваний апарат	(280)
	трима́льна балка	(135)

Деякі з цих дієприкметників узято з академічних словників УССР (**ковзний, хитний**). Деякі – зі словників 30-х років. Ще деякі – творчість укладачів.

Схвалені авторами зразки суперечать нашому мовному смакові. Терміни

машне крило, ковзна поверхня, затямний пристрій, обертне крісло

та подібні навряд чи стануть коли у пригоді українським військовикам. Запропоновані авторами новотвори нежиттєздатні, а надто у війську.

Розробляючи військову лексику, не можна забувати, що військо – це своєрідний навчальний заклад, а термінологія, вживана у такому закладі, – складова частина навчального процесу. Коли вона викликає сміх з боку слухачів і не вкладається в уста інструкторів, її інакше, як мовним ґанджем не назвеш.

Дехто може сказати: "Критикувати легко. А чи дасть критик раду з тими перекладами сам?" Щоб розвіяти сумніви, наводжу можливу заміну невдалих перекладів Словника-1.

Термін Словника-1	*Кращі варіянти*
висна траверза	**висячий траверз; висяча траверза**
затямний (*р.* запоминающий)	**запам'ятовчий**
ізолівний (*р.* изолирующийся)	**ізольований**
колольна зброя	**кинджальна** *або* **холодна зброя**
компенсний (*р.* компенсирующийся)	**компенсований**
машне крило (*р.* машущее)	**махове крило**
носне крило (*р.* несущее)	**підтримкове крило, крило-носій**
обертне крісло (*р.* вращающееся)	**крісло-карусель** *або* **обертове крісло**
повзна міна	**повзуча міна**
приховна мета (*р.* скрывающаяся)	**зникома мета**
розмежівна лінія	**лінія розмежування**
рушний (*р.* двигающийся)	**рухомий, рухливий, мобільний**
спускуваний апарат	**апарат для спуску**
тримальна балка	**підтримкова** *або* **хребетна балка**
уземний (*р.* заземляющийся)	**заземлюваний**
уразний (*р.* уязвимый)	**діткливий, уразливий**
хитний (*р.* качающийся)	**хитливий, хитаний**

Вживання форм, досі невідомих і тому незрозумілих для загалу, не сприяє утвердженню української мови, а навпаки. Для того, щоб читачі або слухачі сприймали виклад без напруження, треба знаходити в нашій мові слова й вирази, уже відомі й засвоєні мовцями, які не викликають спантеличення. Ця засада лежить в основі наведених вище *Кращих варіянтів*.

Укладачі Словника-1, очевидно, не дбали про конкурентоздатність рекомендованих термінів. А вироблення здатної конкурувати лексики вимагає подвійного старання. Наведена термінологія Словника-1 замість користи тільки шкодить українській мові.

Невдалі конструкції з дієприкметниками властиві багатьом сучасним лексикографічним працям. У згадуваному вже "Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної термінології" (Словник-2) можна натрапити на такі категорії дієприкметників:

1. Невдалі запозичення з російщини:

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
довгоживучий	**довговічний**
швидкорухомий (*р.* быстродвигающийся)	**швидкобіжний, швидкий, швидкісний**

2. Невдалі самобутні форми:

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
галужачий (*р.* ответвляющий)	**паростковий**
зникний (*р.* исчезающий)	**зникомий**
містячий (*р.* содержащий)	**багатий на, із вмістом, з чим (*напр.* з ураном), -носний (*н.* золотоносний)**
спіклий (*р.* спёкшийся)	**скоржавілий, спечений**
тертний (*р.* трущийся)	**тертий, взаємотертий, перетираний, тертьовий, фрикційний**
тертна поверхня	**поверхня тертя**

3. Запозичення зі словників УССР.

Словники УССР не можуть бути надійним джерелом українських форм для сучасних лексикографів. До рекомендацій цих словників треба підходити критично.

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
ковзний (вектор)	**ковзучий (вектор)**[1]
легкообтічний (*р.* **удобообтекаемый**)	див. **обтічний**[2]
обтічний (*р.* **обтекаемый**)	**зализаний, обшарований, вигладжений, гладкотілий**[3]
переміжний (*р.* **перемежающийся**)	**навперемінний, на́воротний, на́воротливий**
спікливий (*р.* **спекающийся**)	**схильний коржавіти, коржавий, коржистий**
стоячий (*- хвилю*)[4]	**сторчовий**

4. Штучна форма **прони́кни́й** і похідні від неї терміни.

Штучно створена форма **проникни́й** – копія російського слова **проникающий** – суперечить мовному смакові і важка для вимови.

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
проникни́й (*промінь*) (*р.* **проникающий**)	**проникливий, глибокосяжний,** (*- радіяцію, рану*) **глибинний**
непроникни́й (*р.* **непроникающий**)	**непроникливий, неглибокосяжний, неглибинний**
непрони́кний (*р.* **непроницаемый**)	**непросяжний, некрізький**[5]
газонепрони́кний (*р.* **газонепроницаемый**)	**непросяжний для газу**
світлонепрони́кний (*р.* **светонепроницаемый**)	**непросяжний для світла**

5. Інші форми з кінцівкою **-ний**:

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
блимни́й (*фотометр*) (анг. twinkling)	**моргучий, блимкий, миготливий**
гасни́й (*- домішку*) (р. **гасящий**)	**гасильний, глушильний**
гримни́й (*газ*) (р. **гремучий**)	**гримучий** *Форма цілком українська*[6]
закривни́й (*шар*) (р. **запирающий**)	**стопорний,** (*напрям*) **бар'єрний, стоп- (стоп-напрям),** (*імпульс*) **блокувальний**[7]
затримни́й (*шар*) (р. **задерживающий**)	**гальмівний**[8]
збирни́й (*- лінзу*) (р. **собирающий**)	**-збирач** (*приклад у настуному рядку*)
збирна́ лінза	**лінза-збирач, збирай-лінза**
збіжни́й (*вихор*) (р. **сбегающий**)	**долубіжний**
зб<u>і</u>жний (*- хвилі*) (р. **сходящийся**)	**зб<u>і</u>жний**[9]
збурни́й (*вплив*) (р. **возмущающий**)	**збурливий, заколотний**[10]
згасни́й (*- хвилі*) (р. **затухающий**)	**загасущий,** (*промінь*) **вигасущий**
знебарвни́й (р. **обесцвечивающий**)	**знебарвлювач, для знебарвлення**

---

[1] Форма **ковзний** незграбна і не викликає в мовному центрі належного образу або усталеного логічного зв'язку. Словник-2 вживає форми **ростучий, живучий, тягучий**. Це зрозумілі форми. **Ковзучий** – тієї самої моделі.

[2] Слово **легкообтічний** – приклад зайвого ускладнення мовних форм. Чим різниться **обтічний** від **легкообтічного**?

[3] Форма **обтічний** не викликає образу, а стає зрозумілою почерез російську мову. Ми переконуємо себе, що **обтічний** – це **обтекаемый.** Такі форми прив'язують нашу мову і наше мислення до російської мови: українська мова стає зрозумілою з допомогою російської.

[4] Рисочка в дужках тут і далі заступає слово **про**.

[5] Щоб розрізнити значення **непроникни́й** і **непрони́кний**, що різняться лише наголосом, треба бути дипломованим філологом. Тому краще вживати терміни, які легше розрізнити.

[6] Іншомовний (російський, англійський, німецький дієприкметник можна віддавати по-нашому не конче дієприкметником. І Словник-2 свідомий цього: **питающий провод** (анг. feeder, нім. Feeder) перекладено **лінія живлення.** Це творчий переклад. На жаль, не скрізь дотриманий. Форми **блимни́й, гримни́й, згладни́й, зникни́й** – нежиттєздатні, бо немилозвучні. Наша мова має досить засобів, щоб не бути карикатурною. Іноді краще вжити розгорнуту форму, напр. **для обмеження** або прикметника напр. **межовий**, замість рекомендованої Словником-2 форми **обмежни́й** (*р.* **ограничивающий**).

[7] Дієприкметник іншомовних форм можна віддавати іншими формами: прикметником, іменником тощо.

[8] Мовні засоби рясноознaчні: **гальмівний** можна вживати у низці значень.

[9] Щоб розрізнити значення **збіжни́й** та **зб<u>і</u>жний**, відмінні лише наголосом, треба бути кваліфікованим філологом. Тому краще замість форми **збіжни́й** (що збіга) вживати **долуб<u>і</u>жний**, а формою **зб<u>і</u>жний** із значенням "що збігається" користуватися, як і досі.

[10] Краще іти за схемою вже наявною в мові: **обурливий, підбурливий, збурливий**.

Термін Словника-2	*Кращі варіянти*
Коливни́й (*кристал*) (р. **вибрирующий**)	**вібро- (віброкристал)**
налітни́й (р. **налетающий**)	(*електрон*) **штурмовий**
незв'язни́й (р. **несвязывающий**)	(*електрон*) **безпарий, сам-по-собі**
незникни́й (р. **неисчезающий**)	**незникомий**[1]
обмежни́й (р. **ограничивающий**)	**обмежувальний, для обмеження, обмежувач**
песни́й (*р.* **несущий**)	**тяговий, головний, стрижневий, плечовий, хребетний, доставний, -носний** (*н.* **вагоносний**)
песна́ балка	**плечова (хребетна) балка**
песна́ поверхня	**хребетна (підтримкова) поверхня**
дріт, що несе струм	**струмоносний дріт**[2]
падни́й (*промінь*) (*р.* **падающий**)	**долубіжний, падущий,** (- *потужність*) **щораз слабший**[3]
спадни́й (- *хвилю*) (р. **убывающий**)	**спадистий, спадовий, щораз слабший**
світни́й (*газ*) (р. **светящийся**)	**світляний, самосвітний, розсвічений, світистий**
світна́ шкала	**світляна (розсвічена) шкала**
щезни́й (*тип хвилі*)	**зникомий**

Словник-2 широко користується наведеними формами. Тут відтворено лише малу їх частину. Який висновок можна зробити, порівнюючи форми, вжиті у Словниках-1 та -2, і рекомендовані *Кращі варіянти*?

1. Українська мова здатна творити найскладнішу наукову й спеціяльну термінологію.

2. Розробляючи термінологію, не можна сліпо наслідувати – мавпувати – іншомовну форму, а навпаки відходити від неї, дбаючи про зміст та образність.

3. Дієприкметники, вживані в іншомовній термінології, не конче віддавати відомими або штучними дієприкметниками. Наша мова знає цілу низку способів замін дієприкметникових зворотів. (Див. розділ 42 і 43 УСІМ РИФАМ РИФ).

4. Нові, невідомі загалу форми переобтяжують текст або виклад, і для полегшення розуміння загал вдаватиметься до вже унормованої російської мови. Нова форма найкраще сприйметься, коли її *зліплено* зрозуміло, з уже засвоєних мовцями слів, а не з новотворів.

5. Щодо нових моделей словотвору, то переобтяження формами, утвореними на підставі моделей, зрозумілих лише їхнім творцям, веде не до поширення вжитку української мови, а до скорочення.

Зауважу, що наведені *Кращі варіянти* – це аж ніяк не "істина в останній інстанції". Можливі й інші переклади. Для розвитку мови, що більше варіянтів, то краще. Мовці ж виберуть з їх числа найудаліший і найвідповідніший.

71. І ОДИН У ПОЛІ ВОЇН

Праця над термінологією вимагає глибшого занурення у можливості української мови. У розділі 70 до перекладу слова **затримний** *(шар)* як **гальмівний** зроблено таку примітку:

Мовні засобиряснозначні: **гальмівний** *можна вживати в низці значень.*

Ми ще повернемо до слова **гальмівний**, але вперед зупинімось на явищі ряснозначности слів. Полягає воно в тому, що одна словесна одиниця може мати кілька значень. Ряснозначність полегшує спілкування: розширює наші виразові можливості без збільшення кількости мовних засобів. Необізнаність з цим явищем може часом бути джерелом непорозумінь.

---

[1] Форма **незникний** має аж три Н. Чи ж може такий термін задовольняти наш мовний смак?

[2] Рекомендування форм на зразок **несний** на практиці змушуватиме мовців віддавати перевагу російській мові.

[3] **Падний** не творить жодного образу, ані логічного усталеного зв'язку. Мовці розумітимуть це слово через російську мову: **падний падний** – це **падающий**. Тобто, для володіння українською мовою треба знати російську.

Свого часу газета "Літературна Україна" (ч. 15, 1997) опублікувала статтю інженера К. "Мова не повинна мати повітряних ям та порожнин", де автор виклав свій рецепт ліквідації "повітряних ям" в українській мові. Під повітряними ямами згаданий автор мав на увазі деякі, на його думку, суперечності в системі української термінології.

Інженер не погоджувався з двозначністю окремих лексичних одиниць. Якщо

обертовий механізм – це **механізм, що обертає,**

то як можна говорити

обертове магнетне поле,

коли це значить

магнетне поле, що обертається?

Іншими словами, автор статті не хоче погодитися, що слово може мати два значення:

який обертає (1)
який обертається. (2)

Але в цьому немає нічого протиприродного. Без такої двозначности, або й рясноозначности, мова не могла б розвиватися і долати оті капосні "повітряні ями". Безперечно, що в деяких випадках така двозначність може шкодити розумінню висловленого, і тоді, коли треба розрізнити поняття (1) та (2), слід підшукати точніші терміни. Якби виникла така потреба, українська мова має на це раду.

Так, для поняття (2) ми маємо цілу низку термінів:

карусельний **ротаційний**
кругобіжний **роторний**
обертаний **циркулярний**.

У разі потреби вираз

обертове магнетне поле (А)

із значенням "магнетне поле, що обертається", можна замінити терміном

обертане магнетне поле.

Але в тих випадках, коли нема небезпеки, що вживання терміну (А) творитиме термінологічну плутанину, його можна вживати, взявши до уваги здатність лексичних одиниць до рясноозначности. Ми вживаємо сотні слів, не помічаючи, що вони варіюють свої значення. Наприклад:

колюче слово – це **слово, яке коле**
колюча квітка – це **квітка, яка колеться**.

Тобто, прикметник

колючий

залежно від тексту може мати два значення:

який коле

і

який колеться.

І це не викликає в нас жодних припущень про існування повітряних ям у нашій мові. Рясноозначність – характерна особливість мовних форм.

Ще кілька прикладів рясноозначности:

прорізна кишеня (1)
прорізна фреза. (2)

Пара (1) значить

кишеня, що прорізається або **прорізувана кишеня,**

а пара (2) –

фреза, що прорізає.

Тобто ми вживаємо слово **прорізний** у двох значеннях:

який прорізається (1)
який прорізає. (2)

Трохи іншу ряснозначну пару творить слово **мурований**:

мурований паркан (3)
дім, мурований у XVI ст. (4)

У парі (3) слово

мурований

можна замінити прикметником, наприклад, словом **кам'яний**:

кам'яний паркан,

а у парі (4)

мурований

– дієприкметник, який можна замінити лише дієслівним зворотом **який мурувався**, або **який муровано**:

дім, який муровано в XVI ст.

Так само у парі виразів

штампований вислів (5)
значок, штампований у цеху (6)

слово **штампований** має відмінні значення: у виразі (5) слово

штампований

- прикметник, що його можна замінити словами

шаблонний, стандартний, заяложений, *о.* **близнюковий**

а у виразі (6) слово

штампований

– дієприкметник, якого не можна замінити прикметником, а лише дієслівним зворотом **який штамповано** або **який штампувався**:

значок, який штамповано в цеху. (6)

З цих прикладів ясно, що ряснозначність властива багатьом словам. Базуючись на цій властивості, слово можна вживати не в одному, а в кількох значеннях. Це стосується і до слова

гальмівний,

згаданого на початку розділу. Походить воно від слова **гальмувати**, котре й собі ряснозначне.

Слово **гальмувати** бере участь у процесі спілкування в цілому ряді значень:

Слово у мовному потоці	*Значення слова*
гальмувати авто	**вживати гальмо для гальмування авта**
гальмувати процес росту	**затримувати процес росту**
гальмувати рефлекси	**зупиняти рефлекси**
гальмувати розвиток	**стримувати розвиток, бути гальмом розвитку**
гальмувати швидкість	**сповільнювати швидкість**

Відповідно до такого вжитку і віддієслівний прикметник

гальмівний

може мати не одне, а кілька значень:

що гальмує
що затримує
що зупиняє
що перешкоджає
що стримує
що є гальмом
що сповільнює.

Така широка палітра значень слова дозволяє вживати його для перекладу цілої низки іншомовних віддієслівних прикметників, зокрема російських:

Російський термін	*Український термін*
задерживающий слой	**гальмівний шар**
замедляющий фактор	**гальмівний чинник**
останавливающий развитие	**гальмівний для розвитку**
препятствующий в работе	**гальмівний у роботі**
сдерживающий болт	**гальмівний болт**
сдерживающий развитие	**гальмівний для розвитку**
тормозящее движение	**гальмівний рух**
являющийся тормозом прогресса	**гальмівний для прогресу**

Як бачимо, українське слово

гальмівний

може з успіхом виступати в багатьох значеннях. Це можливе в наслідок ряснозначности словесних форм. Так само слово

долубіжний

може мати кілька значень:

що спадає
що спадає додолу
що збігає
що падає.

А слово **гостроцікавий** може значити залежно від контексту

захоплюючий
сенсаційний
пригодницький:

Слово у мовному потоці	*Значення слова*
гостроцікавий фільм	**захоплюючий фільм**
гостроцікаві подробиці події	**сенсаційні подробиці події**
гостроцікава література	**пригодницька література**

Ціла низка дієслів –

ринути
полонити
звиродніти

та інші – не міняючи своєї форми, можуть виступати як доконані і як недоконані дієслова. Розрізнити, який саме вид вони передають, допомагає контекст – словесне довкілля:

"*Чутка є, що цар хоче, Весь світ* **полонити**". *(Т. Шевченко)* (1)
"*Їй вдавалося не раз* **полонити** *митців своєю красою*". (2)

У цитаті (1) **полонити** вжито як доконане дієслово: **захопити**.

У реченні (2) **полонити** виступає як недоконане дієслово: **захоплювати**.

Рясноначність слів – свого роду система економії мовних засобів. Гляньмо, як усім відомий вислів

давати раду

дозволяє нам обходитись без цілої низки зворотів. Ми можемо вжити цю пару у різних обставинах:

Треба висловити	*Можна сказати*
влаштував свої справи	**дав собі раду, дав раду своїм справам**
знайшов вихід	**дав собі раду**
управився сам	**дав собі раду сам**
вийшов з важкого становища	**дав собі раду зі скрутою**
розібрався в документах	**дав собі раду з документами**
призвичаївся до нових умов	**дав собі раду в нових умовах**
обійшовся без позичок	**дав собі раду без позичок**
зорієнтувався в математиці	**дав собі раду з математикою**
не потребував нічиєї опіки	**давав собі раду сам**
поробив усі свої справи	**дав раду всьому**
не пропав у дорозі	**дав собі раду в дорозі**
вибився з колії	**не міг дати собі ради**

Це далеко не повний список вживання пари **давати (дати) раду** в українській мові. Рясноначність цього виразу дозволяє мовцям обходитися під час спілкування обмеженим числом мовних засобів. Ясна річ, що з розвитком мови та мовних засобів мовці творять синоніми до таких універсальних мовних одиниць. Однак простота і зрозумілість спілкування дуже часто вимагає вдаватися саме до таких рясноначних засобів.

Нерозуміння явища рясноначности веде часом до непотрібного запозичення чужомовних слів. Так, в українській мові споконвіку у слові

громадський

уживалося два значення:

1. **належний громаді** (*р.* **общинный**), наприклад: **громадські землі, громадський уклад**.
2. **належний суспільству, суспільний** (*р.* **общественный**), напр.: **громадська думка, громадська робота**.

Слово **громадський** цілком задовольняло потреби спілкування українців. Та декому в УССР здалося, що треба розрізнити ці два значення, як і в російській мові. Але як це зробити? Довго не думавши, перше значення слова

громадський

заступили російським словом

общинний,

що не має жодних коренів в українській мові. Мало того, дехто йде далі і слово

громада

заступає словом

община,

тобто відверто русифікує нашу мову. І це все через нерозуміння або небажання розуміти явища рясноначности словесних форм.

Хто творить термінологічну лексику, мусить не забувати про цю мовну особливість, бо вона може бути дуже корисною у їхньому пошуку зрозумілих та легкомовних термінів у багатьох галузях.

72. МАЛЕ, А ДІЛО РОБИТЬ

Торкнувшися ряснозначности слів, не можна обійти і дуже близького до неї явища, коли зміну значення слова або виразу викликає лише один звук (на письмі – одна літера). Слова

уклад

і

вклад

різняться лише однією літерою, але ці слова мають зовсім різні значення. Перше – це “порядок”, “устрій”:

уклад життя,

а друге – це “внесок”, “лепта”:

грошовий вклад.

Так само не однозначні

уплив

та

вплив.

Друге слово – це “дія” (“впливання”) якихось чинників, а **уплив** – це слово галицького варіянту, вживане в таких зворотах: **по упливі часу** (“за деякий час”), **по упливі року** (“як минув рік”).

Зміна одної літери в закінченні міняє значення багатьох слів, які звучать однаково у називному відмінку, хоч відтворюють різні речі. Майже кожне слово, що означає конкретну річ, може мати інше – переносне – значення. Для розрізнення прямого й переносного значення у непрямих відмінках один звук вказує мовцям, у якому значенні вжито слово. Конкретне слово

ніс

може бути вжите переносно - на означення передньої частини судна. Тому, хоч ми беремо щось або в нас беруть

з-під носА,

опинившися ж на судні, ми кажемо, що обійшли його

з носУ до корми,

щоб ніхто не подумав, що ми йшли від чийогось **носА**. Так само ми розрізняємо два **дзвони**:

дзвін *на дзвінниці*

та

дзвін *у вухах*:

Дід узявся висадити на дзвінницю **дзвона**.
Я прокинувся від **дзвону** *в ухах.*

Система розрізнення подібних лексичних одиниць є частиною мовної логіки, опертої на моделі відмінювання. Ці всі явища мають одну мету: полегшити спілкування, не переобтяжуючи нашої пам’яті зайвими формами. І на цій дорозі винахідливість творців мовних засобів не знає меж. Значення того чи того слова або звороту може змінити одна-єдина літера. Може це зробити зміна наголосу, а ще – порядок слів у вислові. Зміна порядку слів впливає на зміст висловленого. Розгляньмо кілька речень:

Хлопці **не мають і гадки** *ні про ноти ні про спів.*

Тут зворот

не мати і гадки

можна замінити словами

не мати уявлення.

А ось цей самий зворот, де слова розміщено в іншому порядку:

Інга **і гадки не має**, *як її слова впливають на учнів.*

Тут вираз

і гадки не мати

значить

не підозрювати.

Отже

не мати і гадки = не мати уявлення,

а

і гадки не мати = не підозрювати.

Розмінялися місцями ті самі слова, і зміст вислову змінився.

Змінювати значення слова може питання, яке дане слово ставить після себе. Так, натрапивши в тексті на слово **запобігати**, ми зрозуміємо його значення лише з наступного слова:

запобігати лихові	*(чому)*	(1)
запобігати ласки	*(чого)*	(2)
запобігати перед начальством	*(перед ким)*	(3)

У прикладі (1) **запобігати** значить "***відвертати що***".
У прикладі (2) **запобігати** значить "***шукати прихильности***".
У прикладі (3) **запобігати** значить "***підлещуватися до*** *кого*".

Рясноначність притаманна усім нашим прийменникам; без неї важко було б порозумівається й описувати всі можливі переміщення людей і предметів у часі й просторі:

за *якого часу*:	**за** нашого віку
за *що*:	вийшов **за** село
за *кого*	була **за** матір
за *який*	кращий **за** мій
за *чим*	**за** горою
за *чийого панування*	**за** німців

Про що свідчать наведені приклади рясноначности словесних одиниць?

Що словотворчі засоби нашої мови невичерпні. Треба їх вивчати: вони можуть бути корисні і в щоденній мовній практиці і для вироблення термінології.

73. КОРОТКА ПАВЗА

Щоб не було для діла шкоди,
Зважати треба **на** погоду...
Бридня! Хто вміє мавпувати,
Той буде з нею **рахуватись**.

"Я вас усіх перекапущу!" -
Волає кліка **умируща**...
О, стилю мій! Тебе тнуть лінощі –
Таж кліка ця давно вже **гинуча**.

Наук досягнення звитяжні
Характер мають **всеосяжний**...
А сумнів, хоч-не-хоч, прохоплюється:
Десь, може, краще **всеохоплюючий**?

Дивіться! Навіть цей захожий,
І той прийшов на **Службу Божу**...
Якби ж усі так покоління
Вчащали на **богослужіння**!

За пірамідами книжок
Стояв **повалений** божок...
Боюсь, догану знов одержу я
Від тих, для кого він **поверженuй**.

Що не кажіть, а подоляни
Були завзяті **просвітяни**...
Ой-йой! Не гніваймо коритників!
Кажім на просвітян **просвітники**!

Моя співуча братова
Нема, нема, та й заспіва...
Їй брат в усьому потурає,
Бо й сам **ні-ні та й** підтягає.

Жертовник Зевсів – де тут дінешся? –
Ніколи не стояв без **при́носів**...
Язиче мій, стривай лишень,
А мо' без **жертвоприношень**?

Як не боролись з хуліганами,
Могили знову **опоганено**...
Глухий до стилю я модерного,
Інакше б їх було **осквернено**.

Нам **невідомо як і де**
Лоша поділося гніде...
А де ж поділися, раз так,
Незнати-де й **незнати-як**?

Хлоп'я побігло за санками
А дід йому: "**Спитайся** мами!"
Не скаже він, хоч ти вмирай:
"У мами **дозволу спитай**!"

74. МАВПОВАНА "ТРАДИЦІЯ"

Різні мови розв'язують свої мовні проблеми по-різному, залежно від своїх можливостей. Російська мова, напр., використовує в літературі та в термінології форми дієприкметників теперішнього часу: **поющий, несущий, кипящий**. В українській мовній практиці набули поширення розгорнуті дієприкметникові звороти: **що /хто, який/ співає, що плаче, що має**:

А **хто** *дочок* **має**, *нехай научає...*

Ці форми цілком добре виконують функцію дієприкметників у літературній мові. Порівняйте:

Російський текст	*Український переклад*
От **ликующих, праздношатающих,**	Від базік, **що осанну співають**,
Обагряющих руки в крови,	Від катів, **що невинну ллють кров**,
Уведи меня в стан **погибающих**	Заведи мене там, **де вмирають**,
За великое дело любви. (*Некрасов*)	За високу братерську любов.

Отже, українці мають досить засобів, щоб обходитися без форм

вмираючий (К)
загибаючий (К)
радіючий (К)
співаючий (К)

Однак у термінології розгорнуті форми - **що радіє, що співає** – вживати важко або й нема як. Тому у спеціяльній літературі під тиском політики "злиття мов", поширилися такі форми, як

дислокуючий (К)
диференціюючий (К)
розбурюючий. (К)

У попередніх розділах уже говорилося, що ці форми не властиві українській мові. Тому творці нашої літературної мови старалися обходитися без них. Класики відчували невідповідність форм (К) образності та гнучкості спілкування. Тому вони шукали у мовному океані зразків, які б своєю *якістю* перевершували книжну лексику.

Поширення форм (К) – це теж свого роду мода. Деякі модні лексеми виринають часто там, де їхня "присутність" зовсім непотрібна. Читаю в одному журналі:

"*Вони не годні вийти за* **неіснуючий** *у таких відділах поріг...*".

Чи ж тут аж так потрібне слово **неіснуючий**? Чи ж поріг може **існувати**?
Чи ж не простіше, легше і зрозуміліше вжити слово **відсутній**:

"*Вони не годні вийти за* **відсутній** *у таких відділах поріг...*"?

Звертаючись до форм (К) сьогодні, ми перекреслюємо нашу духовну спадщину, на ділі творимо нову лексику, яка не завжди краща від традиційної. Сьогодні дехто вживає форму

шокуючий

у низці зворотів:

шокуючі подробиці
шокуюча поведінка
шокуюча вістка.

Ці всі вирази куди краще віддає наша традиційна лексика:

скандальні подробиці
безпардонна поведінка
приголомшлива вістка.

Тобто, запровадження форм (К) збіднює нашу мову, веде до забуття виробленої століттями лексики, тобто веде до її руйнації. Ми перекреслюємо вже вироблену і перевірену часом лексику і починаємо виробляти нову, ще не випробувану часом.

З другого боку, свою появу форми (К) завдячують недостатньому знанню мови та небажанню глибше зануритися у мовні проблеми. Поширення і культивування форм (К) започатковано в УССР як прямий наслідок політики "злиття мов", що на ділі значило русифікацію України. Ця *практика* стала для деяких мовознавців дороговказом у їхній праці. Прикладом такої праці може бути виданий 1996 року в Одесі "Англо-український словник медичних термінів" (надалі - Словник-3). У цьому словнику на сторінці шостій читаємо:

руйнуючий для кліщів (А)

Це зайвий приклад до слів про забування якісної нашої лексики. Наша лексика знає слово

руйнівний,

яке віддає той же зміст, що й форма (А). Вживання форми **руйнуючий** перекреслює традиційну форму. Чи це покращує мову?

От ще кілька "новотворів" Словника-3:

Термін Словника-3	*Сторінка*	*Нормальний термін*
заломлююча сила ока	5	**сила заломлення в оці**
прогресуюча форма	10	**агресивна** або **активна форма**
колюча річ	11	**гостряк**
колючоріжуча річ	11	**різучий гостряк** або **колючий різак**
оточуюча тканина	12	**навколишня тканина**
прилягаюча частина	14	**прилегла частина**
газоутворюючий організм	15	**газотвірний організм, газотвір**
небезпечний для оточуючих	16	**небезпечний для оточення**
блукаюча клітина	21	**бездомна клітина**

Цих прикладів досить, щоб показати, що творення активних дієприкметників у термінологічній літературі не збагачує, а збіднює нашу мову, робить її "повстяним" язичієм, яке не

приваблює, а відтручує мовців. Щоб не псувати нашої лексики такими штучними формами, треба лише якусь хвильку подумати, згадуючи вже засвоєні мовою одиниці: **прилеглий, навколишній**. У разі засвоєних форм нема, то знову таки треба подумати хвильку, згадавши можливості нашої мови та вимоги до конкурентоздатної лексики, і знайдемо цілком нову форму:

бездомний.

Щоб помогти шукачам у їхньому пошуку, розділ 42 наводить аж 19 можливих способів для заміни активних дієприкметників засобами української мови.

75. ПРО МОВУ КОНСТИТУЦІЇ

Як описані вище шкідливі явища у мовній практиці відбиваються на якості нашої мови можна переконатися на прикладі мови Конституції України.

Висловлюючи свої спостереження над мовою Конституції України, автор не має на меті знецінення прогресивного змісту та історичної ролі цього акту у житті молодої держави, а навпаки хоче, щоб цінному змістові відповідала належна форма. Не можна мої зауваження віднести і до авторів та укладачів Конституції: мовні огріхи, що там трапляються, – це наслідок знекровлення української мови, яку практиковано в УССР, і яку за інерцією не спинено і в незалежній Україні.

Читаючи Конституцію України важко збутися враження, що це переклад з російської мови, і то не найкращий. Цю думку навіює лексика, стилістика, слововжиток, граматичні норми. Зупинюсь окремо на кожному з цих понять.

ЛЕКСИКА

Людські права чи **права людини**?

У Конституції вживано сталу словосполуку **права людини**, що відповідає російській сполуці **права человека**. Українській же мові властивіша форма **людські права**. І в цьому можна переконатися, звернувшися до джерел нашої мови.

Російську форму **фигура человека** сучасник перекладе як **фігура людини**, але це не звучить по-українському. У творах класиків від М. Вовчка до Г. Тютюнника подибуємо пару

людська постать.

Так само українці кажуть

людське житло
людське тіло
людська нога

там, де росіянин скаже **жилище человека**, **тело человека**, **нога человека**.

Отже, українські закони мають боронити

людські та громадянські права і свободи.

Сучасні кордони чи **існуючі кордони**?

Конституція у статті 2 говорить про **існуючі кордони**. Форми **існуючий**, **температурячий**, **обертаючийся** – не українські. Їх уникали класики, їх не практикував народ. Але їх накинули нам “друзі народів”. Ми ж можемо і мусимо не вживати цих форм:

існуючі кордони – це **сучасні кордони**
існуючі права – це **узаконені права**
існуюча мережа – це **наявна мережа**
існуючий порядок арешту – **заведений порядок арешту**.

Урядовець, посадовець чи **посадова особа**?

Російська імперська бюрократія відгороджувалась від народу своєю окремою бюрократичною мовою. Бюрократи не "приймали на роботу двірника", а "зачисляли в штат у якості двірника"; "селянина" або "хлібороба" охрестили **сільським товаровиробником**. У цьому ключі виникло і слово **должностное лицо** замість колишнього

чиновник.

Йдучи за цим зразком в УССР скороспечено **посадову особу**, тоді як ми маємо чудове слово

урядовець

а також скорочену форму **посадової особи** – слово **посадовець**.

Посадова особа – мертве утворення. Воно живе лише в документах, на письмі. Крім того, воно підпирає расистську тезу про залежність української мови від російської.

Співпраця чи **співробітництво**?

Стаття 18 Конституції говорить про **співробітництво** із світом. Чи ж не краще вжити

співпраця?

І коротше і не повторює чужих моделей. Видані ж в УССР словники і перевидавані без змін НАН України брешуть, коли кажуть, що **співпраця** – це якась міфічна **спільна праця**. **Співпраця** – це і є **співробітництво**.

Зазіхати чи **посягати**?;
зазіхання чи **посягання**?

Словник Б. Грінченка слово **посягати** пояснює як "засувати руку" і дає приклад:

"**Посягни** *в кишеню, вийми грошей жменю*".

Слово **посягання** – похідне від дієслова **посягати** – стали вживати десь у 60-х роках за часів "розгулу" теорії злиття мов. Вживання слова **посягати** у значенні "зазіхати" іноді допускали класики. Але це не може бути підставою для узаконення цього слова в сучасній мові. Класики творили літературну мову і в цьому процесі їм доводилося вживати такі слова як **посланіє**, **ученіє** тощо. Але сучасна мова обходиться без **посланій** та **ученій**. Так само вона може обійтися і без слів **посягати** й **посягання**.

Добробут чи **благополуччя**?

Стаття 49 Конституції згадує "санітарно-епідемічне **благополуччя**". Чи ж треба доводити, що слово

добробут

і коротше, і милозвучніше, і таки наше слово.

Він і вона чи **кожен із подружжя**?

Наведу статтю 51:

"*Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки.* **Кожен із подружжя** *має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї*".

Кожен із подружжя це переклад російського **каждый из супругов**. По-російськи дана пара звучить нормально. По-українськи же **кожен із подружжя** не звучить. Цей вираз зупиняє читача і змушує звертатися до російської мови за поясненням. Чи ж не краще в таких випадках відходити від мавпування і творити все речення самостійно:

"*Шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки.* **Він і вона** *мають рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї*"?

Свідчити чи **давати показання**?

Точнісінько так, як дбав ще Петро I, щоб "никакой розни и особого наречия не было", в УССР українську лексику було "приведено у відповідність" із російською лексикою. У підручниках і словниках слово

свідчення

замінено на **показання** (точна копія російської форми), а коротше і простіше слово

свідчити

замінено на мовний динозавр **давати показання**. І стаття 63 Конституції вживає вираз **давати показання** замість коротшого і милозвучнішого **свідчити**.

Мусить чи **зобов'язаний**?

Статті 60, 62, 67 та ряд інших послідовно вживають форму **зобов'язаний** – близнюка російського слова **обязан** – замість властивої українцям коротшої, милозвучнішої та зрозумілішої форми

мусить.

Що краще звучить:

"*Кожен* **зобов'язаний** *платити податки*" чи
"*Кожен* **мусить** *платити податки*"?

Доходи чи **прибутки**?

Стаття 67 та інші статті Конституції згадують про **доходи** громадян. Знову таки - термін накинутий. Українці, як засвідчують класики, на означення підкинутого слова **доходи** вживали слово

прибутки,

а на означення сучасного **прибуток** – слово

зиск.

До імперського погрому української лексики наша термінологія саме так і розрізняла ці два терміни. Узаконення в Конституції штучних термінів може спричинитися до того, що українська мова ніколи не очиститься від *зозулиних яєць*, підкинутих нам чужою партійною мафією.

Керувати, **урядувати** чи **управляти**;
керування, **урядування** чи **управління**?

Слово **управляти** зовсім невиправдано вжито у ряді статей Конституції там, де українці традиційно вживають

керувати
урядувати.

Словник Б. Грінченка слово **управляти** пояснює як **вставляти, вмонтовувати, закінчувати роботи**. У значенні ***керувати*** це слово не вживано. Та й словники УССР, записуючи **управляти** та **управління**, наводять поруч і

керувати

та

керування.

Чи ж варто у Конституції України віддавати перевагу сумнівним формам перед узвичаєними?

За посадою чи **з обов'язку**?

Цитую витяг зі статті 131 Конституції:

"*До складу Вищої ради юстиції входять* **за посадою** *Голова Верховного суду...*".

Щоб зрозуміти, що таке **за посадою**, багато хто з читачів подумки звернеться до російської мови: "Ага! Це **по должности**". Іншими словами, український вираз стає зрозумілий через посередництво російської мови. Бо сполучення **за посадою** абсолютно важко зрозуміти одразу "просто з мосту". Прийменник **ЗА** у нас не скрізь можна вжити з успіхом там, де росіяни вживають **ПО**. Тому, краще відійти від мавпування і пошукати в наших словесних запасах чогось рівнозначного і зрозумілого без звертання до "праджерел".

Після пошуку наведена цитата звучатиме так:

"*До складу Вищої ради юстиції* **з обов'язку** *входять Голова Верховного суду...*".

Чи не краще? Зрештою можна знайти і щось інше, але головне – не мавпувати.

За поданням чи на подання?

Аналогічне напруження думки викликає вжитий у низці статтей Основного закону вираз **за поданням** (Президента або Прем'єра). Це знову таки невдалий вжиток прийменника **ЗА**. Українці у таких випадках вживають прийменник **НА**:

на прохання
на замовлення
на вимогу
на пропозицію.

Аналогічно має бути

на подання
на звернення тощо.

Одноособово чи **особисто**?

Якби спитати у академіків "Назвіть українське слово із шістьма **О**", хтозна чи вони дали б відповідь, бо слово **одноособово** – слово, яке існує лише у словниках та в бюрократичному жаргоні. Це точна копія російського **единолично** – слова напівпаразита, бо різниці між словами **лично** та **единолично** немає жодної. А нащо українцям такі доробала, знають лише укладачі *нормативних* словників УССР. Появу цього напівпаразита в Конституції України нічим не виправдано. Сказане у статті 129: "*Судочинство провадиться суддею* **одноособово**" українською мовою треба висловити так:

"*Суддя провадить судочинство* **особисто**".

Лікарняний чи **шпитальний**?

Вилучивши з української лексики слушно утворені та легкомовні слова, "мовоборці" УССР засмітили її неоковирними динозаврами. Слова **лікарняний** у жодних творах класиків чи в народній творчості не відмічено. Це слово вигадане. Народ вживав слово

шпитальний.

Ми знаємо прізвище **Шпитальний**, але не знаємо прізвища **Лікарняний**. Його не було і не буде. І записана у статті 137 Конституції **лікарняна служба** – це

шпитальна служба.

СТИЛІСТИКА

Стилістику Конституції України характеризує пасивний стан: права й свободи в Україні

охороняються, захищаються, гарантуються, здійснюються, порушуються,

закони –

встановлюються, розглядаються, затверджуються, приймаються,

штати –

формуються, обираються,

обов'язки –

покладаються, визначаються.

Вживання таких форм потрібне у багатьох випадках, але воно не мусить цілком вилучати інші властиві українській мові форми:

1. Так звані безпідметові форми:

встановлено
затверджено
покладено
ухвалено тощо;

2. Активні форми, які ближче до живої – не бюрократичної мови:

охороняють, захищають
гарантують тощо.

Заборонено чи **забороняється**?

Стаття 17 Конституції говорить:

"*На території України* **забороняється** *створення....збройних формувань*".

Українцям властивіше казати

"**заборонено** *створення*".

Ці форми переслідувано в УССР "дабы особого наречия не было". А це ж одна з характерних рис української мови.

Забезпечується наданням чи **забезпечує надання**?

Стаття 24:

"*Рівність прав...* **забезпечується** наданням ряду пільг...".

Чи не простіше сказати

"*Рівність прав...* **забезпечує** *надання ряду пільг...*"?

Не можна цілий текст важливого, доленосного акту витримувати у важкій пасивній формі. Наша Конституція глибоко демократична, тож і стиль її має бути демократичний, ближчий до живої мови. Конституцію треба легко читати і легко розуміти.

Цензуру заборонено чи **цензура заборонена**?

Стаття 15 стверджує: "*Цензура* **заборонена**". Саме тут потрібна оця безпідметова форма:

"*Цензуру* **заборонено**".

Так само у статті 37 замість "дії яких **спрямовані**" по-українськи краще сказати

"дії яких **спрямовано**".

Багато таких замін потребують і інші статті Конституції. Безпідметові форми випалювано "гарячим залізом" в УССР. А вони ж і прикрашають, і різноманітять мову сухих документів!

Ніхто не може бути примушений чи **нікого не можна примусити**?

Першу половину цього заголовку взято із статті 19. Такі ж конструкції подибуємо і в інших статтях.

Стаття 28: "*Ніхто* **не може бути підданий** *катуванню...*".

Стаття 41: "*Ніхто* **не може бути позбавлений**...".

Чи справді Конституція потребує такого важкого стилю? Чи не краще сказати:

"*Нікого* **не можна піддати** *катуванню*...",
"*Нікого* **не можна позбавити**..."?

При здійсненні чи **здійснюючи**?

У статтях 118 та 129 вжито зворот **при здійсненні**. Це калька з російських зразків. Українська стилістика, і то навіть совєтських часів, рекомендує в таких випадках вживати дієприслівникові форми:

"**здійснюючи** свої повноваження".

ГРАМАТИЧНІ НОРМИ

Рідко, але трапляється у Конституції відхилення від граматичних норм.

Більше одного разу чи **більше, ніж раз**?

Стаття 87 не дозволяє розглядати законопроект **більше одного разу**, а стаття 94 стверджує, що закон набирає чинности "**не раніше дня** його опублікування". Навряд чи треба доводити, що у цих випадках треба вжити

більше, ніж раз

не раніше відо дня.

Не прийме закон чи **не прийме закону**?

Розділ 15 у пункті 4 стверджує, що закон набирає чинности,

"...*якщо... Верховна Рада не прийме* **закон** *або не відхилить* **поданий законопроект**...".

Знову таки не потребує доведення, що ця цитата має виглядати так:

"...*якщо... В.Р. не прийме* **закону** *або не відхилить* **поданого законопроекту**...".

СЛОВОВЖИТОК

Не допускається чи **заборонено**?

Статті Конституції рясніють від форми **не допускається**. Чому віддавано перевагу запозиченій формі, коли є рівнозначні свої? Стаття 32 стверджує, що "...**не допускається** *збирання, зберігання, використання... інформації*". Чи ж не ясніше буде для юридичної точности:

"**Заборонено** *збирання, зберігання, використання... інформації*"?

Вираження чи **поширення**;
вираження чи **вияв**?

Стаття 34 гарантує право "*на вільне* **вираження** *поглядів*". Чому вживати запозичене слово **вираження**, коли Міжнародні акти у даному разі говорять про

поширення

поглядів? Заміна **вираження** на **поширення** не змінить змісту, але форма не буде калькою і прямим запозиченням.

Запозичення форми **вираження** криє в собі й іншу небезпеку. Стаття 36 говорить про "**вираження** *політичної волі громадян*". У даному разі слово **вираження** просто неправильно вжито. Навіть за нормами УССР тут треба вжити слово

вияв або **виявлення**.

Вживши раз запозичену форму, ми тим самим узаконюємо її дальше "просочування" у нашу мову.

Безплатно чи **безоплатно**?

У статті 53 сказано, що громадяни мають право **безоплатно** здобути освіту. Чому **безоплатно**, а не

безплатно?

Слова **плата** і **без** – українські слова. Слово **безплатно** утворено за словотворчим зразком:

без користи – безкорисно
без відмови – безвідмовно
без плати – безплатно.

Що дає ускладнення простих форм? Не треба забувати, що українська мова має сьогодні конкурувати з куди розвиненішою і опрацьованішою російською мовою. Отже, задля конкурентоздатности треба добирати якнайпростіші і якнайкоротші форми. Слово **безплатно** всі розуміють і всі вживають. Слово **безоплатно** вживати не будуть.

Заслуховування чи **заслухування**?

У нормативних словниках УССР фігурує лише слово **заслуховування**, утворене від **заслуховувати**. Але ж ми вживаємо і слово

заслухувати.

І від нього можна утворити іменник

заслухування

так само, як від слова **вислухувати** іменник **вислухування**. Можна також скоротити **заслуховування** до форми

заслухо́вання

так само, як **обдаровування** скорочено до

обдаро́вання.

Заслухування або **заслухования** коротше і не таке незграбне слово, як **заслуховування**.

ВИСНОВКИ

Наведені приклади не вичерпують усіх дискусійних моментів, що їх викликає мова Конституції України. Важко сприймати такі слова, як **діяння (дії)**, що упомпезнюють стиль Конституції, не можна погодитися і з нечастим вживанням слів

ухвалювати
ухвалення

та майже винятковим вживанням форм **приймати рішення**, **прийняття рішення**, важко змиритися і з формою **погашення боргу (сплачення боргу)**, з формою **вводиться в дію** та рядом інших форм.

Але й з висловленого ясно, що додаткове – мовне – редагування Конституції, якого не можна було здійснити повною мірою під час гарячих парламентських дебатів, дуже бажане.

Лінгвоцид українців, практикований століттями, знайшов своє віддзеркалення у мові Конституції України.

Усі, кому болить упослідження та карикатуризація української мови мають зробити висновки з наведених фактів і по змозі докласти максимум сил, щоб це становище виправити.

Частина V. ПРАВОПИСИ

76. ДВА ПРАВОПИСИ – ОДНА МОВА

На сьогоднішиій день існує два українських правописи: в діяспорі та в Україні.

Існування двох українських правописів це наслідок політики лінгвоциду, якому з початку 30-х років і до останнього часу підпорядковано культурне життя України.

Замість правопису, розробленого 1928 р. Всеукраїнською Академією Наук (надалі Правопис-28), в Україні запроваджено інший правопис, основне завдання якого було максимально – всупереч мовній практиці й традиціям – наблизити українську мову до мови російської. Мета – злиття мов.

Правопис-28 базувався на реальних самобутніх рисах української мови, незалежно від будь-яких впливів. Головна заслуга Правопису-28 полягала в тому, що його укладено з урахуванням двох реально наявних варіянтів української мови: східнього (наддніпрянського) та західнього (галицького).

Правопис-28 не є ідеальний правопис. Він потребує реформи. Ця розвідка послуговується оновленим правописом УАН 1924 року. А що правописом 1928 року ще й досі користуються і в діяспорі і в Україні, то автор вважає доцільним розглянути докладніше правопис 1928 року з тим, щоб увести читача у коло проблем, які стоять перед українським відродженням, а також тому що, порівняння Правопису-28 з Правописом-33 не лишає жодного сумніву, що перший правопис, хоч і має деякі хиби, ближчий до української мовної стихії.

Принцип соборности був керівний принцип укладачів Правопису-28, і цей принцип пройшов випробу часом. Українці вільного світу – і східнього і західнього походження – визнали цей правопис єдино можливим для своїх культурних потреб. Навіть ряд наявних у цьому правописі хиб не може применшити його ваги в історії української мови, а також його значення для вільного українства – єдиного середовища, що не визнало рис, накинутих українській мові в СССР.

Зміна правописів сталася за таких обставин. З 1929 р. в Україні проходив планомірний і систематичний погром українства, початок якому поклав процес СВУ (Спілки визволення України – найвірогідніше зфабрикований чекістами). Погром цей не міг не торкнутися українських мовознавців. Продовж 1929–1937 рр. знищено мовознавчу еліту України, що працювала над словниками й підручниками, досліджувала й викладала українську мову.

Саме після процесу СВУ, під час трагічного голоду 1932–33 рр. і сталася зміна правописів. Залякані на смерть мовознавці уклали новий правопис, що ним з дуже незначними змінами от уже 75 років користується наша культура в УССР, а тепер і в незалежній Україні.

Вимога, що стояла перед укладачами Правопису-33, була гранично проста: максимально наблизити українську мову до мови російської, звести розбіжності між цими мовами до нуля. Така тенденція, як і вироблений на її підставі Правопис-33, цілком слушно можна назвати асиміляційними.

Риси української мови, перекреслені Правописом-33

Згідно з асиміляційною засадою у Правописі-28 зроблено такі зміни:

1. Вилучено літеру **Ґ**.

2. Іншомовне (латинське і грецьке) "**H**" у словах перекладано літерою **X**, як у росіян:

Правопис-28	*Правопис-33*
Гаммер	**Хаммер**
Ганна	**Ханна**
Гельсінкі	**Хельсінкі**
Гофман	**Хофман**

3. Знак м'якшення в чужих словах після **Н** і **Д** замінено на апостроф (**ъ** у росіян):

Правопис-28	*Правопис-33*
адьє	**ад'є**
адьютант	**ад'ютант**
коньюнктура	**кон'юнктура**

І це тоді, коли збережено написання **Даладьє, Нью Йорк, Ньютон, коньяк, Д'артаньян, каньйон, шампіньйон, шиньйон, компаньйон**!

4. Усталено тверде написання ряду прикметників:

Правопис-28	*Правопис-33*
західній	**західний**
східній	**східний**
трикутній	**трикутний**

5. Множину іменників чоловічого роду з числівниками – **два**, **три**, **чотири** – скопійовано з російщини:

Правопис-28	*Правопис-33*
два листи	**два листа**
три мідяки	**три мідяка**
чотири робітники	**чотири робітника**

6. Закінчення **И** в родовому відмінку однини для іменників жіночого роду з двома шелестівками (приголосними) на кінці основи замінено на **І**:

Правопис-28	*Правопис-33*
до **смерти**	до **смерті**
без **совісти**	без **совісті**
без **чести**	без **честі**

7. Узаконено правопис слів на російський зразок:

Правопис-28	*Правопис-33*
випроваджати	**випроводжати**
голодівка	**голодовка**
манастир	**монастир**
мариво	**марево**
салітра	**селітра**
соняшний	**сонячний**
шаравари	**шаровари**

Повніший перелік таких слів у розділі 46.

8. Українські прізвища у непрямих відмінках дістали російські закінчення:

Прізвище	*Правопис-28*	*Правопис-33*
Гончар	до **Гончаря**	до **Гончара**
Кравців	до **Кравцова**	до **Кравціва**
Мазурок	до **Мазурка**	до **Мазурока**
Швець	до **Шевця**	до **Швеця**

9. Назви міст та сіл перекручено (повніший список у розділі 46):

Правопис-28	*Правопис-33*
Баришпіль	**Бориспіль**
Берестя	**Брест**
Лубні	**Лубни**
Маріюпіль	**Маріуполь**
Мукачів	**Мукачеве**
Прилука	**Прилуки**
Рівне	**Ровно**
Ромен	**Ромни**
Тираспіль	**Тирасполь**

Прикметники, утворені від назов міст **Перемишль**, **Радомишль** на підставі живого мовення:

перемиський
радомиський

бернуто на незграбні форми **перемишльський**, **радомишльський**.

10. Слова **кіло**, **авто**, **пальто** занесено до категорії невідмінюваних.

11. Від числівників **шістдесятий**, **п'ятдесятий** допущено творення іменників **шестидеятник**, **п'ятидесятник** замість **шістдесятник**, **п'ятдесятник**.

12. Затверджено відмінювання числівників на російський манір: **сімдесяти**, **п'ятдесяти** у одовому й давальному відмінках, замість **сімдесятьох**, **п'ятдесятьох** у родовому відмінку та **імдесятьом**, **п'ятдесятьом** у давальному.

13. Доведено до мінімуму вживання форми наказового способу дієслів другої особи мносини:

послухаймо!
заспіваймо!
почнімо!

Іатомість культивовано російські форми **послухаєм!**, **давайте заспіваєм!**, **почнемо!**.

14. Скасовано вживання нестягнених прикметників **чорная хмара**, **милеє товариство**. Ці юрми невід'ємні від кличного відмінку, надто в поезії:

краснеє сонце!
убогая душе!
Пречистая Мати!

15. Правопис приростка **З-** у словах, що починаються з літери **Ф**, підігнано до російських юрм:

Правопис-28	*Правопис-33*
зфалшувати	**сфальшувати**
зфотографувати	**сфотографувати**

16. Скасовано вживання форм займенників без протетичного **Н**: **до його**, **на їй**, які доіускає Правопис-28, враховуючи мовну практику.

17. Стандартизовано імена людей відповідно до російських норм:

Правопис-28	*Правопис-33*
Агатангел	**Агафангел** *і* **Агатангел**
Тадей	**Фадей** *і* **Тадей**
Теодосій	**Феодосій**

18. Переклад грецької літери “тета” у словах скопійовано з російської мови:

Правопис-28	*Правопис-33*
анатема	**анафема**
Атени	**Афіни**
катедра	**кафедра**
Методій	**Мефодій**
Теофанія	**Феофанія**

19. Двозвук **іа** в чужих словах, що його українці (та й весь світ) вимовляють, як **ія** перекладено, як **іа**: повторюючи російський правопис:

Правопис-28	*Правопис-33*
варіянт	**варіант**
комедіянт	**комедіант**
Сіям	**Сіам**

20. Німецький дифтонг **еі**, що звучить як **ай** – дістав неправильне російське написання **ей**:

Правопис-28	*Правопис-33*
Айнштайн	**Ейнштейн**
капельмайстер	**капельмейстер**

21. Англійське **W** в іменах перекладено як **У**, а не **В**:

Правопис-28	*Правопис-33*
Волтер	**Уолтер**
Волф	**Уолф**
Вотерґейт	**Уотергейт**

22. У словах з м’яким **Л** штучно, на російський копил, стверджено **Л**:

Правопис-28	*Правопис-33*
Ля-Манш	**Ла-Манш**
лямпа	**лампа**
пляц	**плац**

23. Запроваджено російський правопис до таких іншомовних слів (нижче дано лише приклади; повніший перелік у розділі 46):

	Правопис-28	*Правопис-33*
а)	**генеза**	**генезис**
	криза	**кризис**
	теза	**тезис**
б)	**Геллада**	**Еллада**
	гієроґліф	**ієрогліф**
	гістерія	**істерія**
	гураґан	**ураган**
в)	**евнух**	**євнух**
	Европа	**Європа**
	епархія	**єпархія**
	Еспанія	**Іспанія**
г)	**Арабія**	**Аравія**
	Бакх	**Вакх**
	Теби	**Фіви**
ґ)	**амнестія**	**амністія**
	хемія	**хімія**

д)	**метода**	**метод**
	роля	**роль**
	спіраля	**спіраль**
е)	**міністер**	**міністр**
	Олександер	**Олександр**
	циліндер	**циліндр**
є)	**ґолф**	**гольф**
	мусулманин	**мусульманин**
	носталгія	**ностальгія**
	шелф	**шельф**
ж)	**авдиторія**	**аудиторія**
	авдієнція	**аудієнція**
	клявза	**кляуза**
з)	**вуаль** *чол. роду*	**вуаль** *жін. роду*
	деталь *чол. роду*	**деталь** *жін. роду*
	емаль *чол. роду*	**емаль** *жін. роду*
	модель *чол. роду*	**модель** *жін. роду*
і)	**евфорія**	**ейфорія**
	невтральний	**нейтральний**
	неврологія	**нейрологія**
и)	**авул**	**аул**
	богдохан	**богдихан**
	Букурешт	**Бухарест**
	вермічелі	**вермішель**
	данець *і* **данський**	**датчанин** *і* **датський**
	моххамеданин	**магометанин**
	претенсія	**претензія**

Цей далеко не повний перелік – не згадано ряд інших правописних та морфологічних усів – дає уявлення про штучно накинуті нашій мові риси в наслідок погрому Правопису-

Крім калічення писемної мови, перехід на новий правопис супроводжувано ще й лексич- суржикуванням. Цілу низку властивих українцям лексичних одиниць вилучено, як національчні. Практично це означало припинення розвитку мови: замість самобутніх українських ı нова мовна практика орієнтувала українців на запозичення й запровадження російських. ;ду тут кілька прикладів лексичного суржикування, зберігаючи попередню нумерацію:

24. Правопис-33 скасував більшість псевдоваріянтних форм іменників:

мальо́вання
устатко́вання
розчаро́вання
відшкодо́вання (*див.* розділ 27).

25. Практиковано уникання прийменників у тих випадках, коли вони не повторюють йського вживання:

а) Прийменник **до** у парах

до Києва
до школи

ідовно замінювано на прийменник **у**: **у Київ, у школу**;

б) Прийменник **на** у виразі

засуджений на 10 років

у офіційних текстах замінювано на прийменник до: **засуджено до 10 років**, як по-російському;

в) Прийменник **за** у виразах

за царя
за Польщі
за німців

старанно виправлювано на **при** (як у росіян): **при царі**, **при Польщі**, **при німцях**.

26. Культивовано форми **у мене є**, **у неї є**, **у нас є**, що повторюють російські, й вилучувано оригінальні українські форми

я маю, вона має, ми маємо.

27. Штучно розділено прикметник **дружній** на два прикметники: **дружній** та **дружний**, різницю між якими можна встановити, лише зіставляючи їх з російськими формами. **Дружний** – це російське **дружный**, а **дружній** – це російське **дружественный**, **дружелюбный**. "Словник української мови" (СУМ) пояснює і **дружний** і **дружній** майже однаково:

Дружний – зв'язаний дружбою, взаємною прихильністю, довір'ям, відданістю, згодою;

Дружній – заснований на дружбі, взаємній прихильності, довір'ї, доброзичливості.

Спробуйте розрізніть ці значення!

Подібну операцію пророблено і зі словом **багатир**. З одного слова з двома значеннями штучно зроблено два: **багатир** (= багатій) та **богатир** (= витязь, лицар, герой).

28. Зникли з ужитку в УССР конструкції з неособовими дієприкметниками:

випуск машин припинено,
злочинця затримано.

Натомість процвітають форми: **випуск машин припинений**, **злочинець затриманий**.

29. Безграмотно відмінювано іменники жіночого роду з наростком **-інь**: **далечінь, височінь, глибінь**:

Правопис-28		*Правопис-33*	
Н.	**далечі̱нь**	Н.	**далечі̱нь**
Р.	**далечині̱**	Р.	**далечі̱ні**
Д.	**далечині̱**	Д.	**далечі̱ні**
З.	**далечі̱нь**	З.	**далечі̱нь**
О.	**далечі̱нню**	О.	**далечі̱нню**
М.	**далечині̱**	М.	**далечі̱ні**

Наголоси в непрямих відмінках таких слів, установлені Правописом-33, суперечать усталеній вимові. Усі ми говоримо

на височині̱
у далечині̱
на глибині̱.

Модель Правопису-33 – це суцільний ляпсус.

Згадавши наголоси, треба сказати, що наголосова система української мови і собі зазнала суржикування. Усі наголоси в офіційних словниках уніфіковано під російські наголоси:

Правопис-28	*Правопис-33*
доне́змогу	**донезмо́ги**
душни́й	**ду́шний**
заї́зд	**заї̱зд**
о́сідок	**осі̱док**
по́душка	**поду́шка**

Повніший перелік слів, що зазнали калічення наголосу, у розділі 17.

До лексичного суржикування слід зарахувати й цілковите запровадження нової, скопійованої з російської, термінології в усіх галузях знань:

Питома українська форма	*Російська форма*	*Накинута форма*
Великий Віз	**Большая Медведица**	**Велика Ведмедиця**
городина	**овощи**	**овочі**
громада	**община**	**община**
дієйменник	**инфинитив**	**інфінітив**
живе срібло	**ртуть**	**ртуть**
риска	**тире**	**тире**
родзинки	**изюм**	**ізюм**
садовина	**фрукты**	**фрукти**
стоп	**сплав**	**сплав**

Ширше про суржикування – у розділах 34, 35. Перелік слів-покручів – у розділах 46, 47.

Можна без перебільшення сказати, що українську лексику поставлено в залежність від осійської. Ішло, а практично йде й досі, планомірне усунення питомої української лексики і аміна її *кращою* російською. Наприклад:

Українська форма	*Прищеплювана форма*
гуртовий	**оптовий**
дбайливий	**бережливий**
досить	**достатньо**
зазіхання	**посягання**
обставати за *чим*, **обстоювати (розпинатися за)** *що*	**ратувати за** *що*

Питоме українське слово

закотистий (закотистий комір)

илучено з масових словників і запроваджено слово **відкладний (відкладний** комір), бо воно овторює російську форму **отложной (отложной** воротник).

Коли "пропхати" російське слово не було як, то використовувано форми, котрі якнайточіше копіюють російські. З низки українських синонімів вживано саме той, який копіює ройський відповідник. Так, з ряду синонімів

Богослужба
Богослуження
Богослужіння
відправа,
Служба Божа

офіційному вжитку культивовано лише форму **богослужіння**, що формою і наголосом збігаєься з російським **богослуже́нием**.

Усі періодичні видання, а також видавництва в УССР регулярно діставали *чорні* списки итомих українських слів, яких не канонізував Правопис-33 і яких треба було уникати.

Це все свідчить, що післяпогромний правопис був і є знаряддям лінгвоциду, і його цілком лушно можна назвати колоніяльним, яким був і Правопис-28, але попри цей факт Правопис-28 берігав низку самобутіх рис української мови.

Хиби Правопису-28

Правопис-28 має й вади. Це й не дивно, бо він був перший соборний правопис, виробений після століть безправ'я, і цим виробленням керувала партія, яка з міркувань розпалу вітової "пожежі" з участю українців Заходу віддавала перевагу нормам, властивим західнім равописам.

1. Правопис слова

хрестити

й похідних від нього як **христити** – це явний ляпсус Правопису-28.

2. Правопис непрямих відмінків слова

мистець,

а саме **мистця, мистці, мистцем** тощо, суперечить українській традиції не вимовляти три шелестівки (приголосні) поспіль. Українська мова знає три варіянти цього слова: **митець, метець і мистець.** В УССР за єдино можливу форму вибрано слово **митець.** Діяспора ж обрала варіянт **мистець,** бо він має спільний корінь із словом **мистецтво,** й від нього можна створити іменник жіночого роду

мисткиня,

якого **митець** не утворює. Отже, вибір діяспори мабуть таки кращий. Але непрямі відмінки слова **мистець** вимагають скорочення одного звуку, як у слові **чернець:**

чернець, але **ченця, ченці** (а не **черняця, чернці**).

Звук **Р** у непрямих відмінках слова **чернець** випав.
Те саме має місце і у слові **мистець:**

мистець, але **митця, митці** (а не **мистця, мистці**).

Звук **С** у непрямих відмінках слова **мистець** випадає (див. розділ 15).

3. Важко схвалити написання слів **зідхання** і **надхнення,** які вимовляємо **зітхання** й **натхнення.**

4. Правопис-28 не до кінця розв'язав проблему псевдоваріянтів. Крім пар

мальо́вання й **малюва́ння**
забудо́вання й **забудува́ння**

та інших, проаналізованих Правописом-28, українська мова знає й інші псевдоваріянти:

Наслідок дії	*Дія*
з'є́днання (*військовий відділ)*	**з'єдна́ння**
зобов'я́зання (*обіцянка*)	**зобов'яза́ння** (*накладання* **зобов'язань**)
об'є́днання (*організація*)	**об'єдна́ння**
обла́днання (*апаратура*)	**обладна́ння**
переко́нання (*погляди*)	**переконáння**
пока́рання (*кара*)	**покара́ння**
покли́кання (*внутрішній потяг*)	**поклика́ння** (*посилання*)
уподо́бання (*смак, зацікавлення*)	**уподоба́ння** (*не вживано*)

Вичерпної аналізи цілого ряду псевдоваріянтів Правопис-28 не дає.

5. Правописнй словник Г. Голоскевича, укладений на базі Правопису-28 рекомендує писати **чікаґський, вінніпеґський,** а практика мовлення підказує, що краще

чіказький
вінніпезький.

6. Форми **коральовий, алькогольовий** та **автомобільовий,** які встановлює Правопис-28 (за словником Г. Голоскевича) так само слід замінити на **коралевий, алькогольний** та **автомобільний.**

7. Правопис часток разом із словами: **хтонебудь, денебудь, поперше** вимагає уподібнен-я з написанням **будь-хто, де-не-де, по-своєму, по-нашому**. Краще з боку послідовности пра-описних правил писати **хто-небудь, де-небудь, по-перше**.

8. Неправильно стверджувано, що слово **пані** не відміняється.

9. Дано неправильне написання слова **костел** як **костьол**.

10. Прикметник **порський** записано без пом'якшеного **С**: **порский**.

Спосіб реконструкції незаперечно доводить, що **порський** утворено від дієслова **порс-ати**, як і ціла сім'я віддієслівних прикметників:

від	**гризти**	**гризький**
від	**грузнути**	**грузький**
від	**ковзати**	**ковзький**
від	**трусити**	**труський**
від	**трясти**	**тряський**.

За аналогією

від	**порскати**	**порський**. (Гр., Пан.)

Не треба забувати й того, що українці традиційно пом'якшують **С** у закінченні **-ський**: **орський, гірський, київський**, і нема жодної причини робити винятки з цього правила.

11. Не ліквідовано русифікаційного написання слів **єпископ, Єва, Євген, євангелія**, які і традицією слід писати

епископ
Ева
Евген (і як варіянт **Євген**)
евангелія.

12. Важко погодитися і з правописом слів **титулювати, коригувати, акомпаньювати** і **е абиякий**, які правильніше писати **титулувати, корегувати, акомпанувати** і **неабиякий**.

13. Правопис-28 не передбачає варіянтів жіночого роду для слів **вуаль, деталь, емаль, одель**, визначивши їм чоловічий рід. Соборний правопис мав би взяти до уваги потребу варі-нтів у даному разі та в деяких інших випадках.

14. Правопис м'якого **Л** в іншомовних словах вимагає узгодження з мовною практикою.

15. Вимагає допрацювання і правопис літери **Ґ** в чужих словах.

16. Правопис-28 не розробив до кінця правопису чужих слів, що мали на початку іншо-овне "**Н**". Історично, запозичуючи слова з інших мов з літерою "**Н**", українці віддавали його ашим звуком "**Г**":

Hanna	**Ганна**
harmonia	**гармонія**
hairasis	**гересь**
hairaticos	**геретик**
herbarium	**гербарій**
Hermes	**Гермес**
heros	**герой**
hidraulikos	**гідравліка**
hippopotam	**гіпопотам**
honor	**гонор**
hotel	**готель**
humanism	**гуманізм**
humor	**гумор**

Отже, йдучи за традицією і за практикою наших класиків, Правопис-28 затвердив таке написання у цілій низці таких слів:

гарфа *і* **арфа**
Геллада
гересь *і* **єресь**
геретик *і* **єретик**
гієрархія
гієрогліф
гіподром
гістерія
гураґан.

Однак Правопис-28 не взяв до уваги, що до цієї категорії слів належать ще й такі слова:

Іншомовне слово	*Правопис-28*	*Має бути*
hebrew	**еврей** *і* **еврейський**	**гебрей** *і* **гебрейський**
rehabilitatio	**реабілітація**	**регабілітація**

Плюси Правопису-33

Для повноти картини й об'єктивности треба згадати і про плюси Правопису-33:

1. Правопис-33 краще розробив написання деяких прізвищ: українізовано написання російських прізвищ

Трубецькой, Донськой,

тоді як Правопис-28 копіював російські форми: **Трубецкой**, **Донской**;
поліпшено написання слов'янських прізвищ

Міцкевич, **Засулич**,

які Правопис-28 рекомендував писати **Міцкєвіч**, **Засуліч**.

2. Правопис-33 краще віддає деякі географічні назви:

Об, **Перм**, **Твер**,

що їх за Правописом-28 належало писати **Обь**, **Пєрмь**, **Твєрь**.

3. Краще розв'язано правопис слів **титулувати**, **неабиякий** та деяких інших.

4. Зроблено ще кілька незначних і несуттєвих змін.

Однак, ці позитиви жодною мірою не можуть урівноважити тої страшної шкоди, яку асиміляційний правопис завдав українській культурі.

77. ЩЕ ОДИН ПРАВОПИС – ПРАВОПИС-90

Навряд чи треба дивуватися, що разом з національним і культурним піднесенням 80-х років XX ст. в Україні виринуло питання перегляду наявного правопису. Під тиском громадськости і з дозволу ЦК КПУ Інститут мовознавства АН УССР у кінці 80-х років створив комісію для перегляду українського правопису. Це породило надію, що новий український правопис виправить десятиліттями прищеплювані українській мові невластиві їй риси. Однак надії так і лишилися надіями.

Передбачаючи неминучість українського відродження та неминучість перегляду колоніяльного правопису, проімперська КПУ (за згодою Кремля) в кінці 80-х років дозволила Інститутові мовознавства АН УССР зробити деякі косметичні виправлення в офіційному українському правописі, аби псевдореформою запобігти справжній правописній реформі. Дозволяючи псевдореформу, ЦК КПУ суворо заборонив відроджувати будь-які норми вилученого з ужитку

Правопису-28. "Мудрий" задум КПУ втілився в життя у виробленому Інститутом мовознавства АН УССР правописі 1990 р. (Правопис-90).

Правопис цей дістав несхвальну оцінку громадськости України, а схвальну – лише від працівників Інституту мовознавства.

Почнім з того, що Правопис-90 міняє українську абетку – переставляє знак м'якшення з кінця абетки на місце після літери **Щ**, як і в російській мові.

Українська абетка, визнана усіма правописами

А а	**Б б**	**В в**	**Г г**	**Ґ ґ**	**Д д**	**Е е**	**Є є**	**Ж ж**	**З з**	**И и**
І і	**Ї ї**	**Й й**	**К к**	**Л л**	**М м**	**Н н**	**О о**	**П п**	**Р р**	**С с**
Т т	**У у**	**Ф ф**	**Х х**	**Ц ц**	**Ч ч**	**Ш ш**	**Щ щ**	**Ю ю**	**Я я**	**Ь ь**

Абетка Правопису-90

А а	**Б б**	**В в**	**Г г**	**Ґ ґ**	**Д д**	**Е е**	**Є є**	**Ж ж**	**З з**	**И и**
І і	**Ї ї**	**Й й**	**К к**	**Л л**	**М м**	**Н н**	**О о**	**П п**	**Р р**	**С с**
Т т	**У у**	**Ф ф**	**Х х**	**Ц ц**	**Ч ч**	**Ш ш**	**Щ щ**	**Ь ь**	**Ю ю**	**Я я**

Нащо зроблено таку перестанову?

Ініціятор такого нововведення – математик Л. Іваненко. Він обґрунтовує цей захід рядом аргументів. Один з них: незнати хто переставив знак м'якшення на кінець абетки. Л. Іваненко пише:

"*Першу спробу поставити м'якого знака в абетці після **Я** мені вдалося виявити у "Правилах"* (певно правописних?) *НТШ Львів, 1922 р... Але виданий там само, 1924 року, "Словник" Івана Огієнка подає абетку в її традиційній формі.*"

Насправді ж історія української абетки не така "безбатченкова".

Ще 1884 року у виданому у Львові "Малорусько-німецькому словарі", піонер української лексикографії Є. Желехівський компонує азбуку лише з літер, а знак м'якшення і апостроф зараховує до знаків і в абетку не включає.

Цей принцип і ліг в основу поширеної в Галичині оновленої української абетки з м'яким знаком на кінці. З початком українізації в УНР оновлену абетку запроваджено і до прийнятого там правопису, і цей захід "без тертя" прищепився і в УССР.

Твердження Л. Іваненка, що перша спроба зміни абетки має дату 1922 р. не відповідає дійсності. Щодо словника І. Огієнка, то згідно з перевиданням 1978 р. в Канаді, цей словник зовсім не наводить абетки.

Отже, аргументи математика, незнати-ким допущеного до мовознавчих справ, про незнати-ким-змінену абетку, м'яко кажучи, необґрунтовані.

Річ у тім, що галицький варіянт української мови (в імперській "науці" – діялект) мав великий вплив на розвиток соборної літературної мови України. Цей вплив не можна сьогодні ні спростувати, ні перекреслити. Але аргументами про незнати-ким-змінену абетку цей вплив практично заперечувано. Такі аргументи, і то не мовознавців, перекручують історію української культури, применшують внесок Галичини в її розвиток. Справді, повернення нашій абетці *общесоюзної* форми зводить нанівець прогресивне значення здійсненої в Галичині реформи абетки.

Далі Л. Іваненко аргументує повернення знака **Ь** "на своє традиційне місце" потребою створення "усеслов'янської комп'ютерної системи". На цей аргумент я свого часу поставив питання у пресі, на яке п. Іваненко так і не відповів:

"*Якщо для якоїсь усеслов'янської комп'ютерної системи треба переставити знак м'якшення, то хай система собі переставляє, але нащо заради цього міняти усталену абетку в усенаціональному маштабі?*"

Обстоюючи свою (чи підказану згори?) ідею, Л. Іваненко наводить приклад, що в Центральній науковій бібліотеці АН УССР книжки не впорядковано за чинною українською абет-

кою, а в порядку **Ы**, **Ь**, **Ъ**, **Ю**, **Я**. Так це ж було тому, що в цій бібліотеці ігнорували українську мову і працювали на "человеческом язике". Знавець же математики практику українофобів підключає на захист своєї ідеї!

Плюс до всього Л. Іваненко висловлює припущення, що зміна абетки – це вияв хахлацької упертости "*Аби не так, як у Москві*". Поминувши відверто шовіністичну тональність такого здогаду, наголошу справжню причину цієї зміни: відокремити літери від знаків. Позиція знаку м'якшення на кінці абетки помагає учням її запам'ятовувати, і продовж більше як століття (рахуючи від публікації "Малорусько-німецького словаря") з боку педагогів не було нарікань на оновлену абетку.

Оновлення абетки відповідало логіці й потребам навчання. Це був прогресивний крок, який важко не визнати доцільним, а реформовану Желехівським абетку – нашим національним надбанням.

Ці міркування переконують, що остання зміна української абетки – це проімперський хід, який суперечить незалежному розвиткові української культури. Зате хід цей узгоджується з іншими проімперськими рисами Правопису-90.

Зміни, допущені Правописом-90, радше косметичні, а не спрямовані на відродження самобутніх рис української мови:

1. Розрекламована реабілітація літери **Ґ** насправді мильна бульбашка. Літеру **Ґ** допущено до вживання у яких двох-трьох десятках переважно маловживаних слів. Правопис декларує:

"*У власних назвах іншомовного походження етимологічний звук **Ґ** у вимові й на письмі передаватиметься традиційним (*? – С.К.*) **Г**, проте збереження **Ґ** у вимові не вважатиметься порушенням орфоепічної норми*".

Іншими словами, літеру **Ґ** запроваджено косметично, для показухи. Щождо географічних назов і прізвищ, то там має й далі писатися **Г**: **Біг Бен**, а не **Біґ Бен**, **Грімм**, а не **Ґрімм**, **Гданськ**, а не **Ґданськ**.

Постає питання: навіщо літера **Ґ** в українській абетці? Щоб її й далі не використовувати? На мою думку, укладачі Правопису-90, а вірніше їхні високі зверхники з ЦК КПУ, погодилися на запровадження літери **Ґ** для заспокоєння громадськости в Україні та діяспорі, і заразом зробили все, щоб написання імен та географічних назов ув українському правописі нічим не відрізнялося від російського написання.

Запровадження літери **Ґ** в українському правописі мало б повернути належне місце й літері **Г**, яку досі у багатьох словах замінювано на літеру **Х**: **Хельсінкі** замість **Гельсінкі**, **Хаммер** замість **Гаммер**, **Ханна** замість **Ганна**. Аж ні. Правопис-90 зберіг проімперську практику перекладу іншомовного "**H**" як **Х**. Слова **Гіларі**, **Гелена**, **Гантер**, **Голловін**, **Гофман**, **геппі-енд**, **генде гох!** і далі писатимуться **Хіларі**, **Хелена**, **Хантер**, **Хелловін**, **Хофман**, **хеппі-енд**, **хенде хох!**. Комісія подбала, щоб у написанні власних імен не було жодних розбіжностей з російським правописом. Таке написання повторює російську традицію, але суперечить українській фонетиці. Іншомовне **H** українці споконвіку передавали кириличною літерою і звуком **Г**:

гармонія
Геркулес
герой
гумор
гонор
Гамбург.

Спробуймо і в цих словах піти за правилом, запровадженим в СССР, передавати латинське **H** як наше **Х**. Матимем: **хармонія**, **Херкулес**, **херой**, **хумор**, **хонор**, **Хамбург**. Звучить карикатурно. Еге ж?

Для українського вуха так само карикатурно звучить і **Хофман**, **Хіларі**, **Хелена**, **хенде хох**! Однак репресії та диктат притупили у нас це почуття, чого не можна сказати про росіян. Їх

так само змушували казати **Ленінград**, і вони говорили, та тільки випала нагода, так і відродили **Петербург** та ще й **Санкт-**.

2. Ряд інших змін – це усунення правописних розбіжностей, а не правописного погрому 30-х років.

3. Усунувши деякі малоістотні розбіжності, Правопис-90 не зачепив кричущих перекручень погромних часів. Українці і далі мають писати:

безпросвітний	*але*	**просвітній**
воістину	*але*	**заїка**
ковзкий	*але*	**ховзький, тряський**
колорит	*але*	**кольоровий**
костьол	*але*	**костельник**
марево	*але*	**вариво, видиво**
розпутний	*але*	**путній**
трикутний	*але*	**кутній**

4. Написання в деяких іншомовних географічних назвах **И** замість **І**, чим дуже хваляться укладачі Правопису-90: **Бразилія**, **Арґентина**, **Сирія** – написання вибіркове, бо ж і далі треба писати **Сінай**, **Рів'єра**, **Тіроль**. Правопис-28 давав єдине правило – нехай і недосконале з погляду вимови – на всі випадки передачі чужих географічних назов. Правопис-90 не дає правила, зате переобтяжує людську пам'ять винятками. Така практика не сприятиме засвоєнню мови українцями.

Отже, новий правопис, накидуваний певними силами Україні (а також і діяспорі), точнісінько такий проімперський, як і всі попередні після 1932 р. правописи.

Дуже характерно, що до участи в розробці цього правопису, попри словесні декларації, не запрошено жодного науковця з діяспори, наприклад, живого тоді Ю. Шевельова. Але зігноровано не лише діяспору. Громадська думка України – і передусім письменники – безупинно протестували проти запровадження проімперського правопису. І все марно. Правописна комісія не врахувала жодного побажання громадян, не провела жодної демократично організованої конференції з участю письменників, журналістів, учителів, не вислухала мовознавців-опонентів. Так, ніби Інститутові мовознавства і в незалежній Україні вільно диктувати правописні закони, як це було в УССР.

Я розумію позицію "батьків" Правописної комісії Інституту мовознавства. Правопис-90 укладено під безпосереднім наглядом ЦК КПУ, який допустив ряд змін для створення враження про перегляд мовної політики КПУ, тоді ще "керівного авангарду трудящих України". Усі зміни, про які так схвально говорить ухвала про запровадження Правопису-90 в життя, були санкціоновані ЦК КПСС. Дбаючи про впровадження Правопису-90, його "батьки" дбають про свій імідж (саме це слово) перед комуністичною партією, що ніби не існує, але на відродження якої дехто – і в Інституті мовознавства – покладає надії.

У разі "непередбаченої зміни політичної ситуації в Україні" Інститут мовознавства лишиться на висоті – він не відступив від *історичних* накреслень "керівного авангарду трудящих", не піддався тискові "націоналістів". Тільки так можна пояснити те, що за чотири роки, продовж яких ведено закулісну дискусію про правопис, Інститут мовознавства не зробив жодних поправок до схваленого ЦК КПСС правопису.

З кола працівників Інституту мовознавства не пролунало жодного критичного слова щодо мовної політики СССР, не висловлено співчуття до жодного із своїх замордованих попередників, зате любовно бережено бюст академіка з ласки КҐБ Бєлодєда.

Така лінія Інституту мовознавства. І її можна зрозуміти, взявши до уваги добір "кадрів" у колишньому УССР, на підставі якого добрано сучасну мовознавчу еліту.

Якби головна мета членів Правописної комісії АН УССР була сприяти самобутньому розвиткові української мови відповідно до її фонетичних та орфоепічних особливостей, то згадані 29 русифікаційних рис в українському правописі переглянуто б.

Наслідки праці правописної комісії АН УССР зайвий раз доводять, що мовознавці, добрані на свої посади партійними босами за рекомендаціями КҐБ, не спроможні виробити справді самобутній і незалежний український правопис.

Обмеженим допуском літери Ґ колишня КПУ думала заколисати громадськість, у тому числі й діяспірну, на ділі лишивши український асиміляційний правопис без змін. Самий стиль роботи комісії дуже показовий. Як повідомила преса, низка провідних філологічних навчальних закладів не дістала проекту нового правопису для обговорення. Це все свідчить, що комісія працювала якнайдалі від громадськости, щоб поставити її перед доконаним фактом. Щождо діяспори, то проекту правопису не дістав для обговорення жоден науковий заклад вільного світу, жодне видавництво чи редакція. Таким чином, діяспору, якій дисиденти дякували за збереження національних рис української писемної мови, виключено з числа культурного українства. І це тоді, коли партійні боси УССР декларували потребу культурного взаємозбагачення України й діяспори, творилася Всесвітня асоціяція україністів, здійснювано обмін виданнями тощо. Чи ж логічно було в такій ситуації ігнорувати діяспору, коли йшлося про долю української мови?

Продовж століть українцям прищеплювано комплекс меншовартости. До знарядь, якими цей комплекс навіювано, належить і асиміляційний правопис. Таж усю українську орфографію пристосовано і узалежнено від російської! Українська мова, за задумом асиміляторів, має бути блідою і незграбною копією російської мови. І ця копія мусить викликати в самих українців переконання, що їхня мова – мова другорядна, нездатна до самостійного розвитку. Тобто на ділі здійснювано те, про що мріяв і чого праг царський міністер Валуєв.

Неприйняття асиміляційного правопису – це неприйняття усієї політики етноциду, неприйняття русифікації, неприйняття комплексів, прищеплюваних українцям продовж століть. Треба підкреслити, що не лише діяспора не приймає цього правопису. Ще до розробки нового правопису ряд неформальних видань в Україні став користуватися Правописом-28. Така практика, на мою думку, буде ширитися.

Як уже сказано, діяспора, і насамперед її старше покоління, не приймає накинутого українцям правопису. Не треба забувати, що у збереженні української мовної спадщини велика заслуга належить діяспорі. Протистояння етноцидові з боку діяспори не можна недооцінювати. Українські дисиденти, звертаючися до діяспори, стало підкреслюють, що одною з її заслуг є збереження національних рис української писемної мови, відбитих допогромними правописами. Якби не мовна практика діяспори, було б важко і в Україні підносити питання про реставрацію національних рис української мови.

Дотепер Правопис-33 був знаряддям етноциду. Остання його редакція – Правопис-90 – мало що в цьому змінила.

Думка про створення єдиного правопису для всіх українців – думка розумна і прогресивна. Але єдиний правопис треба запроваджувати не шляхом доконаних фактів, а шляхом відкритого обговорення, з участю культурної української громадськости і в Україні і в діяспорі.

Рятуючись від геноциду, на вигнанні опинилося чимало видатних мовознавців. Частина з них уже не живе, але з тими, що живуть, конче треба співпрацювати, розробляючи новий правопис.

У лютому 1993 р. Комісія Верховної Ради України з питань науки й освіти ухвалила запровадити Правопис-90 в усі сфери суспільно-культурного життя. Цю ухвалу практично спрямовано проти українського відродження. Треба сподіватися, що здорові сили української громадськости знайдуть шляхи й засоби для забезпечення українців правописом, позбавленим асиміляційних рис, накинутих окупантами.

78. ПРО ГАЛИЦЬКИЙ ВАРІЯНТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Історична доля галичан і наддніпрянців склалася так, що ці дві галузки українського народу протягом століть належали до різних державних формацій. Цей факт відбився на розвитку культури обох Україн, зокрема на розвитку української літературної мови на цих землях. Розвиток цей не був абсолютно незалежний: обидві України співпрацювали між собою у багатьох галузях національної культури, наскільки перебування у двох різних державах це дозволяло.

Українофоби всіх ґатунків бралися й беруться на всі способи, щоб цій співпраці перешкодити. Така тенденція знайшла свій вияв навіть у науковій термінології, де лексично-правописний варіянт української мови, практикований у Галичині, окреслювано терміном "галицький діялект". Названий варіянт виник, коли галицьке суспільство дістало певну обмежену змогу розвивати свою культуру в цісарській Австро-Угорщині, а наддніпрянський варіянт української мови ще не аж так вироблено, щоб задовольняти культурні потреби галичан. Відставання Наддніпрянщини сталося в наслідок царських указів, що забороняли українське слово. Якщо мова красного письменства досягла там досить високого рівня, то через царські укази майже не розвинуто наукової, публіцистичної, правничої, економічної, педагогічної, медичної та іншої фахової термінології. Розвиток же національного шкільництва, преси, театру й адміністраційного та громадського життя в Австро-Угорщині після революції 1848 р. сприяв успіхам української мови в Галичині, де свідоме громадянство стало збагачувати народню мову новою лексикою відповідно до потреб життя.

Термін "галицький діялект" українофоби вживали і вживають, щоб принизити не лише галицьку мовну практику, але дискредитувати й саму українську літературну мову, називаючи її "галицьким діялектом" єдиної "общеруської" мови.

Хоч як дивно, але подекуди і серед українців можна почути термін "галицький діялект", коли йдеться про мову галичан. Така тенденція не сприяє співпраці обох Україн. Наявність цієї тенденції можна пояснити браком реального знання й розуміння ролі варіянтів української мови в ходу її вироблення.

Відтворити модель розвитку і постання літературної мови народу не завжди легко, а у випадку української мови ускладнюється ще й тим, що в Україні часів СССР (1920–1991 рр.) не існувало правдивої історичної, літературознавчої та мовознавчої науки. І отже там немає літератури, доступної читацькому загалові, яка б висвітлювала це питання на рівні сучасних вимог.

Лише у вільному світі читач може знайти таку літературу, яка, видана здебільшого приватно, не може похвалитися великими тиражами. Найповнішим дослідженням з історії української мови є праця Юрія Шевельова "Українська мова в першій половині XX століття (1900–1941)", видана видавництвом "Сучасність" 1966 року. Хоч ця праця розглядає розвиток нашої мови продовж порівняно короткого періоду, вона дає уявлення про обставини й шляхи формування літературної мови українців.

Якщо у праці Ю. Шевельова читачі знайдуть розробку теми в поєднанні з історією та політикою держав, то в даному короткому огляді вони дістануть наочне уявлення про роль одного з варіянтів української мови в ході її розвитку.

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Словник Бориса Грінченка (надалі – СГ), що виходив друком протягом 1907–1909 рр., являє собою колективну працю мовознавців, розпочату 1864 й завершену 1904 р. Словник перекладає на російську мову десь 65 000 слів та зворотів, що їх упорядники добирали з усієї виданої до 1876 р. української літератури, а також з кількох видань, виданих пізніше – до 1902 р. включно. Використано у словнику і записи народньої творчости. Отже, СГ реєструє словниковий запас української мови трьох перших чвертей – і частково – останньої чверти

XIX ст. У доборі лексики упорядники практикували соборницьку засаду – використано джерела з усіх Україн: Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Закарпаття. Наукову вартість словника побільшує ще й та обставина, що кожне слово, наведене у словнику, має *пашпорт*: назву джерела, ім'я автора й сторінку видання, звідки його взято. Це дає змогу дослідникові з певною мірою точности визначити "місце народження" тої чи тої словесної одиниці.

Той, хто користувався словником, не міг не зауважити, що деякі слова в ньому, поряд з перекладом на російську мову, мають шифр *Желех*. Так Б. Грінченко позначав лексику, взяту з "Малорусько-німецького словаря" Є. Желехівського й С. Недільського, виданого у Львові (1882–1886 рр). Цей словник, серед іншої, наводив і лексику, поширену й уживану галицьким варіянтом української мови. Серед джерел, використаних цим словником багато саме галицьких видань і галицьких авторів, які СГ зміг запозичити лише завдяки словнику Желехівського.

Сучасним українським мовцям, а надто опонентам "галицького діялекту", цікаво буде довідатись, які саме слова Б. Грінченко брав зі словника Желехівського, бо не знаходив їх у наддніпрянських авторів, виданих до 1876 р. Ось ці слова:

безпідставний
безпосередній (*у словнику* **безпосередний**)
безсторонній
важливий
виріб (*у значенні* **продукт**)
знавець
людність
наддніпрянець (!)
непомильність
обов'язковий
обсяг
поступ
рівень
розвиток
суспільний
хоробливий

Наведені приклади взято навмання, їх можна подибати на кожній сторінці СГ. Сказати, що ці слова належать до якоїсь особливої галицької лексики, буде помилкою, бо цю лексику, утворено за правилами українського словотвору від українських коренів. Це українська лексика "народжена" в Галичині, де українська мова дістала можливість розвиватися. Усі наведені вище слова мають спільний корінь та змістовий зв'язок з поширеними по всій Україні словами:

Галицький новотвір	*Українські слова того самого кореня*
суспільний	**спільний, суспіль**
важливий	**важити, вага**
виріб	**виробляти**

Але немає жодного сумніву в тому, що наведені слова "стартували" й набрали широкого вжитку саме в галицькому мовному середовищі. Наведу ще три цікавих гасла з СГ:

"**Жовтень** – Сентябрь... У галичан – октябрь, а для сентября у них – вересень. *Желех*...."
"**Листопад** – Месяц октябрь... Галичане употребляют это слово для обозначения месяца ноября. *Желех*..."
"**Грудень** – ноябрь... В галицких календарях: декабрь. *Желех*..."

Як бачимо, українська літературна мова у назвах місяців дотримується галицького вжитку. Наявність у СГ лексики, взятої із західньоукраїнських джерел, через те, що її не було в інших текстах, дозволяє встановити, яка частка "західньої" лексики у словнику Грінченка. Я вибрав навмання в кожному з чотирьох томів СГ чотири сторінки й підрахував на цих сторінках кількість усіх лексем, а потім число лексем, узятих із західньоукраїнських джерел. Усіх лексем я нарахував таким способом 631. З них – 143 узято із західніх джерел, тобто 23%. Отже, приблизно 23% лексики у СГ належить до західньоукраїнської лексики.

Такий спосіб тільки приблизно відбиває кількісне співвідношення в СГ лексики з різних сторін України. Але й це приблизне співвідношення досить промовисте. Звичайно, не вся *західня* лексика СГ потрапила до реєстру сучасної літературної мови, так само, як і велике число *східніх* слів, записаних у СГ, лишилося поза цим реєстром. (СГ реєстрував місцеву лек-

сику, що не зайшла до літературної мови). Але буде великою помилкою недоцінювати внесок, зроблений галицькими просвітянами у розвиток нашої мови, коли на Наддніпрянщині діяли царські укази.

Розвиток мови можна якоюсь мірою порівняти до спорудження кількаповерхового будинку: зразу кладуться підвалини, тоді перший, другий і дальші поверхи. Підвалини й перший поверх української літературної мови закладено Котляревським, Квіткою-Основ'яненком, Шевченком, Кулішем та іншими українськими письменниками, але через царські утиски наддніпрянці так і не поклали другого поверху. Другий поверх української літературної мови покладено в Галичині у другій половині XIX ст. У цьому будівництві галичанам сприяла австрійська конституція 1867 р., де записано:

> "*Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати й плекати свою національність і свою мову*".[1]

У таких умовах розвивався галицький варіянт української мови, і саме в останній чверті XIX ст. засвідчено його шпаркий розвиток. На цей період припадає громадсько-політична й видавнича діяльність Івана Франка.

Затим що Франко був один з тих, хто розвивав і вдосконалював галицький варіянт української мови, буде дуже доречно зазирнути до мовної лабораторії цього великого сіяча на ниві української культури.

МОВНА ЛАБОРАТОРІЯ ІВАНА ФРАНКА

1897 року І. Франко опублікував статтю "Соціялізм і соціял-демократизм" (1966 р. її перевидало видавництво "Сучасність" у збірці статтей І. Франка "Про соціялізм і марксизм"). Рік написання згаданої статті збігається з досягненням галицьким варіянтом української мови своєї зрілости. І саме на цей час (1904 р.) припадає завершення праці Грінченка над "Словником української мови". (З використаних у СГ джерел найпізніші датовано 1902 р. Узявши до уваги час, потрібний для підготівлі видання до друку, матимемо майже повний збіг у часі появи Франкової статті і найпізніших джерел, використаних у СГ).

У названій статті І. Франко послуговується економічною та публіцистичною лексикою, поширеною в Галичині в останній чверті XIX ст. Саме цю лексику Грінченко старався не вводити до словника. У передмові до словника Б. Грінченко наголошує, що, добираючи лексику, він не акцептував новотворів, запроваджуваних окремими авторами:

> "*Щодо слів, вироблених самою літературною мовою, ми стояли на тому, що словникуванню підлягають лише такі з них, котрі якоюсь мірою здобули вже право громадянства в літературній мові*".[2]

Іншими словами, до української лексики, твореної в другій половині XIX ст., Б. Грінченко ставився з певним упередженням. А що таку лексику творено тоді переважно в Галичині, то цю лексику відбито у СГ лише частково.

Коли, виходячи з цього засновку, вибрати зі згаданої статті Франка лексику, що належить до сучасної літературної мови, але якої не реєструє СГ, це й буде лексика, вироблена в Галичині у другій половині XIX ст.

Таких слів та зворотів (лишивши на боці інтернаціоналізми) у названій статті Франка нараховано майже дві сотні (198). Ця вся лексика належить до дев'ятьох категорій:

1. **Франкова лексика, що має спільні корені з лексикою СГ.** Таких лексем 94. Далі наведено найхарактерніші приклади:

[1] Ю. Шевельов, "Українська мова в першій половині XX століття (1900–1941)". В-во "Сучасність", 1987. С. 18.
[2] "Словарь української мови", зібрала редакція журнала "Кіевская Старина". Упорядкував з додатком власного матеріялу Борис Грінченко. К. 1907. Т. I, с. XXIX.

Франкова лексика	*Однокорінна лексика СГ*
висновок	**виснувати**
завдячувати	**завдячати**
залізниця	**залізний**
засідання	**засідати**
здійснити	**дійсний**
обмін	**обмінити**
попередник	**попередній**
порівняння	**порівняти**
пройнятий	**проймати, пройняти**
складник	**складний, складати**
урядовий	**уряд**
частковий	**частка**

Деякі з цієї категорії слів (як от **урядовий**) могли вживатися і на інших теренах України, але через відсутність їх у друкованих джерелах, оброблюваних Грінченком, або й через недогляд, вони не потрапили до СГ. Проте, немає сумніву, що переважна більшість з наведених форм дістала поширення й узвичаїлась у мовній практиці галичан завдяки розширенню в Галичині після 1848 р. сфер ужитку української мови.

2. Франкова лексика, однакова формою, але відмінна змістом від лексики СГ. Таких форм 24.

Франкова лексика	*Лексика СГ*
видатки = витрати	**видаток** = намолот
випрацювати = розробити	**випрацювати** = заробити працею
далеко = значно	**далеко** = неблизько
добровільно = своєю охотою	**добровільно** = доброзичливо
задуманий = запланований	**задуманий** = задумливий
приріст = збільшення	**приріст** = наріст на дереві
ступінь = щабель	**ступінь** = крок
товари = вироби	**товар** = худоба

Нові функції мови безцеремонно ламали усталені значення слів. Слова дістають цілком нові або додаткові значення, і з такими значеннями їх згодом засвоїла літературна мова.

3. Франкова лексика, спряжена з двох інших слів. Таких лексем 11.

Франкова лексика	*Використані у цій лексиці форми*
всевладний	**все + владний**
дороговказ	**дорога + вказувати**
надвишка	**над + вишка**
Розв'язка	**розв'язок** (*у СГ*)
співчуття	**спів** (*як у* **співробітник**) **+ чуття**

Усі використані форми наявні у СГ крім прикметника **владний**. **Владний** – прикметник, утворений від іменника **влада**, хоч, можливо, він є запозиченням з російської чи польської мови.

4. Староукраїнізми, народні форми й новотвори Франка, яких нема у СГ. Таких лексем 19:

безоглядний
виключний
існування
підприємець
похибка

речення
рік-річно
тотожний
чимраз
щонайменше
який будь.

Галицькі просвітяни й великою мірою сам Франко добирають потрібну їм лексику з народньої мови: **чимраз, який будь**· відроджують староукраїнізми: **речення**.

5. Франкова лексика, спіл· на з польською. Таких лексем 20:

виборчий
визиск
відповідальний
незрівнянний
остаточно
природознавство
устрій
чинний
чинник.

Така лексика не конче є запозиченням. Близькість мов допускає можливість рівнобіжного існування лексем подібної будови. Так, **незрівнянний**, **чинний** та інші могли бути такими спільними для польської та української мов словами.

6. Франкова лексика, спільна з польською і російською. Таких форм 8:

мислитель
остільки (*польське* o tyle + *російське* **постольку**)
поняття
попросту
скромний.

7. Франкова лексика спільна з російською. Таких форм 8:

благотворний
виписка
населення
очевидно
положення.

Тут велика можливість творення російських форм "київськими вченими людьми", запрошеними до Москви царями: Іваном Лютим, Олексієм I, Петром I та ін.

8. Франкова лексика іншомовного запозичення. Таких форм 4:

брутальний
пересічний (*з німецького* durchschnittlich).

9. Франкові мовні звороти різного походження, що їх нема у СГ. Таких форм 9:

виссаний з пальця
гідний подиву
до певної міри
звести докупи.

Як бачимо, шляхи збагачення мови були дуже різноманітні. Уся досліджена лексика – наведена й ненаведена вище – належить до мовної творчості галичан другої половини XIX ст. Потреби спілкування збагатили галицький варіянт української мови, а згодом і літературну мову всієї України. Досліджуючи нову лексику у праці І. Франка, не треба забувати, що кожне нове слово творило в мові цілу сім'ю споріднених слів. Так, слово **здійснити** утворило згодом

здійснюватися
здійснений
здійсне́нний
здійснення
здійснювач
здійснювальний
здійснюваний
нездійсне́нний.

Було б, однак, помилкою вважати, що все, практиковане в мові галичан, перейшло до української літературної мови. Для творчих процесів характерні пошуки; пошуки часом дають меншовартісну продукцію. Це саме має місце і в мові. У досліджуваній статті Франко вживає також лексику, яка не зайшла до літературного варіянту мови:

будучина
власть
вмішуватись
заведення
обширний
писатель
правительство
спосібність.

Загалом у статті "Соціялізм і соціял-демократизм" число новотворів становить більше як 25% (!) загальної лексики статті. Половину цієї лексики адоптовано сучасною літературною мовою, а половина так і лишилася ненормативним мовним матеріялом.

Галицьке культурне життя XIX ст. було свого роду лабораторією, де випробувано нові мовні форми, засвоювані або відкидувані потім літературною мовою, усталюваною переважно на Сході України. З наведених прикладів та їх числа можна висновити, який поштовх у розвитку нашої мови зробив її галицький варіянт. Називати такий продуктивний варіянт мови діялектом значить грішити, насамперед, проти об'єктивности, бо жоден діялект не вніс до нашої мови стільки наукової, публіцистичної, економічної, педагогічної, мовознавчої та навіть розмовної лексики, як її галицький варіянт.

ДАЛЬША ДОЛЯ ГАЛИЦЬКОГО ВАРІЯНТУ

Історична доля сприяла галичанам у справі культури і з початком XX ст. Тоді коли в УССР, навіть за часів "українізації" над українством висіла окупаційна сокира, то в умовах польської, хоч і куцої демократії галицький варіянт нашої мови міг розвиватися без опіки з боку держави. У повсякденному житті галичан і далі розвивалася українська самобутня лексика, зокрема спортивна, військова, громадсько-організаційна, юнацько-таборова тощо. Нема такої сфери поширення мови, де б галицька мовна практика не лишила своїх вдалих лексичних розв'язок. Це можна бачити на зразках цієї лексики у різних сферах:

Спортивна й військова сфери
боївка (*бойовий загін*)
відбезпечити (*зняти з бойового взводу*)
відбиванка (*волейбол*)

військовик (*військовослужбовець*)
затинка (*осічка*)
змагун (*учасник змагань*)
копаний м'яч (*футбол*)
кріс (*ґвинтівка*)
поготівля (*готовість*)
розстрільня (*розсипний стрій*)
руханка (*вільні вправи, гімнастика*).

Інші сфери

визнавець (*адепт, послідовник /вчення/*)
гуртівня (*гуртовий склад*)
довкілля (*оточення, навколишнє середовище*)
доріст (*молоде покоління*)
летовище (*аеропорт, аеродром*)
меншина (*меншість*)
непроминальна вартість (*непрохідна цінність*)
оприлюднити (*обнародувати*)
підслухачка (*підслуховий апарат*)
підслуховий апарат (*підслухуючий апарат*)
ракето-літак (*космічний апарат неодноразового використання*)
світлина (*фотознімок*)
фільмувати (*робити кінозйомку*).

Наведена лексика має всі підстави стати всеукраїнською лексикою. З другого боку, у мові галичан *прижилися* форми, які не варто залучати до літературної мови:

негодування
обильний
розвідочний
слідуючий
спротив.

Але наявність цих просто таки суржикових форм не зменшує ролі галицького варіянту в ході розвитку української літературної мови. Українське мовознавство мусить уважно ставитись до мовної практики галичан, беручи з неї все, що збагачує соборну мову. Україна сьогодні чекає на *розкуте* слово і не задовольняється ні офіційним правописом, ні офіційною мовною практикою. Вивчення галицької мовної стихії під цим оглядом може бути дуже помічни́м.

ВИСНОВКИ

З попереднього викладу читач може винести враження, що і справді українська мова – це галицька мова. Таку думку може підживляти наявність досить великої кількости лексики, утвореної і "пущеної в діло" саме в Галичині. Але такий погляд – погляд поверховий і не витримує критики.

По-перше, лексика галичан, що її всотала українська соборна літературна мова, не творена за якимись особливими "галицькими" словотворчими моделями: цю лексику творено галичанами на підставі УКРАЇНСЬКОГО словотвору. Приклад:

довкілля.

Це слово походженням і значенням має прямий зв'язок із всеукраїнськими словами

довкола
довколишній.

Щодо його будови, то воно повторює наявний у нашій мові зразок:

дозвілля
підпілля
Поділля
свавілля.

По-друге, всотуючи галицьку лексику, українська літературна мова не засвоїла специфічних морфологічних, фонетичних та орфоепічних рис, притаманних галицькому мовленню. Далі наведено зразки морфологічних, фонетичних та орфоепічних рис галицького й наддніпрянського мовлення, звідки видно, що названі риси галицького варіянту не стали літературною нормою:

Морфологічна риса: орудний відмінок іменників жіночого роду

Галицький варіянт	*Соборний варіянт*
головов	**головою**
ногов	**ногою**
руков	**рукою**

Морфологічна риса: твердість прикметників

Галицький варіянт	*Соборний варіянт*
мужний	**мужній**
порожний	**порожній**
посередний	**посередній**
сторонний	**сторонній**

Фонетичні риси:

Галицький варіянт	*Соборний варіянт*
мід	**мед**
семий	**сьомий**

Орфоепічні риси:

Галицька вимова	*Соборна вимова*
гор'ячий	**гарячий**
тисну́ти	**ти́снути**

Отже, говорити про українську мову як про "галицький діялект" нема жодних підстав. Об'єктивний погляд мусить засвідчити, що українська літературна мова є взаємотвір двох варіянтів української мови: наддніпрянського й галицького.

З другого боку, треба засвідчити, що різницю між обома варіянтами поглибила належність Галичини і Наддніпрянщини до різних державних формацій. Що далі в минуле, то різниці між варіянтами було менше. Це засвідчують пам'ятки української мови.

Так, сучасний наддніпрянець наведену далі лексику сприймає, як галицьку, тоді як у пам'ятках цю лексику фіксують у мові наддніпрянців:

Лексика, сприймана як галицька			*Її фіксують як наддніпрянську*
гостинець	=	тракт	Грінченко, Білецький-Носенко
готові гроші	=	готівка	Грінченко, Білецький-Носенко
мусовий	=	примусовий	Білецький-Носенко
пішохід	=	тротуар	Грінченко (Харків, Полтава)
помічни́й (*у виразі* **помічни́й** від безсоння)			Грінченко (Кіевская Старина)
пуделко	=	скринька, скринечка	Білецький-Носенко

З повищих прикладів видно, що асиміляційні процеси на Східній Україні сприяли забуванню наддніпрянцями питомої української лексики. Слабші асиміляційні процеси в Галичині, навпаки, сприяли "виживанню" цієї лексики.

79. ПРО ГІПЕРПУРИЗМ

У прямому зв'язку з лексикою перебувають особливості викладу тексту або стилістика. До стилістики, як і до всіх інших компонентів мовознавчої науки й практики, доклали своїх рук калічники української мови. Стилізація українського друкованого слова ішла в бік поширення калькованої лексики і копіювання офіційного стилю "общесоюзної мови".

Узагалі кажучи, розгляд питань стилістики виходить за межі нашої теми. Проте, існують деякі проблеми стилістики, які не можна обминути, говорячи про *секрети* української мови.

Ідеться про надмірний пуризм – передавання куті меду під час стилістичної обробки текстів. Потреба очищати нашу мову від суржику, сама по собі потреба патріотична. Однак ця потреба вимагає до себе розумного і базованого на здоровому глузді підходу. Бо часом під категорію суржику підпадає питома українська лексика, стаючи жертвою надмірного пуризму.

Часто доводиться чути – переважно від редакторів – що таке чи таке слово не варто вживати, бо воно неукраїнське. Коли це дійсно так, то до таких порад треба дослухатися. Однак, часом редактори *перетягаюіь струну*, виявляючи нетерпимість до слів стовідсотково українських.

Свого часу окупаційною владою створено систему вилучення з друкованої продукції щирої української лексики під маркою, що вона нібито застаріла, діялектна, розмовна, жаргонна тощо. Під цим соусом українському друкованому слову накидувано лексику мавповану. Цю практику сьогодні нібито засуджено, хоч виховані на цій практиці кадри і далі контролюють друковане слово України. Правда, так звана неформальна або вільна преса має сьогодні можливість дбати про чистоту української мови без жодних вказівок згори. Але така можливість породжує іншу ваду: перебільшений пуризм на підставі ряду поширених, скажу так, "стилістичних забобонів". На підставі цих забобонів питомі українські форми оголошувано суржиком і вилучувано з ужитку.

Свого часу, автор цих рядків написав статтю під заголовком "Крик крикуна в пустині". Слово **пустиня** у заголовку я вжив свідомо як слово, що має відтінок урочистости. Слово **пустиня** наводять усі українські словники, його вживає Шевченко:

*І дебр-***пустиня** *неполита,*
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться...

Вживає Шевченко слово **пустиня** і в інших текстах. Більшість же стилістів вважають, що це слово неукраїнське. Натомість рекомендують слово **пустеля**. Але кожен різновид слова має своє місце в мові. Слово **пустеля**, сказати б, нейтрального забарвлення, тоді як у слові **пустиня** є відтінок урочистости: усі слова старослов'янської мови мають у нашій мові цей нюанс. Наприклад:

ветхий
воздавати
злоречивий
отверзатися
потребити
радуйтеся!
ректи
скверний
чертоги.

Усі повищі слова взято з творів Шевченка; усі вони мають відтінок урочистости.

Я і вжив у виразі **крик крикуна в пустині** слово **пустиня**, щоб бодай цим словом прив'язати весь зворот до церковнослов'янського оригіналу **глас вопіющого в пустині**. Редактор газети, до якої я вдався, переправив слово **пустиня** на **пустеля**.

Я зразу обурився. Чому? Бо редактор не хоче визнати існування в нашій мові різних стилів: усі мовні стилі хоче обслуговувати одним стандартом. Слово **пустеля** – слово нейтральне. Його треба вживати на годинах географії: **пустеля Сагара, пустеля Кара-Куми** тощо. Але в інших стилях, зокрема в урочистому, мовець мусить мати певні засоби, певний запас лексики з відповідним забарвленням. Виполюючи таку лексику під приводом боротьби за чистоту мовлення, ми знебарвлюємо мову, робимо її сухою, *казенною*, а отже – нудною. Так я думав.

Коли ж я обміркував свій вжиток глибше, я кінець-кінцем таки згодився з редактором, Чому? Бо в газеті для широкого загалу таки важко практикувати якісь інші не газетні стилі, наприклад, урочистий стиль. Газета є газета – їй властивий газетний стиль. Урочистий стиль слушніше практикувати в літературному журналі, або в літературній газеті. Крім того, слово **пустиня** існує як нейтральне слово у мові росіян, і цей факт дає підстави стилістам розглядати його як суржик. Ця остання думка переконує, що редактор, виправивши мій вжиток, таки мав рацію. Урочистий стиль не має послуговуватися словами, які у відомих читачам мовах виступають як слова нейтрального стилю. Отже, мовні питання не так легко з маху розв'язувати. Треба таки добре поварити головою.

Але існують приклади, які зайшли у свідомість цілих поколінь мовців, коли під приводом чистоти мови виполювано щиру українську лексику в усенаціональному просторі.

За поши́реним уявленням слово

болільник

слово неукраїнське і його належить в усіх випадках заступати словом

уболівальник.

Хто б не боронив цей погляд, я з ним не погоджуся. І маю на це цілу низку аргументів.

Почну із слова **боліти**. Це стовідсоткове українське слово.

Воно має кілька значень, і одне з них – це скорочена форма від ідіоми **боліти серцем**. У такому значенні сло́во **боліти** – синонім слова **потерпати**, а також нібито запозиченого слова **переживати**. Ось як уживають слово **боліти** письменники (наддніпрянські та галицькі):

> "*Кожен за себе думав, кожен за себе* **болів**, *мучився*". *(П. Мирний)*
> "*Даремно клопотав* [*суддя*] *свою голову, кидався і* **болів**". *(Н. Кобринська)*

Близькість форми **боліти** до російського **болеть (= хворіти)** ще не значить, що це не українське слово. Вживати слово **боліти** у значенні **хворіти** і справді не можна. У значенні ж **потерпати** слово **боліти** не тільки можна, але й треба вживати: ця українська форма існувала задовго до появи у нас нібито запозиченого слова **переживати**. Форма **боліти** утворилася скороченням ідіоми **боліти серцем**, форми щиро української. Скорочення ідіом з двох і більше слів до одного слова має місце в українській мові досить часто. Таке скорочення – один із способів творення нової лексики:

Зворот	*Скорочена форма*
вклепатися в халепу	**вклепатися**
вскочити на слизьке	**вскочити**
гнути шию в ярмі	**гнути шию**
крутити хвостом	**крутити**
підставляти голову під кулі	**підставляти голову**
робити своє діло	**робити своє**

Подібно до цих скорочень, **боліти серцем** обернулося на просто

боліти.

Саме такий скорочений різновид пари **боліти серцем** і вжито у наведених вище цитатах. Коли **боліти** в значенні **переживати** – слово українське, то чому від нього не можна утворити іменника **болільник**, як у дальших прикладах:

Дієслово	*Іменник*
волочити	**волочильник**
говіти	**говільник**
громадити	**громадільник**
полоти	**полільник**
розподіляти	**розподільник**

Я не бачу причин, чому від **боліти** не можна утворити слова **болільник.** І їх справді нема. Усю дискримінацію **болільника** викликав перебільшений пуризм, а ще слабкість нашої мовознавчої науки. Рекомендуючи нашим мовцям вживати замість легкомовного **болільника** довжелезного **уболівальника**, пуристи, замість удосконалювати мову, “унезграбнюють” її.

Дискримінацію **болільника** мотивовано бажанням уникнути російських форм. Слово ж **болільник** – слово українське. Скажу більше, російське слово **болельщик** найвірогідніше й утворилося в недорусифікованих, заселених українцями містах: Одесі, Ростові, Києві і звідти поширилося на всю імперію. Але припустімо на мить, що це слово таки російського походження. Яка біда від того, що українська мова збагатиться конкурентноздатним словом? Росіяни, наприклад, ніколи не гребують запозичити українське слово, коли воно збагачує їхній лексикон:

Українське слово	*Російська адаптація*
аж	**аж**
веселка	**весёлка**
заздритися	**зариться**
мордуватися	**мордоваться**
обуза	**обуза**
плюгавий	**плюгавый**
побратим	**побратим**
повстанець	**повстанец**
синька	**синька**
скали́зуб	**скалозуб**
шкварка	**шкварка**

Це лише невеличка частка української лексики засвоєна російською мовою. А ще ж є й запозичені ідіоми:

Українська	*Російська*
нема, нема та й	**нет-нет, да и**
відлигло на серці	**отлегло от серца**
до лямпочки	**до лампочки**

Ще й приказки:

на тобі небоже, що мені негоже	**на тебе, Боже, что мне негоже**
не такий страшний чорт, як його малюють	**не такой страшный чёрт, как его малюют**
не лізь поперед батька в пекло	**не лезь прежде батьки в пекло (+ 81)**

Ці міркування змушують дивуватися з позиції гіперпуристів, коли вилучувано з ужитку своє слово. Я чував і про неукраїнськість таких слів, як **замісник**, **просьба** та інших.

Річ ясна, що слово **замісник** не може заступити в офіційному вжитку слова **заступник**. Але в скороченнях **замзав, замдиректор**, як обійтися без форми **замісник**? Невже краще казати **заступник завідувача, заступник директора**? Слово **замісник** утворено за українськими словотворчими моделями:

Дієслово	*Іменник*
будувати	**будівник**
ділити	**дільник**
захистити	**захисник**
палити	**пальник**

Отже

замістити	**замісник**

Невже той факт, що росіяни від слова **заместить** утворили форму **заместитель,** накладає на нас заборону творити від слова **замістити** форми згідно з нашим словотвором?

Щодо слова **просьба**, то тут взагалі можна лише розвести руками. Це слово вжито у "Думі про Марусю Богуславку":

Ой, визволи, Боже, нас всіх бідних невільників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, в **прозьбах** *щирих,*
У нещасних молитвах
Нас, бідних невільників!

Вживають це слово і класики:

"*Ні прозьби, ні грозьби не чує.*" *(М. Вовчок)*

Утворено це слово згідно з українським словотвором:

Дієслово	*Іменник*
бороти	**боротьба**
ганити	**ганьба**
ділити	**дільба**
плавати	**плавба**
сіяти	**сівба**
хвалити	**хвальба**

Отже

просити	**просьба**

Чи розумно вилучати з цієї родини живе і вживане слово **просьба**?

Дехто каже: "Нащо нам **просьба**, коли є **прохання**?". Знову таки **прохання** має свою сферу поширення, це слово офіційного вжитку. Слово **просьба** має забарвлення розмовне, емоційне. Його вживаємо і в ідіомах:

ні грозьбою, ні просьбою
ні просьбами, ні грозьбами.

Вилучення **просьби** з активу мови, вилучає і ці звороти. Іншими словами, гіперпуризм збіднює і знебарвлює образну українську мову.

Близько до гіперпуризму стоїть і поборювання псевдовульгаризмів.

Під впливом забобонів, породжених аристократичними салонами, дехто вважає слово **вибачатися** вульгаризмом. Такий погляд не має жодних підстав. Росіяни справді не полюбляють виразу ***я извиняюсь***, бо цей вираз в їхній мові – запозичення з української мови. В українській же мові слово **вибачатись** і зворот **я вибачаюсь** – природні форми:

"*Дуже* **вибачаюсь**, *що самому ніколи забігти до Вас.*" *(П. Мирний)*

На якій підставі це слово мають за вульгаризм? Тільки копіюючи російську фобію. Так недовго й до того, щоб оголосити всю українську мову вульгарною, на що є охочі претенденти.

Дехто поборює форму **вибачаюсь** такими аргументами:

"*Як можна самого себе вибачати? Слово ж* **вибачаюсь** *за аналогією до слів* **одягаюсь** *(одягаю себе) та* **вмиваюсь** *(вмиваю себе) буквально значить*: **вибачаю себе**."

Той, хто вдається до таких аргументів, забуває, що не всі зворотні форми дієслів відтворюють зворотню дію, де частка **сь** або **ся** дорівнює слову **себе**. У словах **сміюся**, **боюся, дивлюся** тощо частка **ся** не рівнозначна слову **себе**. У цих словах частка **ся** виконує словотворчу роль. Саме таку роль покладено на частку **ся** або **сь** й у слові **вибачаюсь**.

Не треба забувати й того, що слово **вибачатися** це скорочена форма від ширшого звороту **вибачатися перед** *ким*. У процесі спілкування форму

я вибачаюсь перед Вами

мовці стали вживати скорочено:

я вибачаюсь.

Про такі скорочення вже була мова.

Якщо прискіпливо ставитися до всіх живомовних форм, то можна кінець-кінцем заглушити мовну творчість народу. А саме ця мовна творчість створила сучасні найрозвиненіші світові мови. Мовна творчість, як і всяка інша творчість, потребує і вимагає свободи, а отже й толерантного ставлення до себе. Коли та чи та форма здобула поширення серед мовців, дуже нерозумно накладати на таку форму заборони й анафеми. Крім шкоди, це нічого не дає.

Під цим же оглядом треба згадати і слова **кудою**, **сюдою**, **тудою**, безпідставно зараховувані часом до числа вульгаризмів.

Гіперпуризм має свої рецидиви і в граматиці. Так, деякі мовознавці наполягають, що в давальному відмінку іменники чоловічого роду мають лише закінчення **-ові** або **-еві**: **кобзареві**, **морякові**, і не мають закінчень **-у**, **-ю**: **кобзарю**, **моряку**. Це твердження спростовують пам'ятки української мови:

Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку *в дорозі пригодиться...*

Час "народження" цитованої пісні – XVII століття.

А ось Шевченкові рядки з "Неофітів":

"...*Ще живуть*
І **Богу** *моляться, і мруть*
Хрещені люди"...

"Москалеву криницю" Шевченко присвячує: "**Я. Кухаренку**".

Таких прикладів можна навести більше. Отже, підстав обмежувати закінчення давального відмінку іменників чоловічого роду до форм **-ові**, **-еві** і нехтувати закінчення **-у**, **-ю**, як на здоровий глузд, немає. І ті, й ті закінчення властиві українській мові. Щоправда, в давальному відмінку односкладових слів українці здебільшого вживають закінчення **-ові**, **-еві**:

коневі
дідові
Климові.

У багатоскладових же словах просто нема як вживати **-ові**, **-еві**. Спробуйте скажіть:

меморандумові
еквівалентові
Гогенцоллернові.

Деякі приписи гіперпуристів практично збіднюють словотворчі можливості мови, роблять її офіційною, сухою. Канадські українці вживають, наприклад, слова

канадійський і **канадієць**.

Пуристи всіх ґатунків проти такого вживання, посилаючись на канонізований словотвір:

	Географічна назва	*Прикметник*	*Іменник*
	Анґола	**анґольський**	**анґолець**
	Варшава	**варшавський**	**варшавець**
	Одеса	**одеський**	**одесець** (*рідко*)
отже			
	Канада	**канадський**	**канадець**

Алеж наша мова знає й іншу схему словотвору:

Географічна назва	*Прикметник*	*Іменник*
Альпи	**альпійський** (не **альпський**)	**альпієць** (не **альпець**)
Будда	**буддійський** (не **буддський**)	**буддист** (не **буддець**)
Мальта	**мальтійський** (не **мальтський**)	**мальтієць** (не **мальтець**)
Епікур	**епікурейський** (не **епікурський**)	**епікуреєць** (не **епікурець**)

Наш словотвір припускає можливість такого й такого вжитку. Можна сказати **канадець,** а можна – **канадієць**. У мові можуть співіснувати кілька різних близнюків. Це тільки збагачує мову, дає нагоду творити в її лоні кілька мовних стилів. Без допущення існування варіянтів нема як розвинути палітру стилів у мові. Отже, гіперпуризм не збагачує, а збіднює мову.

Захоплення гіперпуризмом бере свій початок кінець-кінцем у неглибокому, поверховому дослідженні мовних явищ. Перше, ніж видавати ту чи ту рекомендацію або виносити смертний вирок тому чи тому слову, треба глибше проаналізувати мовні явища, звертатися до творів класиків, до народньої творчости, до моделів словотвору і, зрештою, до здорового глузду.

Близько до гіперпуризму стоїть і бажання деяких мовців наголошувати своє прізвище всупереч усталеним нормам. Безперечно, що власник прізвища має право наголошувати своє прізвище на свій смак, але не завжди вдається домогтися, щоб оточення дотримувалося неузвичаєного наголошення. Часом такі вимоги виглядають анекдотично. Я знаю випадки, коли власник прізвища **Годованець** вимагав, щоб його наголошувано **Годова́нець**, а не **Годо́ванець**, а власник прізвища **Пиріг**, щоб його наголошувано **Пи́ріг**. Обидва оригінали ставали через це об'єктом жартів **(+ 19)**.

Усе викладене переконує, що мова – річ тонка – і потребує чуйного ставлення. Через брак такого ставлення серед мовців мають поширення забобони і неправильні уявлення. Але здоровий глузд і логічне мислення можуть такі забобони та уявлення долати і знешкоджувати.

80. ПРО ГІПЕРПУРИЗМ *(продовження)*

Впасти у гіперпуризм в українському становищі досить легко, затим що нашим мовникам і мовознавцям повсякчас доводиться чистити мову від суржику, і в бігу такої чистки часом можна помилитися. Цьому сприяє багато причин. Тут і брак якісних довідників з української мови, тут і брак української філологічної освіти за царату, тобто самодіяльний характер тодішніх знавців української мови, тут і тенденція до зближення мов, здійснювана в СССР, яка викликала перебільшену реакцію відторгнення з боку свідомих мовознавців, тут і відсутність ко-

егіяльности у монументальних працях ентузіястів, тут і персональні амбіції окремих гіперуристів. Ці чинники сприяли появі гіперпуристичних забобонів серед знавців українскої мови.

Поширенню забобонів сприяв і той факт, що хибну пуристичну думку або хибне мовоавче твердження висловлював досить поважний знавець української мови. Ми вже знаємо юзділ 19), що укладач СГ Б. Грінченко не добачив хибности в легенді своїх предків про пооджєння родинного прізвища нібито від назви оселі. Але забобони на цьому не вичерпуються.

Наприклад, здобула поширення в сучасній Україні думка, що самобутні збройні сили країни в минулому –

Запорізька Січ

правильно по-українському має звучати **Запорозька Січ**. Дехто, і то особи з науковими титуами, не шкодують сил, вишукуючи докази на користь своєї теорії.

Головним доказом пуристів служать документи минулого, де справді можна натрапити а написання **запорозький**. При цьому не береться до уваги той факт, що українською пиэмною мовою тих часів була старослов'янська мова, і документи писані цією мовою могли живати форму **запорозький**. Не береться до уваги і той факт, що тодішню писемну мову пригосовувано до українського мовлення в такий спосіб: якщо літеру **О** записувано з дашком **Ô**, э її належало читати як **І**. У давніх документах існують написання з **О** та з **Ô**. Написання без ашка могли траплятися з багатьох причин. Одною з таких причин може бути факт, що слово

запорізький

ало синонім **запорозький**. Це могло бути хоч би через існування слова **острозький**, утвоеного від назви міста **Острог**.

Але ми знаємо, що норми сучасної української мови вироблювано на підставі живого овлення. В основу українських літературних норм лягло уодностайнене мовлення українців, азоване на живих мовних формах. Отже, вирішальне слово в суперечції про **О** та **І** у слові **ıпорізький** належить живій українській мові, збереженій у фолклорних записах.

У 20-х роках в Одесі ще можна було почути, як співали пісню про Дорошенка:

Ой на,
Ой на горі там женці жнуть,
А попід горою,
Гаєм-долинóю
Козаки йдуть.
Гей, долинóю, гей,
Широкóю, козаки йдуть.
Попе-,
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Славне **запорізьке**
Хорошенько.

)тже, в живій мові – яка є головним законодавцем літературних норм – форма **запорізький** ідбиває характерний спосіб творення українських прикметників від географічних назов:

Запоріжжя	**запорізький**
Кривий Ріг	**криворізький**
Харків	**харківський**
Чорний Острів	**чорноострівський**.

Дехто може спитати: "Чому не можна толерувати існування форми **запорозький**, а надто такій парі як **Запорозька Січ**? Чи це шкодить мові?".

Так – це шкодить мові. Це шкодить простоті й легкості спілкування, простоті й легкості ивчення мови. Запровадженням терміну **Запорозька Січ**, ми ускладнюємо нашу мову, усклад-

нюємо процес її опанування, додаємо, коли хочете, ще одну каверзу для учнів, студентів, для всіх, хто хоче її опанувати. Замість спрощувати нашу мову, ми її ускладнюємо: ми мусимо говорити й писати **Запорізька область**, але **Запорозька Січ**. Чи ж це узгоджується зі здоровим глуздом?

Згадаймо тепер факт переназви 1918 року міста Олександрівське на

Запоріжжя.

Чи мало це перейменування історичне підґрунтя – закріпити в назві міста пам'ять про Запоріжжя, як козацьке державне утворення, чи тільки географічне підґрунтя, як міста, розташованого за порогами? Очевидно, перше вірогідніше. А коли так, то чому не **Запорожжя**, а **Запоріжжя**? Значить, пам'ять тих, хто переназивав місто, зберігала назву козацької штаб-квартири як **Запоріжжя**, а не **Запорожжя**.

Але припустімо, що й справді колись переважала назва **Запорозька Січ**.

Чи ми дотримуємось достотнього написання історичних назов? У XIX столітті існувало

Кирило-Методіївське братство.

Саме так цю назву вимовляли українці, дарма що в офіційних документах писано **Кирилло-Мефодиевское братство**. Чи ж наш офіційний правопис додержується правильного історичного написання цієї назви? Усі адепти написання **Запорозька Січ** любенько пишуть **Кирило-Мефодіївське братство**, хоч це суперечить історії. 1918 року в Києві постала

Українська Народня Республіка

– не **Народна**. Чи ж ми дотримуємо цього історичного написання?

Історично місто **Прилуки** звалося **Прилука**, а місто **Лубни** – **Лубні**. Як і у випадку із **Запоріжжям**, різниця в одній літері. Чому ж у назві цих міст адептів написання **Запорозька Січ** не хвилює відхід від принципу історичної точности?

То чим же пояснити існування такого подвійного стандарту? Чи не тим, що написання **запорозький** – це крок до *наближення* мов, а інші історичні написання затавровано в минулому як *націоналізм*?

Чи може наша *вірність історії* похвалитися здоровим глуздом і незалежним мисленням?

У досить цікавій мовознавчій праці два одеські автори твердять, що пара

мало того

– неукраїнська. Мовляв, таку комбінацію нібито вживає інша мова. Так інші мови вживають слова

море
поле
гора
пора,

то це неукраїнські слова? Щождо пари **мало того**, то в оповіданні "Безконечний швіндель" Стефана Ковалева читаємо:

"*... пропала і сіль і горівка...* **Та мало ще того**:.. *ще й до криміналу запхають*".[1]

Зворот **та мало ще того** мовці скорочують до форми **мало того**, і саме так його поширено в живій мові. Пише Докія Гуменна у листі до Д. Нитченка:

"*Словом, вигнала... Але* **мало того**, *вона тим дуже хвалиться...*".[2]

Уживає пару **мало того** в іншому сенсі і автор-самоук із Сіверщини Григорій Сірик:

---

[1] Стефан Ковалів. Твори. К.: Держлітвидав, 1958. С. 375–376.
[2] Березіль. 2008, № 5–6. "Листи Докії Гуменної до Дмитра Нитченка". С. 189.

"*Тобі* **мало того**, *що батька... в сиру землю загнали...*"[1]

Своє неприйняття пари **мало того** одеські автори мотивують тим, що мовознавець О. Курило називає цей вислів чужим. Поважаючи мовознавців минулого, не слід забувати, що вони люди і могли помилятися. Словники російської мови пари **мало того** не наводять. А якби й наводили, то що? Це вже табу для нас, що ми не можемо цієї пари вживати? Тобто, ми не можемо парувати своїх слів, як нам треба, бо хтось інший нас випередив? Та російська ж мова виникла на базі української! Ще й з участю київських "вчених людей"!

Ці ж таки автори твердять, що прикметник

стійкий

неукраїнський! (Так таки із знаком оклику!). Мовляв, його нема у Грінченка. Але у Грінченка нема сотень інших українських слів. Грінченко, наприклад, не наводить слова

провидливість,

ужитого М. Вовчком: у повісті "Три долі":

"*Очі ж мої усе бачили добре – де ж* **провидливість** *моя непомилешна*?".

Слово **провидливість** походить від прикметника

провидливий,

досі ніде не зафіксованого, хоч і подибуваного у живій мові. Один лише "Русько-німецький словник" Желехівського фіксує слово **провидливість**. Грінченко ж зігнорував або переочив це слово, що й визначило його долю. Цього слова нема ніде більше. А слово ж наше питоме. Існують же слова

провидець
провидіти.

Від **провидіти** й походить **провидливий**, а від нього – **провидливість**. Натомість у нашій мові запанувало слово **прозорливий** або **прозірливий**, що має аналоги в російській та польській мовах. Своє ж самобутнє й неповторне **провидливий** ми забули. То забудьмо ще й слово **стійкий**? Чи це розумно?

Слово **стійкий** наводить той таки словник Желехівського (1886 р.) з двома значеннями:

1. ***прямовисний***, ***стоячий***
2. ***сталий***, ***тривкий***.

Два значення **стійкого** свідчать про поступове вироблення з поняття чогось **прямостоячого** поняття **сталости**, **стійкости**. Ось як відбувалося вироблення сучасного значення слова **стійкий** (і не де, а саме в українській мовній стихії):

СТІЙКИЙ: стоячий – прямовисний – сталий – стабільний – тривкий

Знаючи, що російська мова походить з київської **руської** мови, треба вважати, що й усі прикметники з кінцівкою **-кий**, вона запозичила з **руської** мови:

гибкий, ковкий, лёгкий, мягкий, гладкий, сладкий тощо,

а також і **стойкий**. **Стойкий** – це пізніша форма нашого **стійкого**. Нерозумно кидатися з кулаками на своє ж дитя. Чи можна виправдати таку – ще й категоричну – ізоляцію не від когось, а від самих себе?

Як заміну **стійкому**, автори пропонують форму **станівкий**. На жаль, конкурувати із **стійким** слово **станівкий** не зможе, бо не дістане схвалення ні мовного смаку ні почуття мови.

---

[1] Г. Сірик. Факти і події. Торонто, 1975, С. 49.

Наша мова перейшла свою Ґолґофу, в наслідок якої ми стоїмо перед фактом, що великі масиви української лексики забуто або, образно кажучи, перебувають під товщею пізніших словесних нашарóвань.

Таку мовну ситуацію, а саме наші пошуки незамуленої рідної мови, дуже до речі порівняти з археологічними розкопами. Згадаймо, як дбайливо археологи розглядають кожен черепок, кожен уламок посудини чи знаряддя. З цих уламків та черепків постає картина давно минулого. Тож підходьмо до забутих слів нашої мови, як археологи до черепків. Огляньмо їх з усіх боків, загляньмо до всіх словників, перечитаймо всю як є літературу, а не якусь її частку. Логічно обміркуймо свої спостереження. Зрештою, обговорім ці спостереження з колегами. Не спішім виносити смертні вироки словам та висловам, викопуваним з-під товщі словесних нашарóвань. Цього вимагає від нас наше відродження як окремої національної одиниці.

Хапливі смертні вироки гіперпуристів не сприяють нашому відродженню, а шкодять.

81. КІЛЬКА СЛІВ ПРО ПОХОДЖЕННЯ МОВ

У розділі 80 автор, критикуючи гіперпуризм, твердить, що російська мова розвинулась на базі української. Це твердження може викликати у декого сумніви щодо його істинности. Ідеологи п'ятої колони в Україні та їхні натхненники за кордоном справді виводять походження української мови нібито з російської. Щоб спростувати таку "теорію" варто навести кілька мовних фактів, які наочно доводять протилежне, а саме первинність української мови та вторинність російської. Отже вдаюсь до прикладів, з яких читачі самі робитимуть висновки.

ЭТОТ, ЭТО, ЭТА

Згадаймо варіянти цих слів **энтот**, **энто**, **энта**. Форми, без сумніву, давніші, що передували появі форм **этот – эта**, на що вказують білоруські займенники

гэты – гэта.

Початкове **Г** у білорусів могло з'явитися від втрати **Н** у формах **гэнты – гэнта**. Про реальність таких форм свідчать українські пари **ген той – ген та**. Тут, мабуть, і сліпому ясно, що слова **этот – эта** походять від форм **энтот – энта**, які й собі походять від форм **гэнты – гэнта**. Появу цих останніх форм інакше, як від українських пар

ген той – ген та

пояснити годі. Отже, **ген той** – предок слова **этот**.

УСТРЕМИТЬСЯ

Появі слова **устремиться** мусіла передувати поява слова **устремить**. А звідки ж це останнє взялося? Тут у пригоді стане фразеологія. Російська ідіома

устремить взор

відповідає нашому

устромити очі.

Чи ж не свідчать ці звороти, про незаперечну спорідненість слів **устремить** та **устромити**? А раз так, то тепер лишається тільки встановити, котре з цих слів первинне, а котре – вторинне. Питання для філолога неважке, бо відомо, що розвиток мов іде від простіших понять до складніших. **Устромити** – визначає простіше поняття, отже у згаданій парі слів воно первинне, а **устремить** – вторинне. Коли **устремить** – вторинне, то таке саме і **устремиться**.

УВЕЧИТЬ

Етимологію слова **увечить** і пóхідного від нього **увечье** лінгвіст Фасмер виводить від слова **век** та прийменника **У**. Пояснення непереконливе. Виходить, що **увечить** = **увековечить**(!). У кабінетах і не таке почуєш. Згадавши ж наше слово **обезвічити** та його синонім

нівечити,

стане ясно, що слова **вік** в корені форми **увечить** нема, а є слово

віко (око).

Обезвічити значило спочатку *зneочити*, *осліпити*, а згодом стало значити **скалічити**. До слова **обезвічити** мусів існувати синонім **зневічити**, який під час добору поколіннями мовців легкомовних форм обернувся на **знівечити** та недоконану форму **нівечити**. Порівнявши ці форми зі словом **увечить**, стане ясно, що **увечить** – це перекручене **нівечити**.

СУДАРЬ

Слова **сударь** і **сударыня** етимологи визнають за скорочення слів **государь** і **государыня**, які в свою чергу походять від відомого всім слов'янам

господаря,

що й собі походить від слова **госпо́да**, наявного чи не в усіх слов'янських мовах. Від слова

господа

беруть старт і слова **господин**, **госпожа**, **господство**, **государство**, **государственный** і десятки інших *кондових* російських слів. Знаючи, що при колисці російської мови стояли "київські вчені люди", а *руським* населенням Московської Руси були вихідці з України, важко уявити, що наведені похідні слова від усеслов'янської **господи** російська мова засвоїла не через українців.

РЫЛЬЦЕ В ПУШКУ

Не може не здивувати уважного читача той факт, що закінчення у слові **пушку** аж ніяк не російське. Росіяни в такому разі кажуть **в пушке**, **в мешке**, **в дымке**, **в сырке**, **в жирке**: останній звук – **Е**. Форма же **в пушку** з останнім звуком **У** – цілком українська:

в димку, **в сирку**, **в піску**.

Як пояснити таке явище? Московський лінгвіст А. Залізняк пояснює це незвичайне для росіян закінчення тим, що **пушок** ужито тут нібито в переносному значенні. Пояснення не аж-аж слушне, бо у виразі **висеть на волоске** слово **волосок** таки справді вжито у переносному значенні, то чому ж не **на волоску**? Очевидно, що перші прибульці з Київської Руси, занесли на Північ і крилаті лексичні звороти, які через свою легкомовність не зазнали змін і після утворення там окремого діялекту києво-руської мови. Таких висловів, що зберегли в російській мові своє українське звучання, є більше; **на босу ногу**, а не **на босую ногу**, **непочатий край**, а не **неначатый край**, **жить припеваючи**, а не **жить припевая**, тощо. Ці вирази свідчать, що в основі російської мови лежить києво-руська – по-сучасному українська – мова.

РЕБЯТА

Структурна подібність нашого слова **паруб'ята** і російського – **ребята** породжує думку про їхне спільне походження. Цю думку підсилює і той факт, що **ребята** мають у росіян діялектного близнюка

робята,

який разом із російським (та українським) діялектним словом

паробок

відчать, що початкове **реб-** у слові **ребята** утворилося під час спілкування з **роб-**. А склад **-руб-** у **паруб'ятах** і собі утворився із давнього **-роб-**. Отже,

ребята (робята)

й

паруб'ята (пароб'ята)

близькі родичі. Брати у перших. Лишається тільки встановити, хто з них старший, а хто молодший. Не беручи до уваги походження мов з хронологічної точки зору, яка схиляє до думки, що **ребята** – пізніша форма, гляньмо на ці дві форми з погляду будови. **Ребята** – форма коротша від **паруб'ят**, а ми знаємо що удосконалення живих мовних форм іде шляхом скорочення довших слів. Отже, довша форма –

пароб'ята (паруб'ята)

мусіла передувати появі коротшої форми **робята** (**ребята**).

РОБКИЙ

Слово **робкий**, як і **робеть**, лінгвіст Фасмер виводить від кореня **роб-**. Це пояснення зовсім обминає семантику. Як пояснити що поняття ***робити*** дало початок поняттю ***боятися*** (***побоюватися***, ***торопіти***)? Не взято до уваги й можливі зміни та випадання окремих звуків під час шліфування словесних одиниць. Прикметно, що об'єднуючи у словнику споріднені слова в одному гнізді, В. Даль записує слова **робити** і **робеть** у різних гніздах. Слова ці не є родичі. Якщо ж почати "танцювати" від українського слова

торопитися,

рівнозначного, як свідчить Грінченко та інші класики, слову

торопіти,

то висновки будуть ближчі до істини. Тут треба додати, що й російське слово **торопиться**, як свідчить Даль, має в діялектах такі значення: ***торопеть***, ***робеть***, ***бояться***. Він же наводить російські діялектизми **тóропкий** і **торопкóй**, з побічним значенням ***робкий***, ***пугливый***, ***трусливый***, слова, які змістом і формою відповідають нашому слову

торопкúй.

Очевидно, що поряд із формами **тóропкий** і **торопкóй** у росіян існувала й ближча до російської ритмомелодики форма **торóпкий**, яку мовці скоротили до форми **ропкий**. Ця остання вимовлялася, як **робкий**, ставши кінцевою ланкою переінакшення нашого слова **торопкий**.

ПУЩЕ

Цей прислівник збив з пантелику мовознавця Фасмера, який назвав слово **пуще** першим ступенем порівняння прикметника **пустой** (**пустъ**). Формою своєю слово **пуще** і справді нібито походить від слова **пустой**, як **гуще** від **густой**. Але не треба забувати, що "зовнішність милить очі". Крім зовнішнього вигляду варто звертати увагу і на внутрішній зміст. А зміст слова **пуще** та прикметника **пýщий** аж ніяк не в'яжеться із поняттям пустоти. Дивним дивом, а слово **пуще** змістом повторює наше слово **дужче**:

"*Кричи* **пуще**, *чтоб услышали!*" *(Словник Даля)*
"*Кажіть* **дужче** *– не чую!*" *(Словник Грінченка)*

У цих прикладах **дужче** й **пуще** значать ***голосніше***.

"**Пуще** *греби, а то завертит.*" *(Словник Даля)*
"*Марина... ще* **дужче** *заголосила.*" *(П. Мирний)*

Тут **дужче** і **пуще** значать ***сильніше***.

З цієї змістової подоби слів **дужче** та **пуще** напрошується висновок, що ці слова абсолютно близькі родичі. Та зрештою і своєю звуковою будовою ці слова близькі, бо **дужче** звучить **дуще**, а **пуще** – **пушче**:

дужче (дуще)
пушче (пуще).

Ці два слова різняться лише першими звуками: **д** і **п**. Отже, вони птахи з одного гнізда. Молочні брати. А хто з них старший? Мабуть таки **дужчий**, бо він належить до великої родини слів

дужий, дуже, подужати, занедужати, дужчий, дужче, дужчати, дужченький тощо.

Щождо слів **пуще** і **пущий**, то вони в мові росіян – сироти: не мають жодних родичів. Виходить, що у росіян вони зайди. Ще й латаються до слова **пустой**, але латайсь не латайсь, хто має очі, бачить, що вони за одні та звідки.

ПУЛЯ

Слово **пуля** більшість етимологів виводить від польсько-українского слова **куля**. А що **куля** походить від німецького **kugel**, то нема сумніву, що **пуля** походить від **кулі**, а не навпаки.

ПОТАКАТЬ

Первісне або матірнє значення слова **потакать – говорити 'так'**, або по-російськи **говорить 'да'**. Але ж чому тоді **потакать**? Мало би бути у росіян **подакать** або **подакивать**. Аж ні: **потакать**. Це українці кажуть

так

на підтвердження чогось, росіянам же властиве **да**. Виходить, що предки сучасних росіян, стверджуючи щось, говорили, як і ми, **так**. А вже згодом **так** у росіян обернулося на **да**, і тоді виникло й слово **поддакивать** – близня слова **потакать**. Обидва слова співіснують у російській мові. Одне з цих двох лишило неспростовне свідчення, що предки сучасних росіян – вихідці з Київської Руси – говорили таки мовою своєї батьківщини, – українською або руською мовою.

ПЛОХОЙ

Погляди етимологів щодо походження цього слова розходяться, хоч дехто бачить зв'язок із польським словом **plochy**, що значить ***полохливий*** (по-польськи **plochlivy**). Немає жодного сумніву, що **plochlivy** виник з **полохливого**, бо появі злитих двозвуків **пл-** передувала поява цих звуків розділених голосівкою: **пол-**. Так, слово **хлоп** виникло завдяки вилущенню першого **-о** з форми **холоп** (**хол-** → **хл-**). Саме така модель утворення приголосних двозвуків і в інших мовах. Наприклад, російське **чрез** із **через** (**чер-** → **чр-**). Отже, появі складу **пло-** у слов'янських мовах передувала поява складів **поло-** або **полу-**.

Згадаймо наше

полум'я,

а тоді появу слів

пломінь
пломінкий.

Полу- обернулося на **пло-**.

Як бачимо, повноголосе **-оло** у низці слов'янських мов переходить у **-ло**: випадає перше **-о** з одночасним злиттям досі розділених звуків у двозвук; у нашому приклді склад **пол-** у двозвук **пл-**.

Так само не відоме в інших мовах українське слово

полохки́й

обернулося на форму

плохки́й

(**пол-** → **пл-**), яка згодом втратила зайвий звук **-к-**, ставши зучати

плохи́й,

заступивши слова **полохливий, полохкий, торопкий**.

Саме з таким значенням нове слово зайшло до польської та чеської мов, а також сподобалося і росіянам уже із трохи іншим значенням, бо **полохливий** на ті й не тільки на ті часи був близням слова **поганий**. Тим **плохий** і став у росіян значити **поганий**.

Але слово **полохкий** – це чисто українське слово, іншим мовам невідоме.

Що ж виходить?

Що появі російського слова **плохой**, а також польського і чеського слова **plochy** передувала поява українського слова **полохкий**. Чи ж не є це свідченням того, що в основі не лише російської, але й інших – західніх – мов лежить мова києво-руська, тобто українська?

ОПРЯТНЫЙ

Етимологи пов'язують це слово із словом **прятать**, що по-російськи значить ***ховати***. Багато кого таке пояснення здивує: що спільного має **охайність** (бо **опрятный** значить ***охайний***) з **хованням**? І тут знову таки для зрозуміння потрібмо вдатися до української мови. Як свідчить Грінченко, в українців **прятати** було синонімом слова ***прибирати***. Це ж саме значення засвідчує О. Даль у вологодському діялекті російської мови, який мав багато спільних рис із українською мовою. Отже, ***прибирати***, ***давати лад***, ***наводити блиск*** – це значення українського слова **прятати** – певний час мало поширенння і в населення земель на північ від України. Протягом цього часу і виникло на Півночі слово **опрятный**, тобто **той, хто себе прятає**. **Опрятный** засвоїлося мовцями, але слово **прятати** з бігом часу змінило своє значення. Як саме це сталося?

Тут знову стає у пригоді словник Грінченка, який наводить друге значення слова **прятати** – ***ховати небіжчика***:

"*А коли брата* **прятали***?*" *(Ю. Федькович)*

Річ у тім, що коли людина вмирала її треба було **попрятати** тобто ***прибрати перед похованням***. Цей обряд **прятання** небіжчика перед похованням з бігом часу у свідомості мовців збігся із самим актом поховання. Інакше кажучи, **прятати** стало значити ***ховати небіжчика***. Коли це сталося, то дальше перенесення поняття **ховання** ***небіжчика*** на **ховання** ***взагалі*** було вже тільки питанням часу. За яких два-три століття на Піночі від України таке перродження слова **прятати** сталося.

Щождо самих українців, то з поширенням на Наддніпрянщині двомовности слово **прятати** стало зникати з мови наддніпрянців, бо у двомовному середовищі воно могло причинятися до непорозумінь. Але джерела нашої мови засвідчують існування цього слова в києворуській мові, а наше дослідження засвідчує дальшу його долю на Північних землях. Щождо земель, непідлеглих Москві – Галичини, Закарпаття, Буковини – то слово **прятати** із значенням ***прибирати*** на устах у мовців і досі.

НЕ ПРЕМИНУТЬ

Російська пара **не преминуть** своїм значенням цілком подібна до нашого звороту

не проминути нагоди:

Російський вжиток: "*Я* **не преминул** *явиться на совет...*" *(Шалимов)*.
Український вжиток: "*...він* **не проминав нагоди** *виправдатись перед ними...*" *(Гр. Сірик)*.

Наше **не проминув нагоди** і сусідське **не преминул** значать дослівно те саме: ***не пропустив нагоди***. Знаючи про історичний шлях обох мов, неважко припустити, що пара **не преминул** – це скорочений і дещо змінений вираз **не проминув нагоди**.

Що це саме так нас переконує російський словникар О. Даль. Тоді як "Словарь русского языка" (М., 1983) окремого слова **преминуть** не пояснює, а реєструє лише пару **не преминуть**, О. Даль у словнику "Словарь живого великорусского языка" (М., 1882) реєструє і пояснює **преминуть** як ***миновать***, ***минуть***, ***пройти мимо***, ***обойти***, тобто це слово точно відповідає нашому **проминути**, що свідчить про прямий зв'язок між словами **преминуть** і **проминути**.

Затим що слово **проминути** відповідає нормам слов'янського словотвору, а **преминуть** випадає з цих норм (**пре-** замість **про-**), то нема жодного сумніву, що **проминути** /***про*** + ***минути***/ – це логічний з мовного погляду витвір, а **преминуть** /***пре*** + ***минуть***/ – це переробка логічно створеного слова.

КОПОШИТЬСЯ

Польський лінгвіст А. Брюкнер цілком помилково виводить **копошиться** від **копать**. Дуже важко робити правильні висновки, беручи до уваги тільки збіги (часом випадкові) звукових елеметів окремих коренів словесних форм. Ці збіги треба підкріплювати ще й логічними міркуваннями про шляхи перетворення таких і таких значень слів на такі й такі. Чого це до кореня слова **копать** приєдналися звуки **-оши-**? Жоден лінгвіст не пояснить такого приєднання. Тому, що дане припущення Брюкнера – хибне. Коли ж ізгадати історичний шлях творення російської мови, то факт існування в українській мові дієслова

комашитися

з тим же значенням що й **копошиться** розставить усі крапки над "і". **Комашитися** цілком ясно походить від слова **комаха**:

роїтися як комахи.

Ясно ж і звідки взялися звуки **-оши-**. Словник В. Даля якраз і наводить, як одне із значень слова **копошиться** – ***кишіти***, від якого пішли й інші значення. Цікаво, що Даль не долучає слова **копошиться** до словникового гнізда **копать**, що він робить зі спорідненими словами, а резервує для **копошиться** окреме гніздо, і тим не прив'язує його до слова **копать**.

ЗДЕСЬ

Діялектні варіянти цього слова **здеся**, **зде**, прямі нащадки старослов'янького **сьде**. Етимологи пояснюють першу частину цього слова **сь** як скорочення від займенника **сей** або як скорочення частки **се**, що відповідає нашому

ось.

Перше пояснення необґрунтоване. Логічно важко збагнути нащо таке поєднання **сей + де**. У такій позиції **сей** не виступає в жодній іншій формі. Якщо ж частина **сь** є скорочення від частки **се**, що відповідає нашому **ось**, тоді можна зрозуміти логіку приєднання цієї частки до прислівника **де**: **сь + де** (себто **ось + де**) = **сьде**. Пара

ось де,

збережена від віків, свідчить, як виникло слово **сьде**. А той факт, що слів **зде–здеся–здесь** українці не мають – прямий доказ, що мавши пару **ось де**, нам тріяда **зде–здеся–здесь** була непотрібна: вона виникла в інших мовах на базі нашої пари **ось де**. Нас ця пара цілком задовольняла і нам не треба було творити синонімів **зде–здеся–здесь**.

БАРАНКА

Етимологи виводять **баранку** від дієслова

обварити,

що пояснює процес виготовлення бубликів (**баранок**). У нашій мові, як свідчать джерела, існував прямий нащадок слова **обварити** – іменник

обварінок

із значенням *бублик*. **Обварінок** обшліфувався згодом у форму

обарінок,

яка у білорусів обернулася на

абаранок.

А від **абаранку**, як зазначає лінгвіст Фасмер, постала і російська **баранка**.

Світло на походження слів можуть пролити моделі наголошення. Так, у деяких російських словах наявне українське наголошення, а не російське. Очевидно, у процесі

творення мови росіян на базі києво-руської мови не всі слова тепер уже російської мови діставали російські наголоси, і ряд слів зайшов до новотвореної мови з українськими наголосами. Це в'яже мову росіян до нашої мови.

ВОЗДВИЖЕНИЕ

Слово **Воздвижение**, запозичене з церковної лексики, росіяни наголошують на **И** – на третьому складі від кінця – це так званий дактилічний наголос:

Воздви́жение.

Така модель наголошення властива українській мові. Коли ж росіяни самостійно творять іменника від дієслова **воздвига́ть**, то наголошують це слово на **Е**: **воздвиже́ние** /= **сооруже́ние**/, згідно з усталеним російським наголосом для слів з кінцікою **-ение**:

Написання	*Вимова*
тече́ние	**тече́нье**
творе́ние	**творе́нье**
равне́ние	**равне́нье**
служе́ние	**служе́нье**
движе́ние	**движе́нье**

Цей список можна писати й писати – це природній російський наголос у словах з кінцівкою **-ение**: на другому складі від кінця (взявши до уваги вимову **-е́нье**) – так званий жіночий наголос. Лише подеколи росіяни наголошують ці слова на третьому складі від кінця: **утю́жение**, тобто так, як українці наголошують слова з кінцівкою **-ення**: на третьому складі від кінця:

мно́ження
рі̱шення
ни́щення
підви́щення
Здви́ження.

Останнє слово у цій колонці – **Здви́ження** – скорочена форма від

Воздви́ження

або

Воздви́ження чесного хреста.

Київські душпастирі саме так – по-українському – наголошували слово **Воздвиження**. Цей наголос із Києва перенісся разом з першими церковними служителями на Північ – до Москви, Володимира, Суздаля. Коли ж на Півночі твердо став на ноги московський діялект києво-руської мови, росіяни утворили від дієслова **возвигать** іменника **воздвижение**, наголосивши його тепер уже російським наголосом на **Е**: **воздвиже́ние**.

Українські моделі наголошення в мові росіян – це наш слід, який зберігся у мові сусідів.

ОБНАРУЖЕНИЕ

Виробивши свою модель наголошення іменників з кінцівкою **-ение**, росіяни не застосували її до всіх без виїмку іменників. У низці слів вони зберегли українські наголоси, бо це було питоме наголошення вихідців з Київської Руси. Український дактилічний наголос – на третьому складі від кінця у більш як трискладових словах – крім того, що він був питомий наголос, виявився мелодичніший за наголос жіночий – на другому складі від кінця. Тому український наголос зберігся у більш ніж трискладових російських словах:

наме́рение
коро́бление
мура́вление

мирво́ление
обеспе́чение
обнару́же́ние
мы́шле́ние.

Слово

обнаружение

может вживатися з наголосом на **У** або на **Е**, а слово

мышление –

з наголосом на **Ы** або на **Е**. Така *двоєдушність* цих слів – свідчення боротьби в російській мові первинного українського та вторинного російського наголосів.

Український наголос	*Російський наголос*
обнару́жение	**обнаруже́ние**
мы́шление	**мышле́ние**

Така боротьба в системі наголошення слів мала місце у процесі вироблення російської мови з києво-руської. Зрештою і слова з усталеним українським наголосом **наме́рение**, **обеспе́чение** тощо подеколи російськомовці вимовляють з чисто російським наголосом **намере́ние**, **обеспече́ние**, і таке наголошення може бути згодом канонізоване.

Український наголос у російській мові – це зайвий доказ про її походження.

ПО КОНЯМ!

Російська кавалерійська команда **по ко́ням!** має невластивий російській мові наголос на О. Слово **конь** у множині росіяни відміняють так:

Н. **ко́ни**
Р. **коне́й**
Д. **коня́м**
З. **коне́й**
О. **коня́ми**
М. на **коня́х**.

Як бачимо форми **ко́ням** у цьому стовпчику (парадигмі) нема. Наголос на **О** у слові **коням** неросійський. Глянувши, як українці відміняють слово **кінь**, побачимо, що це наголос український. Слово **кінь** у множині українці відміняють так:

Н. **ко́ні**
Р. **ко́ней**
Д. **ко́ням**
З. **ко́ней**
О. **кі́ньми**
М. на **ко́нях**.

Наша кавалерійська команда

по ко́нях!,

збережена від козацьких, а може й докозацьких часів, цілком відповідає українській моделі наголошення. Запозичивши цю команду від українців, росіяни русифікували її граматичну форму: замість **по конях!** стало **по коням!**, але наголос через його ритмомелодичність зберігся український: **по ко́ням!**. Тобто команда ніби й російська, а заразом і українська, бо по-російськи треба сказати **по коня́м!** – наголос на **Я**.

БЕРЕТЁ

Форма **беретё** – це діялектна похідня форма (друга особа множини) від дієслова **брать**, що відповідає нормативній російській формі **берёте**. Діялектну форму відмічено у не зовсім

пристойному жартівливому куплеті, який автор цих рядків чув у таборі. Серед в'язнів на 501 будові Печорлагу було кілька вологодських кримінальників, а також кримінальники з інших областей РСФСР, які мали якісь порахунки з вологодцями і висміювали останніх у такому куплеті:

Вологодски ребятё́,
Где Вы деньги **беретё́**?

Далі римується

живетё
крадетё

і нарешті непристойне слово.

Пісенька висміває вологодців та їхній діялект, де форми **беретё**, **живетё** мають наголос, як у наших формах

берете́
живете́
несете́.

Як міг український наголос занестися так далеко на північ, аж у Вологду?

Тут може бути лише одне пояснення. Північні землі Київської Руси, які пізніше утратили адміністративний зв'язок із Києвом, заселювано вихідцями з Півдня – з України. Цей факт пояснює наявність української лексики у ряді діялектів нинішньої Росії. Один з таких діялектів – вологодський – як бачимо – зберіг модель українського наголочення у дієслові **брати** та в інших (зокрема непристойних словах). Діялект цей має й інші риси подоби до української мови.

Дослідження діялектів російської мови дає неспростовні докази, що в основі сучасної мови росіян лежить києво-руська або українська мова.

82. ЧИ МОЖНА ПОЗИЧИТИ ДУШУ?

Це питання виринає, коли читаючи українську пресу або слухаючи українських промовців, натрапляєш на такі вислови:

Курчат восени лічать
У семи няньок дитина без догляду
Скатертю дорога
Ліс рубають – тріски летять
На бідного Макара всі шишки летять
На лови їхати – собак годувати.

Яке відношення до душі мають ці афоризми? – поцікавиться читач.

Як на мене - мають. Бо відомо – і словолюби охоче це повторюють: "мова – душа народу". Коли так, то якій душі відповідають наведені вислови?

Це все українські переклади російських зразків, котрі, образно кажучи, є витвори російської душі.

Аналогічно

Не лізь поперед батька в пекло

є витвір української душі.

Те саме можна сказати і про англійське

Honesty is the best policy (Чесність – найкраща політика).

У цих словах відбито англійську ментальність. Коли чужинці вживають подібні вирази, вони, як правило, зазначають: "Англійці мають такий афоризм", або "Українці кажуть", або "Російське прислів'я говорить". Цитуючи прислів'я

Собака бреше, а караван іде,

ми згадуємо, що це східня мудрість.

Народні афоризми у гранично стислій формі відбивають життєву мудрість і спосіб думання того народу, серед якого цей вислів народився, пройшов випробу часом і поширився в усенародньому обширі. У цих крилатих виразах кожен мовець розкриває свою душу: англієць – англійську, росіянин – російську, німець – німецьку. Я хотів додати: а українець – українську, і... затявся. Бо яку душу розкриває українець, що маючи свою афористичну спадщину, нехтує її і вживає такі вирази, як **Скатертю дорога** або **На бідного Макара всі шишки летять**?

Такий українець має не свою, а позичену російську душу, бо послуговується не своєю, а невдало калькованою російською афористикою.

Тенденція "позичати душу" хибна, бо душу позичити не можна. Живцем здерті з іншої мови вислови, як правило, не мають чару *первотвору*. Коли їх вживано, і мовець і слухач мимоволі воскрешає в думці оригінальний вираз. Почувши

Курчат восени лічать,

мало хто не пригадає російського прислів'я **Цыплят по осени считают**. Вислів цей, пройшовши випробу часом у російському середовищі, є – з погляду звукової будови – найкращим можливим (оптимальним) російським лексичним варіянтом висловленого. Переклад же виразу – **Курчат восени лічать** – іспиту часом не пройшов; він блідий, слова в ньому не притерто. Скопійований афоризм нежиттєздатний. Тому й ефект від такого перекладу дещо несподіваний: "Як це штучно звучить!" – у кращому разі подумає слухач. Позичена душа не лише карикатурна і скалічена, вона мертва.

Якби ж мовець чи писець ужив

Скажеш гоп, як перескочиш,

ефект був би інший. У випадку, що в росіян потребує виразу

На бідного Макара всі шишки летять,

українці мають своє:

На похиле дерево кози скачуть,

Російському **Скатертю дорога** відповідає наше:

Баба з воза – кобилі легше.

Ситуацію, яку окреслює вираз **У сімох няньок дитина без догляду**, українська душа відбила у прислів'ї

Сто баб – сто рад, а дитя без пупа.

Там, де росіяни вживали **Ліс рубають – тріски летять**, українці казали

Де борошно, там і порошно,

хоч іноді треба сказати "російське прислів'я каже:

Ліс валять – тріски летять,

а, замість позиченого **На лови їхати – собак годувати**, серед українців має поширення

Шити-білити – завтра Великдень.

Так українська душа виявляла себе у мові. Та цього вияву не бажала імперія. Вона прагла знищити національні душі народів. Державними заходами перекручувано мовні канони, спотворювано словники, спеціяльними вказівками виполювано усе самобутнє, національне і накидувано єдині норми від "Калінінграду до Владивостоку".

Отож тенденція “позичати душу” стала у нас традицією. Ми **згущаємо фарби** там, де можна

передавати куті меду.

Ми майже виключно **справляємося** із своїми проблемами, хоч могли б

давати їм **раду**.

Щось негайне українці з перелицьованою душею роблять **з нальоту**, народ же робить це

з маху
спрожогу
просто з мосту.

Колоніяльні часи минули, а тенденція лишилася.

Останнім часом в українській пресі з’явився модний зворот: **пишіть за адресою**. Такої форми ми не мали. Ми все писали **на адресу**. Жоден словник, виданий до 1980 року, не фіксує форми **за адресою**. Де ж узявся цей словесний покруч?

Академічний “Російсько-український словник” (К.: УРЕ, 1980) перекладає російські форми **в адрес** і **по адресу** однаково:

на адресу.

І це цілком виправдано, бо російські форми **в адрес і по адресу** – майже синоніми. Українці ж традиційно обходилися одним зворотом: **на адресу**, і наш зворот заступає кожен з двох, наявних у російській мові. Та в “Русско-украинском словаре для деловых людей” Тараненка і Брицина (К.: Український письменник, 1992) цю традицію перероблено. Чи названі автори самі здобулися на переробку, чи повторюють уже чийсь винахід, не знаю, але саме в цих авторів я натрапив на новину. У цьому словнику російське **в адрес** перекладено, як і колись, **на адресу**, а російське **по адресу – за адресою**. Тенденція підстригати українську мову під російську гребінку змусила “винахідників” вигадати форму – **за адресою**, щоб кожен окремий російський вираз мав окремий український відповідник.

Ідея цього “винаходу” така: якщо в російській мові існують два окремих вирази, то й в українській мові мають бути два. Тобто, українська мова не може розв’язувати свої проблеми, як їй найзручніше, а лише так, щоб існувала стовідсоткова відповідність між формами двох мов. Такий підхід – це прояв ідеї цілковитого достосування норм української мови до норм мови російської.

Високі мудрування, які привели до появи покруча **за адресою**, на ділі спрямовано на те, щоб забрати в нашої мови і в нас нашу душу. Ті, що винайшли форму **за адресою**, воліють мати не свою, а чужу душу.

До високих мудрувань належить і переклад ув академічному “Російсько-українському словнику” російського слова **сотрудничество**. Цитую цілком:

Сотрудничество співробітницво; *(совместная работа)* співпраця.

Ремарка *(совместная работа)* при слові **співпраця** вилучила його з активного фонду української мови, бо слову **співпраця** приписано значення, якого воно ніколи не мало. Насправді ж іменники

співпраця

і

співробітництво

– синоніми. Бо й дієслова́ **співпрацювати** і **співробітничати**, від яких походять іменники, абсолютні синоніми.

Поява нової форми **за адресою** пояснює механізм підмінювання української душі. Більшість з наведених у цьому розділі прикладів “позиченого” слововжитку завдячують свою появу ляпсусам, записаним у словниках. Наявні словники великою мірою причетні до переродження

країнської душі. І навіть той, хто щиро хоче вернути собі свою душу, не може, бо словники, идані й готовані ще за колоніяльних часів, і далі спрямовують українців на втрату своєї душі. ' згоді з цими словниками видають газети та книжки, ведеться викладання у навчальних акладах. Українці в Україні і далі втрачають свою душу.

83. З ВІДКРИТОГО ЛИСТА ДО АКАДЕМІКА М. ЖУЛИНСЬКОГО

Після Акту про незалежність розробка справді українського Українського Правопису алежить чи не до найголовніших проблем нашого відродження.

Для наукового підходу до проблеми треба простежити самий процес розробки українсь-ого правопису в УССР, який майже без змін задіяно й сьогодні. Процес цей в УССР керовано гори і підпорядковано настанові комуністичної партії на створення "єдиного радянського на-оду". Ця настанова у своїй українській практиці нічим не відрізнялася від Валуєвського твер-дження, що української мови не було, нема й не може бути. "Валуєвським" духом просякнуто сі запроваджені за вказівкою згори правописні "норми", чинні і в незалежній Україні.

Візьмім таку "дрібницю", як відмінювання прізвищ. Чому ми маємо відміняти питомі країнські прізвища на російський лад:

Кобзар – КобзарА, КобзарОм
Кріль – КрІля, КріІлем
Швець – Швеця, Швецем

не так, як ми нормально говоримо:

Кобзар – КобзарЯ, КобзарЕм
Кріль – Кроля, Кролем
Швець – Шевця, Шевцем?

Це ж абсолютне повторення Валуєвської доктрини: не може бути самобутнього україн-ького відмінювання, лише російське.

Такі "правила" ведуть до розмивання тональности нашої мови. Це знаходить свій вияв у воренні прикметників від згаданих прізвищ. Нас змушують казати

ШвецЕва повість
КобзарОва хата (від прізвища **Кобзар**).

Наведені "правильні форми" годі вимовити.

Чи ж це не знущання з української мови?

Ці всі "експерименти" з нашою мовою запроваджено із замаскованою метою: потвердити равильність Валуєвської догми, а заразом "розмити" тональність української мови.

Відступ від українських норм відмінювання прізвищ дезорієнтує мовців, і то навіть досить освічених. Літературознавець В. Скуратівський в газеті "Література плюс" (ч. 4, 1999) иише про

"народописання у **ГригІра** Тютюнника".

А літератор В. Журба у повісті "Наодинці з осінню" *("Кур'єр Кривбасу", ч. 107, 1998 р.)*:

"...господар... вперіщить Лисуня **батІгом**".

Як виникають покручі на зразок

ГригІра та **батІгом**?

Це ж пряма аналогія до карикатурних форм

Кріль
Кріля.

Сучасна правописна норма не закріплює, а розмиває тональність нашої мови.

Читаю у творі лавреата премії "Золотий Бабай":

"*...що зробив мертвим* **грабарОм** *мову бранців картоплі*". *(Літ. Україна, ч. 23, 1999).*

ГрабарОм замість **грабарЕм** тут вжито за аналогією з **ГончарОм**. Форму **ГончарОм** утворено не за українською, а за російською моделлю відмінювання, узаконеною правописом, схваленим КҐБ та КПСС. Бачите, як розмиває нашу тональність експеримент, поставлений для торжества україножерських ідей! Експеримент цей – український правопис Кагановича і Постишева, і досі, з невеликими косметичними змінами "задіяно" в Україні.

Чи ж можна толерувати такі "правила" в Українському Правописі?

Іде розробка нового Українського Правопису. Чи ж не треба переглянути відмінювання прізвищ, успадковане від УССР?

Це відмінювання – зайве підтвердження засади, що не було, нема й не може бути українського написання, лише російське.

Таким провалуєвським самодурством нашпиговано увесь чинний правопис:

Подивіться скільки непотрібних "ям" має наше офіційне язичіє:

1. Треба пильнувати написання **дружний** та **дружній**, штучно створений колоніяльним мовознавством поділ на дві мовні одиниці; основна підстава для такого поділу – зближення з російською формою **дружный**. Яка потреба розрізняти на письмі слова **дружній та дружний**, різницю між якими можна встановити, лише дорівнявши їх до російських відповідників **дружелюбный** та **дружный**? Чому прикметник **дружній** не може передавати кількох значень, як більшість інших прикметників (наприклад, **великий** учений і **великий** будинок)? Чому нашу милозвучну, гнучку і здатну до рясноначности мову, треба ускладнювати непотрібним правописним словоблудством?

2. Треба пильнувати написання **богатир** і **багатир**. Дві правописні одиниці, замість одної, з'явилися, щоб *наблизити* наш правопис до російського, де треба писати **богатырь**.

3. Правопис слів **трикутній, прямокутній**. Якою логікою реформатори правопису пояснять тверде написання прикметників **трикутний, п'ятикутний** і м'яке написання прикметника **кутній (закутній, покутній)**, з якого попередні форми утворено?

4. Треба пильнувати написання **віч-на-віч, пліч-о-пліч** через дефіс та **день у день, раз у раз, бік у бік, плече в плече** тощо уже без дефіса. Знову таки це ускладнює правопис і нічого крім плутанини не приносить. На ділі цього правила не дотримують навіть непересічні знавці мови. Так, у перекладі поезії Ш. Петефі *(Літ. Україна, ч. 29, 1999)* перекладач пише

плече-в-плече,

а В. Шевчук у повісті "Двері навстіж" *(Кур'єр Кривбасу, ч. 116)* пише

бік-у-бік.

Очевидно, у людській пам'яті існує підсвідома правописна логіка, яка змушує нас писати за її велінням.

5. Треба пильнувати написання родового відмінку від міста і від держави **Рим**: якщо держава, то **Риму**, а якщо місто, то **Рима**. А наші ж класики писали листи з міста **Риму** і з міста **Петербурґу**!

6. Тепер же любителі мовних "ям" притягають за вуха ще одну каверзу: двонаписання слова **запорізький**.

7. Треба пильнувати, щоб, не-дай-Господи, не сплутати **гончарЯ** з **ГончарОм**: шедеври не одного українського **гончарЯ**, треба шукати у музеї **ГончарА**;

Додаймо до цього вимоги "дуже вчених" філологів вживати вирази **кров ІЗ носа**, замість

кров З носа,

а також вимоги звертатися такими довжелезними пасажами, як

панОВІ завідувачЕВІ ГригоріЄВІ ГригоровичЕВІ ГригоренкОВІ,

і стане зрозумілим, чому від вивчення "задирективленого" правопису відмагаються не лише расисти у Верховній Раді, а й рядові смертні, хто зберіг бодай краплину здорового глузду.

Чи ж не це ставлять собі за мету доктори й академіки колоніяльної школи? Створити такий правопис, щоб від його вивчення відмовлялися самі українці?

Усі "мудрування", які підпирають упослідження української мови, ведуть лише до одного: до знеохочення мовців послуговуватися неоковирною мовною саламахою, а також і самою мовою.

Чи ж нам цього треба?

Батьки української орфографії намагалися зробити її якнайпростішою, якнайдоступнішою для широких верств користувачів. Саме цього і вимагає від нас сучасний момент, коли йде змагання культур за володіння душами мільйонів мовців.

Якщо нова редакція українського правопису не відповідатиме вимогам нашого відродження, прийдешні покоління віднесуть цю хибу на карб сучасної наукової чолівки, і передусім на карб Правописної комісії НАНУ **(+ 80)**.

84. ЯК "ЕПИСКОП" СТАВ "ЄПИСКОПОМ"?

У даній розвідці використано Оновлений Правопис-24, головні риси якого викладено у розділі 85. Щоб окремі риси цього правопису – а саме правопис слова **енископ** та подібних до нього слів – не були "снігом на голову" для читача, автор визнав за потрібне в окремому розділі пояснити підстави, на яких обґрунтовано правопис згаданих слів у Оновленому Правописі-24.

Почну з шахів.

Я вчився грати в шахи у 30-х рр. XX століття. Мій учитель – російськомовний інтелігент з вищою освітою, набутою до революції 1917 р. Перший хід білих фігур, закодований як: **e2–e4** він вимовляв по-европейськи, де **e** звучало, як і наше **е**. Така вимова відповідала мовній логіці, бо по горизонталі квадрати шахівниці позначано латинською абеткою: **a**, **b**, **c**, **d**, **e**, **f**, **g**, **h**. Латинське **e** – це наше **е**. Цієї – европейської – вимови дотримували за тих часів освічені росіяни; не могли вимовляти інакше й українці, бо вимова латинського **e** збігається з вимовою нашого **е**.

Проте, коли згодом я грав у шахи з в'язнями совєтського ҐУЛАҐу, то мої партнери кодували перший хід білих фігур як **є2–є4**, тобто нехтували европейську вимову і послуговувались вимовою російського **е** (є). Цей факт пояснюється тим, що шахову гру опанували широкі маси росіян, не втаємничені у правила вимови латинських літер. Тому вимова **є2–є4** і прижилася серед росіян.

Щодо українців, то наш брат завжди пас і пасе задніх. Нинішні "просунуті" генії, наприлад, не можуть слова мовити, щоб не змавпувати "старшого брата" або похизуватися знанням англійської мови, і то не завжди правильно. Візьмім такі покручі, як **понад те і більш за те**, скопійовані з російських **сверх того** і **более того**, хоч ми маємо свої непозичені звороти **поза тим і навіть більше** або **мало того**. (Ось приклад: "*Дід був небідний* – **більш за те** – *мільйонер*" = "*Дід був небідний* – **навіть більше** (або **мало того**) – *мільйонер*").

Те саме і з кодом **e2–e4**. Він обернувся в українців на **є2–є4**, тобто повторив неправильну російську вимову. І це зафіксовано літературою. У творах П. Загребельного подибуємо місце, де герою обридло ходити до свого приятеля на **є2–є4**, тобто грати в шахи. На підставі цієї задокументованої літературою вимови, дослідники нашої мови у XXV столітті твердитимуть, що звук **e** українці вимовляли як **є**. І це буде науковий ляпсус, хоч поодинокий факт підміни **e** на **є** таки мав місце.

Подібна історія сталася багато століть тому і зі словом **епіскоп /енископ/**. Слово це запозичено з грецької мови, де воно, як і низка інших із префіксом **епі-**, вимовлялося з европейським **e**:

9 С Караванський

епігон
епіграма
епідемія
епізод
епілог
епістола
епітет
епітафія
епіцентр.

Слово **епіскоп** (= **єпископ**) поширилося у нас після хрещення України. Його наші предки вимовляли так само, як і греки та інші слов'яни – серби й болгари, які запозичили це слово з грецької мови ще до українців. І серби і болгари вимовляють це слово по-грецьки: **епіскоп**. Іншої вимови за тих часів не могло й бути. (Щождо звуку **і** то він міг вимовлятися, залежно від місцевого мовного узвичаєння, як **І** або **И**).

Коли ж церковні книги і церковна служба прийшла з Києва на Північні землі (називані тоді **заліссям**), то разом з вірою і священиками прийшла і европейська вимова. Вона запанувала у церквах, поки священики були з Києва. Коли ж на Божих слуг стали висвячуватися місцеві, то вимова стала мінятися. Місцеві, як і сучасні шахісти, замість **е** говорили **є**, і на це не було ради: европейське **е** тут не мало поширення. Поглиблював цю плутанину і той факт, що старослов'янська мова (надалі – ССМ) ніколи не була живою мовою – це була церковно-літературна мова. Кожен етнічний гурт, де практиковано ССМ, розв'язував питання вимови, відповідно до своєї практики. Тому, хоч і існувала у слов'янській азбуці літера **іе**, що мала віддавати звук **є**, тоді як старослов'янське **ε** мало звучати як **е**, багато "заліських" церковників вимовляло літеру ССМ **ε** як **є**, на взір сучасної російської вимови **є2–є4**. Звідси й пішла тенденція, закріплена в совєтських (видаваних без змін у незалежній Україні!) підручниках ССМ, що нібито у цій мові літеру **ε** на початку слова вимовляно як **є**. Така вимова не була притаманна київській ССМ, а практикованому в "заліських" руських землях варіянті ССМ. Це мали б підкреслювати совєтські підручники, але вони того не робили, бо інакше не вдасться створити єдиного соловецького народу.

В Україні ж літеру **ε**, чи то на початку слова, чи не на початку, вимовляли як і південні слов'яни, а саме як **е**. Так було до 1709 року. 1709 року після Батуринської різанини цар Петро видав указ, за яким в українських церквах наказано не відходити від північної вимови, "дабы" не було "различія". З тих часів слова **епископ**, **епархія**, **епітрахиль** тощо стали звучати з уст малоросійських церковників як **єпіскоп** (= **єпископ**), **єпархія**, **єпітрахиль** тощо. Це не українська (спільна з европейською) вимова, а накинута згори – московсько-суздальська.

Аналогічна картина і зі словами **Европа**, **Ева**, **евнух** тощо. У цих запозиченнях з греки словах південні слов'яни – болгари й серби –, а з ними й українці, зберігали грецьку – европейську – вимову. І українські правописи до погрому українства в СССР у 30-их роках XX ст. схвалювали таке написання. Виняток становлять слова́ **евангелія**, **єпископ**, та **Евген**, написання яких ці правописи, в тому числі й "соборний" харківський 1928 р., не змогли захистити від указу Петра І, узаконивши форми **Євген** та **євангелія** (**євангеліє**), дарма що такий знавець мови, як Г. Барвінок – дружина П. Куліша (очевидно, як і Куліш), у своїх творах уживає лише форму **евангелія** з початковим **е**.

Галичина, де укази Петра І не мали сили, зберігала традиційну українську вимову. У словнику Желехівського читаємо:

Ева
евнух
Европа
евхаристія
Египет
епархія

епітрахиль,

але й тут не обійшлося без **євангелія**, **єпископа** та **Євгена**, хоч галичани, як і наддніпрянці, традиційно вимовляли їх як

епископ
евангелія
Евген.

На могилі Коновальця в Роттердамі наковано:

Евген Коновалець.

А узаконюючи написання **євангеліє**, занесене до Галичини москвофілами, Желехівський наводить і поширену серед загалу назву протестантів **евангелики**, де нема милого Петру I і москвофілам початкового є.

"Соборний" харківський правопис, як бачимо, в усьому поклався на Желехівського, не взявши до уваги, що і **Євген**, і **євангелія**, і **єпископ** пропхалися до Галичини завдяки москвофілам, і це чужі українській мовній стихії словесні одиниці.

Отака, або як кажуть просунуті генії **така-ось**, і сумна і смішна історія нашої мовної Ґолґофи. Щоб знаходити виходи з її глухих кутів, треба добре вивчити історію мови, не минаючи ніже титли, ніже тії коми. Без знання істини на всіх етапах історії важко бути об'єктивним.

А чи ж можна стати Соломоном, бувши необ'єктивним?

85. ОНОВЛЕНИЙ ПРАВОПИС-24

Правопис-28 і правопис-33 на ділі не можуть задовольнити вимог сучасности. І той і той мають вади, і той і той потребують удосконалення. Оскільки праця правописної комісії НАНУ досі не принесла сподіваних результатів, і досі не вироблено справді українського правопису, автор цих рядків змушений самостійно вирішувати правописні питання. У попередніх своїх працях автор послуговувався правописом-28, хоч з рядом його положень не погоджувався. У пошуках альтернативи довелося звернутися до українських правописів-до-28. І на одному з них, – на правописі УАН, вжитому в "Російсько-українському словнику" (1924–1933 рр.) за редакцією академіка А. Кримського – автор і спинився, внісши до правил УАН незначні зміни. (Слова з відмінною від правопису-24 орфографією, у дальшому тексті позначено зірочкою [*]).

Риси цього модернізованого правопису-24 такі:

1. Іменники жіночого роду із закінченням **-ість**, **-ерть** у родовому відмінку однини мають закінчення **-и**: **повісти, смерти**;

2. Іменники чоловічого роду після числівників **два**, **три**, **чотири** мають закінчення множини: **два робітники**, **три огірки**, **чотири мундири**;

3. Ряд прикметників мають м'яке закінчення: **безпросвітній***, **народній**, **природній**, **зворотній***, **східній**, **західній**, **по́хідній** (але **похідни́й**), **трикутній**, **додатній**, **сухопутній**, **прямокутній**, **п'ятикутній**, **тотожній***, **заможній***; прикметники **шляхетний**, **славетний** і **потужний** можуть мати варіянти **шляхетній***, **славетній*** і **потужній***;

4. Низка слів має традиційну орфографію: **манастир**, **мариво***, **салітра**, **Басарабія**, **сантименти**, **костел**, **шаравари**, **голодівка**;

5. Приросток **З-** перед літерою **Ф** не змінюється: **зфальшувати**, **зфотографувати**;

6. Слова **який-небудь**, **що-небудь**, **по-перше***, **по-друге*** пишемо через дефіс; слово **неабиякий*** – разом;

7. Слова **раз-у-раз**, **день-у-день**, **око-в-око** пишемо через дефіс, як **де-не-де**, **пліч-о-пліч**, **будь-що-будь**; слова **в наслідок** пишемо окремо, а **нераз** – разом; **незнати** у ролі прислівника пишемо разом, як дієслово – окремо: **не знати**;

8. Українські прізвища відмінювано відповідно до української морфології:

Гончар – Гончаря
Швець – Шевця
Масол – Масла
Мазурок – Мазурка
Янів – Янева
Кріль – Кроля,
Пономарів – Пономарева;

9. Йдучи за мовною практикою народу, яка спрощує вимову при збігові кількох шелестівок (приголосних), допускаємо написання прислівника

продовж*,

поряд із **впродовж** та **упродовж**. А в непрямих відмінках від слова **мистець** не пишемо **С**:

митця*
митцем*
митці*;

родовий відмінок множини слова **стаття** –

статей*

10. За мовною ж традицією узаконено закінчення **-у** в родовому відмінку деяких слів, яким "зливаймовці" приписали закінчення **-а**:

шлунок – шлунку
відмінок – відмінку
уривок – уривку.

11. Поновлено українські закінчення при відмінювання слів **хабар, комар**

хабаря	**комаря**
хабарем	**комарем**
хабареві	**комареві** тощо.

12. Географічні назви: **Букарешт**, **Берестя**, **Бровари**, **Лубні**, **Маріюпіль**, **Мукачів**, **Прилука**, **Ромен**, **Тираспіль**, **Озівське море**; (повніший список у розділі 46);
13. Від міст **Рівне**, **Вільно**, **Дубно**, **Лубні** прикметики такі:

рівенський, **віленський**, **дубенський**, **лубенський**;

14. Іноземне **L** пом'якшуємо відповідно до правопису-24: **пляж**, **лямпа**, **ляйтмотив**, але **лейтенант***, **класик**, **номенклатура**, **флот**, **амбулаторія**, **молекула**;
15. Іноземний двозвук **IA** віддаємо **IЯ**: **парафіянин**, **комедіянт**, **матеріял**;
16. Пишемо **готовість** від **готовий**, **духовість** від **духовий**, **духовність** від **духовний**;
17. Частку **Ж** пишемо окремо від попередніх слів. Але слова **авжеж**, **алеж**, **атож**, **бож**, **таж**, **тож**, **щождо** – разом; частки **то** і **таки** так само окремо від попереднього слова: **хтось то**, **коли то**, **був таки**; виняток: **все-таки**, **тим-то**:
18. Грецькі скорочені слова на початку складних слів єднаються із словом-партнером літерою (звуком) **О**: **гідр-о-станція**, **аер-о-клуб**, **аві-о-пошта**, **аві-о-носець**, **аві-о-мотор** *тщ*;
19. Грецьку літеру "тета" віддаємо як **Т**, але допускаємо і **Ф**: **катедра/кафедра***, **міт/міф***, **анатема/анафема***, **Методій/Мефодій***;
20. Допущено паралельне вживання слів: **роль/роля**, **метод/метода**, **медаль/медаля**, **візит*/візита**;

21. Іноземні міста – **Рим, Париж, Берлін** – у родовому відмінку мають закінчення **-у: до Риму, з Парижу, після Берліну**; (Виняток: **Константинополь** та інші міста з кінцевим **-поль**);

22. "Правило дев'ятки" про правопис літери **И** прикладаємо і до власних імен та географічних назв: **Мексика*, Рив'єра*, Сирія*, Пуччині***;

23. Латинську літеру **G** в іншомовних власних назвах передаємо літерою **Ґ**:

Ґарибальді, Ґлазґо, Ґватемала;

у словах-неіменах:

конгрес, агроном, агент, аргумент

пишемо **Г**; виняток: **ґолф, ґума, зиґзаґ** та ще деякі; однак вживання у цих словах літери **Ґ** не буде помилкою, якщо у творі, статті, рефераті тощо таке вживання послідовно дотримувано.

(Вилучення літери **Ґ** – виправдане в запозиченій іноземній лексиці – обернулося безглуздям у відтворенні іноземних власних імен. Наприклад, написання й вимова прізвища віце-президента США **Ґора** як **Гор** є образою, бо англійське слово **Whore** (вимовляється **Гор**) – лайливе слово. Вимова **Гор** замість **Ґор** – це дискредитація української культури на світовій арені);

24. Іншомовне **H** віддаємо нашим **Г: Гельсинкі, Гофман, Гаммер**; виняток **хокей**;

25. Німецький дифтонг **EI** перекладаємо як **АЙ: Айнштайн, капельмайстер, гросмайстер**;

26. Німецький дифтонг **EU** віддаємо як **ОЙ: Фройд, Дойч**;

27. Англійське **W** в іменах перекладаємо як **В: Волтер, Вільям, Вотерґейт**, але **клоун**;

28. Іншомовні м'які **НЬ** та **ДЬ** віддаємо м'яко: **Нью Йорк, коньюнктура*, адьє, адьютант***;

29. Пишемо **евангелія, Европа, евнух, евфорія, епархія, епископ, Евген і Євген (+ 84)**,

30. Латинські дифтонги **EU, AU** віддаємо відповідно до вимог легкомовлення двояко:

I. **авдієнція, авдиторія, лавреат, павза**, але **шлагбаум, кляузник**;

II. враховуючи легкомовність та мелодійність мовлення **феодал*, нейтрон*, нейтральний***;

31. Пишемо **Геллада, гістерія, гієрогліф, гураган, гієрархія**;

32. Пишемо **хемія, амнестія, Еспанія, претензія, проект,** але **суб'єкт**;

33. Толеруємо варіянти **Олександер/Олександр*, міністер*/міністр, циліндер*/циліндр**;

34. Толеруємо варіянти **надхнення і натхнення**;

35. Пишемо **ґолф, шелф, носталгія, фолклор**.

Такий у загальних рисах правопис, до якого схилився автор для даної публікації.

Кілька слів про варіянти написань. Лексичні варіянти в нашій мові існують віддавна:

вухналь/ухналь
збіговище/збіговисько
малесенький /малюсінький/, манісінький
посидючий/посидющий
просимо/просим
ратай/оратай
сміятись/сміятися/сміяться
співати/співать
стрибає/стриба
холоднесенький/холоднісінький
щемкий/щімкий.

Тому допущення таких варіянтів, як

Олександер/Олександр **візит/візита**
Евген/Євген **міт/міф**
Методій/Мефодій тощо,

жодною мірою не шкодить правописним нормам, дотримання яких лишається обов'язковим. Слід лише підкреслити, що вживання варіянтів не буде помилкою, коли в одному писемному творі – статті, оповіданні, доповіді тощо – автор послідовно дотримуватиме свого вибору.

86. ПІДСУМКИ

Становище, в якому опинилася українська мова, досить загрозливе для її майбутнього. Процеси розмивання самобутньої тональности нашої мови тривають. І тут велика частка вини лягає на елітарних знавців української мови: письменників, журналістів, мовознавців.

У середовищі практиків української мови переважає поблажливе ставлення до норм українського мовлення. Немає вимогливости не лише до усного, а й до писаного слова. Найпрестижніші письменники підпадають під вплив моди, не ставляться критично до свого слова, котре вони пишуть з великої літери: Слово. І написане з великої літери на ділі зневажають.

Візьмімо моду на слівце **аби** у значенні ***щоб***. У письменницькому середовищі України сполучник **щоб** заступлено його діялектним варіянтом **аби**, а там де треба вжити **аби** у матірньому українському ("шевченківському") його значенні, це середовище змушене вживати два слова: **аби тільки**, **аби лише**. Інакше годі віддати думку, висловлювану народом і класиками самим слівцем **аби**:

"*...влаштовуються танці на могилах*, **аби тільки** привернути до себе увагу."
"*Ну що ж, постмодернізм – то й постмодернізм*, **аби лише** *не тотальний.*" *(Літ. Україна).*

Незіпсутою українською мовою це треба висловити так:

...влаштовуються танці на могилах, **аби** *привернути до себе увагу*
Ну що ж, постмодернізм – то й постмодернізм, **аби** *не тотальний.*

Ті, хто засвоїв модний письменницький жаргон, не можуть висловитися нормальною українською мовою, бо слову **аби** вони надали значення ***щоб***.

Отже, ми маємо таку картину:

Українська мова	*Модний жаргон*
щоб	**аби**
аби	**аби тільки**, **аби лише**, і навіть **лиш би**.

Чи покращують такі перетворення українську мову?

Чи не вносять вони плутанини до вже і так заплутаного "злиттям мов" українського мовлення?

А от приклади лексики, вживаної найповажнішими авторами:

"*...витає примара кризи* (**зрідні** *тій, якої зазнала Росія...*)"

Що таке **зрідні**?

Слова цього жоден навіть колоніяльний "нормативний" словник не фіксує.

Це слово "здерто" з російського слова **сродни**. Шановний автор, згадавши російське слово (або й думавши по-російськи), походя українізує його, не завдаючи собі труду хоч трохи подумати над своїм мовленням.

А чи не краще сказати:

...витає примара кризи (**на взір** *тої, якої зазнала Росія...*)?

У літературному середовищі панує переконання, що можна вживати в українських текстах російські слова, і в цьому нібито нема нічого шкідливого.

Деякі літератори боронять своє "право", як вони гадають, "збагачувати" нашу мову тим, що, мовляв, мова мусить розвиватися і не може обмежуватися лише традиційним словником.

Це правильна думка, але збагачення коштом іншої (і то єдиної!) мови не є збагачення, а навпаки збіднення.

Вільне вживання російських форм в українських текстах вимагає для розуміння української мови знання російської. Це знецінює нашу мову, обертає її на діялект, про що не перестають торочити наші ненависники.

Цілу низку "двомовних" форм зареєстрував горезвісний СУМ. Але письменник на те й письменник, щоб не брати на віру те, що рекомендують колоніяльні словники, а мати своє уявлення про Слово (з великої літери).

На жаль, на практиці ми бачимо інше. Цитую:

"*І ось – маємо те, хто і що встиг* **відхопити** *від загального пирога.*" *(Літ. Україна)* (1)

Що таке **відхопити**?

Словник Грінченка такого слова не наводить. Не записують його, перекладаючи ро́сійське слово **отхватить**, і перекладні РУС-и, включно з останнім "нормативним" РУС-ом.

Тільки СУМ реєструє слово **відхопити** з двома значеннями: 1. ***відсмикнути***, 2. ***відняти***. Друге значення проілюстровано цитатою з П. Мирного та М. Стельмаха. Це безперечне "дитя двомовности" в обох письменників. Алеж і в цьому записі СУМ не наводить значення ***відкраяти***, у якому вжито слово **відхопити** у цитаті (1). Таке значення – і то головне – має слово **отхватить** у російській мові. Виходить, що автор тексту (1) "нічтоже сумняшеся" вживає слово **відхопити**, відповідно до російського вжитку. Тобто "збагачує" українську мову лексикою, запозиченою в російськомовному середовищі.

Очевидно, що наведений "новотвір" ніколи б не з'явився в сучасних текстах, якби не напівжаргонне його поширення в російськомовних колах. Українська ж мова знає кілька "власних" синонімів до слова **відкраяти**, і серед них так само один напівжаргонний: **урвати**.

Спробуймо підставити його у речення (1):

І ось маємо те, хто і що встиг **урвати** *від загального пирога.*

Звучить краще вже тому, що не змушує нас звертатися за поясненням до російської мови.

Ще один приклад. Пише письменник:

"*Західники*" *і* "**грунтівці**" – *це не просто нова мода на давно забуте старе.*" *(Літ. Україна)*

Чи зрозуміємо ми слово **ґрунтівець** без звертання до російської мови?

Лише підставивши замість **ґрунтівці** російське **почвенники**, ми зрозуміємо про що йдеться. Тобто засвоєння нового слова у мовному центрі людини, котра вперше його почула, відбувається через посередництво російської мови. Чи ж це шлях для розвитку незалежної мови?

Як бачимо, розуміти деяких сучасних письменників без знання російської мови годі.

А чому б не подумати хвильку і видати слово, яке не потребує російського посередництва? Таким словом може бути хоч би й **опертий-на-все-своє**:

"Західники" й "**оперті-на-все-своє**" – *це не просто нова мода на давно забуте старе.*

Виходить, що українофоби мають рацію, коли пишуть про Україну:

"*У неё нет особенной культурной вести универсального значения.*" (А)

Наші літератори дають шовіністам привід до таких говорень.

Я розумію, що літераторів не можна винувати в сучасній ситуації. Цю ситуацію якраз і створили українофоби, експериментуючи з українською мовою, спотворюючи її правопис, "удвомовнюючи" лексику, підробляючи мову класиків, виховуючи "кадри" псевдознавців української мови з науковими титулами. Здійснивши ці підступні акції, ревнителі лінгвоциду і вдаються до тверджень (А).

Хто, хто, а письменники мають бути свідомі цього. І саме з їхнього середовища повинні вийти ентузіясти відродження матірної української мови.

Коли бездуховна вулиця диктує духовній еліті свої правила хорошого тону і хорошого мовлення, то це вже пахне деградацією. Чому не може духовна еліта започаткувати бодай у свому середовищі моди на незіпсуту українську мову?

Нетерпимість до ганебної "двомовности" мусить з'явитися в самому середовищі духовної еліти. Еліта має стати взірцем для загалу. Коли ж вона сама практикує "двомовність" і не поборює її, то наслідок буде дуже сумний для нашої мови.

Треба письменникам у своїх організаціях провадити диспути на мовні теми, склика́ти творчі семінари для обговорення мови того чи того автора. Чому б літераторам не організувати клубу Слова. Українську мову віками пригнічували, не давали розвиватися. Через це українська мова сьогодні – і про це треба говорити – у багатьох рисах недовироблена.

Безпідставне твердження?

Таж години фізкультури в українських школах ведуться російською мовою!

Чи ж це не має турбувати письменників? Чи можуть вони закривати очі на такі факти? Як буде ставитися до української мови вихованець школи, коли ця мова не функціонує в усіх сферах людської діяльности? Чи буде цей учень з повагою ставитися до української книжки, до українського слова, чи засвоїть поблажливо-зверхнє або й ненависнцьке ставлення до неї проросійського естеблішменту?

Чи ж може письменник не бачити тут загрози для Слова?

А письменник не тільки майстер Слова, він також і творець Слова. Цю письменницьку функцію треба виявляти, розвивати, поширювати. Потрібні пошуки в цьому напрямі. Потрібне обговорення окремих слів на засіданнях клубу Слова і висвітлення цих засідань у пресі. А ще потрібна нетерпимість до "бракоробів".

Згадаймо класиків. Письменниця О. Пчілка, відчуваючи брак потрібної лексики, сама творила високоякісне Слово. Це їй ми завдячуємо наявність у нашій мові слів

мистецтво
переможець
променистий.

Галицькі письменники створили таке незаступиме тепер слово, як

здійснювати

і сотні інших. Цю лексику ми сприймаємо як українську з крови й кости, бо вона такою є. А Олена ж Пчілка могла замість

мистецтва

подарувати нам слово **виськуство** або **штука**, яке й уживали деякі автори. Це сталося б, якби письменниця поділяла ідеї "двомовности" і не відчувала "особливої культурної вістки" українського мовлення: його самобутньої тональности.

А яким Словом порадують наших внуків сучасні письменники?

Вибір широчезний:

аби у значенні ***щоб***
безкінечний
витоки
відхопити у значенні "відкраяти", "урвати"
всезагальний
ґрунтівець
за великим рахунком
зрідні
імідж
неуникний
ні-ні, та й
ноу-хау.

Список цей можна продовжувати без кінця. Усе змавповане, здерте з чужого "плеча" без жодного натяку на українську тональність.

Над цією "матовою ситуацією" треба задуматися саме письменникам. Бо письменник – це володар Слова. І коли Слово занедбано, коли офіційні мовознавці сповідують погляди В. Жириновського у тлумаченні П. Толочка, то ніхто не стане в обороні Слова, лише письменник.

І саме до письменників моє питання:

Чи не здається Вам, що ми будуємо другий поверх будівлі, не завершивши першого?

До першого поверху української культури належить затвердження справді українського правопису, видання десятків словників (високоякісних, а не під патронатом "дядьків отечества чужого"): правописних, синонімічних, орфоепічних, термінологічних, двомовних перекладних. Тільки маючи такий "фундамент", можна будувати дальші поверхи.

"Бандерівець" XIX ст. – поет Т. Шевченко – розуміючи потреби української культури, укладав український буквар. Письменник Б. Грінченко – Словвник української мови.

Письменники В. Підмогильний та Є. Плужник видали фразеологічний РУС. Б. Антоненко-Давидович та інші літератори виступали за чистоту української мови. Високий український інтелект служив потребам культури.

І цю традицію треба берегти.

Наша культура сьогодні так само потребує українського інтелекту. Чи ж може письменницький загал – посідач цього інтелекту – бути байдужим до цієї потреби?

Тому, закінчуючи огляд української мовної ситуації, я звертаюсь саме до письменників усіх рівнів:

Треба щось робити, панове!

87. ВІДСУТНЯ АБО НЕДОВИТЛУМАЧЕНА У СЛОВНИКАХ ЛЕКСИКА

Через відсутність продовж століть солідних наукових інституцій в окупованій Україні, деякі лексичні одиниці напівзабутої молодим поколінням української мови, не досліджено й не пояснено правильно. Словник Грінченка, наприклад, деяким українським словам, записаним у пам'ятках, не міг дати тлумачення, не міг перекласти їх на російську мову – єдину тоді доступну українцям наукову мову. Так, у гаслі слова **ПЕРЕТИКА**, даючи цитату з Шевченка –

*У **перетику** ходила по горіхи*,

Грінченко ставить знак питання до свого російського пояснення:

Граница между двумя владеніями, образуемая рядомъ деревьевъ?

У цьому факті важливо те, що Грінченко не був стовідсотково певен у деяких своїх поясненнях. Є знаки питання у словнику Грінченка і в інших гаслах. Отже, працю над дослідженням і вивченням української мови наші попередники не завершили. Крім того, багато вживаних у народній творчості і в творах класиків слів не потрапили до словника Грінченка.

Ця нива – українська мовна стихія – чекає на своїх дослідників-ентузіястів.

Затим що словолюбів можуть цікавити цілком або частково занедбані форми, далі наведено список слів, недостатньо, на думку автора, витлумачених у словниках або зовсім у них відсутніх:[1]

Занедбана форма	*Її значення*
а що	**оскі̲льки**: (**а що** він спав, то... = **оскі̲льки** він спав, то...)
аж до *вечора, кінця тщ*	**до са́мого** *вечора, кінця тщ*
аж ні	**так ні ж** (калька!)
аж нічо́го	**зо́всім /абсолю́тно/ нічо́го**

[1] У переліку наведено слова, яких нема у масових словниках. Наявність окремих лексем ув академічних виданнях мало сприяє вживанню їх широким загалом.

аж так	**до тако́ї мі́ри, насті́льки** (*д! ще* розділ 23 /форми з **аж**/)
аж три ро́ки	**ці́лих три ро́ки**
ба́ба з во́за, коби́лі ле́гше	**ска́теркою доро́га** (калька!)
багате́нько	**поря́дно**
багаті́ти ду́мкою	**ті́шити себе́ ду́мкою** (калька!)
без бре́шеш (*казати*)	**без перебільшення**
бі́льшенький	**тро́хи бі́льший**
більш-ме́нш	**порі́вняно**
Бог з тобо́ю /Ва́ми/	**та ти /Ви/ що?**
Богослу́жба	**відпра́ва, Слу́жба Бо́жа, Богослу́ження**
бо́ком-бо́ком	**в обхі́д** (калька!)
болі́ти се́рцем	**круши́тися, потерпа́ти, пережива́ти**
брата́ти	**рідни́ти** (калька!)
в о́бразі	**у ви́гляді**
в одне́ мі́сце *збігати*	в РУС-і **куди-не́будь, куди́сь** (*р.* **ко́е-куда́**)
в си́лі (*що зробити*)	**го́ден, -на, -ні, спромо́жен, -на, ні**; *р.* **в состоя́нии**
в хара́ктері	**в ро́лі, в я́кості** (калька!)
вгруза́ти *в землю* (*про хату*)	**осіда́ти** (калька!)
вда́рити в по́ли рука́ми	**роздоса́дуватися** (калька!)
ве́сти́ рід *від*	**похо́дити** *від*
Ви спе́чені	**Ви свою́ вже відспіва́ли** (калька!)
виви́щувати до *офіцера*	**надава́ти звання́** *офіцера*
ви́в'язатися	**ви́йти із стано́вища** (калька!)
визнаве́ць *теорії*	**послідо́вник**
вила́муватися	**удоскона́люватися в дрібни́цях,** *р.* **изощря́ться**
випотро́шувати *зміст*	**вихоло́щувати** (калька!)
ви́продаж	**розпро́даж**
вислідна́ *лінія*	**рівноді́юча** (калька!)
ви́соко літа́ти	**зазнава́тися** (калька!)
відбо́рець *пошти*	**оде́ржувач** (динозавр!)
відбува́ти *наради*	**прово́дити**
відва́жити со́ли	**сказа́ти в'ї́дливо** (динозавр!), *рос.* **съязви́ть**
відгодо́вчий	**відгодіве́льний, відгодо́вочний** (калька!)
ві́дгроми (*грому*)	**перека́ти /розка́ти/ гро́му** (калька!)
відпочи́ти се́рцем	**заспоко́їтися**
відта́к	**з то́го ча́су́, з тих пір** (барбаризм!)
відча́хувати	**відко́лювати, відще́плювати**
владу́щий	**пра́влячий** (калька!)
вогни́стий	**що вибли́скує,** *р.* **сверка́ющий**
вольови́тий	**із си́льною во́лею**
вочеви́дь, вочеви́дьки	**наяву́** (калька!)
впоряди́ти, впорядкува́ти	**облаштува́ти** (калька!)
впрост	**прямце́м, про́сто, навпросте́ць**
віроста́ти *в землю* (*про хату*)	**осіда́ти** (калька!)
все одно́, як *що*	**поді́бний до** *чого*
всече́сний *отець*	**преподо́бний**
ву́жченький	**тро́хи ву́жчий**
ву́лиш[ч]ний	**вульга́рний**
в'я́нути (*про серце*)	**завмира́ти**
гістерикува́ти (істерикувати)	**учиня́ти /здійма́ти/ гісте́рику** (калька!)
глузд	**розсу́дливість**

годи́на *географії*	уро́к (калька!)
/голова́/: голова́ ва́рить у *кого*	мізку́є *хто*
голова́ йде о́бертом	голова́ па́морочиться
і в го́лову не поклада́ти	не припуска́ти й ду́мки (калька!)
тобі це не в голові	тебе́ це не ціка́вить
не вклада́ється в голові	неможли́во уяви́ти (калька!)
горди́ня	марносла́вство (калька!)
го́стрий на язи́к	доте́пний
гостроціка́вий	інтригу́ючий; сенсаці́йний; піка́нтний
гострякува́тий	гострокінце́вий (калька!)
грець	уда́р *апоплексичний*
грима́си до́лі	мінли́вість до́лі
грішне ко́ло	поро́чне ко́ло (калька!)
грішним ділом	чого́ до́брого
ґеше́фт	ге́ндель, ге́мбель
ґолф	гольф
ґу́ма	гума
дава́ти зна́ти *кому*	повідомля́ти *кого*
дава́ти собі ра́ду без *чого*	обхо́дитися без
да́ти /собі/ ра́ду	упо́ратися, спра́витися
двома́ слова́ми	у двох слова́х (калька!)
день і ніч	цілу добу́, цілодобо́во
десь так	приблизно
десь, чи не	зда́ється, чи не; *р.* чуть ли не
дзвіншати	одзвінчуватися (калька!)
діткли́вий	вразли́вий, ле́гко обра́жуваний, *р.* рани́мый
до ґру́нту	до ре́шти, дотла́ (калька!)
до́брість	по́слуга
зроби́ до́брість!	зроби́ по́слугу!
доброзвича́йний	ети́чний
добромнабу́тий	набу́тий че́сним шляхо́м
довготерпели́вий	що нате́рпівся, що те́рпить
допомого́вий *комітет*	сприя́ння *комітет*
доробля́тися	здобува́ти пра́цею
дороста́ти /сво́го́/ ро́зуму	дорослішати (динозавр!)
доставе́ць	доставщи́к (калька!)
досто́йник	високопоста́влена осо́ба
ду́жчати	поси́люватися (калька!)
жари́стий	сліпу́чий
жбу́хнути (*про воду*)	ри́нути
живе́ срібло́	ртуть (*р.*)
живосрібний	рту́тний (*р.*)
жи́лка *характеру*	ри́са, схи́льність до, на́хил до
з голово́ю *віддатися праці*	всеціло (калька!)
з кро́ви й ко́сти	пото́мственний (калька!)
з лиця́	на зо́внішній ви́гляд (калька!)
з о́гляду на *що*	з ува́ги на *що*, беручи́ під ува́гу *що*, у зв'язку́ з *чим*
з то́го всьо́го	з вищенаве́деного (динозавр!)
за бо́ю́сь *робити*	під стра́хом репре́сій
за со́нцем /навпаки́ со́нця/	за стрілкою /про́ти стрілки/ годи́нника (калька!)
забоя́тися	побоя́тися

забра́ти собі в го́лову	наві́яти /уро́їти, прищепи́ти/ собі ду́мку
зава́жити	зігра́ти роль
тут зава́жило, що...	тут зіграло роль, що...
завстида́тися	засоро́митися, сконфу́зитися (калька!)
/за́в'язок/: у за́в'язку	//: у за́родку
задри́пистий	неоха́йний
/за́кид/: під за́кидом	//: під при́водом, під ма́ркою
залива́ха	випива́ка
зали́заний	обті́чний (калька!)
заляга́ти (*про тишу*)	запано́вувати
заніколитися	приспі́чити: (йому́ заніколилось = йому́ приспі́чило)
зану́да (*лайка*)	своло́та
зао́брійний *простір*	недося́жний, даль-дале́кий, відтя́тий о́брієм
започаткува́ти	покла́сти поча́ток (калька!)
запха́ти о́чі *кому*	зами́лити о́чі
за́раз же за *чим*	у безпосере́дній бли́зькості від *чого* (динозавр!)
зара́но	передча́сно
засмакува́ти *щастя*	зазна́ти, зажи́ти; *р.* вкуси́ть
засоло́дкий	нудносоло́дкий
за́сяг *дії*	ра́діюс
зати́м що	оскільки
зати́нчивий	непосту́пливий
затріскувати *замо́к* (*кріса*)	в РУС-і защіпа́ти! (*р.* защёлкивать)
збірка (*солдат*)	шикува́ння (*р.* построе́ние)
зве́рхник	вищестоя́щий нача́льник (калька!)
зве́рхній /зве́рхницький/ тон	покрови́тельський тон
зізна́ва́ння	свідчення, по́кази, показа́ння (калька!)
зійти́ з не́ба до *кого*	спуска́тися до; *р.* снизойти́
зірка (*хто*)	знамени́тість (калька!)
знайди́біда́	шука́ч приго́д
знайти́ся (*де*)	опини́тися
знетерпели́витися	втра́тити терпе́ць
зра́зу	спочатку
і собі	у свою́ че́ргу
і то	причо́му (калька!): (сядь, і то тут = сядь, причо́му тут)
іти́ся про *що*	бу́ти зацікавленим у *чому*
їй ішло́ся про шлюб	вона була зацікавлена у шлюбі
ка́мінь ниро́к	кам'янони́ркова́ хворо́ба (калька!)
ка́мінь печінки	кам'янопечінкова хворо́ба (калька!)
кандибо́бером	вига́дливо, химе́ристо
ка́ша *в голові*	плутани́на, безла́ддя, *р.* неразбери́ха
ки́нути об зе́млю *чим*	зрікти́ся *чого*; *р.* отреши́ться от
ки́нутися туди́-сюди́	зверну́тися до різних інста́нцій (калька!)
кількома́ слова́ми	в кілько́х слова́х (калька!)
кінце́м (*у виразі* говори́ кінце́м)	остато́чно
ко́жному одно́му	всім і вся́кому (калька!)
ко́зир	перева́га
козиря́ти	хизува́тися
коли́ Ва́ша ла́ска	бу́дьте ласка́ві, *р.* не откажи́те в любе́зности
коли́ ж ні	так ні ж (калька!)
коли́-інше	коли́сь іншим ра́зом

коліно *річки*	**ви́гин** (калька!)
копіїст	**копіюва́льник**
крик крикуна́ в пусте́лі	**го́лос вола́ючого в пусте́лі** (калька!)
кров-з-но́са *(прислівник)*	**ко́нче, обов'язко́во** (калька!)
крути́ти кіно́	**демонструва́ти фільм**
куди́ не кинь	**в усіх відно́шеннях** (калька!)
ла́таний тала́н	**лиха́ до́ля**
лагодко́м	**полюбо́вно** (калька!)
ласолю́бство	**сластолю́бство** (калька!)
ласощохли́ст	**ласолю́б, сластолю́б** (калька!)
лата́тися (*до кого*)	**утира́тися в довіру** (калька!)
легкова́жити *що*	**не надава́ти зна́чення** *чому* (калька!)
лигайшво́рінь	**шаблековта́ч** (динозавр!)
лига́ти	**зако́втувати** (калька!)
лиза́ти чо́боти *кому*	**плазува́ти** *перед ким*
ли́царський	**шляхе́тний, шляхе́тній**
мавполю́ди	**людиноподібні ма́впи**
ма́ло коли́	**рідко**
малопла́тний	**низькоопла́чуваний** (калька!)
ма́рні слова́	**марнослів'я**
ма́ти на о́ці	**трима́ти в по́лі зо́ру** (калька!)
ма́ти надію	**поклада́тися, поклада́ти надію**
ма́ти чо́рний рот	**бу́ти лихосло́вом**
мацюпу́ля (*хто*)	**кри́хітка**
ме́нше з тим!	**го́ді(-бо)! дава́йте не бу́дем!** (калька!)
ме́ншенький	**тро́хи ме́нший**
мерзеніти	**втрача́ти людську́ подо́бу,** *док.* **зби́длитися**
милосе́рдний і милосе́рдя	**жа́лісливий і співчуття́**
мимохіть	**ненавми́сне**
мисткиня	**худо́жниця**
мізерніти	**бідніти, убо́жіти,** *р.* **оскудева́ть**
хай не мізерніє рука́ даву́щого!	*р.* **да не оскуде́ет рука́ даю́щего!**
мірчий *прилад*	**вимірювальний** (калька!)
мішанець	**гібри́д, по́круч, по́місь** (калька!)
можли́вий *варіянт*	**прийня́тни́й, терпи́мий;** *р.* **сно́сный**
мо́жна поду́мати	**склада́ється вра́ження**
мо́рщитися (*про море*)	**покрива́тися бри́жами**
многоліття	**settings**
могу́тній (*про враження*)	**надзвича́йний** (заяложе́ний епітет)
молоде́цький	**хва́цький, задьо́ристий** (калька!)
молоді го́лови	**мо́лодь, молоде́ покоління**
молодіти душе́ю	**підно́ситися ду́хом** (калька!)
мо́ре *чогось*	**ма́са, си́ла, бе́зліч**
муро́вано!	**залізно!** (калька!)
на па́льчиках	**навшпи́ньках**
на по́вну па́ру	**на по́вну поту́жність**
на то є нача́льник	**це пови́нність нача́льника** (калька!)
набива́ти оско́му	**пересичувати** (калька!); *р.* **пресыща́ть**
нагріва́ч, нагріва́чка	**обігріва́ч** (калька!)
надиху́щий	**надиха́ючий**
/наду́ма/: по наду́мі	**//: поду́мавши**

назо́всім *віддати*	**наза́вжди**
насмикани́на	**компіля́ція**
напере́д	**заздалегі́дь**
нату́ристий	**норовли́вий**
нашаро́вання *гірських порід*	**відклади, відкла́дення** (кальки!)
не до порівняння *г.*	**по́за вся́ким порівнянням** (калька!)
не завда́ти собі тру́ду	**не сподоби́тися;** *р.* **не соизво́лить**
не завда́в собі тру́ду зайти́	**не сподоби́вся** зайти́ = *р.* **не соизво́лил** зайти́
незна́ти *(прислівник)*	**невідо́мо**: (**незна́ти-де /-хто/ = невідо́мо де /хто/**)
не кажи́ "гоп", по́ки не перескочив	**курча́т восени́ лічать**
не сього́дні-за́втра	**ци́ми дня́ми**
неби́тий	**неспоку́шений** (калька!)
невідкли́чний *г.*	**що не підляга́є скасува́нню** (калька!)
негаразди́	**негати́ви; поро́ки, непола́дки** (кальки!)
недба́лий (*про позу*)	**неви́мушений**
незаме́шкалий	**незасе́лений, необжи́тий**
нездоля́щий	**слабоси́лий, слабоси́льний**
незла́года	**різнобій** (калька!)
нема́ й знаку́	**нема́ й на́тяку** (калька!)
нема́ ра́ди	**нічо́го не поро́биш**
нема́ як	**неможли́во, нема́ можли́вости**
неокови́рний	**неприва́бливий, непоказни́й**
непожа́дливий	**безкори́сливий**
нехи́трий	**наївний; обме́жений**
ні звідти ні звідси	**ка́зна звідки, де не взя́вся**
нічо́го не скажи́ *кому*	**го́ді зроби́ти заува́ження** *кому*
ні́яким світом	**аж нія́к**
нога́ за ного́ю	**цу́ґом, слід-у-слід**
носи́ти на рука́х *кого*	**схиля́тися пе́ред** *ким*
об весні	**з настанням весни́**
об нічній порі	**нічно́ю поро́ю**
обкрути́ти *справу*	**обла́годити, упо́рати**
обняття́ *посади*	**вступ на поса́ду** (динозавр!)
обслідження	**обслідування**
обслу́га	**обслуго́вуючий персона́л**
обслуго́вий	**обслуго́вуючий**
обста́ти, на́че рій	**оточи́ти тісни́м кільце́м** (калька!)
оди́н з-пе́ред о́дного	**навпере́йми, навперебій, навпере́бивки**
одни́м ри́пом	**одни́м на́воротом /за́ходом/**
одоро́бало	**махи́ня**
ока́зіями, оказійно	**вряди́-годи́;** *р.* **от слу́чая к слу́чаю**
окриля́ти	**одухотворя́ти** (калька!)
опла́чуватися (*про витрати*)	**окупа́тися** (калька!)
оприлю́днювати, оприлю́днити	**обнаро́дувати**
оско́мистий	**що набива́є оско́му, що оско́мить**
остерега́вчий	**попере́джувальний** (динозавр!)
панібра́тський (*про манери*)	**розв'я́зний** (калька!)
парто́лити *страву*	**теле́пати,** *р.* **стря́пать**
перебуя́ти	**перебу́рхати**
передава́ти куті ме́ду	**згуща́ти фа́рби** (калька!)
пережи́тий	**поби́тий го́рем**

пере́сип	у РУС-і **коса́** (калька!)
пере́сідка	**переса́дка**
переста́нок *(на залізниці)*	**зу́пи́нка**
пило́к (*на овочах*)	**наліт** (калька!)
пито́мий	**власти́вий, органічний**
пи́щик	**пи́скавка**
підготівля	**підгото́вка**
підко́пи	**підступи**
підла́зистий	**вкра́дливий**
підлата́гися до *кого*	**увійти́ в довіру, здобу́ти довіру** *чию*
підмальо́ваний *образ*	**приоздо́блений, прикра́шений**
підно́сити до небе́с	**кури́ти тимія́м, звели́чувати, вихваля́ти**
підско́чити *до склепу*	**збігати** (калька!)
підпряга́ти *кого до чого*	**прилуча́ти, прие́днувати,** *р.* **приобща́ть**
підставля́ти го́лову	**ризикува́ти життя́м**
піти́ пра́хом	**скінчи́тися невда́чею** (калька!)
пла́зом	**просте́ршись**
пле́со *вод*	**гладінь**
плюга́вий	**мерзе́нний, оги́дний,** *р.* **гну́сный**
плюндрій	**спусто́шувач**
побігу́щий	**жва́вий, мото́рний, рухли́вий**
побрати́мство	**зми́чка** (калька!)
по́вен надій *день*	**багатообіця́ючий** (динозавр!)
повстяни́й язи́к *(в роті)*	**суко́нний язи́к** (калька!)
пога́на зви́чка	**поро́чна зви́чка** (калька!)
пого́рджений	**відри́нутий, зне́хтуваний всіма́**
погуби́ти *лік*	**зби́тися з раху́нку**
погуби́ти *справу*	**провали́ти**
поде́куди	**поча́сти**
по́думки	**у ду́мці, ми́слено** (калька!)
позати́м	**в усьо́му іншому** (калька!)
полюбля́ти *що*	**ма́ти при́страсть до** *чого*
поми́рливий	**ла́гідний, зла́гідний;** *р.* **ужи́вчивый**
по́над пере́січ *г.*	**ви́ще від сере́днього** (калька!)
попи́суватися *на ниві науки*	у РУС-і **підвиза́тися**! (калька!)
попле́нтач	**при́хвостень** (калька!)
по́при все	**не зважа́ючи на все**
попризе́мний *політ*	**бри́ючий** (калька!)
пора́дливий	**винахідливий;** *р.* **нахо́дчивый**
послуго́вуватися *фактами*	**оперува́ти**
потерпа́ти	**побо́юватися, пережива́ти**
потовку́чий	**метушли́вий**
потя́гнення	**на́мір, за́мір,** *р.* **поползнове́ние**
по́ходя	**на ходу́** (калька!)
почитни́й *твір*	**що ма́є у́спіх у читача́, яки́й чита́ють, чи́таний**
пошанівок	**пово́дження, ста́влення,** у РУС-і **обхо́дження!**
праджерело́	**найстарода́вніше джерело́**
праро́дич	**родонача́льник** (калька!)
при́воротній	**приворо́жуючий, причаро́вуючий** (калька!)
приклада́ти се́рце	**вклада́ти ду́шу**
припада́ти *чолом*	**схиля́ти** *чоло*

причепу́рювати	**прикраша́ти**
прогляда́ти (*з туману*)	**вимальо́вуватися** (калька!)
про́гріх	**просту́пок** (калька!)
продавчи́ня	**продаве́ць** (*жінка*), **продавщи́ця** (калька!)
прозо́ристий	**що просвічується**
просвітчастий	**що просвічується**
про́сто з мо́сту	**з копита́, з місця в кар'є́р** (калька!)
про́сті слова́	**просторіччя** (калька!)
прото́чина	**те́ча** (калька!)
п'я́ву́шник	**ра́влик-па́влик**
рад-не-ра́д	**во́лею-нево́лею** (калька!)
ра́йський *відпочинок*	**чудо́вий**
рва́ти ву́ха	**різати слух** (калька!)
ре́паний *(про руки)*	**потрісканий, згрубілий** (калька!)
ре́шта *(від продавця)*	**зда́ча**
ре́штки	**відхо́ди** (калька!)
риштýнок *військовий*	**обладу́нок, озбро́єння, споря́дження**
розбиття́ *громади*	**роз'є́днаність**
розда́йбіда́	**подільчива душа́, розда́йко**
роздри́мбуватися	(- *гітару*) **розстро́юватися**, (- *апарат*) **розла́днуватися**
розкрива́тися	**виявля́тися, проявля́тися**
розпина́ти (*про цікавість*)	**розбира́ти**
розслідження	**розслідування**
розсо́шистий	**що розгалу́жується**
розша́рпати	**розшматува́ти**
ру́ки не дохо́дять до *чогось*	*щось* **перебува́є по́за до́сягом** (динозавр!)
ру́ки-но́ги	**кінцівки**
сами́й тобі *непотріб*	**ви́ключно**
самопова́га	**почуття́ вла́сної гідности**
самору́б	**калічник чле́нів** (динозавр!)
світи́ло (*хто*)	**знамени́тість** (калька!)
своє́ю доро́гою	**у свою́ че́ргу**
си́луваний	**змýшуваний, примýшуваний**
си́ній ка́мінь	**мідний куперва́с**
сіда́ти на го́лову	**нахабніти, става́ти зухва́лим**
ска́жеш "гоп", як перескó́чиш	**курча́т восени́ лічать**
сісти в калю́жу	**зарапортува́тись**
скажу́ більше *(ба початку мови)*	**більше то́го**
скажу́ тільки	**обме́жусь**
скільки годи́н?	**котра́ годи́на?** (давня калька!)
скорохва́цький	*р.* **скоропали́тельный**
слід-у-слід	**оди́н за о́дним, цу́ґом**
службіст	**рете́льний працівни́к**, *р.* **исполни́тельный**
смакови́дло	**ви́шукана стра́ва**
соло́дкі слова́	**медо́ва мо́ва**
соло́ний *жарт*	**са́льний**
/сон/: вда́рило в сон *кого*	**//: сон бере́ /змага́є/, напа́ла дрімо́та на**
сонцели́кий	**ся́ючий**
спада́ти з ціни́	**деше́вшати**
спійма́єш! (*погроза*)	**діста́неш!**
побігти годи́ну	**знайти́ час**; *р.* **улучи́ть мину́тку**

сповúдний	**гáданий, уя́вний, що здає́ться**
сподóбний	**що відповідáє смакáм** (динозавр!)
спомагáвчий	**допомíжний, підсóбний** (калька!)
спомагáти *кого*	**підтрúмувати**, *р.* **окáзывать поддéржку**
спрожóгу	**прóсто з мóсту, з мáху, з нальóту** (калька!)
спускáти *ціну*	**збавля́ти** (калька!)
стелúтися листóм	**підсипáтися, під'їжджáти**
стинáти *кулею*	**скóшувати**
страх якúй *сердитий*	**жахлúво**
стрілóю *летіти*	**стрíмко** (неграмотність!)
сухорéбрий	**худорля́вий**
схиля́тися до *чого*	**віддавáти перевáгу** *чому*
схиля́тися на *чий* **бік**	**віддавáти перевáгу** *кому*
сяк-тáк	**можлúво, стéрпно** (калька!); *р.* **снóсно**
так і знай	**мóжна не сумнівáтися**
так чи так	**у бýдь-якóму вúпадку** (калька!)
там	**скажíмо**: (на день, **там**, чи два = на день, **скажíм**, чи два)
телéпаний *г.зн.*	**компанóваний**
тлінь	**прах**
тож	**томý то, тим-то**
тонкосвíтній	**що тьмя́но свíтиться**
трóхи фáрмер /артúст *тщ*/	**у пéвному розумíнні фáрмер /артúст/** *тощо*
тремтíти (*про життя*)	**бринíти, теплúтися** (калька!)
туз *хто*	**велúке цабé**; *р.* **шúшка**
тулúти *справу*	**пришивáти**
тя́глість	**наступність, спадкоє́мність**, *р.* **преéмственность**
тягтú за дýшу (*про музику*)	**нервувáти, мотáти нéрви**
у Бóга теля́ з'їв (*хто*)	*див.* **упослíджений**
убóїще	**бóвдур, дýбище** (калька!)
убúй, *не можу пригадати*	**ніяк**, *р.* **решúтельно**
угризáтися сóвістю	**зазнавáти дóкóрів сумлíння**
удáритися в горíлку	**почáти пúти без прóсипу, запúти**
узалéжнювати	**стáвити в залéжність** (калька!)
узя́ти на дýмку *що*	**постáвити /собí/ за метý**
умебльóвання	**мéблі, обстанóвка** (калька!)
умирáти за *ким*	**душí не чýти в** *кому* (калька!)
умúти рýки	**відмежувáтися** (калька!)
упослíджений	**відрúнутий, знéхтуваний всімá, погóрджений**
упослíджувати	**принúжувати людськý гíдність, дискредитувáти**
урáдити	**ухвалúти**
усí, як є	**усí до óдного**
фармазóн (*одеська лексика*)	**дурúсвітство, махля́рство, обмáн**
фігýристий	**граціóзний**
фіґлярувáти	**блазнювáти, бýти скоморóхом**
хай де	**де б то не бýлó** (калька!)
хай колú	**колú б то не бýлó** (калька!)
хай там що	**що б то не бýлó** (калька!)
хай як *кричить*	**як би не** *кричав* (калька!)
хамувáтий	**грубувáтий** (калька!)
хвáцький	**молодéцький, задьóристий** (калька!)
хибнýтися рóзумом	**скрутúтися з глýзду**

хліб насу́щний	**їжа, харчі**
хліб та сіль!	**прие́много апети́ту! смачно́го!** (кальки!)
хліборо́бити	**займа́тися землеро́бством** (калька!)
ході́ти тінню за *ким*	**ув'я́зуватися за** *ким*
хоч би що *кому*	**мо́ре по колі́на** *кому*
це раз; це два	**по-пе́рше; по-дру́ге**
дощ – **це раз**, сніг – **це два**	**по-пе́рше**, дощ, **по-дру́ге**, сніг
ціди́ти *слова*	**виду́шувати із се́бе**
цукри́ця	**цукро́ва́ хворо́ба**
ча́ри діяти	**священноді́яти** (калька!)
чарува́тися (*співом, грою*)	**зазнава́ти насоло́ди від** *чого*, **насоло́джуватися**
часоже́рний	**що вимага́є ча́су**
череви́чки	**ту́фельки**
че́рез *зиму*	**про́тягом** *зими*
чи там	**чи то ще**
чи там де? /хто?/	**чи то ще** дене́будь? /хтоне́будь?/
чи́стий тобі	**спра́вжній: чи́стий тобі** американець!
чи́сто	**сугу́бо** (калька!) (**сугу́бо** політичний = **чи́сто** політичний)
чого́ це?	**з яко́ї ре́чі?**
чо́рний рот	**лихосло́в**
шалапу́тний	**химе́рний, чива́чний**, *р.* **сумасбро́дный**
ша́ти *ікони*	**окла́д** (калька!)
шко́да (*хто*)	**зловми́сник** (калька!)
широчі́ти	**простяга́тися**
шкалу́бина	**трі́щина** (калька!)
шнур *предметів*	**ни́зка, плетени́ця**
шпарки́й	*(рух)* **стрімки́й**; *(мороз)* **пробиру́щий**; *(розум)* **швидки́й**; *(звук)* **різки́й**; *(кінь)* **баски́й, гаря́чий**; *(запах)* **що б'є в ніс**; *(дощ) р.* **хлёсткий**
шпа́рко	**з во́гником** (калька!)
шпарува́ти	**конопа́тити** (калька!)
шпичакува́тий	**гострокінце́вий** (калька!)
шу́ря-бу́ря	**смерч**
щабля́стий	**східча́стий, ступі́нчастий**
ще й спра́вді	**чого́ до́брого, так і диви́сь, грі́шним ді́лом**
щем	**шемли́вий біль** (калька!)
що за ока́зія?	**що за чортівня́?**
щоб Ви зна́ли!	**хай бу́де Вам відо́мо!** (калька!)
щоб тут що	**що б то не було́**
щокро́к	**на ко́жному кро́ці** (калька!)
/язи́к/ не поверта́ється язи́к	//: **не стає́ со́вісти**
як не є	**як-не-я́к** (калька!)
як не є, а	**в уся́кому ра́зі**
як собі зна́єш /зна́єте/	**як вважа́єш /вважа́єте/ за потрі́бне**
як у во́ду диви́вся	**ні́би з наслання́**, *р.* **бу́дто по найтию**
сказа́в, як у во́ду диви́вся	**сказа́в, ні́би з наслання́**
якби́ на ме́не	**якби́ я був на Ва́шому /тво́му/ мі́сці**
ярі́ти	**вибли́скувати**, *р.* **сверка́ть**

88. ЗАСАДИ ВІДРОДЖЕННЯ

Мовознавчі дискусії у пресі України виявили наявність протилежних поглядів на ряд мовних проблем. Затим що погляди диспутантів не завжди належно обґрунтовано, варто розглянути їх ширше.

І. Про правила відродження.

У листі, надрукованому в "Літературній Україні" (ч. 16–17, 1992 р.), читач С. Тихомиров пише: "*Ніхто в Україні уже давно не говорить* **катедра, комедіянт, патріярх, приросток**". Виходячи з такої логіки, можна сказати: "*Ніхто в Україні століттями не користувався княжим тризубом, навіщо нам тризуб?*"

Але погляньмо, чи справді ніхто з українців не вимовляє наведених у цитаті слів згідно з традиційною вимовою. У офіційній мові, розробленій для українців Кагановичем і Постишевим, справді не вимовляє. Але пастирі й віряни Української Автокефальної Православної та Української Греко-Католицької Церков послуговуються мовою, де існують і **катедра і патріярх**. Крім того, традиційною українською мовою послуговується українська діяспора у вільному світі. Отже, заява С. Тихомирова більше відповідає бажаному, ніж дійсному.

На ділі, в Україні існують дві тенденції мовлення: українська традиційна і українська офіційна, накинута згори. Сьогодні ці тенденції очікують уодностайнення. Отут і придалися б правила відродження, якби такі існували. Яку тенденцію мовлення схвалили б ці правила: українську традиційну чи накинуту терором? Яке мовлення українці мають визнати своїм: збережене від погрому патріотами на вигнанні і в катакомбах чи прищеплене злочинним антинароднім режимом?

Я гадаю, що відродження передбачає повернення до вихідної межі, з якої почався занепад, у даному разі, – лінгвоцид. Наведу приклад із сучасного життя. Що змусило ленінградців назвати Ленінград **Санкт-Петербурґом**? Очевидно, що правила відродження таки існують, і коли не на письмі, то в людській свідомості.

Про особливості української мови.

С. Тихомиров пише: "...**комедіАнт, патріАрх** краще передають особливості української мови".

А слова **розгардіЯш, парафіЯнин, росіЯнин, марсіЯнин, християнин, диЯвол, сербіЯнка**? Особливості якої мови вони передають?

Застаріння під дулом револьвера.

Розвиваючи свою ідею, автор згаданого листа пише: "Слово **катедра**, як і багато інших слів, застаріло – це нормальний процес для всіх мов".

Чи ж був процес ***застаріння*** багатьох слів української мови процесом нормальним? Чи не був цей процес наслідком державної політики, наслідком репресій, наслідком тотального погрому української культури і українських культурних діячів? Чому ***застаріли*** саме ті слова, які так чи інакше різнилися від російських і які зберігали риси української самобутности? І чому не застаріли слова **община, казна, вникати, русло, наволочка, правомочний, жертвоприношення** та сотні інших неукраїнських слів? Це все питання, які С. Тихомиров обминає. А чи можна їх обминати, говорячи про застаріння української самобутньої лексики?

Лінгвоцид українців тягнеться століття. Ще царі Петро й Катерина дбали "дабы не было различия". Процес ***застаріння*** української мови був процесом штучним, спрямованим на денаціоналізацію українців. Тому, не можна до ***примусового застаріння*** української лексики ставитися, як до нормального процесу, наявного в усіх мовах.

Добре діло чи погром?

Автор листа до газети твердить і таке: "*Не все в українському мовознавстві після 1932 року було зроблено в гірший бік*".

Може, у дуже незначній мірі, це так, але для цивілізованої людини важливо ще і **як** зроблено. А зроблено було шляхом погрому, як і всі ***добрі діла*** комуністичної ери. І вже одне це має визначити наше ставлення до того, що зроблено.

Кому це поможе?

Вичитавши опонентам нотацію за надмірну емоційність, С. Тихомиров каже: "Це не допоможе". Це правда. Переробити виховану і відповідно добрану тоталітарною системою наукову еліту – неможливо. Але пишучи сьогодні, ми мусимо дивитися вперед. На зміну старій гвардії лизоблюдів за яких 10–20–25 років прийде молоде покоління, приваблене на мовознавчу стезю не окладами й титулами, а щирою любов'ю до своєї нібито ***застарілої*** мови. Для того, щоб дати цьому поколінню правильні орієнтири, і треба сьогодні писати. Саме це покоління, вільне від забобонів минулого, і стане душею нашого відродження.

II. У пошуках істини.

Ляйтмотив статті науковця А. Даниленка "Дещо про правописні істини" (СЛОВО, ч. 22, 1991) можна коротко окреслити так: "Не в'яжім мовознавства з політикою!"

З цим можна б погодитися, якби продовж 1930-1991 років українська мова, українське мовознавство не були об'єктом державної політики. Об'єктом політики були і правописні норми. Їх виробляли такі *видатні* мовознавці, як Каганович і Постишев. Переслідуючи вільний розвиток українського мовознавства, ці товариші мали за мету довести розбіжності між українською та російською мовами до мінімуму не заради утвердження мовознавчих принципів, а заради виправдання окупації: одна мова, одна нація, одна держава.

Цією політикою було завдано непоправної шкоди українській мові. Відвернення цієї шкоди, що її вимагає здоровий глузд і мінімальна національна самоповага, – не політика. Це самозахист від погрому, боротьба за національне Я, боротьба за виживання.

Погоджуючись із деякими рисами правопису 1928 р., п. Даниленко заразом деяких не приймає.

Цитую п. Даниленка: "*...прикметник* **трикутний** *аж ніяк не походить від* **кутний** *або й* **кутній**, *як гадає С. Караванський, а від словосполучення* **три кути**".

Іншими словами автор твердить, що, утворивши від слова **кут** м'який прикметник **кутній,** українець від слів **три кути** має творити тверду форму – **трикутний**. Гляньмо, чи це так насправді. Дослідім моделі творення прикметників від слів **брат**, **літо** і **сторона**, а також від слів **три брати**, **три літа**, **три сторони**:

Іменник	*Прикметник*	*Словосполучення*	*Прикметник*
брат	**братній**	**три брати**	**трибратній**
літо	**літній**	**три літа**	**трилітній**
сторона	**сторонній**	**три сторони**	**тристоронній**

Як бачимо слово **три**, додане до вихідних форм, ніякого впливу на м'якість чи твердість прикметників у нашій мові не має. Я думаю, що, проглянувши наведену схему, мій опонент відмовиться від своєї гіпотези, тим більше, що він сам пише: "*Правопис – справа делікатна, він – камінь спотикання для багатьох науковців. Подеколи бракує деякому* (так у тексті – С.К.) *з них і лінгвістичної ерудиції*".

Свята правда.

III. Брак фахових знань.

Час до часу українська преса друкує статті на захист чистоти української мови. Діло потрібне й похвальне. Але й тут не обходиться без ляпсусів.

У ч. 6 газети "Освіта" за 1993 р. *доктор філології* соловецького розливу С. Єрмоленко пише: "*Між іншим, слово* **пані** *наголошується на першому складі і в однині, і в множині... Використовуваний у деяких теле- й радіо-виступах варіянт* **пані** *є просторічно-жаргонним*".

Таку категоричність щодо множини слова **пані** нічим не виправдано. Хибність цієї категоричности викладено у розділі 12 нашого дослідження.

У тій же “Освіті” (ч. 26, 1993 р.) інший автор – філолог-славіст І. Пасемко, наполягаючи на дотриманні офіційного наголошення слів **видання**, **зібрання**, каже: “*...абсолютна більшість іменників середнього роду* (з кінцівкою **-ання** – С.К.) *(за винятком* **цокання**, **цикання** *та ще кількох) акцентується в українській на передостанньому складі*”.

Про те, що дане – знову ж таки категоричне – твердження не відповідає істині засвідчують іменники

бранния́
дання́
спання́ *тощо*,

наголошені на останньому складові. Таке наголошення викликало і тенденцію мовців наголошувати відповідно і слова

видання́
надання́
подання́
убрання́
неспання́ *тощо*.

Ця тенденція не суперечить українській орфоепії, а навпаки розвиває її. Докладніше про це у розділі 10.

Той же автор, захищаючи чистоту української мови, сам не до кінця усвідомлює норми української вимови й лексики. Він пише: “*Якщо вже ми згадали нашого Президента, то як не відзначити, що він практично володіє українською мовою бездоганно*”.

Може, на фоні своєї недорікуватої команди Л. Кравчук і виглядає бездоганним мовцем, та на ділі це не так. На ділі Кравчук добре таки кульгає з нашою вимовою. Йому важко витруїти із себе засвоєне за часів партійної кар'єри **акання**. Президент вимовляє **еканоміка** замість

економіка,

гара замість

гора,

заспакоїв замість

заспокоїв і т. д.

У лексиці Президента повно русизмів. Наприклад, він говорить **у якості** *кого, чого* (калька з російського **в качестве**). Отож, твердити, що він бездоганно володіє українською мовою, нема підстав.

Ще один автор-мовознавець в “Українській Газеті”, виступаючи проти засмічености української мови, вживає вираз **з чим чорт не жартує**. Вираз цей саме і є прикладом засмічення нашої мови кальками. Хто поборює суржик мав би і сам не вживати зразків ідіом, що про них ішлося у розділі 82. Там де росіянин каже **с чем чёрт не шутит**, українець звик казати двояко, залежно від ситуації:

На віку, як на довгій ниві – і кукіль і пшениця

або

Бог не без милости, козак не без долі,

скорочуючи їх до форм

На віку – і кукіль і пшениця

та

Бог не без милости.

У найпрестижніших авторів можна подибати нині такі перлини, як **задьористо** замість

загонисто,

пінистий замість

пінявий,

ледве чи (неукраїнський зворот); а менш престижні – знай **відстоюють** усе, що можна без усякої шкоди **боронити**, а коли йдеться про погляди, то й

обстоювати.

Неважко простежити за цим усім тотальне, невідступне, невигойне засилля всемогутнього суржику.

Висновок?

Нам треба усвідомити, що в нас украдено мову і підсунуто псевдомову, тобто суржик, який належить поборювати. Нам усім треба визнати – і академікам, і письменникам, і мовознавцям – що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники – усе спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися.

Сучасну еліту виховано на *общепонятном языке*, із старої інтелігенції збереглися одиниці, переважно на *гнилому Заході*. Ці люди – літератори, публіцисти, мовознавці – сьогодні на восьмому–дев'ятому десятку життя. Саме їх треба залучити нині до надзвичайних заходів для порятунку української мови. Відкладати такі заходи на завтра не можна.

Примітка. Це писалося 15 років тому. З того часу нічого не змінилося, за винятком того, що мовознавці діяспори повмирали. А віз української мови лишився на тому ж таки місці, де й був 15 років тому.

89. ЛІКАРЮ, ЗЦІЛИСЯ САМ!

Особлива мовна ситуація, що склалася в наслідок трисотлітньої русифікації України, породила і свої особливі мовно-освітні парадокси. До таких парадоксів належить той факт, що певна частина українців навчаються рідної мови не в родинному колі від батьків, а у кращому разі – у школі від учителів, або, як дехто зізнається у листах до редакцій газет, – з газет.

Випадок цей – досить поширене явище серед людей, ненавчених рідної мови. Бажаючи опанувати її, вони вдаються до друкованого слова – передусім до газет. Бож у містах на Східній Україні україномовні середовища, коли й існують, то в характері своєрідного гетто, куди новакові не завжди є доступ. А коли є доступ, то на перешкоді такому доступові стає людська вдача. Люди хочуть бути у будь-якому колі не неофітами, а повноправними членами. Отож, вони починають вивчати українську мову самотужки з газет, щоб не пасти задніх у гурті земляків.

Таким чином, преса в Україні виконує побіч інших завдань – ще й роль освітню, роль вчителя рідної мови для мільйонів зрусифікованих українців.

Гляньмо ж, якої мови навчають читачів україномовні видання. Я не називатиму газет, звідки беру приклади, бо корінь зла не в окремих редакціях. Мовні недоречності, про які йтиметься, характерні для всіх видань включно з найпрестижнішими. Отже, звертаюсь до прикладів.

Стаття про журнал "Рідна школа". Автор пише: "*...уперше за більш як* **семидесятилітню** *історію часопис вийшов у* **багатоколірному** *виконанні*".

Жоден український правопис не рекомендує писати **семидесятилітній** – лише

сімдесятилітній

або

сімдесятлітній.

Автор вживає, а редактор не виправляє неукраїнську форму слова. Відтак слово **багатоколірний**. Це копія російського **многоцветный**. Навіть у "Російсько-українському словнику" за редакцією *академіка* Бєлодєда слово **багатоколірний** поставлено на друге місце після **багатобарвний**. Але й **багатобарвний** не найкращий варіянт для даного разу. Можна сказати

барвистий

ряснобарвий

бо й просто

кольоровий.

Інший автор говорить: "*І дуже* **обідно**, *що досягнення... залишилися поза увагою...*". На юю думку, коли автор вживає суржик, то свята повинність редактора цей суржик виправити.

У газетах можна зустріти слово **непосвячений** у значенні

невтаємничений.

цей вжиток допускають не "неофіти", а люди з освітою, а то й письменники. Трапляються і акі перли: "звільнений з **обіймуваної** посади", "Брехня стала дорогим **задоволенням**" *(заго-овок)*.

А от пише директор центру освіти дорослих: "*Може, хоч це полегшить нашу* **участь**...", іаючи на увазі **долю**. А редакція не виправляє.

Мало того, що редакції не виправляють суржик, подекуди вони самі переробляють щиру країнську мову на суржик.

Свого часу я написав статтю під заголовком "Чи можна позичити душу?". Газета, до якої вдався, надрукувала статтю, але надрукувала з редакційними "поліпшеннями". Гляньмо на ці юліпшення.

Перше "поліпшення"

Я писав "українець **нехтує її**", бо навіть у підсовєтських виданнях (УРС, РУС, СУМ) аписано:

нехтувати *кого, що* або *ким, чим*.

Першими після дієслова **нехтувати** стоять питання *кого, що*, і це значить, що вживати ці итання після даного дієслова українській мові властивіше:

"*Варвара наставляла дочку, що завжди* **нехтувала давні звичаї**". *(К. Гордієнко)*

Немає сумніву, що форми, керовані питаннями *ким*, *чим* – **нехтувала давніми звичаями** - пізнішого походження; не виключено, що їх "навіяно" російськими словами **пренебрегать** *ем*, *чем* або **гнушаться** *кем*, *чем*.

Редакційні ж мовознавці – і то не "сірі сіряки", а люди з титулами – виправили мій текст, аписавши "українець **нехтує нею**", тобто наблизили мою лексику до "общепонятного" сур-кику.

Друге "поліпшення"

Я писав "*мало хто* **не** *пригадає* **російського прислів'я**...".

Так має виглядати український текст із заперечним дієсловом (див. розділ 39, перший ідрозділ). Редакційні ж уболівальники за чистоту мови зачесали мою мову під "усесоюзний" ребінець, записавши "мало хто **не** пригадає **російське прислів'я**...".

Третє "поліпшення"

Я писав "*Більшість... прикладів...* **завдячують свою появу**...".

Згідно знову ж таки з підсовєтським виданням – УРС-ом – дієслово **завдячувати** вима-ає, щоб наступні за ним форми (прямі додатки) відповідали на питання *кому що*. Там же аведено й приклад:

"**Усі наші успіхи** *(що)... ми* **завдячуємо** *матері (кому)...*".

Не **всіма нашими успіхами**! Щоправда пізніше, під *живодайним впливом* теорії *злиття ıов*, до словників потрапила й форма **завдячувати** *кому чим*, безперечно, як калька *взірцевої* форми **быть обязанным** *кому чем*. Саме цей суржиковий вжиток і накинули мені редакційні 'любослови", виклавши моє речення так: "Більшість... прикладів... **завдячують своєю по-явою**...".

Четверте "поліпшення"

У моєму тексті вжито ідіому: **випроба часом**. Слово

випроба

реєструють усі "офіційні" словники – УРС, РУС і СУМ. Це слово вживає й українська діяспора. Мабуть, останній факт і вирішив долю цього "чужака" для "піклувальників" за чистоту мови. Під їхніми руками пара **випроба часом** обернулася на **випробування часом**, ставши чистим мастодонтом. Невже ж доцільно культивувати довжелезні форми і "виполювати" коротші? Нашій мові властива тенденція скорочувати довгі форми:

вигрівання	**вигрів**
викупляння	**викуп**
оповідання	**оповідь**
поривання	**порив**

Описану *високопрофесійну* правку тексту слід розглядати під двома оглядами: а) чисто приватному авторському та б) суспільному.

Приватний аспект

Я видаю книжку, де пояснюю правильний український слововжиток, поборюю суржик та мовне мавпування. І раптом у моїх газетних статтях читач знаходить саме ті гидкі риси, що проти них я виступаю. Читач скаже: "Автор такий же партач, як і вся інша братія. До дідька з ним." Я ж і сном-духом не знаю, що в моїх текстах хтось *попрацював*. Хай що думає про себе цей "хтось", на ділі він такий самий невіглас, як і його *академічні* вчителі. Його "праця" у моєму тексті завдає мені, безперечно, моральної шкоди, яку в цивілізованому світі часом обчислюють у матеріяльних цінностях.

Я вважаю, що до права автора викладати свою думку належить не лише, **ЩО** він викладає, але і **ЯК** він викладає. Безпардонне псування авторських текстів редакційними "виправлячами", що стало одним з неписаних законів сучасного культурного процесу в Україні, на ділі є порушенням авторських, а заразом і людських прав. На жаль, сьогодні на таку практику є одна рада: не співпрацювати з такими знаємо-мову-краще-від-усіх редакціями.

З огляду на все сказане, я мушу зробити застереження для читачів: побачивши суржикові звороти у моїх газетних статтях, не поспішайте з висновками, бо це може бути *творчість* фахівців "найвищої кваліфікації".

Суспільний аспект

У ситуації, коли преса дістала в Україні роль педагога, дуже прикро буде, якщо вона навчатиме населення суржику. Навіть ті органи, які у своїх виступах поборюють суржик, на ділі його пропагують, як це сталося з моїм матеріялом. Таке становище – це спадщина колоніялізму. Філологи, навчені у суржико-яничарських школах минулого не знають, що творять: їм здається, що вони вболівають за чистоту мови, а на ділі вони пропагують суржик.

Толерування суржику з одного боку і надмірний невиправданий пуризм, який кінець-кінцем пропагує той же суржик, негативно позначаються на стані української мови: дискредитують її в очах мовців, прищеплюють байдуже, щоб не сказати плювацьке, ставлення до неї, а посередньо і до держави, де така мова – державна. Ті державні діячі, котрі вважають, що питання чистоти мови в засобах масової інформації не має великого значення для держави, глибоко помиляються. Державність української мови вимагає якнайпильнішого контролю за мовою наших періодичних видань. Цей контроль не можна здійснювати диктатом, заборонами, репресіями. Цивілізовані суспільства мають у свому арсеналі багато інших цілком демократичних засобів. І такі засоби треба наполегливо рекомендувати урядові.

Уряд України мусить здійснити ряд заходів для підвищення авторитету й престижу державної мови. В Україні давно визріла потреба створити Державний комітет національного відродження. Усе, що стосується до відродження, має підпорядковуватися цьому комітетові, зокрема державні та громадські органи преси. Згаданий комітет повинен цікавитися не **ЩО**

пишуть українські газети, а **ЯК**, з метою недопущення поширення суржику та дискредитації державної мови в органах преси. Комітет буде підтримувати контакти з редакторами та літредакторами газет. Усі вони мають пройти спеціяльну мовну атестацію. Згідно з такою атестацією, редактори й літредактори діставатимуть певні кваліфікаційні розряди, що даватимуть право на ряд пільг. Що вище розряд, то більше пільг. Без системи заохочення літредакторів, важко буде піднести мовно-літературний рівень української преси.

Я гадаю, що рівень української мови наших періодичних видань – це прямий клопіт уряду України, і саме він має про цей рівень дбати. Без допомоги держави – на самому лише ентузіязмові українських патріотів – українській мові важко змагатися з імперськими рецидивами в Україні.

90. ПРОЕКТ МОВНОЇ ДОКТРИНИ

Читаючи газети, подибуєш часом цілком протилежні погляди на мовні проблеми, зокрема на словотворчість та слововжиток. Декому до вподоби слова **амбасадор**, **летовище**, **світлина**, *а дехто, почувши, їх тягнеться за валідолом. Ще хтось полюбляє слова* **імідж**, **колізія**, **консенсус**, **пріоритетний**, **превалювати**, *а декого від такої лексики обсипає потом. Ці суб'єктивні уподобання й відрази в решті решт обертаються полемікою, і поборники своїх уподобань доводять одне одному, які слова "правильні", а які – ні.*

Учасники цих баталій уболівають за чистоту рідного слова. Цей чинник – любов до своєї мови – має бути визначальним у всіх словесно-мовних суперечках. Взявши цей чинник за вихідну точку, можна виробити спільне для всіх різнодумців мірило, або йдучи за модою – доктрину, яка б указувала мовцям шлях у словесному океані.

Таку доктрину мали б розробляти урядові установи, залучивши до її розробки відповідні наукові заклади. На жаль, через ряд причин названі інстанції мовними справами не цікавляться. Чекати ж, коли вони зацікавляться, тобто ждати з моря погоди, діло безнадійне. Перші кроки треба робити знизу. Саме це і спонукало мене спробувати виробити "Проект мовної доктрини", який я і пропоную на суд читача.

* * *

ВСТУП. Мова народу відбиває його історію. Коли, не маючи власної хати, українці жили в гостях у своїх ближчих і дальших родичів, їхня мова мала певні відмінності, залежно від місця гостювання. Лише об'єднані в одну державу, ми можемо виробити соборну українську мову. Сьогодні такої мови ще нема. Шлях вироблення соборної мови – шлях довгий і триватиме не одне десятиліття, якщо не століття. І поки він триватиме, потрібна співпраця усіх словолюбів. Така співпраця, крім любови до рідного слова і здорового глузду, потребує ще й певних "правил гри". Слід визнати рівні права за всіма мовними "знахідками", виявляти терпимість до творчих пошуків, не обмежувати вільного обміну думок. І попри це все потрібна мовна доктрина, рекомендації якої після її схвалення мають шанувати всі.

ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. Мова постійно збагачується, розвивається. За колоніяльних часів розвиткові нашої мови перешкоджало засмічення її штучно-бутафорною імперською лексикою. Поява у мові таких перлів, як

жертвоприношення
увійти в становище
шаблековтач
паперотримач
безсрібник
лікарняний
вантажоодержувач
швдкопсувний,

відвертала від рідного слова самих українців. Україна має рішуче відмовитися від колоніяльного язичія. Заходи в цьому напрямі вже йдуть. І коли не згори, то знизу. Тому і з'являються у нас нові слова. Їх нема у словниках і підручниках. Вони приходять здебільшого із західньої діяспори, а ще хмарою сунуть з колишньої метрополії. "Новою" виступає сьогодні і безпідставно репресована за часів УССР лексика. Мовотворчість окремих письменників, газетярів, словолюбів і собі мала б оновлювати нашу лексику.

Відгуки на це збагачення з боку мовців не однакові. Виникають заперечення, критика, неприйняття нової лексики. Наявність мозаїки поглядів у такій справі річ, безперечно, корисна. Становлення нового вимагає зіткнення точок зору. Шкода лише, що ставлення до нового слововжитку не сумірне із ставленням до *збагачення* української мови шляхом мавпування, що мало місце за шістдесят літ до незалежности. Тільки останнім часом нашу мову засмічено такими перлами, як

приступати до роботи
тим не менше
співпадати
понад те.

Поява цих покручів не могла зустріти опору в тоталітарному суспільстві, але сьогодні їм можна дати належну оцінку. Буквально за останні два роки ми "збагатилися" виразами на зразок

близького зарубіжжя,

які поширюються без жодних перешкод. Зауважу, що ця вся "нова" лексика – результат наслідування, мавпування. Зате поява нових самобутніх форм –

летовище
світлина

– зустрічає опір. Тут і виринає потреба певних норм у процесі мовного відродження.

ВИМОГИ ДО СЛОВОТВОРЧОСТИ. Українська соборна мова ставить до нової лексики ряд вимог. Така лексика

1) має бути зрозумілою;
2) має легко вимовлятися і не бути довжелезною (динозавруватою);
3) має базуватися на українських коренях;
4) має творитися на підставі українського словотвору;
5) не має усувати з ужитку наявних українських форм (іншомовні – може);
6) не мусить нести в собі небажаного підтексту.

На підставі цих вимог проаналізуймо зразки нової лексики, що припли445ває до українського мовного океану.

Аби

Хто сьогодні не читає преси? Тож і я не святий.

Почитав я, почитав, похитав головою і опублікував статтю про газетну мову. Там я звертав увагу на деякі небажані риси мовної практики, характерні для окремих сучасних газет. Серед іншого ішлося про безпідставне "абикання", тобто вживання сполучника **аби** у значенні ***щоб***, невластиве українській мові.

Жодної реакції на мою статтю у пресі не з'явилося. Отже, ніхто не знайшов мої міркування неправильними, або застарілими, або ще якимись і відверто не виступив на захист модного **аби**. Однак деякі газети, включно з тою, де вміщено мою статтю, і далі "абикають". Я не вірю, що геть усі автори з Криму, Донбасу, Київщини, Галичини, Херсонщини абсолютно безпорадні в українській мові і віддають перевагу сполучнику **аби** у своїх статтях. Очевидно, редакційний олівець, спираючись на неписане "право" виправляти мову, змушує авторів "абикати". "Абикає" сьогодні і державне радіо.

Оце і є поява моди у мовній практиці останнього часу. Хтось десь колись прийшов до переконання, що слово **щоб** – непрестижне. Мав цей хтось великий авторитет або великі права. Інакше важко зрозуміти, чому, ніби по щучому велінню, "заабикала" і преса, і радіо, і навіть література.

Це все сталося за яких 10–15 років до 1991 р. На догоду малоосвіченим тарапунькам – володарям і рабам всесильної Моди – іде руйнування українських мовних традицій.

Якими категоріями мислять, та й чи мислять узагалі ті, хто "абикає"? Чи знають вони українську мову? Чи спілкуються по-українськи? І чи "абикають" у живому мовленні?

Сполучника **аби** у значенні ***щоб*** жодного разу не вживає Т. Шевченко у своїх творах. Наведу лише один приклад:

"**Щоб** *лани широкополі...*" ("Заповіт")

У зовсім іншому значенні Шевченко вживає слово **аби**:

"А червінців! хоч не його,
Так що? **Аби** *гроші."* ("Гайдамаки")

Тут сполучник **аби** вжито в його українському значенні, зафіксованому у прислів'ях

"Хоч гірше, **аби** інше"
"Стук-грюк, **аби** з рук"
"**Аби** день до вечора".

Сполучник **аби** можна замінити виразами **тільки б**, **щоб тільки**: "Хоч гірше, **щоб тільки** інше". Декому буде легше зрозуміти значення сполучника **аби** у перекладі на російську мову: **аби** – це **лишь бы**.

Як свідчить проф. І. Огієнко, в українських думах сполучника **аби** у значенні ***щоб*** не засвідчено. І він додає "В західньо-українських говорах, <u>під впливом польської мови</u> (підкреслення моє – С.К.), ще часто вживають '**аби**' замість 'щоб'". (І. Огієнко, "Український стилістичний словник", Львів: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1924).

Додам, що в польській мові сполучник **aby** цілком на місці – він уписується у ритмомелодичну будову польської мови як невід'ємний її член. Перенесений на український ґрунт сполучник **аби** у значенні ***щоб*** є місцевим діялектизмом, який не тільки неузвичаєно звучить, а подеколи й перекручує зміст сказаного. Наприклад, вираз "для того, **аби** відбути" можна зрозуміти двояко: "для того, **щоб** відбути" і "для того, **щоб тільки** відбути" *(тобто для відчіпного)*.

Треба визнати, що пошесть "абикання" нестримно поширюється: "передові" кадри в усіх галузях мають за честь для себе "абикати". Абикання поширилося на ряд пристойних українських видань та на радіомовлення. Але це не значить, що наша духовна еліта має безкритично сприймати все, що готує їй суржикова кухня бездарних філологів, вихованих на теорії "злиття мов". Характерна риса цих філологів – тотальне незнання української мови, спритно масковане впровадженням невластивих нам зворотів та форм (наприклад, **аби**, **вочевидь** *тщ*).

У сучасній ситуації, коли мовна практика в Україні перебуває під впливом вироблених в УССР *традицій*, демократична преса – це єдиний світлий промінь у безпросвітньому москвофільстві мовного процесу. Саме українській демократичній пресі треба бути зразком правильної української мови. Преса, яка не підноситься над пересічним рівнем, на ділі спускається нижче від нього.

Близьке зарубіжжя

Вислів прийшов до нас від північного сусіда. Але походження слова не повинно нас турбувати. Мова може збагачуватися коштом інших мов, коли таке запозичення доцільне, в тому числі і коштом запозичень з російської мови, що розвинулася на базі києво-руської – тобто української – мови.

Головно, чи задовольняє наведений вираз перелічені вгорі вимоги? Чи не має він небажаного підтексту? Справді, що таке **близьке зарубіжжя**? Це якесь нереальне, несправжнє зарубіжжя. Саме так розуміють його творці згаданого виразу. Можна ж поняття **близьке зарубіжжя** окреслити так: **країни** *чи* **держави СНД**. Однак людям з імперським мисленням важко назвати колишні безправні колонії **країнами**, **державами**, тому в названому середовищі і виникла форма, відповідна до їхньої ментальности. **Близьке зарубіжжя** несе в собі зашифрований імперський підтекст, який і має вирішити долю цієї лексичної форми в українській мові.

По́за тим пара **близьке зарубіжжя** ще й суперечить логіці, бо Казахстан – це **близьке зарубіжжя**, а Польща й Румунія – **далеке** (!). Треба відзначити, що зворот **близьке зарубіжжя** чимраз рідше вживано сьогодні. Це свідчить про його майбутню долю.

Витоки

Слово штучно створене на взір російського **истоки**. Зрозумілість його не стовідсоткова: незнавці російської мови, зустрівши слово вперше, розуміють його не одразу. Слово мало би вимовлятися легко, але мовці часом наголошують його неправильно: **вито́ки**. Найгірше те, що **витоки** витискають з ужитку українські слова

джерела й
коріння.

Відволікати увагу

Хапливо українізуючись, колишні проімперські активісти своєю "украінской" мовою самі себе викривають. Українська мова знала й знає слова

привертати й
відвертати,

які у парах **відвертати увагу** або **привертати увагу** є нашими відповідниками до російських слів **привлекать** і **отвлекать** у парах **привлекать внимание** та **отвлекать внимание**. Перекладаючи ці пари на українську мову "нормативний" РУС соловецького розливу наводить лише **привертати /притягати/ увагу** та **відвертати /відхиляти, відтягати/ увагу**.

Слова́ **приволікати** й **відволікати** у цих парах винайшли не академіки, а бездарні російськодуми, яким так легше переключатися з російського думання на *украінскую* мову. І ці слова-покручі починають ширитися серед *украінцев* з блискавичною швидкістю.

Вочевидь *у значенні "очевидно".*

Сьогодні стало модно вживати слово **вочевидь** замість слова **очевидно**. Слово **очевидно** цілком українське слово, і наявність його в російській мові дуже можливо є наслідком українського впливу на російську мову. Але, коли вже воно комусь цілком безпідставно псує нерви, то хай цей "хтось" шукає справжніх синонімів, а не штучно вигаданих. Такими синонімами можуть бути:

як видно, видати, очевидячки, безперечно, певно, мабуть, *г.* **правдоподібно**,

а не **вочевидь**.

Вочевидь (в очевидьки, в очевидячки) – самобутня українська форма, яку в офіційній мові тепер заступили слова **наяву**, **наочно** або **навіч**. І в цьому можна переконатися з таких прикладів, наведених у словнику Грінченка:

"*Не приснилось, а* **в очевидячки** *явилось.*" *(П. Куліш)*
"*Христі, мов живе, усе те стало* **в очевидячки**." *(П. Мирний)*

Форма **в очевидячки** у процесі спілкування скоротилася до форм **вочевидьки** та **вочевидь**. І коли ще перші варіянти записувано як два слова **в очевидьки, в очевидячки**, то варіянт **вочевидь** уже ніхто не пише окремо. Це суцільна одноціла форма. Ось її вжиток у сучасників:

"*За чотири роки я* **вочевидь** *пересвідчився, що Григорій напрочуд доброго серця людина.*"
(О. Копиленко)

З цього прикладу видно, що **вочевидь** це не **очевидно**, бо підставивши **очевидно** замість **вочевидь**, дістанемо безглуздий вираз:

"*За чотири роки я* **очевидно** *пересвідчився, що Григорій напрочуд доброго серця людина.*"

Так само не можна підставити **очевидно** і в наведені цитати з П. Куліша та П. Мирного. Зате там можна підставити слово **наяву**. У цитаті з О. Копиленка зміст не зміниться, якщо **вочевидь** замінити словом **наочно**, а також і **наяву**.

Всезагальний

У пресі можна зустріти такі словесні пасажі:

"*Кандидатура дістала* **всезагальне** *схвалення...*" (1)
"*Виступ викликав* **всезагальний** *ажіотаж...*" (1)

У слові **всезагальний** частина **все** – зайва, бо слово

загальний

несе в собі стільки ж інформації, скільки й штучно розтягнуте слово **всезагальний**:

Кандидатура дістала **загальне** *схвалення...* (2)
Виступ викликав **загальний** *ажіотаж...* (2)

Порівняймо уривки (1) і (2). Чи змінився зміст? Але уривки (2) і легкомовніші і інформативніші (бо коротші).

Що ж змушує навчених мавпувати лексику на взір нормативних словників "творити" форму **всезагальний**?

Пояснення тут лежить на поверхні. Автори наведених зразків мавпують російське слово **всеобщий**, і в них виходить **всезагальний**. Задумуватись над якістю одержаного витвору чи зіставляти його з нашою мовною традицією творці таких "цяп-ляпних" лексем не звикли. Бракує їм і природнього мовного смаку. Вірніше, їхній мовний смак розвинувся під впливом не української, а російської мови. Зляпали раз-два, і маєш *українскій* текст.

На лихо горе-перекладачам форму **всезагальний** забракували ще покоління наших попередників, які мали розвинене почуття мови. Вони переконалися, що наша форма **загальний** цілком заступає російську форму **всеобщий** у більшості мовних конструкцій, і нам нічого не треба додавати до нашого слова. Але цього не можна сказати про російську мову. Там у ряді випадків слово **общий** не заступає слова **всеобщий**. "Кандидатура получила **общее** одобрение" по-російськи не звучить, треба сказати "**всеобщее** одобрение", тобто додати один склад до слова **общий** не заради покращання змісту, а заради ритмомелодичности вислову. Наше ж слово **загальний** не потребує зайвого складу, бо у формі **загальний** дуже добре "працює" в усіх випадках.

Треба лише додати, що там, де "загальність" поширюється на цілий світ або ціле людство, там ми мусимо замість слова **загальний** вжити форму **всесвітній**:

Всесвітня декларація людських прав
Всесвітня конфедерація праці.

Довкілля

Слово прийшло з української діяспори. Воно зрозуміле з першого знайомства. Його легко вимовити, і воно не задовге. **Довкілля** заступає слово ***оточення***, а ще кальку ***навколишнє середовище***: форму позичену – не самобутню. Родовід **довкілля** неважко вивести від слова **довкола**. Структура **довкілля** повторює структуру слів

зілля
підпілля
Поділля.

Слово цілком українське.

Жорсткий

У сучасній пресі, у виступах політичних діячів можна почути такі словесні пари:

жорсткі умови	**жорсткі вимоги**
жорсткий графік	**жорсткий контроль**
жорстко відповів	**жорсткий строк**
жорсткі заходи	**жорсткі норми**

Звідки така любов до слова, яке у низці виразів почувається не "у своїй тарілці"?

Творці офіційного язичія вимагали від мовців вживати це слово там, де по-російськи треба сказати **жёсткий**. Так рекомендували і редаговані адептами язичія словники. Ці вимоги і "рекомендації" за часів СССР підкріплювала загроза репресій.

На ділі ж тотальне вживання слова **жорсткий** є збідненням української мови.

Подекуди там, де росіяни кажуть **жёсткий**, українці вживають **твердий**:

тверда вода, тверде м'ясо, твердий вагон *(залізничний)*.

Щодо "заходів", то по-українськи треба сказати

круті заходи.

Про "умови" ми кажемо

тяжкі умови.

Коли йдеться про "контроль", то

суворий контроль

куди точніше передає думку, ніж **жорсткий контроль**. Така широка словесна палітра потрібна щоб слово співдіяло з нашою образною системою і творило зрозумілий вислів або текст Українська мова має широкий вибір словесних форм. І це закономірно, бо слово **жорсткий** жодною мірою не заступає слова **твердий**, чи **крутий**, чи **тяжкий**, чи **суворий**.

Мовознавці, які вивчають не лише одну мову, а багато мов, знають, що вживання тих чи тих прикметників ніколи цілковито не збігається у різних мовах. Так, англійською мовою російське **жёсткий**, залежно від іменника, до якого його прикладають, треба передати вісьмома різними прикметниками:

hard, **tough**, **rigid**, **stiff**, **strict**, **coarse**, **harsh**, **strong**.

У процесі розвитку кожна мова творить свою власну модель парування прикметників з іменниками, і ця модель не може око-в-око повторитися в іншій мові. Навіть у таких близьких мовах як українська й російська "моделі парування" не збігаються:

Російська мова	*Українська мова*
живой образ	**живий образ**
живой ребёнок (*і дівчина і хлопець*)	**моторний хлопчик, метка дівчинка**
живой ум	**жвавий розум**

Описане явище – це те, що не потребує доведення. Це – реалія, факт, очевидь. Саме цієї очевиді не хотіли визнавати творці псевдоукраїнського язичія. Їм ходило будь-що наблизити нашу мову до мови імперії. Як наслідок українцям треба було скрізь, де росіяни вживають **жёсткий**, вживати слово

жорсткий.

Але в нашій мові слово **жорсткий** – це синонім слів

шорсткий
шерехатий
шкарубкий.

Ось приклади вживання слова **жорсткий**:

жорсткий волос
жорсткі губи
жорстка одежина.

У такому значенні його можна подибати у творах класиків. Так його записують і словники XIX ст. З цих прикладів видно, що російське слово **жёсткий** відповідає нашому – **жорсткий**, лише у парі з "волосом": **жёсткий волос**. Щодо "губ" та "одежі", то сказати **жесткие губы** чи **жёсткая одежда** по-російськи не можна. Отже, сло́ва **жёсткий** і **жорсткий** далеко не тотожні у своєму вжитку. Там, де росіяни послуговуються словом **жёсткий**, українські мовці віддають перевагу іншим прикметникам:

круті заходи, тверда вода, тяжкі умови, суворий контроль.

Саме так спарувалися українські іменники з прикметниками під час спілкування поколінь українців продовж століть: під впливом вимог легкомовности та милозвучности, під впливом мовно-логічних зв'язків, під впливом культурних особливостей нашого мовного середовища.

З цих прикладів випливає, що відповідно до мовної традиції та здорового глузду ми не можемо вживати слова **жорсткий**, повторюючи вживання слова **жёсткий** в російській мові. А саме цього вимагало від нас псевдоукраїнське язичіє. Робивши так, як вимагає язичіє, ми збіднюємо й карикатуризуємо нашу мову.

Приклад із словом **жорсткий** свідчить, як ішов процес деукраїнізації української мови – нас змушували наші слова вживати так, як вживають росіяни:

Українська мова	*Язичіє*
круті заходи	**жорсткі заходи**
тяжкі умови	**жорсткі умови**
суворий контроль	**жорсткий контроль**

Таке нібито "взаємозбагачення мов" на ділі було позбавленням українців їхньої окремішности, їхньої самобуньої духовної спадщини.

За великим рахунком

У сучасних друкованих текстах часом натрапляєш на вислови, які можна зрозуміти, лише знаючи російську мову. Так, деякі автори полюбляють вираз **за великим рахунком**. Узятий окремо вираз цей годі зрозуміти. Ось речення, де його вжито:

"*Ідеології комунізму була протиставлена ідеологія свободи, що*, **за великим рахунком**, *сприяло розвитку технології виробництва*".

З цього речення, можна зрозуміти, що вираз **за великим рахунком** вжито тут у значенні ***великою мірою***. Такий логічний шлях для зрозуміння цього звороту. Той же, хто знає російську мову, зрозуміє його скоріше, згадавши російський, модний тепер, вираз **по большому счёту**. Саме з цього вислову і "здерто" українську кальку. Іншими словами, українська мова "збагатилася" коштом бездарного перекладу російської ідіоми та прищеплення її на український ґрунт. Вираз **за великим рахунком** не будить у нашій свідомості жодного образу, він геть незрозумілий тим, хто не знає мови "старших (історично – молодших) братів". Зворот цей змушує нас для зрозуміння вдаватися до цієї мови, заразом навіюючи думку, що українська мова нездатна розвиватися без мавпування російських мовних зразків.

Додати треба, що вислів **за великим рахунком** "просунуті" мовці часом уживають для ритмомелодичного ефекту без жодної потреби для змісту:

"*У нас* **за великим рахунком** *було досить цього зілля...*"

Такий "просунутий" ужиток цього звороту добрий редактор або вчитель може заміниті найслушнішими в даному разі вставними словами:

"*У нас,* **як на те**, *було досить цього зілля...*"

Загальна декларація людських прав

Усі знають доленосний документ епохи **Декларацію людських прав**. Його англійськиі оригінал виглядає так:

Universal Declaration of Human Rights.

Universal у даному тексті значить "всесвітній". І так би належало перекласти назву документ на українську мову:

Всесвітня Декларація Людських Прав.

Тоді заголовок відтворив би зміст назви Декларації: це документ для всього людства, для всі: народів і країн світу

А як переклали цю назву двомовці УССР?

Загальна декларація прав людини.

Чи ж передає слово **загальна** той факт, що документ всесвітній, вселюдський?

Чому ж в УССР віддано перевагу формі **загальна** перед формою

всесвітня?

Секрет тут простий. Двомовці не цікавилися англійським оригіналом. Навіщо? Є ж ро сійський переклад. От і взяли російський переклад: "**Всеобщая** декларация прав человека" Чому росіяни переклали слово **universal** словом **всеобщий**? Так їм видалося краще. Коже обирає те, що краще звучить у його мові. Коли ж в УССР стали перекладати **всеобщий** на укра їнську мову, то не знайшли кращого варіянту – лише **загальний**. Те, що передавало англійсь кий зміст по-російськи, "по-двомовному" вийшло малоінформативним. Слова

всесвітній

як відповідника слова **всеобщий** жоден "нормативний" російсько-український словник не наво див. Лише Словник за редакцією А. Кримського (А.К.) наводить форму **всесвітній**. Але цеі словник вилучено з ужитку, як націоналістичний. Не реєстрували слова **всесвітній** і *норма тивні* англо-українські словники. В "Англо-українському словнику" УССР читаємо:

Universal – *загальний; універсальний*.

Слова **всесвітній**, яке відповідає одному з англійських значень, нема. У англо-українсь ких словниках УССР фігурувала та сама "унормована" лексика, що і в російсько-українських Англо-українські словники "укладалися" через російсько-українські.

Як бачимо, теорія двомовности на практиці обернулася кастрацією нашої мови. Післ: обернення її на неоковирне язичіє режисери двомовности заговорили про "малоінформатив ність" української мови. Бо й справді у розглянутому прикладі назва "**Загальна** декларація" н несе всієї інформації, висловленої по-англійськи. Повну інформацію могла б нести назва

"**Всесвітня** декларація",

та її годі було відшукати в лексиці збідненого й "випощеного" язичія, накинутого Україні.

Казначейство

Це слово підкинули нам *академіки*, записавши його у *нормативному* РУС-і, хоч ані СУМ який не реєструє цього слова, ні УРС не могли дати приклад його вживання ні класиками н живою мовою. Слово-побратим **общини**, **чудовиська**, **ребят** та інших *ластівок* злиття мов.

Державне казначейство – це **державна скарбниця**.

Летовище

Поширене серед українців вільного світу. Задовольняє усі вимоги до слів-неофітів: зрозуміле, легкомовне, походить від українських коренів, заступає іншомовні слова **аеродром** і **аеропорт**. Звучання й модель – українські; згадаймо:

видовище
кладовище
родовище
становище.

Наносити удар

Поширення виразу **наносити удар** треба приписувати не стільки моді, скільки поганому знанню рідної мови окремими інтелектуалами, а також цілеспрямованій деукраїнізації української мови, здійснюваної на всіх рівнях колоніяльного мовознавства. А втім, навіть "нормативні" словники УССР не рекомендують звороту **наносити удар**, а наводять зворот

завдавати удару.

Цей вжиток має за собою українську традицію вживання дієслова **завдавати** із значенням "заподіювати", "спричиняти". Дієслово

завдавати

виявилося дуже зворототворчим словом. До спілки з ним дуже охоче пристають іменники:

завдавати жалю:

"*Тепер мене покидаєш, серцю* **жалю завдаєш**." *(Словник Грінченка)*;

завдавати жаху:

"*Щоб більше* **жаху** *ій завдать...*" *(Л. Глібів)*;

завдавати муки:

"*Не* **завдавай** *мені молодому смертельної* **муки**." *(Нар. пісня)*;

завдавати клопоту:

"*Прости, коли* **завдаю клопоту**..." *(Л. Українка)*;

завдавати поразки:

"*Він* **завдав** *польському війську нищівної* **поразки**." *(О. Довженко)*;

завдавати сорому:

"*Він...* **завдає** їй **сорому** *перед людьми*." *(М. Коцюбинський)*;

завдавати туги:

"*Не* **завдавай**, *чорнявая, мому серцю* **туги**..." *(Нар. пісня)*;

завдавати удару:

"*Загарбання узбережжя... турками* **завдало удару** *торгівлі*."*(Історія України)*.

Як бачимо з наведених прикладів, вираз **завдавати удару** є складовою частиною самобутньої української фразеотворчої системи. Самобутність фразеотворчих систем належить до особливостей кожної мови. Коли позбавити мову цих систем і перейти на мавпування іншомовної лексики, відбувається руйнування самої мови – її тарапунькизація: обернення самобутньої сигнальної системи на посміховисько та матеріял для анекдотів.

Очевидно, що у боротьбі з українською мовою офіційне совєтське мовознавство спрямувало свої атаки і на самобутні словотворчі моделі нашої мови. І цей наступ повела найвища

мовознавча інституція колоніяльної України – Інститут мовознавства УССР. У виданому Інститутом мовознавства кількатомному "Словнику української мови" (СУМ) у гнізді ЗАВДАВАТИ (том III) наведено цілу низку зворотів з дієсловом **завдавати** і вказано, що зворот

завдавати удару

буде розглянуто у гнізді УДАР.

Том III СУМ видано 1972 року. Гніздо ж УДАР появилося аж у X томі СУМ-у, виданому 1979 р.

Але у гнізді УДАР звороту **завдавати удару** не наведено. Що сталося?

За сім років змінилася українська мова? Ні, мова не змінилася, але тиск на українство в усіх галузях поглибився. Розуміючи куди вітер віє, колоніяльні мовознавці виявили своє вірнопідданче розуміння теорії "злиття мов", яка на ділі була замаскованою антиукраїнською акцією, висловленою ще Петром І: "дабы не было различия" (між мовою росіян та українців). Колоніяльна мовознавча еліта прислужилася в такій спосіб асиміляційній політиці імперії щодо українців та інших "інородців".

Однак редактори СУМ не наважилися зафіксувати зворот **наносити удар** у словнику. Не було, цього виразу в українській літературній мові. Але вже існувала тенденція копіювання, і цю тенденцію СУМ "творчо" розвиває.

Як саме?

Ми знаємо, що від дієслів та дієслівних зворотів постають віддієслівні іменники. Від дієслова **читати** постав іменник **читання**; від **блимати – блимання**, від **думати – думання** і т.д. Так само і від дієслівних зворотів

завдавати муки
завдавати поразки
завдавати удару

виникли іменникові звороти **завдання муки, завдання поразки, завдання удару**.

І тут колоніяльні мовознавці намацали свій шаис. У творах тодішніх навіть популярних письменників траплялися мовні ляпи. У цьому не було нічого дивного, взявши під увагу тенденцію до "злиття мов", яку практиковано за тих часів. То й от, редактори СУМ-у, усунувши з української фразеології зворот

завдавати удару,

натомість у гнізді УДАР цитують приклад, де вжито зворот **нанесення удару**. Зворот взято з творів О. Гончаря. Зворот є безсумнівною калькою російського **нанесение удара**. Я не виключаю, що зворот цей міг опинитися у тексті Гончаря після редакторської правки.

У такий спосіб редактори СУМ-у прокладали стежку для скопійованого з російської мови звороту **наносити удар**. Стежку для цього звороту почав прокладати ще РУС. У гнізді російського слова НАНОСИТЬ зворот **наносить визит** РУС перекладає двома формами: **робити візит** або **наносити візит**. Українці споконвіків

робили й роблять візити

і ніколи не **наносили** і не **наносять**. Вислів **наносити візит** звучить карикатурно. Але саме цього і треба було колоніяльним мовознавцям. Записана карикатурна форма в РУС-і чекала свого часу. І такий час настав.

Дипломовані в УССР не без участи певних кіл філологи О. Тараненко і В. Брицин у "Русско-украинском словаре для деловых людей" (надалі – СДЛ), виданому 1992, але укладеному до 1991 р., російський вираз **наносить визит** перекладають уже тільки однозначно **наносити візит**, прокладаючи цим дорогу для вжитку слова **наносити** замість

завдавати

і в інших зворотах. Ці заходи "друзів" української мови проклали стежку для моди на вираз **наносити удар**, досі ще жодним словником не рекомендований. Цю моду підживило недо-

статнє знання молодим поколінням викладачів усіх рівнів літературної української мови, тобто, кажучи відверто – малограмотність, яку залишила нам у спадок мовна політика СССР. Ті ж українські мовці, хто хоче володіти неспотвореною українською мовою і не наслідувати сучасних тарапуньок, мусять бути дуже обережними щодо всіх модних слів та виразів, в тому числі і щодо звороту **наносити удар**.

Неуникненний, неуникний

Низька якість словників змушує українців не довіряти словникам і винаходити потрібну лексику самостійно. Це знову таки палиця о двох кінцях, бо у "нормативних" словниках УССР не вся лексика потворна. До рекомендацій словників треба підходити критично і розрізняти справді українську лексику від створеної нездарами на замовлення партії. Біда в тому, що творивши лексику самостійно, сьогоднішні мовці й собі взоруються на російські зразки і творять сміховинні неологізми. Наприклад, дехто полюбляє вживати слово **неуникненний** – слово з п'ятьма **Н**. Закони милозвучности проти таких слів. Крім того, згадане слово задовге, а ще витискає з ужитку чудове українське слово **неминучий**:

неуникненний конфлікт = **неминучий** конфлікт.

Появу слова **неуникненний** спричинила недовіра до наявних словників і бажання скопіювати російську форму **неизбежный**. Логіка тут така: російське **избежать** – це наше **уникнути**, а російське **неизбежный** – це наше **неуникненний**.

Але у словотворчості така логіка хибна. Подібне мавпування завжди карикатурне. У даному разі не треба "винаходити велосипеда". У нашій мові існує і віддано працює слово

неминучий.

Щоб не *відкривати Америк*, краще глибше вивчати свою мову, ніж старатися покращити її невмілим мавпуванням.

Дехто з письменної братії вживає рідного брата слова **неуникненний** – форму **неуникний**. Ця форма нібито коротша, але зате їй бракує образности. Почувши її, одразу не зрозумієш, що це я вчув? І трохи подумавши, догадуєшся, що це мавпокопія російського **неизбежный**.

Той, хто вживає такі форми, розписується у поверховому знанні своєї мови. Бо і **неуникненний** і **неуникний** нездатні конкурувати з адоптованим поколіннями мовців словом

неминучий.

Опосередковано

Це слово чисто наукового вжитку щораз частіше подибуємо в газетно-публіцистичній мові. Усю родину слів, що походить від слова **опосередковувати**, і саме це слово СУМ цілком слушно характеризує як слова *книжні*:

опосередкований
опосередкованість
опосередкування
опосередковувати(ся).

З точки зору легкости спілкування ці форми задовгі й заважкі, вони зрештою важкі і для розуміння. У науковій – філософській літературі – таку лексику виправдано потребою відтворення наукових понять. Там ці слова на місці. Вживати такі форми у розповідних стилях газет чи у виступах нема ніякої потреби. Однак мода диктує інакше.

І завдяки їй одне з наведених слів – а саме слово **опосередкований** – починає щораз частіше заявляти про своє існування читачам сучасної української преси.

Пише автор музичного огляду в газеті:

"*Прикро лише, що... виконавці мають до... культури доволі* **опосередкований** *стосунок*" *("Час")*.

Тут замість важкого слова **опосередкований** цілком до речі вжити **посередній** – зрозуміло, просто, коротко:

"*Прикро лише, що... виконавці мають до... культури досить* **посередній** *стосунок*".

В іншому місці цей же автор пише:

"**Опосередковано** *їм дуже допомогла звичка до... записів аудіокасет*".

Нащо таке "вчене" слово у газетному огляді? Чи воно спрощує виклад, помагає розумінню тексту?

Тут теж можна вжити легке слово **посередньо**, але нащо такі *книжні* вирази в газетному стилі? Така мова не приваблює, а відтручує читача. Чи не простіше і зрозуміліше сказати:

Дуже *стала їм у пригоді* *звичка до... записів авдіокасет*?

Але мода не визнає здорового глузду. І тому читачі сучасних авторів хочеш-не-хочеш мусять **насолоджуватися** лексикою, **опосередкованою** модою.

Світлина *і* світлити

Форми поширені – хоч і не масово – серед західньої діяспори. Їх неважко зрозуміти, вони легко вимовляються, заступають запозичені форми **фотографія**, **фото**, **знімок**, **знимка** *і* **фотографувати**, **знімати**. Корені українські. Модель теж:

дубина	**дубити**
щербина	**щербити**
родина	**родити**
гостина	**гостити**.

Однак, про доцільність вживання слів **світлина** та **світлити** можна сперечатися. Важливо підкреслити, що вони постали в наслідок творчого пошуку, а не сліпим копіюванням. Відкидати такі форми – значить перекреслювати творчість і схвалювати споживацьке мавпування. Треба толерувати словесні пошуки: нові самобутні форми мають вільно конкурувати у мовній практиці. Хай практика схвалить або винесе смертний вирок тому чи тому слову.

Спротив

Слово походить з Галичини, з лексики так званого "москвофільського язичія". Має поширення в західній діяспорі. Зрозумілість базовано на подібності до російського **сопротивление**, з якого і "здерто" **спротив**, через посередництво польського слова **sprzeciw**. Щодо вимови, то важко погодитися, що тризвук **СПР** легко вимовний. **Спротив** перекреслює і витискає з ужитку бездоганну форму

опір,

яка походить від українського слова **опиратися**.

Як бачимо, слово **спротив** – мавпокопія, ще й незграбна. Цікаво, що ті, кого трусом трясе від **летовища і світлини**, не помічають неоковирности й безталанности слова **спротив**. Чому? Мабуть тому ж таки, чому вони не помічають потворности слів **землероб, одержувач, гострокінцевий,** живцем здертих з чужих зразків. Брак творчого світосприйняття, прищеплений колоніяльним минулим, так глибоко закорінився у свідомість, що ми охоче схвалюємо все мавповане, скопійоване і відвертаємось від усього творчого, самобутнього.

Схоже

Дуже популярним стає в сучасників вставне слово **схоже** і зворот **схоже на те**. Ось приклади:

Схоже на те, що бере гору думка реформаторів...
Схоже, що ніхто не бореться...
На це, **схоже**, останнім часом перестали звертати увагу...

Українська мовна традиція знає чудову форму **виглядає**, яку в ролі вставного слова й уживано в подібних реченнях:

Виглядає, що бере гору думка реформаторів...
Виглядає, що ніхто не бореться...
На це, **виглядає**, останнім часом перестали звертати увагу...

Схоже на те – це калька з російського **похоже на то**. Вживання цієї форми – наслідок засилля російської мови у багатьох галузях суспільного й державного життя України. Українізуючись походя, мовці перекладають узвичаєні російські форми, як їм здається найлегше. Але такий переклад – це не українська мова, а українізована російська, або просто – суржик.

Українські мовці протягом століть виробили свої самобутні мовні засоби, і нехтування цих засобів "розмиває" українську мову, творить цілком нове лінгвістичне тіло.

Можуть сказати, "*Нащо створювати проблему. Слово* **схоже** *зрозуміле нам, тут немає великої біди. Головне, щоб передати думку зрозуміло*".

Якби ж слово **схоже** було єдиною запозиченою формою у сучасному мовному просторі, то його, справді, не варто було б обговорювати. Але таких **схожих** слів буквально тисячі. І їх, ніби хвилями морського прибою, сучасний мовний процес виносить і виносить на чисті береги української мови.

Постає питання, чи цей процес не є деградацією? А коли так, то з ним треба боротися. Розглядаючи кожен такий "новотвір", ми даємо тим, хто хоче знати і висловлюватися неспотвореною українською мовою дороговказ, як уникати, нехай і модних, та не властивих нам форм, і нагадуємо про свої, нераз лексично доцільніші, але занедбані, а часом і репресовані колись форми.

ЧИ МОЖНА БЕЗ ЗАПОЗИЧЕНЬ? Розвиток і вдосконалення всякої мови не може обійтися без запозичень з інших мов. Усі світові мови мають чималі масиви запозиченої лексики. Українська мова може й мусить запозичати слова з інших мов. Але такі запозичення не мають бути єдиним і виключним джерелом збагачення лексики. Мова має розвивати свої внутрішні словотворчі можливості. Інакше вона перестає бути самодостатньою мовою, стає мовою-сателітом, приреченою кінець-кінцем на зникнення.

Щодо запозичень з інших мов, то й вони підлягають певним обмеженням.

Вимоги до запозиченої лексики:

1. Запозичення – єдина можливість збагатити мову: усі свої ресурси безплідні.
2. Запозичення не перекреслює наявного конкурентоздатного слова.

Під кутом зору цих вимог розгляньмо деякі модні запозичення.

Амбасада

Слово прийшло до галицького варіянту української мови з польської мови. І за Княжої доби і за Козаччини українці приймали і ПОСИЛАЛИ **послів**. Потреби витискати з ужитку українські слова на користь "чужаків" нема ніякої. Тому не можна пропонувати до вжитку слів **амбасада, амбасадор**. З другого боку, не можна "заборонити" будь-кому вживати ці слова, як і всі розглянуті вище. Усякі заборони завжди мають непередбачені наслідки. Той же, кого нудить від **амбасади**, хай не забуває і "наших" слів **імідж, консенсус, превалювати** тощо.

Імідж

Частотою вживання слово **імідж** побиває всі рекорди. Передусім воно затирає наше споконвічне слово **образ**, якого просто не чути з уст сучасних мовців. Так само він поводиться і щодо наших слів **лице** та **ім'я**. Бо коли хтось каже

НН береже свій професійний **імідж**,

то в цьому разі **імідж** упхався в мовний потік коштом слів **лице** або **ім'я**. У переносному значенні **лице** в українській мові якраз і заступає слово **образ**:

"*Могутня гребля Дніпрогесу символізує* **лице** *України*",
"*Електротермія змінить* **лице** *металургії*".

У вислові "перед **лицем** смерти" слово **лице** так само вказує не на "обличчя смерти", а на "подобу" або "образ" смерти.

Отже, цілком правильно по-українськи сказати

НН береже своє професійне **лице**.

Можна вжити тут і слово **ім'я**:

НН береже своє професійне **ім'я**.

Наведу звороти, де **імідж** значить те саме, що й **лице** або **образ**:

Імідж Верховної Ради	**Лице** Верховної Ради
Імідж воїна	**Образ** воїна.

Відтрутивши "українців", **імідж** витиснув з нашої мови й кількох "іноземців". Потерпіли від нахабства **іміджу** слова **репутація** та **реноме**. Бо де вжито **імідж**, можна без шкоди вжити й **репутацію і реноме**:

НН береже свою професійну **репутацію**
НН береже своє професійне **реноме**.

Дехто може сказати:

"*А що поганого, коли мова збагачується на синоніми, хіба це збіднює мову*?"

Думка ніби правильна, хоч тут є одне "але". По-перше, треба глянути звідки прийшло це збагачення. А прийшло воно звідти, звідки приходить уся модна лексика на Україну. Засвоюючи цю лексику, ми визнаємо єдиним джерелом свого духовного збагачення імперський центр і жодною мірою не розвиваємо своїх власних мовотворчих можливостей. Шлях, яким здійснюється таке збагачення, хибний. Ми мусимо дбати про розвиток своїх власних джерел збагачення, а не йти шляхом, прокладеним в іншому мовному середовищі. Це стверджує нашу культурну залежність від чужих, не завжди дружніх до нас центрів.

Додам, що ревнителі російської мови в Росії не захоплені такими модними "іноземцями", як **имидж**, **спонсор**, **менеджер** тощо. Таке явище вони розцінюють як "озлиднення мови".

ПРО ЗАМІНУ НАКИНУТОЇ НЕОКОВИРНОЇ ЛЕКСИКИ. Лицюючи російські слова, вирази й терміни під українську мову, допущені до цього безвідповідальні "кадри" на ділі калічили мову. Згідно з неписаною доктриною совєтського мавпування, кожна українська мавпокопія мала око-в-око копіювати свого російського прототипа, незалежно від того, чи звучить така копія доладно, чи вона легко вимовляється, чи хтось колись вживатиме штучно зляпане слово. Приклади:

Російська форма	*Українська мавпокопія*
горнодобывающий	**гірничодобувний**
горно-обогатительный	**гірничо-збагачувальний**
горнопроходческий	**гірничопрохідницький**
горнотехнический	**гірничотехнічний**
горноспасательный	**гірничорятувальний**

Такий око-в-око переклад зовсім не враховує особливостей української мови і особливостей вимови та звучання слів. Коли в російській мові перша частина наведених форм - **горно-** - гармонійно притирається до другої – довшої – частини, то в українському буквальному перекладі частина **гірничо-** задовга і в поєднанні з іще довшою другою частиною створює слово-динозавр.

Щоб уникнути неоковирности перекладу, треба відійти від дослівного копіювання. Слово **гірничо-технічний**, маючи два звуки **Ч** у своєму “тілі”, практично мертвонароджене. Його найкраще замінити словом

рудотехнічний.

Пару **горнодобывающая промышленность** прекрасно віддає пара

рудна промисловість.

Інші слова цього ряду аж ніяк не можна перекладати на один копил.

Горнообогатительный комбинат можна перекласти як

рудозбагачувальний комбінат,

горноспасательный – просто

рятувальний,

а **горнопроходческий** як

прохідницький,

бо **гірничопрохідницький** та **прохідницький** – одне й те саме, тільки поки вимовиш перше – зломиш язик, друге ж – легкомовне.

ПРАВИЛА ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ СЛІВ. Наведені приклади свідчать, що словотворчість вимагає певних правил, дотримуючи яких можна уникати появи карикатурних форм. Ці правила особливо цінні, коли треба замінити поширену у практиці мовлення небажану суржикову лексику. Найважливіші з цих правил такі:

Перше. Творити нову форму, лише переконавшися, що не існує відповідної української форми.

Так, у нашій мові набув прав громадянства вислів **більше того**:

“*Ми засміялися*, **більше того**, *ми зареготали*”.

Зворот **більше того** не відповідає правилам української граматики. Але він прижився, як і сотні інших, порушуючи мовні норми. Дехто воліє українізувати цей вираз:

“*Ми засміялися*, **більше за те**, *ми зареготали*”.

Ідея заміни правильна, але вислів-замінник невдалий: він звучить незграбно.

Чи ж українська мова і справді така бідна, що не має відповідного звороту? Невже українці завжди користувалися запозиченнями? Зовсім ні. Треба тільки пильніше зазирнути до глибин мовного океану. Українці знали і знають форму

мало того,

яка цілком заступає вираз **більше того**. Парадокс? Може й парадокс, а проте факт. Спробуймо замінити і в нашому першому прикладі **більше того** на **мало того**:

“*Ми засміялися*, **мало того**, *ми зареготали*”.

Чи змінився зміст? Нітрохи.

Ще приклад:

Суд не відбувся. **Більше того**, злочинця звільнили.
Суд не відбувся. **Мало того**, злочинця звільнили.

Чи варто творити незграбні форми, як **більше за те**, коли існують досконалі? (+ 80).

Крім цієї заміни, проти якої дехто безпідставно протестує, пару **більше того** українці можуть віддати парами

навіть більше, ба, більше, ба, навіть, що більше, скажу більше.

Друге. Нова форма має легко спливати з язика, не бути динозавром і заразом бути зрозумілою.

Останнім часом набула поширення мавпокопія **вибухонебезпечний**. Її годі вимовити. А втім її може заступити куди краща форма

передвибуховий

або просто

вибуховий:

вибухонебезпечна ситуація = передвибухова (вибухова) ситуація, ситуація, що пахне порохом.

Третє. Нова або відроджена форма може одним словом заступати два або більше слів. Це чи не найкраща розв'язка мовних проблем:

вантажопідіймальна споруда	**= підойма**
високопоставлена особа	**= достойник**
виявляти бажання	**= зголошуватися**
збирати все до крихти	**= визбирувати**
книга для читання	**= читанка**

Четверте. Нова форма має покладатися на образні засоби української мови, а не окреслювати поняття через посередництво іншої мови.

В Україні вживають скорочення **НП**, що значить **надзвичайна пригода**. Це дослівний переклад російського скорочення **ЧП = чрезвычайное происшествие**. Коли мало обізнаний з українською мовою українець – а таких в Україні не один мільйон – зустріне форму **НП**, він її зрозуміє, згадавши російське **ЧП**. Отже, він зрозуміє українську мову через посередництво російської, а це значить, що для розуміння нашої мови треба знати російську. Тому форм на зразок **НП** треба уникати, заміняючи їх самобутніми формами. У парі **надзвичайна пригода** слово **надзвичайна** – паразит. **Пригода** сама по собі це щось небуденне, незвичайне. Тому замість форми **НП** можна вживати просто **пригода**, **халепа**, **випадок**, **аварія**, **нещастя**, нарешті **щось страшне**. Військовики і ті, хто полюбляє скорочення, замість **НП** можуть вживати вже засвоєне **ЧП**, розуміючи його як скорочення від **чортова пригода**. У цивільних же обставинах цілком можна обходитися наведеними вище варіянтами, додавши до них у разі потреби епітети:

страшна пригода
жахлива пригода
нещасний випадок
тяжке (страшне) нещастя
раптова аварія тощо.

Але й наведені форми не є розв'язкою в останній інстанції. Кожен мовець може знайти свій – і кращий – варіянт до скорочення **НП**. Таким спільним пошуком мільйонів і створено усі сучасні розвинені мови.

Отож, творімо свою мову самі: шукаймо, сперечаймось, удосконалюймось.

ПІДСУМОК. Викладені пропозиції – це лише спроба проєкту мовної доктрини. Усяка спроба, як і всякий проєкт, потребують доповнень та змін. Автор сподівається, що мовознавці, словолюби й шанувальники рідного слова прийдуть до ідеї мовної доктрини і, виробивши її, дадуть лад нашому мовному господарству.

Частина VI. ВЧІМОСЬ У КЛАСИКІВ!

91. ЧИТАЮЧИ ТВОРИ ГАННИ БАРВІНОК

Кожен мовник мусить знайомитися з класикою. Сьогодні цю аксіому треба конкретизувати: не може україніст вважати себе закінченим фахівцем, якщо він не прочитає творів Ганни Барвінок, замовчуваної за часів "дружби народів".

Сучасника можуть заскочити такі лексичні факти у творах Г. Барвінок

ВІДЛИГЛО НА СЕРЦІ чи ВІДЛЯГЛО ВІД СЕРЦЯ?

Авторка вкладає такі слова в уста свого героя:

"*Поздоров Боже господиню, може таки і в нас* ***одлигне на серці***".

Не всі наші словники наводять вираз **відлигнути на серці**. Натомість, у цих працях знаходимо **відлягло на серці (душі), відлягло від серця (душі)**.

А тепер думаймо: як це зрозуміти **відлягло на серці**? Що саме **відлягло** на серці?

Зате вислів

відлигло на серці

куди зрозуміліший: на серці ***розмерзло***, ***розтало***, ***потепліло***. Образність – чільна риса української мовної стихії. Так би цей вираз і дожив до наших днів, якби не М. Гоголь. Навчений писати "культурно", він цурався своєї мови і пишучи по-вченому, підганяв під учену мову те, що чув змалку на рідному хуторі. Ідіома **відлигло на серці** дуже образна, але ж як її зрозуміють його московські знайомі? От він і пише у листі 10 травня 1847 р.:

"*Может быть, после этого путешествия всё бы* ***отлегло*** *тоскливое* ***от души*** *Вашей*".

Це перший засвідчений у російській літературі вжиток цієї ідіоми. Відтак у росіян з'явився зворот, де первісне **на** обернулося на **від**, а **відлигло** на **відлягло**. За деякий час цей перекодок повернувся і на свою батьківщину, де його підхопили благородні мовці, бо де ж вони казатимуть **відлигло**. А вже від них вираз "уліз" і в літературу українську:

"*Тепер* **від серця відлягло** *і... полегшало*". *(І. Тобілевич)*

Цікаво, що дієслово **відлягти** (*р.* **отлечь**) відоме лише у формі **відлягло (отлегло)**. Навіть у формі інфінітиву його не вживано. Чи ж не є це доказ, що **відлягло** – це переробка слова **відлигло**, яке відоме у ряді форм: **відлигнути (відлигти), відлигне, відлигнуть, відлигло, відлигли, відлигла**?

Приклад взаємозбагачення мов? Так, але в УССР чомусь замовчуваний.

КОЛИСЬ-ТО – це російське КОГДА-ТО чи КОГДА-ТО ЖЕ?

Українсько-російський словник АН УССР (УРС) перекладає слово **колись-то (колись то)** як **когда-то**. Але це неповний переклад. І в цьому нас переконує Г. Барвінок. В оповіданні "Перемогла" наймичка говорить:

"*На те вона шинкарка.* ***Чимся ж то*** *надить... людей до горілки...*".

Чимся ж то – це розмовна форма звороту **чимось** (же) **то**. У цій другій формі виразу, коли слово **чимся** обернулося на **чимось**, частка **ж (же)** випадає, бо тут її годі вимовити, і мовці говорять просто

чимось то.

Але, як форма **чимся ж то**, так і форма **чимось то** в перекладі на російську мову значить не **чем-то**, а **чем-то же**: "***Чем-то же*** *манит людей... к водке...*".

Що прислівники типу

якийсь то
колись то
десь то
чомусь то

мають перекладатися по-російськи як **какой-то же**, **когда-то же**, **где-то же**, **почему-то же** є кілька свідоцтв. У "Рос.-укр. фразеологічному словнику" Підмогильного і Плужника пару **где же** перекладено як **де-то /де то/**. Це саме свідчить і УРС АН УССР, перекладаючи слово **який - то /який то/** як **какой же**, а прислівник **якби-то /якби то/** як **если б же**. Тобто російському **же** відповідає наше **то**. У тих же випадках, коли форми **якось то /якось-то/**, **десь то /десь-то/**, **колись то /колись-то/** перекладено в УРС неточно або неповно, самі наведені приклади з класиків свідчать, що переклад неправильний. До перекладу слова **хтось-то /хтось то/** як **кто-то** УРС наводить цитату, що суперечить словниковому перекладу:

"*Адже розказував якийсь чоловік, що* ***десь-то*** *та* ***хтось-то*** *усіх ховрахів повиливав на своїм наділі*".

Тут **десь то** і **хтось то** значать не **где-то** і **кто-то**, а **где-то же** і **кто-то же**:

"*Ведь рассказывал какой-то человек, что* **где-то же** *и* **кто-то же** *всех сусликов повыливал на своём наделе*".

Ці мовні ребуси помагає розв'язати Кулішева дружина – Ганна Барвінок.

БЕРЕЗУ ЗРУБАНО чи БЕРЕЗА БУЛА ЗРУБАНА?

За 70 років антиукраїнської влади нас майже відучили вживати форми безособового пасиву: **убито**, **зроблено**, **затягнуто**. Натомість нас учили казати **був убитий**, **був затягнутий**. Ганна ж Барвінок перекреслює ці лінгвоцидні забіги у таких рядках:

"*От її* [березу] ***зрубано****,... хреста важенного* ***обтесано****, та на двох паровицях* ***привезено і укопано***".

Сучасники після московської науки напишуть: [береза] **була зрубана**, **була привезена і укопана**, [хрест] **був обтесаний**.

З ТАКИМИ ПАНЯМИ чи З ТАКИМИ ПАНІ?

Учені українознавці в один голос твердять, що слово **пані** не відмінюються. Цей забобон, прищеплений з легкої руки Б. Грінченка, котрий, як і всі смертні та безсмертні, міг помилятися, дуже легко спростувати, спираючись на творчість Г. Барвінок. Вона пише:

"*Я із такими дотккливими* ***панями*** *й не вмію говорити*".

Згідно з приписами вчених мужів та вчених жон, тут треба сказати "*Я з такими дотккливими* ***пані*** *й не вмію говорити*". Але на таке повстяне говорення згадані вчені теж не зважаться. Проте і ствердити, що слово **пані** відмінюється, не стверджують. Кому-кому, а їм мабуть таки треба часом заглядати до українських класиків.

РОЗЧАРО́ВАННЯ чи РОЗЧАРУВАННЯ?

Характерною рисою стилю Г. Барвінок є вживання варіянтів віддієслівних іменників

розчаро́вання
роздрато́вання
нашаро́вання

з наголосом на **О**. Ці варіянти цілком українські, і деяких з них навіть канонізовано в УССР:

здиво́вання
угрупо́вання

та ще кілька. А на решту форм з наголосом на **О** накладено височайше табу. Ці форми відповідають потягу українців до дактилічних наголосів. Не випадково у нас засвідчено наголошення

попе́ділок
бібліо́тека
у́брання
по́воріт.

Серед галичан можна почути і **на́родній, по́верхня, поба́жання**. Творці українського лінгвоциду на дух не терпіли такого наголошення. Тому й уживані класиками словесні варіянти з наголосом на **О** старанно виполювано з текстів УССР. Нашу мову свідомо позбавлювано словотворчої моделі, яка може з успіхом служити для мовотворчості. Ще Квітка вживав іменник

мальо́вання

як синонім до слова **малюнок**, а не до слова **малюва́ння**. **Малюва́ння** – дія, а **мальо́вання** – наслідок дії: те, що намальовано. Так само **похова́ння** – дія, а

похо́вання

– наслідок дії: могила. **Шифрува́ння** – дія, а

шифро́вання

– наслідок дії: шифрований текст. Чи ж не через ці розбіжності з лінгвоцидним мовознавством твори Г. Барвінок після погрому українства у 30-их рр. не видавано?

ОСУ́ЩИТИ, ВИПОВНИТИ чи ЗДІЙСНИТИ?

У надрукованих 1885 р. в "Київській старині" спогадах Г. Барвінок про Костомарова є така фраза:

"*Ми... не могли дочекатися ранку, аби* ***здійснити*** *свій план*".

Досі я вважав, що слово **здійснювати /здійснити/** побачило вперше світ у Галичині, зокрема у статтях І. Франка, датованих 1897–1906 рр. Поява його 1883–84 рр. (приблизний час написання) у текстах п. Барвінок трохи здивувала мене. Сло́ва

здійснити

нема у словнику Желехівського (1884). Із значенням ***здійснити*** там наведено **осу́щити**. Нема **здійснити** і в Словнику Уманця та Спілки (1893), натомість там рекомендують **виповнити** та ряд інших слів. Як слово **здійснити** потрапило до спогадів Г. Барвінок? Авторка мала зв'язки з Галичиною ще до 1883 року, могла запозичити це слово, що логічно випливало із слова **дійсний**, могла, зрештою, створити сама, бо була на "ти" з українською лексикою. Для вирішення цього питання треба дослідити точно, коли, де і ким слово **здійснити** вжито вперше.

ВІД ВОРОН ВІДСТАЛА, ДО ПАВ НЕ ПРИСТАЛА чи СВОГО ОДБІГ – ЧУЖОГО НЕ ДОСКОЧИВ?

У "Російсько-українському словнику сталих виразів" І. Виргана і М. Пилинської російський вислів **от ворон отстала и к павам не пристала** перекладено зокрема так:

від ворон відстала, до пав не пристала,

що можна схвалити в перекладі хай якого тексту, але не тексту афоризму. Афоризм, прислів'я, приказка – це мовний шедевр даної етнічної спільноти, свого роду згусток народньої мудрости, який влучає в серце негативного явища. Такий текст потребує дуже сумлінного перекладу. Чи ж можна механічно перекласти хоч би й нашу приказку

шити-білити – завтра Великдень

на будь-яку мову, як перекладаємо рекламу чи оголошення? Спробуйте й побачите, що вийде. Але кожна мова має свій неповторний варіянт усякого афористичного виразу. Треба тільки пошукати, або й вигадати, але вигадати геніяльно. Щодо приказки **від ворон відстала, до пав не пристала**, то Г. Барвінок підслухала в народі наш український варіянт цього виразу:

свого одбіг – чужого не доскочив.

Чи ж не шедевр?

ВСЕ ЦЕ чи ЦЕ ВСЕ?

Читаю у творахг Г. Барвінок:

"*...щаслива – кажуть на мене –* ***се все*** *їй буде*"
"***Се все*** *навидноці...*"
"*Я знаю, що се – пані каже. –* ***Се все*** *Остап той,...*"
"*...і боронить мене, бо* ***се все*** *мама строїть...*"
"*Воєнщини бувало в нас доволі.* ***Се все*** *прихильники нашого дому*".

В усіх наведених цитатах сучасник напише **все це**: "*...щаслива – кажуть на мене –* ***все це*** *їй буде*"; і так в усіх цитатах. То хто, скажіть, знає краще нашу мову: російськомовні у побуті сучасники чи Ганна Барвінок?

КОСТОМАРОВ чи КОСТОМАРІВ?

Костомарова Г. Барвінок послідовно називає **Костомаров**, але в одному місці її спогадів про П. Куліша, у неї написано **Костомарів**. Може бути, що це друкарська помилка. Треба було б звірити з рукописом, щоб бути певним, але така вимова русифікованих українських прізвищ за тих часів цілком можлива. Те, що прізвища, офіційно записувані із закінченням **-ов/-єв**, українці вимовляли із закінченням **-ів/-їв**:

Юрков – Юрків
Тадеєв – Тадеїв,

навряд чи треба доводити. На це вказують хоча б прізвища на **-ів**, збережені в Західній Україні:

Антонів
Семенів
Галів тощо.

Але маємо ще й писемні свідчення. Леся Українка пише у листі від 21 липня 1899 р. до О. Кобилянської:

"*...кажіть візникові везти себе на* ***Драгоманівську*** *гору, в дім* ***Драгоманових*** *(таки в Гадячі)...*".

Назва **Драгоманівська** гора, що існувала в Гадячі, свідчить, що серед місцевого населення фігурувало прізвище **Драгоманів**, у офіційних документах записуване як **Драгоманов**. За часів "розквіту братніх культур" Кремль дбав про зближення мов і твердо-на-твердо забороняв українцям відроджувати свою самобутню фонетичну систему, засвідчену у прізвищах. А ця фонетична система, відбита зокрема у назвах міст:

Фастів, Мліїв, Проскурів,

стосується і до українських прізвищ:

Глібів, Степанів, Ковалів.

З імперських же канцелярій власники таких прізвищ виходили вже як **Глібов, Степанов, Ковальов**. Йдучи за російською практикою передачі українських міст і прізвищ у російському звучанні, я б те саме робив і з російськими містами й прізвищами – передавав би їх в українському звучанні:

Тургенев – **Тургенів**
Некрасов – **Некрасів**

Це було б наслідування російської офіційної практики.

Чи ж дoросте до цього малоросійська ментальність?

БІЖНИК чи БОЖНИК?

Одна з героїнь Г. Барвінок говорить:

"*Перш, то було затичу й* ***біжник*** *запашним зіллєм...*".

Слова **біжник** не знайдете в сучасних словниках, лише **божник**. Це теж утрата нашої фонетичної системи. Наші предки сучасне слово **Бог** вимовляли

Біг,

як вимагала фонетика нашої мови. Від слова **Біг** походять слова **спасибі** (спаси Біг), **крийбі** (крий Біг) та інші. Заборона царя Петра вживати українську вимову у церквах прирекла слово **Біг** на забуття, а на його місце приходив **Бог**. Але це не сталося враз. Українці ще довго казали **Біг**, **біжниця**, **біжник**. **Дасть Біг** – вживають ще й сьогодні, а на Заході –

Пан-Біг.

Навіть ім'я **Богдан** у народі вимовляли

Бігдан.

На Поділлі є залізнична станція **Богданівка**. Але це русифікована назва. Село коло станції **Богданівка** люди називають **Біданівці** – скорочення від **Бігданівці**. Окупація покалічила нашу фонетику.

Мусимо з цим миритися, чи маємо відроджувати свою мову у повному обсязі?

ЕВАНГЕЛІЯ чи ЄВАНГЕЛІЄ?

Ми – споконвіку европейська нація і вся звукова система нашої мови европейська. Там, де европейці говорили **Е**, там і наші предки вимовляли **Е**:

епархія

– не **єпархія**,

епископ

– не **єпископ**,

Европа

– не **Європа**,

Евген

– не **Євген**.

Там, де европейці вимовляли **Є**, там і ми вимовляли **Є**: **Ієрусалим** –

Єрусалим.

Знову таки окупація змусила нас міняти европейськість на азіятство. І досі наш правопис змушує нас вимовляти й писати **Євангеліє**, **Євпаторія**, **єпархія**, **євнух**. А це не европейська вимова. Тому класики – єдине правильне джерело нашої мови. У текстах Кулішевої дружини є таке місце:

"*Як ховали, я дала на* ***Евангелію****...*".

Це єдино правильна наша вимова і написання. Чи відродимось ми до кінця, чи будемо теліпатись у хвості "культурних" азіятів?

А в голові лунають рядки:

Німець скаже: ви моголи!
Моголи! Моголи!

ЛУБНІ чи ЛУБНИ?

Під оповіданням "Восени літо" стоїть такий підпис:

1857. Під Лубнями.

Українська споконвічна назва цього міста **Лубні**. Пам'ятаєте пісню:

Від Києва до **Лубень**
Насіяла конопель...

Це дикому розгулові "братніх" антиукраїнських емоцій ми завдячуємо, що це місто стало зватися за Совєтів **Лубны**. Долю Лубень розділили й інші українські назви:

Ромен

став зватися **Ромны**,

Бровари

– Бровары,

Прилука

– Прилуки. Є такі перекручення і в менш відомих назвах. Скільки треба ще "незалежних" років, щоб нашим містам і селам повернути їхні правдешні назви?

НАРОДНІЙ чи НАРОДНИЙ?

Ганна Барвінок пише

церковня горбовина
величній зріст
до віку **вічнього**
бідолашня подруга
одповідня душа
простонародній демос
незрадня любов.

Тобто усі наведені прикметники м'якої відміни. Правда, ця риса не послідовна, трапляються і тверді закінчення: **вічний, церковний**. М'які закінчення вказують на м'якість української мови. Повертатися масово до таких закінчень сьогодні важко, проте деякі "затверджені" мовознавцями від КҐБ прикметники варто таки відродити у м'якому варіанті, або допустити існування їх як синонімів. До цієї категорії належать прикметники

природній (подибуємо цю форму ще й сьогодні)
народній (Українська Народня Республіка)
прямокутній, трикутній (бож **кутній)**
західній
східній
сухопутній
зворотній
тотожній та ще деякі.

Чи спроможеться наше мовознавство на прояв такого "буржуазного націоналізму" – побачимо.

ОДЕРЖУВАТИ ЗАДОВОЛЕННЯ чи МАТИ ЗАДОВОЛЕННЯ?

Сьогодні українці здебільшого **одержують задоволення**, тобто ідуть за "старшими (насправді молодшими) братами", які **получают удовольствие**. Чи ж не задовго вимовляти: **о-дер-жу-ю задоволення**? Гляньмо, як **одержувала задоволення** Г. Барвінок:

"*Я завжди* ***мала*** *безмірне, безмежне* ***задоволення*** *у тім, щоби слухати Костомарова,...*".

Кулішева не **о-дер-жу-ва-ла** задоволення, а **мала**. Чи ж не краще під усіма оглядами **мати** *задоволення*, а не **о-дер-жу-ва-ти**?

ЛЮБУВАТИСЯ З *чого* чи ЛЮБУВАТИСЯ *чим*?

"*Посиділа трохи – **налюбувалась з** творива Божого...*" – це так у Ганни Барвінок: **налюбуватися з** *чого*. Сучасні словники або не наводять цієї форми, або розцінюють її як застарілу. Очевидно, що під впливом ряду заборон та інших штучних заходів ця форма так таки мало вживається, але наявність її у творах Барвінок засвідчує існування самобутньої семантично-логічної моделі українських дієслів:

сміятися з *чого*
глузувати з *чого*
знущатися з *чого*
любуватися з *чого*
користуватися з *чого.*

Цю модель можна вважати за характерну для українського стилю мислення, мовлення й письма, а творчість Г. Барвінок, хоч її і не позбавлено хиб, зразком українського стилю.

* * *

Читання творів Г. Барвінок завдає роботи мозкові. По-перше, з голови не йде думка, що нашу мовну спадщину до кінця не досліджено і не вивчено. У творах Г. Барвінок подибуємо цілу низку слів і мовних зворотів жодним словником не зафіксованих, починаючи від Грінченка. Цитую:

"*...я скинула на плече, що **по́хватніше**, й вибігла...*".

Є у Грінченка і в інших словниках слово **похватни́й**, але прислівника **по́хватно**, не наводить ніхто. А його необхідно навести, бо у прислівнику змінюється наголос:

весе́лий – **ве́село**
похватни́й – **по́хватно**.

Від прислівника **по́хватно** утворився вищий ступінь **по́хватніше**, ужитий Кулішевою. Наголос основної форми прислівника у похідній формі часом зберігається. Мало того, цей наголос переходить з прислівника і на самий прикметник **по́хватніший**, а також і на матірню форму

по́хватни́й.

Це слово слід записувати з двома наголосами, чого не роблено. Явище переходу наголосу з прислівника на прикметник у нашій мові відоме: **види́мий – ви́димо**. З бігом часу прикметник має два наголоси:

ви́ди́мий,

а то й лише наголос прислівника: **ви́димий**.

Очевидно, мало фіксувати живу мову, треба ще її й досліджувати.

Нема в жодному словнику і слова

пере́путь,

ужитого в заголовку до розділу у спогадах письменниці:

"*Приїзд до Києва на **пере́путі** до Варшави*".

Форма **на пере́путі** – це не помилково написане **на перепу́тті**. Авторка ніколи не пропускає подвоєння **т**, де цього вимагає вимова:

шуплаттє
сміття тощо.

Пере́путь – це самостійне слово: **на пере́путі** значить **на півдорозі**. Може бути, що письменниця створила цю ідіому сама. Такі форми часом самі рвуться з уст тих, хто кохається в мові. До новотворів авторки можна долучити й оці словесні одиниці

придбовувати: варіянт ***придбавати***
русалкування: варіянт ***казкове життя***
зубожіти духом: варіянт ***упасти духом.***

Вражає письменниця читача ще й свіжими, ніде не зафіксованими мовними зворотами й конструкціями:

"*Поти сидів та думав, поки* ***ввесь увійшов у свою думку***".

Пишуть так сучасники? Мабуть, ні. Від них можна сподіватися на такий стандарт:

"*поки* ***всю його істоту не поглинула одна думка***",

тобто стандарт, що прийшов до нас з інших мов через російську. Стиль же авторки – це неповторний український стиль. У ньому не треба заперечення: **доти, поки** (не) **увійшов**. Тут не треба **не увійшов**. Те саме, що й у звороті **хоч як це** (не) **сумно**, де не треба **не**, як в інших мовах.

Під завісу треба сказати, що вся наша класика потребує глибокого – синівського – вивчення з боку відповідних інституцій. Дореволюційне вивчення не може нас задовольнити, бо його робили одиниці-подвижники, які не могли осягнути неосяжне. Дослідження під сонцем Кремля і собі потребують – вірніше вимагають – корінного перегляду і допрацьовання.

Роботящим рукам, роботящим умам
Перелоги орать, думать, сіять, не ждать
І посіяне жать роботящим рукам.

92. ЧИТАЮЧИ ТВОРИ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Докія Гуменна (1904–1996) – письменниця, незвичайної для українського літературного життя в СССР долі. Походячи із "соціяльно-ворожого" для "пролетарської" держави середовища, вона була учасницею українського літературного життя 20–30 рр. XX століття аж до початку II Світової війни. Нагороджена совєтською критикою званням куркульської письменниці, пережила в Києві гітлерівську окупацію і виїхала на Захід, де написала низку творів, в тому числі спогади "Дар Евдотеї".

Автобіографічні твори Д. Гуменної – роман "Діти Чумацького Шляху" та інші, опубліковані у США, відтворили її життєвий шлях як письменниці в цікавий для історії України період. Роман цей з погляду історії має одну ваду: більшість героїв роману виступають під вигаданими іменами, а саму себе письменниця змалювала як хлопця. Така літературна техніка не дозволяє посилатися на роман, як на історичне джерело. Очевидно, щоб розставити крапки над "і", письменниця на схилі віку, написала спогади, де не вдається до псевдонімів, а називає персонажі згаданих років – в тому числі й себе – дійсними іменами. Ці спогади – перші два томи видано у США видавництвом "Смолоскип" 1990 року – є унікальним документом історії, зокрема історії українського письменницького життя 20–30 рр. XX століття.

Свій роман "Діти чумацького шляху" пані Докія почала в Києві 1942 року, а закінчила вже на еміграції. Мова роману – це українська мова першої половини XX століття, зі сповитку засвоєна сільською дівчиною і збагачена, а також спотворена літературною мовою тих часів та бутафорним язичієм, виробленим "пролетарською" владою для розбудови *псевдо*-соціялістичної України та для створення єдиного совєтського народу. Мета й методи створення цього язичія були глибоко чужі Докії Гуменній, яка бачила хибність зачісування української мови під московський канцелярський гребінець. Письменниця мала свій погляд на шляхи розвитку рідної мови і розкрила цей погляд у мові своїх творів.

Коли читаєш твори Докії Гуменної, мимоволі спадає на думку істина, яку висловлюють мудрі літературознавці:

"*Щоб бути майстром пера мало володіти "канонізованими" мовними засобами, наведеними у словниках*".

Кожен твір письменниці відкриває читачеві нові й нові "секрети" української мови, а заразом і мови авторки. Ці секрети настільки цікаві й повчальні, що їх не можна нехтувати. Письменниця не ховає їх, а щедро розсипає у своїх творах, і ми не маємо іншої ради, як збирати й поширювати їх, бо це саме й мала на увазі авторка, пускаючи свої твори у світ.

Роман-хроніка "Хрещатий яр" – це історичний документ про два роки німецької окупації Києва (1941–1943). Твір збагачує нашу літературу на літописну епопею: на твір-документ, твір-винувачення, твір-біль-за-Україну. "Хрещатий яр" цікавий для нас і з огляду мови. Докія Гуменна у цьому творі і далі розкриває свій мовний світогляд, що аж ніяк не йде в парі з офіційною лінією зведення української мови на становище мови-кальки всеімперської мови. Мовне оформлення роману закликає нас наслідувати перо письменниці, а саме:

1. Використовувати скарби живої народньої мови, і то не тільки наявні у словниках.
2. Збагачувати лексику літератури на базі моделей, засвоєних живомовною стихією.
3. Всіляко розвивати лаконічні емоційні звороти, зокрема із слівцем "**аж**".
4. Працювати над виробленням самобутніх дієприкметникових форм.
5. Відходити від заяложених штампів і творити свій мовно-літературний стиль.
6. Не відкидати добре вписуваних у нашу мову запозичень з інших мов.
7. Пожвавлювати авторську мову емоційними зворотами.
8. Шукати й творити, шукати й творити, дарма що траплятимуться ляпи.

Чим саме дорога нам мова Гуменної?

Більшість тих, хто писав українською мовою, засвоювали нашу мову не "з середини", як учасники української мовної стихії, а "зісторонь", як сторонні спостерігачі. Тобто, ця більшість, хоч і знала (часом – тільки чула), і навіть послуговувалась українською мовою, заразом користувалася й іншою мовою, якою здобувала освіту. Часто-густо і свої перші проби пера писала не по-українськи. Лише після певної переломної точки у свідомості ця більшість переходила на рідну мову, часом до кінця життя лишаючись двомовною у своїх писаннях. Ця більшість непогано володіла нашою мовою, засвідченою у творах класиків, а також у словниках. Але більшість класиків так само засвоювала нашу мову зісторонь. І це кладе певну печать на класичну українську мову. Володіючи найпоширенішим лексичним масивом української мови, більшість класиків, коли йшлося про побутові відтінки, про рідковживану українську лексику, ставала на шлях запозичень з другої відомої їм мови. Так, українська мова знає форми

голиборода
паликопа
урвиголова
заваликут тощо.

Що це за форми? Це форми дієприкметників:

той, що голить бороди
той, що палить копи
той, що зрива голови
той, що завалює кути.

Форми ці жоден класик не розвивав, не старався шукати до них літературних варіянтів, хоч така можливість існувала й існує. Візьмім пару

інтригуючі подробиці,

що копіює книжну, хоч і поширену у слов'ян форму. А її ж можна висловити по-нашому так:

інтригуй-душу подробиці

на взір української народньої моделі, згаданої вище.

Варто зауважити: ця модель має аналоги у найрозвинутих світових мовах. Так, англомовці користуються висловами

wake up cough
read out device,

які треба розуміти

кашель, який будить
прилад, який вичитує,

але форма цих виразів на ділі відповудає формам

буди-кашель
вичитуй-прилад,

тобто своєю будовою повторюють відому нашим предкам модель

голиборода
вернидуб.

Очевидно, поки йшов розвиток лексичних одиниць, який проходили всі мови, існувала, якщо не в усіх, то в деяких мовах, описана вище модель творення дієприкметникових форм, що й досі існує в англійській мові і досить продуктивна. І аж ніяк не занедбана.

Модель ця у нас до кінця не використана і на ділі забута. А шкода.

Щодо Гуменної, то її без жодних вагань можна вилучити із згаданої більшости літераторів. Вона з колиски засвоїла українську мову, обертаючись перед вступом до школи тільки в україномовному середовищі містечка Жашків на Київщині. Цей період для мовної орієнтації людини є чи не найголовнішим. Він дав пані Докії незрівнянні мовні переваги над її сучасниками.

Твори Д. Гуменної – видані у США невеликим накладом – потребують перевидання в Україні з трьох причин:

1. Як цінний історичний документ. У спогадах "Дар Евдотеї" та романі "Діти Чумацького Шляху", закарбовано дві сторони українського життя XX ст. під окупацією:
   а) колективізацію та погром українського селянства,
   б) літературне життя України 20–30 рр. XX ст.

Ці дві сторони описано не "зісторонь" істориком чи літературознавцем, а "зі середини" людиною, яка походила й жила в селі, а також брала участь у засіданнях "Плугу" та інших літературних об'єднань. Свідчення Гуменної позбавлено цензурного втручання "пролетарських ідеологів", які препарували спогади інших літераторів в СССР. У романі-хроніці "Хрещатий Яр", чи не найкраще в українській літературі відбито часи німецької окупації Києва.

2. Як цінна пам'ятка української мови першої половини XX століття та як цікавий зразок письменницької словотворчости. Твори Д. Гуменної є дуже багатим джерелом до вивчення історії та становлення української мови у першій половині XX ст. Говорити про українську мову цього періоду без згадки про Гуменну, значить збіднювати і так збіднену історію нашої мови. Бо якщо наші словники наводять мовні *винаходи* людей, вихованих на неукраїнській культурі і на ділі незнайомих з мовною стихією українців, то твори Гуменної, хоч дещо й засмічені "городським" койне, є яскравим дзеркалом цієї стихії. Становище, в якому опинилася наша мова після ***імператорсько-пролетарських*** експериментів, аж таке невтішне, що буде непростимим ляпом мовознавчої науки, не зацікавитися мовними поглядами пані Гуменної, відбитими в її доробку. Багатство мовної палітри Д. Гуменної варте якнайпильнішої уваги.

3. Як літературний шедевр XX століття і як цікавий зразок письменницького стилю.

93. ГУМЕННА: НЕ ВСЮ НАШУ ЛЕКСИКУ ВІДБИТО У СЛОВНИКАХ

Мабуть нема такої мови на світі, яку цілком відбито у словниках. Сфера функціонування живого й писемного слова така широка, а потреба якнайвлучніше викласти думку ще ширша, що носії мови безперервно творять лексику, оперту на вже засвоєні лексичні шари, а також і на цілком нові словотворчі моделі.

Щодо української мови, то думка, що мову багатомільйонного народу можна зафіксувати у кількох укладених ентузіястами словниках, аж ніяк не близька до істини. І твори Д. Гуменної є зайвий тому доказ. Уживаючи у спогадах те чи те слово, авторка зауважує, що "*цього слова нема у Грінченка*". Таких слів, хоч і без згаданої примітки, у її творах дуже багато.

а) Передусім, це слова, утворені від відомих "грінченкових" слів, але з іншими приростками (префіксами) та наростками (суфіксами), відповідно до потреб висловлюваної думки. Життєві ситуації важко укласти в якісь нормативні словникові рямці. І носії живої мови не вагаючись вдаються до творення потрібних мовних одиниць. Наша авторка і собі не вагається користуватися у своїх спогадах цим шаром ніде не зафіксованої лексики, але живої і аж ніяк не діялектної, бо ця лексика природньо випливає із всеукраїнського словесного фонду. Ми знаємо слова **каліка й калічити**, то невже ж нам незрозуміле слово

окалічі̱ти,

а також слова

неві̱дданниця, пі̱ддівка, відкра́сти?

Бо й сам зміст сказаного дає зрозуміти, що саме хоче висловити автор. Цю лексику Гуменна чула з малих літ і їй не треба звіряти її зі словниками. А що такої лексики нема у словниках, то це проблема не письменниці, а словникарів. Дуже вдалими є народні слова та словосполуки, вжиті у тексті її творів:

хлопчурка – дівчина хлоп'ячої вдачі та поведінки
приличкувати – у столярів "пригнати" (СГ), а в Гуменної – "дещо замаскувати"
прилататися – примазатися, зайти в довіру
підстаршати – дорости літ (книжне "подорослішати")
заміж – прислівник, ужитий як іменник:

"*я не для* **замужу**"

з переходом **І** в **У** в непрямих відмінках.

б) До невідбитої у словниках лексики належать і відомі форми, але з дещо зміненим мовцями значенням. Наприклад,

доростати як дорослішати
захрясати *(в зелені)* як потопати.

в) Слід також підкреслити, що авторка не обходиться без народніх афоризмів. Приказку

ва́жко не́сти, та шко́да ки́дать,

що її вживає авторка, я чув 1934 року в Одесі. На жаль, знайти цей мовний шедевр у збірках прислів'їв або словниках годі. Ніхто його не закарбував. Ця приказка цікава ще й тим, що наголос у слові

не́сти

можна класти тільки на перший склад. Зміна наголосу на совєтський лад – **нести́**, спрямований на злиття мов, спотворить ритмомелодику виразу.

г) Мабуть, нема такої моделі з лексичної палітри народнього мовлення, якої б не вживала Гуменна. Ніде не засвідчені форми, взяті з української мовної стихії, яких не знайдете у словниках і збірках народньої творчости, дуже часто вживано в її творах, і часом – ніде більше. Це вирази

поза тим – сучасне ***в усьому іншому***; суржикове ***понад те***
виглядало (виглядає) – сучасне ***схоже***
тільки й діла, ото й тільки – сучасне ***тільки й турбот***.

Це все з народніх уст. Така сама й живомовна будова речень:

мені тільки дай *що*	– сучасне "мені нічого не треба, крім *чого*"
нема на коли (відкладати)	– сучасне "більше нікуди (відкладати)"
що то воно за Х.?	– сучасне "що собою являє Х.?"
ось тільки вдягнусь у *що*"	– сучасне "лишається тільки вдягнутись у *що*"
намазати 'туманцем'	– сучасне "намазати тоненьким шаром"
це вже ґвалт (у кінці мови)	– сучасне "це переходить усі межі"
шитися по кутках	– сучасне "обтирати кутки"

...але щоб захопив чи вразив, то ні,
ніхто й не гляне у твій бік.

Гуменна іде за народнім порядком слів у парах

те все
це все
з того всього,

але під впливом київського "городського" життя і київського койне у неї трапляються і форми **все те, все це, з усього того**. Під цим же впливом вона **нехтує** *ким/чим*, коли народ

нехтує *кого/що*.

ґ) Пані Докія не цурається поширених у живій мові зворотів із часткою **аж** (ширше про частку **аж** у розділі 100).

д) На жаль чи на щастя, п. Докія була людиною і тому могла помилятися. Нам важко сьогодні схвалити таку форму, наприклад, як **образовий** = ***образний***. Сама ж авторка творить з наростком **-ний** прикметник **гараздний** від іменника **гаразди**. Чому ж не створити так само і прикметника **образний**?

Не можна погодитися і з формами **безпечність** (= ***безтурботність***), **головокрутний** (= ***карколомний***), **не поздоровиться** *кому* (= ***так не минеться***). Ці ляпи свідчать про потребу редагування творів, написаних хоч би й геніями.

94. ГУМЕННА: ДОСЛУХАЙМОСЬ ДО МОВИ НАРОДУ!

Про те, що словники – сучасні й класичні – не відбивають до кінця багатства й потенцій нашої мови, говорити не треба. Один тільки той факт, що у словниках, виданих в СССР і майже без змін перевидаваних в Україні незалежній, не відбито лексики десятків і дореволюційних і післяреволюційних письменників, свідчить про збіднення (в СССР – навмисне) українських мовних можливостей. Творчість самої лише Д. Гуменної свідчить про розміри цього збіднення.

Письменниця бачила, що мова, яку практикували класики (старі й радянські) мала дуже багато *білих*, а також *неуцьких плям*. Бо як могли збагачувати нашу мову "українскіє пісатєлі", які у побуті і на праці в літературних закладах демонстративно спілкувалися неукраїнською мовою? Пані Докія бачила, що великі шари лексики, відомі їй з колиски, не фігурували у творах її сучасників, зате там пишним цвітом розцвітали незграбно кальковані форми. Замість легкої та зрозумілої мови творилось бутафорне (для показухи) газетно-офіційне язичіє.

Відроджуючи питомі українські форми в устах героїв роману, письменниця не гребує цими формами й у авторській мові. У неї нема канцелярсько-газетних штампів. Тут усе куди простіше, ближче до душі, зрозуміліше. Замість **можливо** тут можуть сказати **гляди**:

"*Він ходить до школи... і* **гляди** *ще доучиться до чиновника*".

Замість **поступово** тут вжито **поволеньки-поволі**:

"*...напруження... затруїли... його істоту і він* **поволеньки-поволі** *їх видихував*".

Замість **виключно** у романі читаємо: **тільки те й робив, що**:

"...*він* **тільки те й робив, що** *блукав по селах...*".

Довше, але не канцелярійно. Замість **нерухомо** тут кажуть **як колода**:

"*Він може... лежати,* **як колода**..."

Замість "**На що ти розраховуєш?**" тут спитають

"**Що ти собі думаєш?**"

– вислів, поширений по всій – навіть зрусифікованій – Україні, хоч його не наводить жоден *академічний* словник. Ці, вибрані з десятків інших, приклади свідчать, до чого закликає мовна практика Д. Гуменної.

Йдучи за народньою традицією, базованою на логіці мовлення, мала Явдоня могла чути, а доросла пані Докія могла створити потрібні їй неологізми:

лазильник	– лазій	**по-давньодружньому**	– по старій дружбі
жебонливий	– від "жебоніти"	**безповітря**	– задуха
предкиня	– від "предок"	**мімозистий**	– діткливий
зделікатніти	– від "делікатний"	**розпа́хнутися**	– від "пахнути"
оселянюватися	– від "селянин"	**торопати**	– від "уторопати"
удосвідчений	– навчений досвідом	**мармизистий**	– мордатий
підхлібничати	– підлабузнюватися	**здійснитися** (як *хто*)	– відбутися як *хто*

Форма **здійснитися** дуже влучно передає те, що сучасники воліють віддавати калькою з російської мови **відбутися**: **відбувся як поет**. Пані Докія сказала б **здійснився як поет**.

Сьогодні в літературному обігу подибуємо незафіксоване у словниках слово

цікавинка,

одне із значень якого відповідає запозиченому

родзинка

(окраса якогось виступу, презентації, справи тощо). Так от, біля колиски цього слова стояла Д. Гуменна. Цитую:

"*В Дніпропетровську чекала мене ще одна* ц і к а в и н а. (*Як можна сказати* **новина,** *то можна й* – **цікавина**)"[1].

До підслуханої або базованої на живому мовленні лексики, слід віднести й такі звороти:

вигортати з пам'яті
мов вітром здуло *кого*
зашитися в село
вбиватися у свідомість
вихлюпувати щирість
впрягатися в ролю
кружляти думкою.

Наша авторка уперто не хоче послуговуватися штампами і винаходить власні ідіоми:

душевна тонкість
склеєний з двох 'глин' (про роздвоєну особистість).

Пані Докія аж закохана у досконалу простоту живого мовлення. Вона прагне цієї простоти й собі. Розмова бесідників у неї не ***тягнеться***, не ***точиться*** і не ***триває***, а **тече**:

"*Любили... чарку, а бесіда сама* **текла**".

[1] Докія Гуменна "Дар Евдотеї", Т. 2. Смолоскип, 1990. С. 16.

А як не по-книжному сказати про морально чистих і духовно багатих людей? А он як:

"*Такі люди, – вчені, розумні,* **світлі душею** *– не живуть*".

Зразків для новотворів пані Докія шукає у криниці живої мови. Існує в народі негативно забарвлене слово **гоп-компанія**, а в романі згадується

душа-компанія:

неологізм Гуменної. Коли треба, вона переробляє і вдосконалює відомі слова й ідоми. Слово **звиродніти** фіксують усі словники. Але це доконана форма, вживана як і недоконана. Окремої недоконаної ж форми згідно із словниками нібито нема. Як нема, то буде! І авторка ***самопихом*** без дозволу мовознавства від КҐБ творить таку форму:

"*...люди гублять людську подобу,* **звиро́днюють**... *свою психіку*".

Маємо недоконану форму дієслова **звиродніти** –

звиро́днювати.

Те саме з доконаним дієсловом **окошитися**. Авторка вкладає в уста персонажа недоконану форму, у словниках не записану:

"*...все на себе приймали, все на них* **сокошалося**".

Форму

окошатися,

може, й не вигадано письменницею, а підслухано в мовному океані. Сьогодні важко й сказати, що мала́ Явдоня чула змалку, а що створила пані Докія:

"*Кожне хотіло щось* **викрутасішого** *пригадати...*"

Як бачимо, форма

викрутасіший

– це вищий ступінь порівняння прикметника. Але матірньої форми – слова **викрутасий** – нема, а **викрутасіший** – є. Отакі коники викидає мовна стихія! Який то лінгвіст запише таку форму? Вона ж безбатькова, безкоровайна! А втім – ні: батькова! Батько **викрутасішого** не прикметник, а іменник **викрутас**. Модель творення ніби-безбатченка (відсутня у словниках) така:

викрутас – викрутасіший
професор – професоріший
бухгалтер – бухгалтеріший.

Якось я прочитав у досить "культурному" виданні **більш замислуватий**. Оце ж і є **викрутасіший**! Чи ж не варто авторам таких ляпів та їхнім редакторам повчитися у пані Докії?

Від переробки лексичних моделей до творення цілком нових словесних одиниць – один крок. І цей крок авторка долає. Замість довгої пари **багатоповерхові будинки** вона каже

багатопо́верхи.

Новотвір.

Коли треба влучно окреслити факт, подію або явище, авторка не вагається творити неологізми. До опису безвільної, пригніченої особи вона докидає епітет

вівцеподібний,

розкоханій на дармових хлібах особі вона прикладає прикметник

пишнотілий.

Словотворчість для письменниці – її стихія, її поклик. В цьому вона бачить своє призначення. Моделі, до яких вдається письменниця, вражають різноманітністю:

муравлитися	(комашитися),
осклерозити	(наділити склерозом),
вишпортатися	(ушитися),
ділячка	(дільба),
уштучнювати	(робити штучним),
свистовітри	(звуки літака),
їстовина	(їстівне),
відклик	(відбій тривоги),
виможистий	(вимогливий).

Наведені приклади – це лише мала частка новотворів, "задіяних" у творах Гуменної. Наші мовознавчі заклади мусять взяти на озброєння це лексичне багатство.

95. ГУМЕННА: ВЗОРУЙМОСЬ НА НАРОДНІ МОДЕЛІ!

Всупереч настановам *соловецького* мовознавства, яке всіма доступними йому засобами: у школах усіх рівнів, у підручниках та словниках, зводило мовну палітру української мови до мінімуму, Докія Гуменна вживає українську мову в повному обсязі, засвоєному нею з дитячих років, проведених в україномовному середовищі. Совєтські підручники та словники не визнають низки українських термінів з ряду галузей, дарма що ці терміни широко поширено серед мовців. Уживання ж термінів, не наведених у словниках, прирівнювано в СССР до ворожої діяльности. Цю *безпритульну* лексику на ділі приречено на смерть, тобто уряд свідомо провадив лінгвоцид нашої мови. Письменниця ж у своїй творчості просто не могла обмежувати себе до мінімуму. Що це буде за твір, написаний вивалашеною мовою?

У романах п. Докії мова персонажів та й авторки не кастрована. Так, мішанину фронтових позицій "наших" та німців у "Хрещатому Яру" порівнювано з

	перекладеним пирогом,
події в романі женуться	**навзаводи**,
на руїнах повно	**грузів** (битої цегли),
населення	**вивтікало** (розбіглося),
газетка окупантів	**смердюха́** ("вонючка", як учить словник).

Усіх засвічених вище форм нема у масово виданих словниках СССР.

Авторка вживає поширені в народі форми, яких часом не наводить і словник Грінченка:

"*Але то ідея... не попередити населення і цілу ніч* **гарататы**".

Слово

гаратати

– живе поширене слово, чомусь на зайшло до реєстру Грінченка. Нема його й у СУМ та УРС. Лише львівський словник Желехівського його фіксує. Синонім до слів **гупати, гатити**.

Форми, які вживає авторка – живі, образні, не книжні:

"*...не сидіти ж отак* **грибом**".

"Українскіє пісателі" написали б ***нерухомо***, ***непорушно***. А от ще один приклад:

"*На її питання* **непорозуміло** *знизують плечима*".

Словники СССР рекомендують у такому разі казати ***не розуміючи*** або ***нерозуміюче***. А що краще з погляду мовного смаку: милозвучности, легкомовности, стилістики?

Засяг висловлення думки сучасників такий широкий, що стає потрібно відомі літературі форми дещо переробляти. Замість пристосовувати свою думку до наявних словесних одиниць, п. Гуменна достосовує лексичні форми до своїх думок:

“*...кожен мав потребу... пережити,* **передивуватися**, *згадати останні... події...*”.

Засвічене слово – форма досі незареєстрована – продукт творчости письменниці. Це не новотвір авторки, а додаток до наявних зразків за усталеною моделлю. Такі додатки подибуємо чи не на кожній сторінці:

розвихрюватися (про бурю)
допро́дувати (докінчувати продавати)
викпивати (= кпити)
утікацький (від **утікач**)
розіпханий живіт (= набитий)
отарний (від **отара**)
розцяцькувати (= **розцвітити**)
переве́ртанка (від **перевертень**).

Близько до “додатків” стоять і слова з трохи зміненим значенням. Відомо, що з розвитком мови слова набувають кількох, часом досить далеких значень. Таке “розбруньковування” значень слів має місце в мовному середовищі постійно. Окремі лексичні форми мають десятки значень. Д. Гуменна і собі бере участь у цьому розбруньковуванні. Ми знаємо слово **напуск** у трьох значеннях:

1. напускання, 2. напуст, 3. напуск у штанах над чобітьми.

А п. Докія додає ще одне:

“*Як швидко злетів з неї* **напуск** *радянської льояльности!*”.

Тут **напуск** заступає слова **накладена на себе маска**.
Слово

на́глядці

згідно з Грінченком – це синонім до слова **на́зирці**. А Гуменна надає йому значенна **з вигляду**:

“*Цю жінку... вона знала тільки* **наглядці**...”.

Сьогодні важко сказати, чи це друге значення винахід п. Докії, чи вона вжила значення, яке існувало в мовному середовищі, але не зайшло до словників.

Окремо треба відзначити схвалення письменницею іменників з кінцівкою **-овання**, виполювані адептами злиття мов. Пані Докія пише

устатко́вання, ришто́вання,

і творить не зовсім вдалий новотвір **наверсто́вання**, який можна було б замінити на

нашаро́вання.

Кінцівка **-овання** – зайвий доказ дактилічного наголошення, властивого нашій три-і-більше-складовій лексиці.

96. ГУМЕННА: ТВОРІМ САМОБУТНІ ФОРМИ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ!

Дієприкметник – часом у формі прикметника або іменника – необхідна частина мови. Знову таки відома і вживана живомовною стихією:

умирущий
завидющий
минущий
стрибучий
лежачий тощо.

Крім цих моделей, наші мовці знають інші, в тому числі й самобутню українську модель, класиками, а надто "українскімі пісатєлямі", не розвинуту й занедбану:

ломи́камінь = що ломить камінь
переби́йніс = що перебива носи
затули́вітер = що затуля вітер.

На жаль, цієї моделі пані Докія теж не відроджує, хоч і вживає відомі в народі зразки

обби́йбік
обби́йбока
"**нерозлийвода**" приязнь.

Але глибше не розвиває цієї схеми – нових форм такої моделі не наводить. А там, де вона один раз вживає дещо невдалу форму **інтригущий (інтригуща гора)**, цілком до речі можна б ужити

інтригуй-душу гора.

Інші ж наші традиційні моделі вона не нехтує:

"у **тих, що йдуть** вулицею...".

Сучасник може сказати: "...в **ідучих** вулицею..." або "...у **проходячих** вулицею...". Читач зрозуміє, але ж чи буде це мова красного письменства?

Письменниця дослухається до живих моделей і творить свої власні варіянти:

нерозминущий з чаркою,
забируща пісня.

Нема такої моделі дієприкметникового звучання, щоб її вона не вжила:

пильноватий	= що пильнує	**закипаючий**	= що закипа
пурхливий	= що пурхає	**жевріючий**	= що жевріє
пригнобливий	= що пригноблює	**розсипуваний**	= що розсипається
подорожанин	= що подорожує	**відзвичаєний**	= що відзвичаївся, відвиклий
страхопудливий	= що лякається	**проіржавлений**	= що проіржавів, проіржавілий
розгуляний	= що розгулявся	**завислий**	= що завис

Над проблемою дієприкметників сушило голови не одне покоління наших письменників. Совєтське антиукраїнське мовознавство канонізувало запозичення дієприкметникових форм з усеслов'янської моделі, поширеної в мові росіян: **оточуючий, блукаючий** тощо. Не можна сказати, що ці форми чужі нашій мові, але від них відгонить канцелярією. Пані Докія не цурається цих форм, але дуже й дуже вибірково. Натомість вона шукає природніх українських форм:

оточуючих у неї заступають	**усі навколо**
інтригуючий у неї	**гостро цікавий**
що усміхається	**усміхливий**
що плазує	**плазучий** (а не **плазуючий**)
що сушить мізки	**мозкозасушливий**
що заграє (*з дівчатами /про тон/*)	**фліртовний**
що протегує	**протегувальний**
що має успіхи (*рос.* ***преуспевающий***)	**всеу́спішний**.

Де треба, авторка заступає дієприкметниковий зворот іменником:

той, що видає оцінки	**видавач оцінок**.

Серед новацій Гуменної є й модель творення пасивних дієприкметників теперішнього часу:

"*Він успадкував...* **невиліку́вану** *пристрасть до красного письменства...*".

Слово

невилікýваний

– це скорочення довшого слова **невиліко́вуваний**. Сьогодні обидві ці форми не вживано – їх заступає слово

невиліко́вний.

Але наша мова знає інші форми із закінченням **-овуваний**, які можна скоротити відповідно до моделі п. Докії. Наприклад, слово **випробо́вуваний**. Чому б і справді не сказати коротше

випробýваний (наголос на **У**)?

Го́ловно, не плутати зі словом **випро́буваний** або **ви́пробуваний** (наголоси на **О** та **И**). Так само можна творити:

вишикýваний	замість	**вишико́вуваний**
успадкýваний	замість	**успадко́вуваний**
облікýваний	замість	**обліко́вуваний** тощо.

Носії кожної мови під час спілкування обходяться тими засобами, які їм відомі, які усталено в їхній мові, тобто ті форми, що найкраще відповідають тональності даної мови. Коли якісь граматичні форми в мові не відповідають її тональності, то мовці такі форми обминають. Людина, вихована в українській мові, користується набором узвичаєних у мові форм, бо змалку до них привчилася. Людина ж, яка українізується, переходить на нашу мову з іншої мови, і тому звикла перекладати свої думки з іншої мови, тягнеться до поширених в іншій мові форм, хоч вони в українській мові менше або зовсім не вживані. Така особа воліє усталені у своїй мові дієприкметникові звороти передавати нашою мовою і запозичає потрібні їй форми зі своєї мови. Така практика захаращує нашу мову невластивими їй формами.

Знаючи це явище, п. Докія лишила нам для наслідування цілу низку моделей. По-перше, вона не цурається всеслов'янської моделі творення дієприкметників:

втікаючий час тощо,

Проте не нехтує вона й інших моделей: ***той, що панікує*** у неї

розпанікований

або й просто

панічний: (“**панічна** дама”).

Так само **той, що пасіює** (= **що несамовитіє**), у неї

розпасійований

той, що роз'юшився –

роз'юшений.

Де треба, письменниця може вжити і просто прикметника: ***той, що виклика пудьгу –***

пудьговитий,

або іменника: **той, що поганя –**

поганяйло.

Для повноти огляду наведу таблицю:

загребущий	(що гребе)
плазучий	(що плазує)
вдивлений	(що вдивляється)
шепітливий	(що шепоче)
виховавчий	(що виховує)
покільчений	(що покільчився).

97. ГУМЕННА: ПЕРЕСИПАЙМО МОВУ ЖИВИМИ Й ОБРАЗНИМИ ЗВОРОТАМИ!

Твори Гуменної легко читаються. Рідко коли доводиться зупинятися над окремим словом. Авторка старається не вживати книжної лексики. Не полюбляє вона і офіційного язичія, а коли вживає, то переважно в іронічній тональності. Твори рясніють крилатими виразами:

наше зверху
аж курить
марно-дармо
чужим-чужісінький
димова завіса
пройти вогонь, воду, мідні труби.

Останній вираз у словниках записано як **пройти Рим, Крим і мідні труби**, аж пані Докія його трохи переінакшує. А від переінакшення один крок і до творення власних зворотів.

Ефекту живої оповіді авторка досягає, насичуючи текст короткими зворотами:

От тобі й маєш!
...**ото тільки** ті й бачили...
Оце ж воно й те, що здивувало Геродота.

Де тільки можна, п. Евдотея відходить від штампів. Передусім не говорять штампами її герої:

"...***мама як померли, наче половини світу не стало...***".

А як це скаже письменник з вищою літературною освітою?:

"...***смерть матері огорнула смутком всю істоту***".

Ніби й передано тяжку хвилину скорботи, але якось сухо, без серця.

З цих двох стилів пані Докія вибирає перший:

"...*як раптом* ***затяглося*** *все* ***тугою***!"
"...***громи сипалися*** *на голову*..."
"...*нікому* ***неоскаржена сльоза***..."
"...***чужа причеплена усмішка***..."
"...***луснути з нетерплячки***...".

Вдається вона і до свіжих порівнянь:

"...***довгий, як море***...".

Не чужі їй і інші фігури: **стіл обсаджений випиваками**, у неї

"...***п'яний стіл***...".

Практикує вона й емоційні звороти. Про них далі (розділ 98).

Нашу авторку не задовольняє переробка наявних зворотів. Їй треба і себе показати на ниві творення ідіом. І вона творить свої власні звороти, закликаючи й нас робити те саме:

банальна або **утерта фраза**	у неї	**укачана фраза**
обтяжений клопотами	у неї	**притрушений клопотами**
схрещувати мечі романістка міняє на		**братися на ножі.**

Часом буває важко сказати, де її новотвір, а де запозичення із скарбниці мовної стихії. У такому разі – першому публікатору належить пальма авторства. От ще кілька ідіом Гуменної:

відрізаний етап	(пройдений)
прясти думки	(снувати)
нанизати чутки	(зібрати)
мішок нудьги	(стан нудьги)
з висоти літака	(з пташиного лету)
курячий страх	(панічний страх)
прибути в силі	(зміцніти)
обтовкати пороги	(оббивати)
кип'ячий мороз	(тріскучий).

Своїм творчим підходом до мови письменниця ніби закликає нас:

Слухаймо!
Шукаймо!
Винаходьмо!
Творім!
Експериментуймо!.

Часом можемо помилятися, та не помиляється лише той, хто нічого не робить.

98. ГУМЕННА: ПОЖВАВЛЮЙМО МОВУ ЕМОЦІЙНИМИ ЗВОРОТАМИ!

Дуже пожвавлюють тексти Гуменної живі емоційні конструкції, вживані у розповіді:

Я ж так і знала!

Сучасниці в такому разі напишуть **Я не сумнівалась** або **Я не мала жодного сумніву** – форми, хоч і поширені, а книжні. Сюди належить і розмовна - можливо й запозичена – форма

Я думаю!:

пара слів, мовлена після почутої прикрої вістки, наприклад, що від вибуху всі шибки повилітали. Ця емоційна пара значить приблизно: "Самозрозуміло".

Ще одна словосполука: **От і** *роби те чи те*!: вираз незадоволення або досади після чогось, що не дало сподіваного наслідку:

От і *розказуй комусь*!

Зворот висловлює досаду від невдалої розповіді. Наші словники таких висловів не карбують.

Своєю працею над мовою Гуменна виробила свій самобутній стиль – Стиль емоційного оповідача. Її стилю властиво перетика́ти розповідь серцезворушними зворотами. Такий текст читається і засвоюється легко. А що зворотів тих наша авторка знає, то знає:

А, бий тебе коцюба!
Еге-ге!
От, досада!
А певно!
Отаке дурне!

Плюс до цього вставляє питання й риторичні вигуки:

"***Чому не відчула вона хвилини, як підкрадалася біда?***"
"***Хто це? Невже до нього?***"
"***А як же весело тут було колись!***"
"***Повинен прийти його час, повинен!***".

І такі питання, вигуки, вислови чи не на кожній сторінці. Наслідок – стиль першої кляси! Хай який складний зміст викладає письменниця, вона пожвавлює свою розповідь емоційними зворотами, вигуками, короткими живомовними формами:

"**Подумати**: *пошти нема, світла теж, ані шкіл, поїзди не ходять*".
"**Що то воно буде?**".
"**Ага!** ".
"*І на тобі*, **трах-бах**,... *усе перевернулося*".
"**Плач, не плач**, *звідси не випускають*".
"*...слова звучать сухо,...* – **ба**, *наказово*". Тут **ба** = **навіть** – скорочення від **ба навіть**.
"*...Кудись везуть.* **Я знаю?**". **Я знаю?** – скорочення від **Хіба я знаю?**.
"*А от як треба було, то йому* **заорало**".

Заорало *кому* – образний відповідник книжного вислову ***випало з чиєї пам'яті***. Зворот аж ніяк не діялектний, а просто забутий через рідку вживаність та віддаленість наших словникарів від живої мови. А словник Желехівського цей вираз фіксує як уживаний у творах галичанина Володимира Барвінського. Але ні Грінченко, ні Андрусишин (автор "Українсько-англійського словника") не визнали за потрібне цей вираз наводити. І збіднили нашу фразеологію. Пані ж Докія вжила цей зворот, бо чула його змалку у Жашкові на Київщині. Отже, вираз усеукраїнський, тільки забутий.

Розповідь, пересипану живомовними перлами, легко читати, легко сприймати, і що більше, вона переконує читача у правдивості написаного.

Окремо треба підкреслити, що Гуменна звертає увагу на наголоси, спотворені у підсовєтських та постсовєтських граматиках і словниках. Вона кладе наголоси у таких словах **повиро́стали**, **весілля́** (множина), **заїзди́** (множина), **Кравче́нко**. Останнє треба, мабуть, віднести до діялектного наголошення, а перші – всеукраїнські.

99. ГУМЕННА: НЕ ВІДКИДАЙМО ОБҐРУНТОВАНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ!

Не цурається пані Явдоха й інших шарів лексики, коли цього потребує розповідь. Перше місце серед цих шарів посідають діялектизми. Жашківщина, власне Жашків, звідки походить Гуменна, та інші місцевості, де наша авторка бувала, мали й мають свої діялектні особливості, відбиті у спогадах:

отаковитися – влаштуватися
лапацони – човганці.

Щодо форм

"*читати* **до місяця** або **до каганця**",

тобто "***при світлі місяця*** (***каганця***)", то вони зовсім не діялектні, а просто чомусь непомічені класиками і не зайшли через це до канонізованої літературної мови. А маловідомий галицький автор Орест Авдикович одне зі своїх оповідань називає "**До місяця**", де йдеться про молотьбу ***при світлі місяця***. Цю пару не зафіксовано у жодному словнику. А вислів же всеукраїнський! Де Жашків, а де Галичина! А там і там знають пару **до місяця**, якої не знає літературна мова, запозичивши в сусідів **при світлі місяця**. Це ще одна ілюстрація до "білих плям" у нашій мові.

Окремо треба розглядати лексичні одиниці, утворені батьком письменниці, який любив "козирнути слівцем" і саме українським слівцем:

доскоцький	– кмітливий (здатний доскочити)
допитацький	– розторопний (здатний допитатися)
на кінці язика (знайти дорогу)	– шляхом розпитів
через не хочу (щось робити)	– перемагаючи нехіть, всупереч небажанню.

Таку лексику варто фіксувати у словниках, з позначкою *пер. (персональне)*.

З урочистої лексики подибуємо

возвеличувальний – похідна форма від "возвеличувати"
благовісний
благосний (у тексті **благостний**).

Про правоможність останньої лексеми можна сперечатися, так само, як і про явні русизми: ***збереження*** – **заощадження**, ***тяготитися*** – **гнітитися** *чим*, ***конура***, ***сумерк*** та інші. Такі ляпи свідчать про відсутність літературної редактури творів. Торкнувшися питання суржику, треба відзначити, що авторка знаходить вдалі паралелі до суржикових форм:

палії сердець замість ***покорителі сердець,***

але подеколи і вона не може дати ради із *старшобратніми* формами. Тому вона без перекладу наводить пару ***прожигательница жизни***, яку, на мою думку, можна віддати, як

процимдрювачка життя,

а ще вираз ***работать под обоятельную***, хоч можна сказати

уподібнюватися до чарівливиці.

Трапляються у пані Докії і полонізми, засвоєні населенням України під польською окупацією: **відзіґорний** – чепуристий, **учинний** – чулий до чужого горя. Можна зауважити і вплив діяспори:

без надуми
бомбастика
відпадок (покидьок)

– слова, яких авторка не чула в Україні, хіба від письменниці-галичанки Агати Турчинської, з якою часто спілкувалася. Зрештою, слово **відпадок**, як і пару **до місяця**, письменниця могла засвоїти змалку у Жашкові. Коментуючи мову Жашкова, Гуменна зазначає, що читаючи В. Стефаника, вона подибувала звороти й форми, відомі їй з дитячих років у Жашкові, що їх мають за галицькі. Випадки такого слововжитку потребують окремого дослідження.

Всупереч совєтському "Українському правопису", який твердить, що числівник **сорок** ув орудному віднінку має закінчення **-а** – **сорока́**, письменниця вживає правильну фрому

сорокма́.

Описувати сучасне їй життя аж ніяк не можна лише лексикою минулого, тому Д. Гуменна уводить до свого лексикону і газетне язичіє:

місцевком
кадри
робочий стаж,

і інтернаціоналізми:

фіяско
естрада
опера
концерт,

і високошкільну лексику:

сесії
дипломант
авдиторія,

і запозичення з розвиненіших мов через російську, польську або німецьку:

ґротеск
патос
синя панчоха.

Докіїна інтенсивна словотворчість, звичайно, не обходиться і без невдалих зразків: "**старшомолодий** інтелігент". Як цей епітет розуміти? Чи це про людину 30–40 років, чи про людину 18–25 років? Можна тлумачити по-різному. Так само **ранньодитинський** (про переживання): чи це про дошкільні роки, чи про початкові шкільні, чи про ті й ті разом?. Нема чіткости.

Досить гарний прикметник

підкупливий (усміх),

але він може натрапити на опір тих, хто не згоден на запозичення **підкупати** (зачаровувати): дієслово явно неукраїнського походження. Такі новотвори мають ту хибу, що для їхнього розуміння треба згадувати російський прототип. А як їх зрозуміє той, хто не знає російської мови? З другого боку, знаючи, що російська мова є похідньою від української, чому не вживати форм, які кінець-кінцем дещо перероблені наші? Питання для майбутніх поколінь. Не можна мати за вдалий новотвір і пару **непіддайне описові**. Тут цілком до речі буде

яке годі описати.

Ці ляпи свідчать, що, попри всі плюси, до мовного доробку письменниці треба підходити з певною дозою критичности.

Спинюсь на запозиченнях з російської мови, заразом дуже близької до нашої й дуже далекої від неї. Не треба забувати, що при колисці російської мови стояли й розвивали її київські "вчені люди". Чимало російських форм є пряме запозичення з української (Розділ **81**). Вторинність російської мови щодо української дає підставу припускати, що у вторинній мові могли зберегтися окремі лексичні одиниці, забуті з якихось причин у мові первинній. І це дає нам право деякі форми російської мови запозичати, що пані Докія й робить. Наприклад, вираз

водити компанію.

Чий він?

І там і там почуєш і прочитаєш. А нам же відомий і прототип цього звороту

водити хліб-сіль.

Тим-то письменниця не цурається цього виразу. Або слово **підібратися**:

"…**підібралась** *душа-компанія*.".

У Грінченка цього слова у значенні ***утворитися добором*** нема. Нема й у класиків. Лише сучасні письменники та ще "украінскіе пісатєлі" його вживають. Тоді ж, як писала п. Докія, це було запозичення, хоч не виключено, що слово це знали мовці Жашкова, звідки походить письменниця.

Обґрунтованих запозичень – заповідає вона – не відкидайте.

Проте це не значить, що можна ***гуляти по буфету*** й запозичати все і вся. На жаль, такі невиправдані запозичення трапляються і в нашої авторки: "**незаурядна** індивідуальність".

Таж ми маємо свої слова

непересічний
неординарний.

А словники ж п. Докія мала. Нащо таке непотрібне запозичення? А ще **посвячений у таємниці**, коли своє коротше –

втаємничений.

Отже й на сонці є плями. Про що це свідчить? Про відсутність рівновартого талантові авторки редактора. І хоч письменниця й не думала заповідати нам про необхідність автору – навіть геніяльному – рівновартого його хистові редактора, ця думка випливає сама собою з аналізу її творів.

100. ГУМЕННА: ПРАКТИКУЙМО ЗВОРОТИ З ЧАСТКОЮ **аж**!

Письменниця розмаїтить – і то дуже вдало – свою оповідь короткими емоційними зворотами живої мови:

от тобі і
от іще!
ха! тощо:
"***От тобі** й пішли до церкви!*".

Зворот цей відбиває вияв досади від невдалої спроби піти до церкви. Неемоційно це треба сказати так.

*Усіх **взяла досада** від невдалої спроби піти до церкви.*

І довше, і нудніше, і не віддає душевного стану тих, про кого йдеться.

Лаконічність народніх форм дуже виразно прозирає у зворотах із слівцем **аж**. Ці форми - невід'ємна риса українського живого мовлення. Наша авторка знає ці форми та вживає їх з подиву гідною влучністю. Частка-сполучник **аж** заступає десятки різних слів, скорочує розповідь і надає їй непідробної української.

Переклад цієї частки на інші мови потребує десятків слів:

аж = поки не:	"*...вона плакала доти,* **аж** *затялася вирватися з... запілля...*"
аж = навіть:	"*Якась бідолаха* **аж** *із двома* [дітьми] *їде...*"
аж = коли ж:	"*...К. хотів би подякувати, та не вміє...,* **аж** *той ...заговорив по-нашому...*"
аж = вже:	"*...була певна, що війна буде* **аж** *після мене*"
аж = щойно:	"*...поезії її ніхто... не чув,* **аж** *у п'ятдесят років... талант відкрився*!"
аж = не раніше, як:	"*Шнапс пити* **аж** *по всіх смачних стравах*"
аж = так що:	"*...вона тоді не пускала Мар'яну,* **аж** *ця втекла*"
аж = рівно:	"**Аж** *цілий тиждень... всі столи... порожні*"
аж = як:	"*...не дуже то довго тривало,* **аж** *знову виповнювалися вони* [базари]..."
аж = тільки:	"**Аж** *– як тривога, то й до Бога*"
аж = нарешті:	"**Аж** *тепер – прощай, Києве*!"
аж = майже	"...**аж** *на самому споді...*"
аж = лише	"...**аж** *перед смертю...*"
аж = просто-таки:	"*...що* **аж** *угиналися...*"
аж = вже тоді:	"*...прийшли,* ***аж*** *як хрещик плівся...*"
аж = не який там, а:	"*Н.... запосів* **аж** *перший ряд...*"
аж = і навіть:	"*...доносить слова,* **аж** *сама червоніє...*"

Але й це ще не все. Паруючись із іншими слівцями, **аж** творить мовні звороти:

аж тоді допіру	**= лише щойно тоді**:	"...**аж тоді допіру** *вийшов* [би] *із тіні...*?"
аж у самій	**= у самісінькій**:	"...**аж у самій** *гущі виру й завірюхи...*"
аж по самі	**= по самісінькі**:	"*...яка засмоктала Мар'яну* **аж по самі** *вуха...*"
аж такої	**= до такої міри є**:	"*...я не знала, що ти* **аж такої** *пронімецької орієнтації*!"
аж десь	**= десь зовсім**:	"*...мати... стояли* ***аж десь*** *у другому місці.*"
аж на	**= на цілих**:	"*...збудував...,* ***аж на*** *два поверхи...*"

Ці українські ідіоми лаконізують розповідь, надають їй, скажу так, легкости. Частка **аж** творить десятки (десятки!) зворотів, незаписаних у жодному словнику.

До вищенаведених треба додати звороти

У Д. Гуменної	*У сучасників*
аж потім-потім	**лише значно пізніше**
аж трагічне якесь	**просто** трагічне якесь

аж по всіх кутках — **абсолютно** по всіх кутках
аж улесливо — **мало не** улесливо
поширений, **аж став** стандартний — поширений **настільки, що став** стандартний

Часом у тексті спогадів частка **аж** заступає частину мови разом із пропущеним дієсловом:

"*При мамі весело, ...сміх,* **аж** *мама*: "*Ой, гляди, щоб не плакала*!"[1].

Тут пара з **аж** заступає слова

так, що мама зауважує.

Чи можуть сучасники похвалитися таким знанням секретів української мови? **(+ 21, 23)**

101. СЛОВОТВОРЧИЙ ЗДВИГ ЯРА СЛАВУТИЧА

Коли читаєш сучасних українських поетів, нема-нема й подибуєш суржик. Бо як інакше назвати такі перли як **головастик, хряк, навзрид, спесивець, неспіша** (повагом) і десятки інших, запозичених з російської мови слів, що на них можна натрапити у творчому доробку загалом талановитих авторів та авторок. Епідемія суржику, вийшовши з неосвічених кіл суспільства, перекочувала сьогодні до тих прошарків, які мали би бути хоронителями української мовної спадщини, насамперед до літературних кіл, до середовища викладачів усіх рівнів, одним словом до інтелектуальної сметанки.

Суржик – це перехідний етап до повного зникнення української мови. Чим можна пояснити широке поширення цього смертоносного для нашого національного існування явища?

Побіч незалежних від авторів причин, головною причиною є відсутність належного мовного вишколу у писацької братії. Поети, напр., ніколи не задовольнялись наявним словниковим запасом української мови і шукали й шукають стислої лексики, яка могла б заступати задовгі словесні одиниці прозової мови. Такий пошук обертався на словотворчість, оперту на лексичні можливості рідної мови. В умовах же двомовности деякі поети не завдають собі труду творити українську лексику, а вдаються до позичок з російської мови. Утворюється мішанина – суржик.

Поети ж, які мають словотворчий хист, здатні самі творити потрібну лексику, спираючись на українську мовну традицію. Саме такий шлях обрав у своїй творчости український поет на канадській землі Яр Славутич. Його поезії багаті на створену ним самим лексику, яку так вдало скомпоновано, що читач сприймає її за питому українську. Наведу цитату:

"*...Повчав, як треба в злагоді нам жити –*
Самопосвятно *Синтові служити...*"

Читаючи ці рядки, читач зрозуміє їх без жодної надуми: усі слова зрозумілі, але ж слово **самопосвятно** – це творчий винахід поета. Воно настільки зрозуміле, що читач не тільки не ***спотикається*** об нього, а сприймає його як питоме українське слово. Воно таким і є, але його вперше запропонував нам Яр Славутич. Словники реєструють слово

самопосвята,

що є синонімом до слова **самопожертва**. А поет утворив від цього слова прикметник **самопосвятний**, а від нього прислівник

самопосвятно.

Здається, ніби це не так і важко. Для того, хто закоханий в українську мовну стихію, це може й справді не важко. Але треба ***бути на ти*** з цією стихією, відчувати її дух, мати мовний смак. Тоді справді винайдення нових слів не буде важке.

[1] Докія Гуменна. "Дар Евдотеї". Т. 1. Смолоскип, 1990. С. 63.

Мовна стихія вабила Яра Славутича з малих літ, і це видно з тих лексичних зразків, які ми подибуємо в його творах. По дорозі на заслання поет так звертається до беріз:

"*О, білокорі! Вас я не злюбив,*
Вас, вид Москви, зненавидів **до гиді**,..."

Ідіому **до гиді** Славутич міг почути ще змалку. Якщо ж він створив її сам, то це також свідчить про те, що нашу мовну стихію він відчуває, скажу так, ***шкірою***. Саме тому він каже

ой, дикі ж, дикі *береги*

або

тоне-тоне *у квітах шлях*.

Це все перегуки з народніми піснями, які поет чув змалку. З народньою творчістю споріднено і такі його лексичні одиниці, як

дівич-бори	(цілинні ліси)
безкрай-дороги	(безкраї шляхи)
розмай-земля	(мальовничий ландшафт).

Не без впливу народньої творчости вживає поет і такі ***власного розливу*** епітети, як

вітроногий
білошатрий
соломоверхий
міцнотілий,

такі образні іменники, як

буйнозілля
буйноросся.

Нема такої частини мови, до якої поет не доклав свого словотворчого хисту.

Поетові прислівники (деякі відомі мовцям, але відсутні у словниках УССР):

навпопад	(навдогад)
знагла	(зненацька);

дієслова:

обвагітніти	(обважніти)
звергувати	(звергати)
зернити землю	(запліднювати землю).

Про зв'язок поетової мови з народніми джерелами свідчить і вживання ним деяких діялектних форм, більшість яких у жодних словниках не зафіксовано:

коміть головою	(сторчголов)
югати	(шугати)
конозистий	(прискіпливо-в'їдливий)
звиннистий	(спритний)
назуспіт	(назадгузь).

Спираючись на своє глибоке знання мовної стихії, Яр Славутич прикладає це знання, коли ритміка й римування потребують новотворів. Проблема словотворчости в поезії не нова. Відколи людина стала віршувати, у неї виникла потреба знаходити форми відповідного зразка: з певною кількістю складів, а також із певним закінченням. Згадуючи часи, проведені на дідовому баштані, коли він тримав у руках скибку кавуна, поет пише:

"*Багріє скибка, як неповний місяць,*
Немов її створив..."

Тут треба дати слово, щоб римувалося із словом **місяць**, і заразом, щоб мало п'ять складів. Таких узаконених мовою слів немає, але текст підказує, що тут на місці було б слово **живописець**.

Аж воно не має п'ятьох складів!

І тут у пригоді стає пошук, спрямований на створення такого синоніму, щоб він був зрозумілий і мав п'ять складів. Пам'ятаючи слова **краснописець, мордописець, образописець,** поет перебирає їх у пам'яті і раптом видає на-гора

картинописець!.

А рука одразу й записує:

"*Багріє скибка, як неповний місяць,*
Немов її створив **картинописець**..."

Отак наша мова збагатилася на ще один синонім до слова **маляр**.

Здатність творити зрозумілі словесні форми, відповідно до стандартів рідної мови – це, поза всім іншим, ще й дійова зброя проти безкебетного суржику, до якого вдаються особи, неспроможні здобутися на поетичні синоніми

Деякі сучасні поети, щоб не утруднювати себе пошуком поетичних синонімів, уплітають у свої вірші лексику, властиву технічній мові:

лунаючий
волаючий
спрямовуючий
терзаючий.

Яр Славутич не дозволяє собі іти по цій лінії найменшого опору і протиставить канцеляризмам українську поетичну лексику. Він пише:

"*Коли відвага клекотіла вшир,*
Коли цвіли **дороговказні** *зорі,*
А по лісах визвольницька стопа
Гула, як дзвін, звитягою УПА."

Там, де поет вжив створене ним або й запозичене слово **дороговказний**, дехто з легким серцем напише **спрямовуючий**. І це не один окремий випадок, Яр Славутич постачає нам цілу в'язку поетичних слів для заміни немилозвучних дієприкметникових форм. Тут варто вдатись до порівняльної таблиці:

Важкі епітети	*Епітети Славутича*
лунаючий	**столунний, повнолунний, стодзвонний, далеколунний**
лікуючий	**бальзамний**
літаючий	**пурхливий**
с(і)яючий	**стопромінний**
надихаючий	**снажливий, снаговитий**
шпигаючий	**стожалий**
тяжко ступаючий	**тяжкостопий**
охоплюючий	**широкосяжний**
нуртуючий	**вулканний**.

Цю таблицю можна б було продовжити чи не на повну сторінку, але навряд чи такий ***табличний*** стиль буде цікаво читати, тим паче, що крім поетичних епітетів наш поет розкрив свої словотворчі потенції і в інших словесних категоріях.

Наша мова, як зрештою і всі мови світу, не вільна від іноземної агресії. Одні схвалюють появу іноземців у нашому лексиконі, інші на дух не переносять цих зайд, отже цікаво, як же ставиться до інвазії іноземців Славутич. Спробую дати відповідь.

Попри той факт, що канадський бард більшу частину свого доробку написав в англомовному середовищі, слів-англіцизмів у його творах майже намає. Який разючий контраст із письменною братією, що пише далеко від англомовних ареалів! Кількістю англіцизмів сучасні ***просунуті*** модерністи побивають усі рекорди мавпування. У творах Славутича я натрапив на один-єдиний англіцизм: на слово **домена** (сфера, царина), хоч воно в англійській мові теж є запозиченням з латини.

Зате у творчості Славутича помітна тенденція ***навспак***, а саме поет намагається, де це можливо, обходитися українською лексикою, хоч там можна вжити й іноземну:

"Дарма що звідавши гуменних паль,
І **назвознавства** *підхопивши зброю,*
Достотно вивів "несвідомих" нас
Від адигейців чи лихих черкас."

Замість **топоніміки** поет уживає **назвознавство**.

Так само у творах канадського українця не знайдете слова **граціозний**, зате натрапите на новотвір

тонкостанний.

Довгому запозиченому слову **апокаліптичний** поет знаходить заміну

кінецьсвітній.

Замість іноземного слова **вертикальний** поет воліє вживати поетичний новотвір

відземний

за аналогією з формою **поземний** (горизонтальний). Задовгому, з примусового асортименту *академіків* Білодіда й Русанівського слову **човноподібний**, Славутич пропонує заміну:

"Здавалось, дальнє коливання хвиль
Пливло, як море, під **човнастий** *бриль..."*

Скорочення задовгих форм – є однією з ознак поезії. Поетична мова – найстисліший спосіб вислову думки. Ясна річ, що й наш поет, де тільки міг, скорочував задовгі лексичні одиниці: замість **укритий шрамами**, вживає

шрамистий,

замість **виснаження** –

виснага,

замість **драконівський** –

драконський,

замість **з навколишніх місць** –

знадовкіл:

"І ви, мале дитинство безпорадне,
Ішли до хутора, де **знадовкіл**
Лицарство Січі дихало відрадне."

Дуже вдалим під цим оглядом є іменник

нестрим,

що заступає у Славутича довші і почасти штучні форми **стрімкість**, **стрімливість**, **навальність**.

Усі наведені *короткотвори* – "власного розливу" поета.

Українській мовній стихії властиве творення складних слів типу

широкополий.

Ці форми поширено і в живій і в літературній мові. Канадський словотворець не міг не скористатися з цієї можливости творення місткої лексики, і ми подибуємо ціле гроно таких форм:

холоднозорий
пишношатний
багатошалий
високолетний
зеленодахий:

"**Зеленодаха** *церква прастара*
Стояла в центрі, недалеко школи..."

Цікаво, що новотворам письменника притаманні риси, характерні багатьом українським формам, а саме рясноначність. Так слово

многота

поет прикладає до кількох значень. Часом **многота** – це *безліч*, а часом – ***розмаїтість***. І це аж ніяк не шкодить розумінню висловленого. Створеній самостійно лексиці поет надає властивостей, притаманних уже усталеним словесним формам.

Українська мова успадкувала від численних поколінь вдалі ідіоматичні звороти, лексичні пари й образні словосполуки. Наш бард вживає ці мовні перлини і заразом творить свої, переосмислює й переробляє відомі звороти:

"*Гаврило слухав. Та слова Павлові*
Йому не легко **йшли до голови**..."

У цьому тексті

іти до голови

значить **засвоюватись**. Це дуже влучний і легко зрозумілий новотвір. Можливо, що письменник використав і перелицював відомий український зворот **іти до голови по розум**. У творах Славутича таких зворотів можна назбирати чимало:

грабуй награбоване!
безборщівний світ
вдіяти диво
сумний душею.

Особливо хочеться відзначити образне окреслення поетом ***покидьків суспільства***, яких він іменує складним словом

жужіль-сміття.

Не цурається поет і влучних прозових епітетів, які вдало відтворюють якесь поняття. Він вживає слово

народоправний

саме там, де інші творці віддадуть перевагу слову **демократичний**. Просуває він і здебільша поширене за Збручем українське слово **пробоєм**, створюючи чи позичаючи прикметник

пробоєвий

як синонім до слів **штурмовий**, **ударний**. Звертаючись до чесних професорів, які у *соловецькі* часи "рекли відважно істини історій", поет каже:

"*Живіть у вдячних споминах нащадків,*
Які зметуть суспільности **відпадків**!"

Відпадки суспільства – це галицький синонім до ***покидьків суспільства***.

Для повного окреслення словотворчого доробку Яра Славутича потрібно було б видати "Словник неологізмів Яра Славутича", який сягнув би до тисячі словесних одиниць.

Але нема рож без колючок. Так само нема словотворчости без промахів. Усяке новаторство не обходиться без невдач, тож і словотворці часом хиблять. Така вже доля усіх винаходів. Ми знаємо з практики, що не всі винаходи стають надбанням людства. Одні винаходи світ підхоплює і вживає, інші ніколи не втілюються в життя. Те саме і зі словесними новотворами. Усі слова людських мов були колись новотворами. Їх вигадували особи з розвиненим мовним смаком, а загал підхоплював новотвір, якщо він був удалий. Саме так і творилися людські мови: винахідники-мовотворці вигадували або перекладали з інших мов слова, а народ добирав з цих винаходів те, що легко надавалося до спілкування. Що не надавалося до живої розмови під оглядом легкомовности і зрозумілости, лишалося за бортом мовної стихії. Це й був процес, який ми тепер окреслюємо, як творення мови народом. Цей процес мав два етапи: винахід слова мовотворцем та підхоплення доладних форм загалом мовців. Так було протягом усієї історії розвитку мов. Так воно є й зараз. Дехто з наших сучасників пропонує нам новотвори, запозичені з чужих мов: **ноу-гав** (досвід), **оффшорний** (заморський), **менеджер** (управитель) тощо, а деякі інші сучасники – письменники й поети – пропонують загалові свої словесні винаходи, оперті на рідний ґрунт. Саме до цієї другої групи належить Яр Славутич.

Закінчуючи огляд, наведу кілька новотворів поета, які, на мій погляд, не стануть зразками наслідування для українських мовців:

"*Чи вже й твої праукраїнські кості*
В московській **ом'ясилися** *корості*?"

Слово

ом'яситися

у даному тексті значить ***обрости м'ясом***.

Наведене слово має оказійний вжиток – воно зрозуміле і може бути вжите у даному поетичному контексті. Для інших контекстів воно, як на мене, не годиться. Ще один приклад:

"*А грім кресав, як та козацька криця,*
Що від шабель вергала гнів **шарпкий**..."

Слово **шарпкий** важко вимовити. Наш язик так і хоче вдатися до вимови

шпаркий.

І так воно, очевидно, й було, що запропонований багато століть тому колишнім словотворцем прикметник **шарпкий**, мовці стали вимовляти **шпаркий**, і до нас це слово дійшло саме в останній формі.

Треба визнати, що відсоток таких трохи невдалих новотворів у доробку поета дуже малий. Наявність же таких форм свідчить, що процес словотворення – не є чимось легким, на взір перебирання печива. Це досить напружена праця інтелекту, залюбленого у поезію та слово. І в цій праці можливі невдачі.

Український поетичний цех репрезентують сотні, коли не тисячі справжніх поетів. І кожен з цього числа вносить у поетичну скарбницю щось нове, щось невпізнанно своє, чим його творчість різниться від творчости побратимів по перу. Тому осмислення і вивчення української поезії неможливе без знайомства з усіма її представниками, з усіма її стилями, манерами і напрямками. Серед цього саду поезії – у ряду її новаторів-словотворців, одне з чільних місць належить синові херсонських степів – українському поетові Канади Яру Славутичу.

102. ЧИТАЮЧИ "РОКСОЛАНУ" ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Чого ми – читачі – чекаємо від письменника? Передусім цікавої теми, сюжету, фабули. Щоб прочитання книжки лишило бодай якийсь слід у нашій пам'яті, дало б привід до роздумів,

висновків та узагальнень. А ще український читач хоче від письменника свіжої – сказати б – живої української мови. Мова українського письменника має бути для нас еталоном рідної мови, сплюндженої майже столітнім експериментом "злиття мов" задля створення єдиного соловецького народу.

Не вийшло – не створили. Але мову нашу спотворили й опоганили. Тому ми покладаємо надії на письменників, що вони силою свого інтелекту знайдуть загублені ключі до нашої мови, розкриють її красу та невикористані можливості.

З такою думкою взяв я до рук роман Загребельного "Роксолана". Тема – і цікава, і повчальна, і небуденна. Світова література, ой, яка багата, а проте не все варте уваги досліджено творчим розумом.

Роман Загребельного через призму життя однієї людини розкриває перед нами цілу історичну епоху, сухо й нецікаво повідану у школах усіх рівнів. Історія під пером письменника ожила, стала об'єктом сучасности для порівнянь і розмислів. Твір Загребельного читають сьогодні і читатимуть завтра й післязавтра. Це найдорожча премія для автора, вища від усіх людських нагород.

Мене особливо зацікавила мова автора. П. Загребельний, очевидно, розуміє, що нема неперспективних мов, а є неперспективні мовознавці, літератори, лексикографи. Письменник знаходить в українській мовній стихії, нехтуваній колоніяльним і посткооніяльним естеблішментом, блискучу лексику, придатну для великої літератури.

Тільки й того, що

Є так просто "збиті" українські вислови, що їх зовсім інакше канонізовано літературною мовою. Наприклад, зворот **тільки й того, що**:

"*Він... дивився на неї* [колону],*... мов вуличний... чоджук*, **тільки й того, що** *не роззявляв рота*".

Лексичний зміст виразу

тільки й того, що

літературна мова засвоїла у формі

з тією різницею, що.

Живий же вираз короткий, простий і цілком зрозумілий без залучення додаткових слів як **різниця**. Вираз для XXI століття.

Аж так

Українські коротенькі словечка творять дуже містку лексику, і справжній письменник не може без них обійтися. І П. Загребельний не обходиться:

"*Володар не повинен бути... щедрим* **аж так**, *щоб ця щедрість йому зашкодила*".

Замість пари **аж так** багато хто напише **до такої міри**, і це буде данина мовній неукраїнськості.

Надто, що

"*...проти... не наважувався виступити навіть... володар*, **надто що** *й причин... не було*".

Цю коротку пару замінить лише словосполука **тим більше, що**.

На всю губу

Дехто напише "жив **на широку ногу**", а пан Павло пише **на всю губу**.

Через губу

"Губа" у нашій мові творить цілу низку зворотів, які тепер забувано на догоду "імпернаціоналізмам". Ібрагим у романі

"*...спитав* **через губу**...".

Сучасники напишуть **пихато, гордовито, бундючно**. А що ближче до української стихії?

Хіба ж такий

Деякі місткі ідіоми літературна мова нехтує, мовляв, не годяться для літератури. Наш автор повертає їм життя:

"*...пройдисвіти... крутилися..., маючи* **хіба ж таку** *нагоду, щоб втертися в довір'я до падишаха*".

Хіба ж такий відповідає епітетам **чудовий, знаменитий, рідкісний, якнайкращий, щонайзручніший**.

Аж диво брало

Ідіома **аж диво брало** із серії подібних виразів –

аж зло бере
аж сум узяв
аж завидки беруть тощо

– коротка, зрозуміла, проста. Саме такі звороти мають ширитись в українській літературі:

"*...заспівала по-перськи, тоді по-азербайджанськи,* **аж диво брало**".

Ці звороти свідчать, що твір написано не якоюсь, а українською мовою. У літературній же мові досі прижився інший стандарт: **просто не вірилось**.

Мовби аж

"*Мустафа ж переніс... випробування... гордо і* **мовби аж** *з радістю*".

Як часто стає у пригоді авторові це маленьке словечко **аж** – це маленьке диво української лексики! Пасаж "**мовби аж** з радістю" значить:

"**майже** з радістю" або "**мовби навіть** з радістю".

Сказати б

Звичайна пара слів – скаже дехто – що в ній аж такого цікавого? А от слухайте:

"*...тривало змагання у вигадливості, вмілості й,* **сказати б**, *розбещеності*".

У наведеній цитаті ця пара значить далеко не прості речі, а саме ***до деякої міри*** або по-російськи ***в некотором смысле***. Затямте лексикографи: це переклад даної ідіоми на нашу мову!

Загребуще

Літераторам завжди бракує словесних одиниць, бо світ же такий різний, стосунки такі неподібні між собою, що треба слів, слів та й слів. Слово

загребущий

наша література до кінця не розкрила. П. Загребельний і тут на висоті:

"*...відомості... призбирувано хапливо, жадібно,* **загребуще**,...".

У формі прислівника – досі не вживаній у літературі – слово це підсилює опис дії призбируванняя, працює на образність.

Розсяяний, роззухвалений, розклекотаний тощо

Нашу мову старалися знезвучити й знебарвити і це дало свої плоди: українська лексика кульгає у ряді випадків. Декого влаштовує збіднена й канцеляризована лексика, але не автора "Роксолани". Він шукає розгублені перли рідної мови:

"*...спів тонкий і високий,* **розсяяний** *мов золота нитка*,...".

Не вжив оскомистого ***сіяючий*** або ***сяючий***. Тому в нього

розклекотане море, а не ***клекочуче*** або ***вируюче***,

розкричаний , а не ***волаючий***
розіскрений, а не ***іскрометний***
розлунюваний, а не ***лунаючий***.

Вибурмочувати, вицьвірковувати, викрасовуватись тощо.

Письменник тонко відчуває відтінки, яких надають словам приростки (префікси). Тому, замість **знай бурмотіти** (російське **то и дело бормотать**), автор пише

вибурмочувати,

замість **знай цьвіркотати –**

вицьвірковувати,

замість **красуватись без кінця –**

викрасовуватись.

Лексика, що надає тексту українського звучання.

Мерщій

Отакої! – скаже дехто – так це ж слово ми знали, коли ще й діди Загребельного не були у проекті! Правда Ваша – знали, але лексика, коли вона жива, має нахил до поширення сфери свого вжитку – до набуття нових значень. І наш автор помагає їй "поширюватись":

"*...згадав, як любив Рустема султан..., і* **мерщій** *дав Рустемові санджак...*".

Тут живомовне слово **мерщій** заступає канцелярське ***негайно***.

Вчепитися поглядом за *що*

Романіст уникає заяложених висловів, натомість творить зрозумілі читачеві власні мовні звороти:

"*Роксолана...* **вчепилася поглядом за** *мармурові стовпи...*".

Стандартно це б мало звучати так: "**спрямувала свій погляд на** мармурові стовпи".

Обдимітися

Коли бракує слів, треба їх творити. І письменник творить:

"[Баязид]...не вмивався, **обдимівся** *біля вогнищ...*".

Замість того, щоб сказати **просяк** або **пропах димом**.

Пустооко (дивитися)

"[Баязид]*...сидів... бездумно,* **пустооко** *дивився поперед себе*".

Новотвір заступає довжелезну форму "дивитися **невидющим поглядом**", пропонувану літературою.

Знесамовитілий, знесамовитіти

Щоб образно відтворити почуття розлюченої жінки, романіст перебирає епітети: **збожеволіла, знавісніла, ошаліла**. Ні, не те. І видає своє: **знесамовитіла**!

Ви́щіткуваний, ви́щіткувати

"**Вичищений щіткою** кінь"? Чи не задовго? Хай краще буде .

"**Ви́щіткуваний** кінь".

Рука так і пише. А заразом твориться і дієслово **ви́щіткувати**.
Форма **ви́щіткуваний** потверджує можливість і доцільність форм з кінцівкою **-уваний** замість кінцівки **-овуваний** (див. розділ 96).

Роздертя

Слово зрозуміле, бо ми знаємо слова **роздерти, роздертий**, а от слова **роздертя** у словниках нема. А у творі про Роксолану – є:

"*...відданий на* **роздертя і пожертя**...".

Згоріти на попіл

Синонімів на це лихо є досить: **погоріти до решти (дощенту, до пня, до останку, дотла)**. Але мовний смак автора знає ще один – не найгірший: **згоріти на попіл**.

Каратися в душі

Словники вчать: **терзатися**, **гризтися**, а перо романіста пише:

"[Султан], *мабуть*, **карався в душі**, *що... прибув сюди...*".

Письменник має писати образно, красиво.

Тілохранитель

Пишучи українським стилем, романіст не замикається у межах своєї хати. Часом можна щось і позичити. У творі прижилося слово **тілохранитель**. Позичене? – так. Але місткe і влучне. То, чому, скажіть, не можна позичити, а надто у дочірньої мови?

Норовити чи **воліти**?

Позичати можна, але..., коли нема своїх влучних слів. Пише автор:

"*...люди й* **норовлять** *скинути цей тягар...*".

Норовити зайшло до сучасних словників, але у Грінченка його нема. Це слово – позичка. А ми ж маємо, хоч і не цілком відповідне, але таке слово, що його українець найскоріше вживе там, де росіянин скаже **норовить**: слово це

воліти.

Грінченко пояснює це слово як ***хотіти***, ***бажати***, А воно ж має ще й значення ***визнавати за краще***. Має воно подеколи і значення **пнутися (норовити)**. Що, як сказати:

"*...люди й* **воліють** *скинути цей тягар...*".

Звучить гірше?

Усе це чи **це все**?

Не лише автор роману, а й більшість сучасників не вживають питомого для нас порядку слів у парі **це все**, а вживають – **все це (всё это)**. Наш порядок слів засвідчено у Грінченка:

"*Я́к би я* **се все** *у помку держала*?" (Гніздо **Помок**),

у Г. Барвінок

"*Ти – каже – при корцмі состоїс*, і **се все** – *при корцмі*"

та в інших класиків. У XVI віці саме так говорили наші предки. Та й автор роману часом пише:

"*Ох, як* **то все** *просто*!".

До Стамбула чи до Стамбулу?

Кастратори нашої мови позбавили нас питомих закінчень родового відмінку для іноземних міст: замість

до Риму
до Парижу
до Стамбулу,

нас змушено казати **до Рима**, **до Парижа**, **до Стамбула**. В історичному романі та ще й у незалежній Україні, де нема правописного КҐБ, автор цілком має право вживати природніх українських закінчень у згаданих словах. Дивіться, яка єзуїтщина:

"*...голова завойовника* **БелградА** *й* **РодосУ**,*... помандрувала до* **СтамбулА**...".

Це так ми маємо ламати язик, замість сказати:

"...голова завойовника **БелградУ** й **РодосУ**,... помандрувала до **СтамбулУ**...".

На ділі ж кажуть навпаки: **БелградА**, **РодосА**, **СтамбулА**, бо хто ж це буде у потоці мовлення доглупуватись, де **-А**, а де **-У**? Кастратори знали, що робили: нищили мову.

РамазанА чи **РамазанУ**
караван-сараЯ чи **караван-сараЮ**
до верхА чи **до верхУ**
з каменЯ (чаша) чи **з каменЮ**
з-під порогА (на Дніпрі) чи **з-під порогУ**?

Маніпуляції українофобів з нашими відмінками призвели до того, що письменники – знавці мови – і ті плутають. Кастрований же правопис цього й праг – заплутати не кого, а знавців мови. Усі наведені вгорі закінчення на **-А/-Я** взято з "Роксолани", а на **-У/-Ю** з правописного словника (1999 р.), за винятком **з-під порогУ**. Але **поріг** (на річці), як **риф** і **бескет**, мусить мати в родовому відмінку закінчення **-У**.

Цікаво, куди дивилися редактори?

И паче снега убелюся чи **и паче сніга убілюся**?

Ідеться про старослов'янський текст. У словах **снЕга** та **убЕлюся** замість **Е** у старослов'янському тексті стояла буква **ЯТЬ** (м'який знак **Ь** з поперечною рисочкою – **ѣ**). Літеру **ЯТЬ** – **ѣ** – українці вимовляли як **І**. Така вимова існувала в українських церквах до 1709 року, коли цар Петро заборонив її (щоб не було **разлічія**). У Галичині й досі у церквах, де служать по-старослов'янському, вимовляють **ЯТЬ** як **І**.

І це єдино правильна українська вимова старослов'янщини. У XVI столітті в Рогатині могла бути тільки така вимова. Большевицьке мовне КҐБ взяло на озброєння указ Петра І, і змушувало читати й вимовляти **ЯТЬ**, як **Є**. Але це суперечить правді історії та українській традиції. Зрозуміло, що в часи "дружби народів" П. Загребельний не міг змінити цього мрякобісся. Але у виданні 2005 року – така транскрипція – це анахронізм.

Зраджувати ***кому*** чи ***кого***?

Пише автор:

"*Чому* **зрадила самій собі** *і пішла нарешті в хамам (лазню)?*".

Форму **зрадити** *кому* письменник уживає паралельно із **зрадити** *кого*. Але перша форма зайшла до нашої мови під впливом сусідського **изменять** ***кому***, коли виховані на імперській культурі українці стали вертатися до предківської мови. І, ясна річ, плутали грішне з праведним. Вживали, наприклад, форму **дякувати** ***кого***, бо ж **благодарить** ***кого***. Дехто й сьогодні **дякує** *кого*. Але ці покручі не красять нашу мову, а навпаки.

Знущатися над ***ким*** чи **з** ***кого***?

В іншому місці:

"*Гадала, що* **познущалася над**... *бовдуром*,...".

Українці **сміються**, **кепкують**, **знущаються з** *кого*, а не **над** *ким*. Форми **над** *ким* навчила нас вікова неволя, а надто останні десятиліття перед 1991 р. Чи ж варто ці форми культивувати?

Повідомляти ***кому*** чи ***кого***?

"Моє діло... – пише Л. Українка – **повідомити його** ... про справи...", а мати султана у "Роксолані":

"*...покликала Махідевран... і...* **повідомила їй**...".

То чия правда?

Відцуратися від *кого* чи відцуратися *кого*?

У Номиса читаємо: "*Коли б пан за плуга взявся, то й* **світа** *б* **відцурався**".
А ось наш автор:

"*...султан Селім назавжди* **відцурався від неї**...".

Чи треба тут **від**? Це наслідування форми **отрекаться от *чего***, а ми ж кажемо **зрікатися *чого***.

Нехтувати *ким/чим* чи *кого/що*?

"*Воїни бачили... людину, яка* **нехтувала смерть**". *(Семен Скляренко)*

Отже, **нехтувати *що***. А венеціянець Гриті так говорить до султана Сулеймана:

"*Вісті це теж товар,...* **нехтувати ними**... *купець... не буде*".

Гриті **нехтує *чим***, ніби знає московську мову, де **пренебрегают *кем/чем***.

Уподібнитись *кому* чи до *кого*?
Тому що по-нашому треба казати **подібний до** *кого*, а не *кому*, то й **уподібнюватися** треба **до** *кого*, а не *кому*:

"*...тільки...весною...* **уподібнювалась до** *справжньої річки*...". *(С. Добровольський)*

Імперія ж робила все, щоб ми відбігали свого й хапали чуже. Тим і Роксолана

"*...ніколи не* **уподібниться**... *звіру*...". *(П. Загребельний)*

Прагнути до *чого* чи прагнути *чого*?

"*Всі* **покою** *щиро* **прагнуть**"

писав не хто, а І. Мазепа. Але Мазепу прокляли, його мову сплюгавили і змусили нас

прагнути до ковбаси.

Один тільки мій – не Ярема – ні, а М. Рильський, хоч і похилився, а писав:

"*Нова доба нового* **прагне слова**": **прагне** *чого*.

Писемну ж братію гнули, гнули і таки навчили **прагнути до *чого***, тобто **стремиться к *чему***. Чи ж могли письменники іти проти течії?

Стежити за *ким* чи *кого*,
стежити за одягом чи пильнувати одіж?
Сьогодні майже нема як довести, що українцям властиво **стежити *кого***, а не **за *ким***, настільки форма з прийменником **за** поширилася в нашому мовному просторі. Але у творі про XVI століття цілком доречно вживати саме питомі українські форми. Пише М. Вороний:

"*Я* **стежу** *творчости* **закони**...":

стежу *що*. І той же Рильський:

"**Зайців** *даремно цілий день я* **стежив**...".

Кривить душею СУМ, кваліфікуючи такий вжиток як ***мисливський***. Це питома українська форма. Наш же автор пише:

"*Місяці... султан витратив... на...* **стеження за тим**...".

Тут цілком на місці було б: "на **стеження того**...". Щодо виразу **стежити за одягом**, то чи не краще сказати **пильнувати одіж**?

Радіти *чому* чи з *чого*?
Українці споконвіку **раділи з** *чого*:

"*...і досі* **радіють з жарту** *лихого чайки...*". *(Л. Українка)*

Але під впливом двомовности ми щораз частіше користуємось формою **радіти** *чому*, тобто суржикуємось, відходимо від своїх коренів. Процес цей не заповідає нічого доброго:

"*...чому люди, замість* **радіти життю**, *оплакують його*?"

– питає Роксолана. А що, як так:

"*...чому люди, замість* **радіти з життя**, *оплакують його*?"

Розмірковувати чи **міркувати**?
Візьмім два синоніми: **нераз (не раз)** і **неодноразово**. Куди частіше подибуємо у текстах саме довшу форму. Парадокс? Бож у думці тримаємо **неоднократно**. Щось подібне трапляється і з синонімами **міркувати** та **розмірковувати**. Сучасні "текстороби" ніби змовились: знай, **розмірковують** і рідко коли **міркують**. А це ж не спрощує читання, а навпаки:

"*...не лишається* – пише наш автор – *жодної хвилини для* **розмірковувань**...".

А чому не **роздумів**? Мабуть, щоб було ближче до **размышлений**.

Насолоджуватися чи **упиватися**?
Слово **насолоджуватися** сьогодні у всіх на устах і тому починає набридати:

"*Робив* [султан]... *з повільністю, мовби* **насолоджуючись**... *безкорисливістю*".

А можна ж сказати "мовби **упиваючись**". Гірше?

Перетворюватися чи **обертатися**?
Дуже кепське враження справить на освічених батьків дитяча книжка, де царівни **перетворюються** на Попелюшок і навпаки. **Перетворюється** вода на пару. Живі ж істоти у казках, і не тільки,

обертаються

на інші (чи в інші) істоти:

"*На приморському безлюдді*
Обернувся *я в дитину...*" *(А. Кримський)*

Тож і Гюльбахар **обернулася**, а не **перетворилася** – як пише автор "Роксолани" – на гаремну улюбленицю.

Достатньо чи **досить**?
Слова **досить** і **достатньо** синоніми. Але їхнє вживання корегує мовний смак і легкомовність. У живій мові годі сказати "*Маю* **достатньо** *грошей*", бо це буде повстяна мова. Натомість, ми кажемо

"*Маю* **досить** *грошей*".

Ті, хто в побуті неукраїномовний, полюбили **достатньо** (= ***достаточно***), а ми підхопили: "*...вогненного припасу* **достатньо**..." – каже Гасан у романі. Чи ж не краще:

"*вогненного припасу* **досить**".

Жебруючий чи **жебрущий**?
Де взялося в романі слово **жебруючий** (у виразі **жебруючі поети**), один Аллах знає. Ми ж маємо інший і кращий варіянт **жебрущий** (**жебрущий** дід */Л. Українка/*).

Нікому було чи **не було кому**?
Звороти **ніколи було** подбати, **нікому буде** передати, **ніде було** сісти тощо поширилися у нас від книжної освіти: "...**нікому було** – читаємо в романі – *виконати султанове повеління*". А

наші ж предки казали: **не було кому** подбати, **не буде ким** передати, **не було де** сісти. Тож і султанове повеління

не було кому *виконати.*

Було накинуто чи просто **накинуто**?

Автор часто користується безособовим пасивом без непотрібного тут слова **було**. Але часом повстяне койне вторгається до мови роману і фалшивить:

"*...поверх якої* **накинуто було**... *соболину шубу...*".

Було тут цілком зайве:

"*...поверх якої* **накинуто**... *соболину шубу...*".

Плавлення чи **топлення**?

У словнику Грінченка та інших мовних джерелах не засвідчено слова **плавити** (метали), тільки **топити** (метали). Отже, запроваджені у мовну практику в УССР слова **сплав, плавити, переплавляти** – це засмічення нашого мовного простору. Видаючи свій роман у незалежній Україні, авторові варто очистити мову від накинутих форм.

Скільки завгодно чи **скільки хочеш**?

"*Рабинь*, **скільки завгодно**,..." – говорить Ібрагим у творі. Таких форм є більше: **який завгодно, де завгодно, коли завгодно** тощо. Їхня тотальна монополія в мові сучасників іде від часів "зближення мов". Любов імперії до наведених зразків можна пояснити близькістю їх до форм **какой угодно, где угодно, кто угодно**. Варіянтні ж пари

хоч який, хоч де, хоч коли, хоч хто

часом удвічі коротші від "просунутих"форм (**хоч де** – два склади, **де завгодно** – чотири):

"*Почув би ти, що Шпак розумний каже*, –
Завидно стане **хоч кому**" (*Л. Глібів*).

Письменникам слід мати це на увазі.

Багатий *чим* чи **багатий на *що***?

У післямові автор каже, що світ "**багатий... спробами** *знищити людську особистість...*": **багатий *чим***. Коли ж норма **багатий на *що***

"*світ* **багатий... на спроби** *знищити людську особистість...*"

Аби лиш чи просто **аби**?

Згадаймо приказку

"*Хоч гірше*, **аби** *інше*".

Чи треба тут ще слова-паразита **лиш**? А в романі читаємо: "...**аби лиш** *зумів... крикнути "Аллах великий*". У парі **аби лиш** паразит **лиш** виник від мавпування форми **лишь бы**. Наше **аби** не потребує додатку **лиш**. Але носії повстяного койне стали вживати **аби** як **щоб**, і це змусило там, де ми вживали одне **аби**, додавати ще й **лиш**: **аби лиш**. Розумно?

Всезагальний чи **загальний**?

Слова-паразити часом маскуються, підлатавшись до іншого слова. Таким хитруном виступає слово **все**, приліпившись до слова **загальний**. Слову **загальний** не потрібно подовження, бо воно цілком добре передає думку там, де дехто, копіюючи інші мови, вживає форму **всезагальний**: "*Колись... заповідали* **всезагальне** *очищення...*" – говориться в романі. Відкидаю паразита:

"*Колись... заповідали* **загальне** *очищення...*".

Чи змінився зміст, хоч на макове зерня?

За домаганнями чи **на домагання**?

Читаю: "*...отруєний* **за домаганнями** *Баязида*". Наша мова знає пару

на домагання,

тобто **на вимогу**. Чи треба цю пару подовжувати та ще й невдало: **за домаганнями**?

За правом чи **правом**?

Словечко **за** часто вживано без потреби. Пише автор:

"[Мустафа] *вражав... величчю, якої досягнув не* **за правом** *народження...*".

Тут **за** виступає в ролі паразита, бо можна ж сказати

"*...досяг не* **правом** *народження...*"

і зміст збережеться.

Відчаюватися чи **впадати в розпач**?

Посол Роксолани, "**відчаявшись,** *метнувся... до царя*". Нову лексику майстрам слід творити, а не брати за три огляди. Я б сказав:

"**У розпачі** *метнувся до царя*".

Затягувати(ся) чи **затягати(ся),**
розтягувати(ся) чи **розтягати(ся)**?

Чи є рація міняти коротші форми на довші? Для творців койне рація була – аби ближче до імперських зразків. Тому нас навчено **розтягуваати, затягувати, підтягувати** замість

розтягати, затягати, підтягати:

"[Держава] **затягувала** *в себе Сулеймана,...*". Для стилю і для стислости:

"[Держава] **затягала** *в себе Сулеймана,...*".

Зібрання чи **збірка,**
зібрання чи **збори**?

"[Султан] *звелів спалити...* **зібрання...** *музичних інструментів...*" – тут **зібрання** варто замінити на

збірка.

А в тексті "*...як потрапив цей...черевань у шановне* **зібрання...** *дивану*" **зібрання** – це **збори**:

"*...як потрапив цей черевань на шановні* **збори**... *дивану*".

Творці койне воліли, щоб скрізь було **собрание**.

Посягання чи **зазіхання**?

Автор вживає "**посягання** *на владу*". Чи ж не ближче до нашої стихії

зазіхання?

Община чи **громада**?

Наші словники не годні дати ради з перекладом слова сусідів **община**. Перекладають так: **община, громада**. Слова **община** (перше місце!) українська мова не знала – це соловецький дар. Зате **немецкую (болгарскую, русскую) общину**, словники перекладають як

громада,

а вже **родовую общину** – як **родову общину**. Чому? Яка тут логіка? Не поборов цієї логіки і наш автор, бо пише: "*...люди, селища,* **общини**". Хоч може, це рука редактора?

Обділено чи **обійдено**?

Грінченко пояснює **обділяти** як ***наділяти***, а не ***недоділяти***. Для койне ж **обділяти** – це ***недоділяти***, ***обходити***. Не йде проти течії й автор:

"...*когось* **обділено**, *скривджено*...".

А органічно ж по-нашому:

"...*когось* **обійдено**, *скривджено*...".

Під завісу наведу ще список лексики, що потребує заміни:

бахромчатий – ***торочкуватий***
безпутний – ***безпутній***
благополуччя – ***добробут, гаразди***
благосклонність – ***прихильність***
богоугодний – ***божемилий***
вивести з терпцю – ***урвати терпець***
випуклий – ***опуклий***
витоки – ***джерела, корені***
віджартовуватися – ***відбуватися жартом***
відлякуючий – ***страхоносний***
відмінити – ***скасувати***
вірьовка – ***мотузок***
відсовувати – ***відсувати***
всепрощающий – ***всемилостивий***
всього лише – ***тільки-но***
глумління – ***глум***
громада – ***громаддя***
де це бачено – ***де ви бачили***
дозор – ***стежá***
допливе́м – ***допливедмó***
засліплюючий – ***сліпучий, засліпливий***
засуха – ***посуха***
затухаючий – ***майже згаслий***
за чий рахунок – ***чиїм коштом***
зимовою ніччю – ***зимової ночі***
здрати – ***здерти***
злобствування – ***злóстування***
зручності – ***вигóди***
казна – ***скарб, скарбниця***
скот – ***худоба***
спопеляючий – *(погляд)* ***убивчий***
стогони – ***стогін***
тоска – ***туга***
калатушка – ***калатало***
кафтан – ***жупан***
клявся – ***присягався***
корабельна верф – ***корабельня***
купол – ***баня***
младенець – ***немовля***
мчатися – ***мчати***
найспесивіший – ***найпихатіший***
нестихаючий – ***і далі лункий***
обочина – ***узбіччя***
обпалюючий – ***палючий, здатний опекти***
обрести – ***придбати***
осадок – ***óсад***
падаючий – ***падущий, пáдоший***
паломник – ***прочанин***
перевожчик – ***перевізник***
піднос – ***таця***
повар – ***кухар***
повеліваючий *ким* – *чий* ***повелитель***
подавити (повстання) – ***придушити***
покровительствувати – ***опікувати***
посковзнутися – ***послизнутися***
посох – ***патериця,***
прийомний покій – ***приймальня***
прихвостень – ***поплентач***
продовгуватий – ***довгастий***
рознощик їжі – ***розносій їжі, стравоноша***
розслаблення – ***відпруження***
розтерзання – ***роздертя***
трепетати – ***трясти штанами***
удостоїтись – ***сподобúтись***
установлення – ***установа, порядок, узвичаєння***
утішання – ***розрада***

спливаючий кров'ю – переробити на дієприслівник: ***спливаючи кров'ю***
відбігати від ***кого*** – ***відбігати кого*** *(свого відбіг – чужого не доскочив)*
палаючий – *(- небо)* ***палючий, пломінкий, вогнистий, охоплений полум'ям, розвогнений***
олов'яна покрівля *(дорого обійдеться)* – ***олив'яна покрівля***.

Висновок: і великим майстрам потрібен редактор.

103. ЧИТАЮЧИ ЖУРНАЛ "БЕРЕЗІЛЬ"

"Березіль" – журнал особливий. Своєю автурою і якістю матеріялів журнал став одним з найцікавіших і заразом найукраїнськіших видань сучасности. Журнал не женеться за дешевою "модерною" популярністю, а гуртує навколо себе непересічність та змістовність.

Попри ці безперечні козирі, "Березіль" не може повністю бути зразком українськости, як і всі інші видання незалежної України, через незмогу звільнитися від спадщини лінгвоциду, якого зазнала наша культура за 70 донезалежних років. Лінгвоцид припинив самостійний розвиток укрїнської мови, прищепивши нам мовний стандарт – мавпувати мову "історично молодшого, але нахабнішого брата".

На жаль, літератори, редактори, учителі всіх рівнів часом не усвідомлюють, що згаданий лінгвоцид мав підступну мету: ліквідувати нашу мову як окрему лінгвістичну одиницю, а нас як окреме національне тіло.

Принагідно зауважу, що мовна недосконаліcть сучасних видань є одною з причин непопулярности української літератури. Читача, який знає або хоче читати справжню українську мову, не задовольняє пришеплене нам штучно "зляпане" *академіками від КҐБ* койне, і він віддає перевагу неукраїномовним авторам.

Більшість із нас знає або гадає, що знає, дві мови. Зверніть увагу на слова "або гадає, що знає". Очевидно, що після того, як прослужиш у російськомовній армії, проспілкуєшся на російськомовній праці, а часом і в родині, сказати, що знаєш українську мову, буде свого роду перебільшення. Тому, беручись із таким мовним "вишколом" за українське перо, треба ой, як пильно дивитися, щоб десь не погрішити проти свого "знаю".

Переді мною журнали "Березіль" ч.ч. 3–4 і 5–6 за 2008 рік, і читаючи їх, я не втримуюсь від зауваг.

За

З СССР нездари засвоїли: там, де росіяни кажуть **по**, ми маємо казати **за**. Це неповна правда. Російське **по** ми можемо віддавати низкою слів, в тому числі й **по**. Читаю:

"*Ми знаємо цих людей **за підручниками***". (5–6, стор. 21)

Чи ж це не повстяна мова? Чи ми так говоримо? Ми ж шукаємо **по газетах, по книжках, по арихметиках**, а не ***за газетами /книжками*** тощо/. А тут же можна вжити й **З**:

Ми знаємо цих людей **з підручників**.

В іншому місці:

"*...які не були їй рівнею **за жодним із пунктів***". (3–4, стор. 44)

Це не українська мова. Це кепський переклад з російщини: ***ни по одному из пунктов***. Пасаж і по-російськи неоковирний, канцелярсько-книжний. Чому не сказати таки по-нашому:

...які не були їй рівнею **під жодним оглядом**?

Ще два приклади:

"*...уночі, на дотик, **за сережками** визначала...*". (3–4, стор. 81)

Тут треба сказати **по сережках**, бо пізнаємо **по очах, по голосу, по шапці**.

"...дружина... племінника,... ***за нашими мірками*** – ...багата...". (3–4, стор. 85)

Російське ***по нашим меркам***. Чи ж не краще: "...**як на нашу мірку** – ...багата...".

Наведені звороти утруднюють читання і знеохочують самих українців читати своїх літераторів.**(+ 40, 41)**

Ледь

Слівця **ледь** словник Грінченка не наводить. Але слово наше, хоч і рідковживане, синонім слова **ледве**. Советські словникарі прирівняли це слово до російського ***чуть***, бо не знали до ладу обох мов. Українці ж там, де росіяни казали ***чуть***, вживали і вживають

мало:	**мало не впав,**
чи:	**чи не єдиний,**
трохи:	**трохи не до ночі** та ряд інших прислівників.

За часів "дружби народів" ці варіянти уніфіковано одним-єдиним слівцем **ледь**. Така механізація нівелює образність української мови, а тексти з **ледь** звучать незграбно.

"...*(**ледь** не сказав "страви")*...". (5–6, стор. 171)

Легкомовніше: ...(**мало** не сказав "страви")..., бо як його й вимовити поспіль ***-едь н-***?
В іншому місці:

"*Він **ледь помітно** морщиться...*". (3–4, стор. 37)

Це невдало перелицьоване російське ***чуть заметно***. Усталені вирази одної мови треба старатися передавати своїми засобами, а не око-в-око копіювати чуже. Стандарт такого копіювання усталився в СССР, але це хибний стандарт для мови, яка має свої неповторні лексичні засоби. Хіба гірше:

Він **майже непомітно** морщиться...
Він **приховано** морщиться...
Він **силкується не** морщитись...?

Ще приклад:

"...*цінності... ґрунтувалися... на... **ледь вловній**... істині...*". (3–4, стор. 43)

Цю важкомовну пару (***-едь вл-***) читач зрозуміє через російську мову, міркуючи так: "Ага, це – ***едва уловимый***". Щоб уникнути важкослів'я і не вдаватися до іншої мови, краще вжити **ледве помітний**, а ще краще слово **примарний** або **ілюзорний**:

...цінності... ґрунтувалися... на... **ілюзорній**... істині...

ЗАДОВЖЕНІСТЬ *(через калькування)*

Лінгвоцидне правило – не відходити від російських лексичних зразків на ділі оберталося й обертається неоковирністю і задовженістю скопійованих словесних форм.

Живий та неушкоджений

"...*радий побачити Вас **живою та неушкодженою***". (5–6, стор. 95)

Це калька російського ***живой и невредимой***. У росіян вираз "працює" ще й тому, що слово ***невредимой*** коротке: чотири склади. У нас же кажуть **живою та здоровою**. **Здоровою** – теж чотири склади. А **неушкодженою** аж шість. Зайвий аргумент для декого не читати "дуже правильної" української мови. Правлю:

радий побачити Вас **живою і здоровою**.

Гірше?

Всезагальний

"...*умудряючись не випадати із **всезагального** буття*". (3–4, стор. 44)

Див. розділ 90. У цьому тексті, краще

...умудряючись не випадати з **узвичаєного** буття.

Спекотно

"*Пам'ятаю – літо, **спекотно**, тихо...*". (3–4, стор. 86)

Спекотно – неживе слово. Живі слова: **парить, палить, жарко, душно, гаряче**.

Обов'язково

"...*людині... не **обов'язково**... скидати із себе... шати*". (5–6, стор, 171)

Тут аж проситься сказати **конче** *(два склади)*.

Будь-якою ціною

"*...котрі **будь-якою ціною** прагнуть зазнати... раю*". (5–6, стор. 173)

Вислів ***будь-якою ціною*** (сім складів) – буквальний переклад російської пари ***любой ценой*** (чотири склади). Нашою ж мовою це звучить **за всяку ціну** (п'ять складів).

Ще до цих пір

"***Я ще до цих пір** не бачив Лідії оголеною...*". (3–4, стор. 26)

Чотири слова замість одного **досі**, бо здерто з роського ***до сих пор***:

Я **досі** не бачив Лідії оголеною...

Достоїнство

"*Єдиним моїм **достоїнством** було те, що...*". (3–4, стор. 27)

Замість ***достоїнством*** ми в такому разі кажемо **козир**:

Єдиний мій **козир** було те, що...

Бачите економію словесних форм та, зрештою, і паперу, чорнила, фарби?

Повинен був

"*Цей кендюх не **повинен був**... доторкатися*". (3–4, стор. 30)

Два слова – копія з російського ***должен был***, – замість одного **мусив**:

Цей кендюх не **мусив**... доторкатися.

Пом'якшувальний

"*...інтонацію мимоволі шукаю **пом'якшувальну***". (3–4, стор. 32)

Слово ***смягчающий*** у росіян годиться для літератури, а наше ***пом'якшувальний*** – для тех.нічних текстів. Для літератури краще **для пом'якшення**:

...інтонацію...шукаю **для пом'якшення**.

У будь-якому випадку

"*Але **у будь-якому випадку** я б... не віддала,...*". (3–4, стор. 34)

Зворот з восьми складів копіює рос. ідіому ***в любом случае*** (п'ять складів). Ми ж маємо дуже місткий – три склади – зворот **так чи так**:

Але **так чи так**, я б...не віддала,...

Є різниця три чи вісім?

Відволікатися

"*Не **відволікайся**, синку, на особисте...*". (3–4, стор. 39)

Відволікатися – довжезна копія російського ***отвлекаться***. Коли слово-копія задовге або не задовольняє мовного смаку, треба шукати власних засобів опису події чи факту:

Не **вдавайся**, синку, в особисте... або Не **захоплюйся**, синку, особистим...

Окидати поглядом

"*Олексій **окидає** мене критичним **поглядом***". (3–4, стор. 43)

Окидати погядом – задовжена – бо змавпована – пара, коли є коротші форми: **оглядати, кидати оком** та **оглядати оком**. Остання пара підійде тут найкраще:

Олексій **огляда** мене критичним **оком.**

Був подивований

"...*особливість..., якою* ***я був подивований***". (3–4, стор. 43)

Вираз "***я был удивлён***" у росіян чудово вписується в усі мовні стилі, чого про його українську штучну копію ***я був подивований*** сказати не можна. Це повстянізм. Простіше, зрозуміліше й дохідливіше для читачів усіх смаків буде

...особливість,... яка **мене здивувала.**

Навряд чи в мене були б

"...*навряд чи* ***в мене були б*** шанси...". (3–4, стор. 44)

Довженна копія, коли по-нашому можна коротко сказати:

...навряд чи **я мав би** шанси...

Зісковзнути

"...не могла ж вона [обручка] з пальця ***зісковзнути***". (3–4, стор. 45)

Такі кавалки видають переважно люди, що думають іншою мовою або вчилися в іншомовній школі. Українець же скаже так:

...не могла ж вона ***спорснути*** з пальця.

Обділити

"*Чому [доля] так* ***обділила*** *мене?*" (3–4, стор. 52)

Обділити по-українському значить **обдарувати**. Протилежне значення – це російська норма. На цей випадок ми кажемо **обминути, обійти**, або й перефразовуємо:

Чому [доля] така **скупа** до мене? **(+ 37)**

Було вичерпано

"*Коли всі докази* ***було вичерпано***,...". (3–4, стор. 84)

У накинутих диктатом КПСС формах ***було зрубано***, ***було привезено*** українці споконвіку опускали ***було***: **зрубано, привезено**. Тому й тут:

Коли всі докази **вичерпано,...**

Мікрохвильова піч

"...*і що* ***мікрохвильова піч*** *– весільний подарунок...*". (3–4, стор. 133)

Американці кажуть коротко **micro-oven**, тобто **мікро-піч**. Варто запозичити.

ПРИЩЕПЛЕНО ДИКТАТОМ

Поява в нашій мові цілої низки "братніх" слів та зворотів – наслідок диктату й терору. Той, хто пише, має бути свідомий цього, зокрема в таких оказіях.

На схилі літ

"...*людина* ***на схилі літ***...". (5–6, стор. 10)

Вираз ніби можливий, але існують наші варіянти **на схилі віку, на схилі днів.**

Розслабитися

"*...я, либонь, надто **розслабився**,...*". (3–4, стор. 17)

Слово узято від "братів". Ми ж маємо своє слово **відпружитися**, мовним КҐБ СССР відкинуте й знехтуване. Щоб звучало по-українськи, пропоную:

...я, либонь, надто **відпружився**,...

Посягати

"*...наче... **посягав** на неї сексуально*". (3–4, стор. 19)

Слово **зазіхати** усунули, щоб "не було разлічія". Чи ж гірше:

...наче... **зазіхав** на неї сексуально...?

Відображатися

"*...**аби**... провокації не **відображалися** на рівновазі духу*". (3–4, стор. 19)

Слово ***відображалися*** змавповане і не на місці. Тут треба вжити **відбивалися**:

...**щоб**...провокації не **відбивалися** на рівновазі духу.

Слівце ***аби*** має значення, як у приказці "хоч гірше, **аби** інше".**(+ 90, 86)**.

Достатньо

"*Я ще не **достатньо** твердо повірив у...*". (3–4, стор. 19)

Слово культивовано в СССР, бо розтягнуте, як російське ***достаточно***. Нам властиве **досить**.

Проникати

"*...усмішка... **проникає** через лобове скло...*". (3–4, стор. 35)

Слово кінець-кінцем таки наше. Але є синоніми **просягати, продіставатися, промикатися**.

Пристраститися

"*Олексій... **не пристрастився до** алкоголю...*". (3–4, стор. 42)

На цей випадок ми маємо слово **приохотитися**. Але можливі й інші варіянти. Щоб не звучало позичкою, краще сказати:

Олексій...**не став рабом** алкоголю.

МОВНІ ЗВОРОТИ

Більш несила було

"*„**більш несила було** ховатися зі...*". (3–4, стор. 21)

Звучить неоковирно. Чому? Звуки ***-льш н-*** годі вимовити поспіль. Невдала переробка **більше не було сил**. Щоб читач *не спотикався*, краще:

Далі ховатися зі... **не було сил**...

Щось та й значу

"*...я для неї **щось та й значу***". (3–4, стор. 24)

Щоб не звучав текст здертим, змавпованим, краще сказати:

...я для неї **щось таки значу**.

Докладати максимум зусиль

"*...сам він... **докладає максимум зусиль***, щоб...". (3–4, стор. 38)

Це книжно-канцелярський вислів. А чому не сказати просто **аж розсідається, мало не перерветься**?:

...сам він... **мало не перерветься**, щоб...

Сковзати поглядом

"*...**сковзаю поглядом** по... полицях...*". (3–4, стор. 47)

Слово **ковзати** не потребує приростка **с**. Поява його у слові ***сковзати*** – це данина *зближенню мов*: ближче до російського ***скользить***. Деривати творено лише від **ковзати: ковзани, ковзаняр, ковзання**.

Наводити довідки

"*Якби я колись не **наводив про тебе довідок**,...*". (3–4, стор. 48)

Скільки не вживають цей вислів (а таки вживають), він у нашій одежі дере вухо. Не звучить і край! І на це нема ради: почуття мови не укоськаєш. Треба думати. Я сказав би так:

Якби я колись не **копався у твоїй біографії**...

За словом у кишеню лізти

"*Але він **за словом у кишеню не ліз**,...*". (3–4, стор. 61)

Вислів звучить добре, хоч і позичка. Але часом треба згадати як нове забуте старе:

Але він **був клепаний на язик**,...

На моє незадоволення

"*Мій батько,... **на моє незадоволення**, полюбляв жартувати*". (3–4, стор. 81)

Це переклад російського ***к моему неудовольствию***. У росіян, хоч і книжно, – звучить. У нас – ні. Треба відійти від оригіналу, зберігши зміст:

Мій батько,... – **мене це дошкуляло**, – полюбляв жартувати.

Було та спливло

"*Було! **Було та спливло!***" (3–4, стор. 138)

Абсолютно чужа ідіома. Поширена через філологів-невігласів, які, не знаючи нашої мови, перекладають саме так російську ідіому. Ми ж казали й кажемо:

Було та загуло!

* * *

Попри наведені ляпсуси, автори "Березоля" володіють мовою, збагачуючи її на новотвори і вдалі словосполуки, може, й підслухані в океані мови:

"знаходити щось **на автопілоті**", тобто інтуїтивно;
виплеск сміху = вибух сміху;
дошпортуватись = доскіпуватись;
стратитися глузду = втратити глузд;
наелектризовувати темряву сміхом.

Це свідчить про невичерпні можливості нашої мовної стихії.

Щождо прикрих "суржикізмів", то їх прищеплено 70-літнім лінгвоцидом, і вихованому на псевдонормах поколінню не так і легко цієї спадщини збутися. Але хоч і важко, а треба.

Бо, щоб відродити своє національне Я, ми мусимо відродити своє мовне багатство.

Частина VII. ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ

104. НЕ ВСЕ СКЛАДАЄТЬСЯ, ЯК ГАДАЄТЬСЯ

Чи відродяться питомі риси нашої мови, відбиті в українському правописі, чи запанують риси, запроваджені кремлівською мафією з метою знищення нас як окремого етносу?

Згадаймо, чому московські царі, а потім і кремлівські боси свою політику в Україні підпорядкували одній спільній меті. Царі прагли "обрусіння інородців", а самозванні "вожді й учителі світового пролетаріяту" мріяли створити "єдиний соловецький народ" з єдиною для всіх мовою.

Для досягнення цієї мети "вожді" виявилися винахідливішими за царів. Вожді офіційно не забороняли мов "інородців", а робили заходи, щоб якнайтісніше "наблизити" ці мови до мови російської. Для цього перероблено правописи "інородців", їхню мову аж так засмічено російською лексикою, що, той, хто знав російську мову, слухаючи в СССР радіо мордовською чи татарською мовою, розумів, про що йдеться без перекладу: ці мови на 50 % "збагачено" російськими словами й зворотами.

Під цим оглядом, українській мові присвячено особливу увагу кремлівських імпернаціоналістів. Українська й московська мови – мови слов'янські, тобто нібито близькі, але мають свої національні особливості. Отже, для злиття мов, треба ці особливості викорінити, і то так, щоб вони ніколи не відродилися. Наближення почалося з фонетики. Діялося воно по-салдафонськи – наказами і репресіями.

Кремлівські філологи почали з абетки.

Фонетику кожної мови відбиває алфавіт – абетка, азбука. Українська фонетика споконвіку користувалася трьома звуками, які у міжнародній фонетичній транскрипції записувано так:

[G], [KH] і [H].

Цим звукам – літерам – в українській абетці відповідали літери (звуки)

Ґ,	Х	і	Г:
Ґрунт (GRUNT),	**Холод (KHOLOD),**		**Гельсінкі (HELSINKY)**

У російській же фонетичній системі відомі були лише два з цих трьох звуків, які у міжнародній фонетичній транскрипції записувано так:

[G] і [KH],

яким у російській абетці відповідали дві літери

Г	і	Х,
Грунт (GRUNT),		**Холод (KHOLOD), Хельсинки (KHELSINKI)**

Не було у фонетиці росіян звуку і літери **[H]**, що її там називали "українське Г". Відповідника цьому звукові і цій літері росіяни не мали.

Українському ж **Ґ** відповідало російське **Г**, українському **Х** – російське **Х**, а нашому звуку **Г** у російській мові нема відповідника. Там, де українці вимовляють **Г**: **Гельсінкі**, росіяни обходяться звуком **Х** або **Г**: **Хельсинки (Helsinki), Гамбург (Hamburg)**.

Щоб "зблизити" мови кремлівські "філологи" ліквідували українське **Ґ**, а замість **Г** у словах з інших мов, де звучить **[H]**, змусили нас писати й вимовляти на російський манір **Х**.

Іншомовне ім'я	*Українська вимова*	*Як нас змушують писати й вимовляти*
Hanna	**Ганна**	**Ханна**
Hilari	**Гілapi**	**Хілapi**
Hemingway	**Геміґвей**	**Хемінгуей**

Зате там, де в іншомовних назвах є звук **Ґ (Grimm, Garibaldi)** нас змушують писати й вимовляти **Г (Грімм, Гарібальді)**. Це потребно було Москві, щоб зблизити мови. Але така практика ламала усю нормальну мовну структуру нашої мови і на міжнародній арені робила нас невігласами (випадок з Ґором, розділ 85, стор. 245). Зазнала калічення і транскрипція наших прізвищ іншими мовами. Так, ім'я **Гурій (Hurij)** *двомовні* правила, що діють і нині, вимагають писати **Gurij (Ґурій)**, ім'я **Ольга (Olha) – Olga (Ольґа)**, прізвище **Гриценко (Hrycenko) – Grycenko (Ґриценко)**. Отак нас калічать на московський копил, щоб не було *различія*.

У СССР ми не могли нічого зробити – усе вирішувала Москва, а ми не мали права голосу. Сьогодні ж Україна самостійна і мала б сама розв'язувати свої мовні проблеми. Але цього не стається. До реформи правопису допущено "академіків" колишнього СССР, чиє знання і розуміння української мови спрямовувало КҐБ і які не розуміють не тільки проблем правопису, а й нормальної української мови. Чого варто, наприклад, заява чільного філолога УССР, що вимова звернення "**пані й панóве**" є жаргонне. І таким ерудитам довірено реформувати наш правопис!

Описана вище кремлівська реформа наших літер **Ґ, Г і Х** – це найдошкульніше перекручення нашої фонетичної системи. Та сучасні реформатори правопису виправили кілька прикрих перекручень у нашому правописі, а правопис іншомовного **[H]** лишили без змін. Допустили написання **кафедра і катедра**, а **хобі та гобі** не допустили. Отже, ми й далі будемо перекручувати чужу вимову на московський лад: **хеппі енд, секенд хенд, Хелловін**, коли правильна вимова цих слів

геппі енд
секенд генд
Голловін.

Це найгидкіша риса, яку Кремль прищепив нашому правопису. І її не торкнулася реформа правопису, запропонувана Комісією українського правопису. "Академіки" показали свою ерудицію.

Поза тим елітарна громадськість, яка мала б дбати про звільнення українського правопису від московських правописних кайданів, пасивно ставиться до питань правопису, не бажаючи жодних змін у ньому.

Цікавою, під цим оглядом, є позиція письменницької газети "Літературна Україна" до проблем правопису,

Газета "Л.У." – газета письменників – на сьогодні є заспівувач української національної ідеї у вседержавному маштабі. Коли урядові структури не цікавляться питаннями ідеології, не порушують цих питань у своїх ЗМІ, то письменницькій громадськості ці питання болять і вона порушує їх на сторінках своєї газети. Питання українського правопису непокоїть патріотичну громадськість. Тому, зрозуміло, що ті, хто не втратив національної самоповаги, пробує звернути увагу загалу на цю проблему. Де ще шукати патріотичнішої громади, як не серед літераторів? Отож у "Літературній Україні" № 21 за 2008 р. з'явилася стаття Василя Гея "У полоні мовного лінивства", де автор ставить питання про потребу змін правопису. В наступному № 22 газети редакція надрукувала лист Антоніни Матвієнко, де категорично заперечувано будь-які зміни у правописі.

Затим що питання правопису слід таки унормувати, я написав статтю "Твердий мовний горішок", де висловив свій погляд на правописну проблему, підтримавши Василя Гея, і послав до редакції "Л.У.". Минуло п'ять місяців, а моя стаття не сподобилась публікації. То як це розуміти? Газета літераторів, виходить, стоїть на позиції, що відродження національних рис нашій мові непотрібне. І це позиція письменницької газети! Газети українських патріотів? Іншими словами, письменницька громада не хоче відродження, а хоче користуватися нормами,

накинутими Кагановичем і Постишевим. І ані слухати ані публікувати інші погляди не хоче, в тому числі й мої, які викладено у моїй, наведеній нижче, статті “Твердий мовний горішок”.

Значно пізніше, а саме 23.10.08, я вислав до редакції дещо коротший матеріял “Не було, нема й не може бути”, де вступив у полеміку безпосередньо з дописом Антоніни Матвієнко, сподіваючись, що редакція “Л.У.” на цей раз опублікує мій погляд на проблему правопису – прямо протилежний до погляду А. Матвієнко, яка категорично і безапеляційно – наче працівник Політбюро – заперечувала потребу якихось змін у правописі. Минули тижні й тижні після висилки моєї статті через інтернет, а моя стаття знову не сподобилась публікації. Я сподівався на таку саму швидкість публікації, яку *заслужила* Матвієнко. Її стаття-заперечення поглядів В. Гея з’явилася рівно за тиждень після публікації його статті “У полоні мовного лінивства”. Але мої сподівання на додержання свободи слова редакцією лишилися сподіваннями. Минули тижні, й узявши до уваги долю моєї попередньої статті, я не мав сумніву, що моя стаття не сподобиться публікації в “Л.У.”.

Іншими словами, новий редактор “Л.У.” вважає, що він має право цензури на погляди читачів “Л.У.”. Одні погляди, а саме захисників правопису Кагановича–Постишева, друкувати, а погляди, спрямовані на відродження духовних надбань українців, “не пущать” у друк.

Така позиція нового редактора “Л.У.” більш ніж дивна. Моя стаття – це лише висловлення думки, висловлення погляду на проблему. Мій погляд, очевидно, ніколи б не побачив світу Божого, у “Л.У.” часів Сталіна–Брежнєва. Але, коли я не можу оприлюднити свого погляду в незалежній і демократичній Україні, то це вже пахне диверсією проти України, проти демократії, проти свободи слова.

Позиція редактора в даному разі – це позиція не демократична, а чисто тоталітарно-комуністична.

Для того, щоб чичач міг всебічно осягнути мою точку зору, а також позицію редактора “Л.У.”, в наступному розділі наведу обидві мої статті, забраковані категоричними поглядами А. Матвієнко та згідними з ними поглядами головного редактора “Л.У.”. А розповідь про моє дальше з газетою протистояння буде продовжено після наступного розділу.

105. СТАТТІ, ЩО ПІДПАЛИ ПІД ЦЕНЗУРУ РЕДАКТОРА “Л.У.”

Перша стаття

ТВЕРДИЙ МОВНИЙ ГОРІШОК

Букет поглядів на український правопис такий різнобарвний, що можна схопитися за голову і запитати: “Що ж ми за нарід такий?”. Питання на сьогодні без відповіді.

А втім, попри наявне стоголосся у незграйному хорі підкутих на всі чотири знавців мови можна вихопити (або, як дехто каже – виокремити) два прямо протилежних погляди:

1. Потрібні зміни.
2. Ніяких змін.

Спробую коротко викласти суть кожного з цих поглядів.

1. Потрібні зміни

Той факт, що вироблення нашого правопису відбувалося в СССР шляхом диктату тоталітарної політичної партії у парі з репресіями проти українських мовознавців, письменників та культурних діячів, не може не свідчити, що у виробленому таким шляхом правописі, є ляпсуси та перегини у бік сповідуваної тоталітарним центром ідеї злиття мов та створення единого “соловецького” народу.

Візьмім запроваджену в СССР передачу латинського звуку і літери “**H**” кириличною літерою “**X**”: **Хофман, Хіларі, Хелена, хеппі-енд, хенде хох**! Таке написання повторює російську традицію, але воно суперечить українській фонетиці. Іншомовне “**H**” українці споконвіку передавали кириличною літерою і звуком “**Г**”:

гармонія, гумор, гонор, Гамбург.

Спробуймо і в цих словах піти за правилом, запровадженим в СССР, передавати латинське "**Н**" як наше "**Х**". Матимем:

хармонія, хумор, хонор, Хамбург.

Звучить карикатурно. Еге ж?

Для українського вуха так само карикатурно звучить і **Хофман, Хіларі, Хелена, хенде хох**! Однак репресії та диктат притупили у нас це почуття, чого не можна сказати про росіян. Їх так само змушували казати **Ленінград**, і вони говорили, та тільки випала нагода, так і відродили **Петербурґ** та ще й **Санкт-**.

Ще один приклад.

Ми пишемо та вимовляємо у словах

Нью-Йорк, коньяк, Ньютон, компаньйон, Даладьє

звуки "**Н**" та "**Д**" пом'якшено, як вони й вимовляються у мовах, звідки ці слова запозичено, а також у нашій мові. Але у словах

коньюнктура, коньюктивіт, адьютант

"соловецький" правопис змушує нас затверджувати ці звуки: **кон'юнктура, кон'юктивіт, ад'ютант**, що суперечить вимові цих звуків. Чому ми мусимо так писати? Щоб бути у згоді з російським правописом. Логічно? Аж ніяк. Але мусимо, бо так вимагає мовний закон.

Ці два приклади, хоч їх є більше, аж кричать, що чинний правопис потребує змін.

2. Ніяких змін

Цей погляд має два підпогляди:

Підпогляд перший. Наявний правопис засвоєно викладацьким корпусом України та й населенням, і всякі зміни у напрямі "діяспірної" мови шкодитимуть українській культурі. Особи, що редагували українські ЗМІ п'ятдесят і більше років, не бачать якоїсь шкоди для української культури в накинутому диктатом правописі.

Підпогляд другий. Зміни, які виробив Інститут української мови, великою мірою волюнтаристичні та необґрунтовані (наприклад, написання **М'юнхен, б'юргер**) і не торкнулися наведених вище у погляді **Потрібні зміни** прикладів. Тобто, Інститут мови на ділі пропонує косметичні зміни і лишає нерозв'язаним найважливіше питання про передачу нашою мовою іноземного звуку **[Н]**, тим самим позбавляючи наш правопис правильної фонетичної бази, а нашу лінгвістику – правильного розуміння фонетичних рис нашої мови. Тим-то, краще не мати таких непродуманих, похапцем зліплених змін, а послуговуватися тими правописами, що вже є. Цей **підпогляд** виходить з того, що українську мову ще остаточно не вироблено, їй бракує незалежного періоду вироблення, який пройшли всі світові мови. Отже, наша мова перебуває у стадії розбудови. А розбудова мови у демократичних умовах мусить дозволяти співіснування кількох самостійних правописів.

Ці два погляди творять міцний мовний "горішок", який має розлущити вільна Україна.

КОМЕНТАР

Затим що автор цих рядків дотримується погляду **1. Потрібні зміни** та **підпогляду другого**: Косметичних змін не треба, то його коментар буде спрямовано проти погляду **2. Ніяких змін**, а заразом і проти половинчастих реформ Інституту української мови.

З ким можна порівняти тих, хто не хоче повернути українській мові її оригінального й неповторного звучання? Спробую знайти такий образ.

Репресуючи дисидентів, КҐБ Східньої Німеччини відлучав від них малих дітей і віддавав на виховання у сім'ї комуністів. Адоптовані у віці до двох років діти нічого не знали про своїх справжніх батьків.

Після об'єднання Німеччини колишні дисиденти стали розшукувати рідних дітей. Діти ж, які вже виросли, дістали освіту й фах, здебільшого холодно сприймали своїх біологічних батька й матір, а часом і не визнавали їх. Американські телеекрани обійшов документальний кадр, коли молода медсестра відмовляється від зустрічі з рідними батьком і матір'ю. Біологічні батьки, розшукавши дочку, старалися з нею зустрітися. Та все було марно. Тоді вони прийшли до неї на працю в лікарні. Телекамера зафіксувала кадр, коли доведені до розпачу батьки спробували підійти до рідної дитини, що саме прийшла на працю. Але дівчина, побачивши візитерів, буквально дременула від них сходами вгору, куди вхід стороннім заборонено.

Ті, хто не хоче повернення нашій мові її історичного обличчя, уподібнюється до цієї дівчини, яка не хоче знати рідних батька й матері.

У числі 22 "Л.У." за 2008 р. оприлюднено розлоге звернення українських громадян до Президента під заголовком "Повернути Києву історичне обличчя". Киян турбує втрата Києвом свого історичного обличчя. Законна турбота. Патріотична.

А як зрозуміти небажання наших навчених тоталітарно-репресивним режимом кастрованої української мови повернути їй історичне обличчя? Хотілося б почути від них глибоко обґрунтовану точку зору, а не повторення аргументів та лексики п'ятої колони, та ще помилкових тверджень хай і авторитетних осіб. Попри всю мою повагу до І. Огієнка, його твердження, наведене у статті Ю. Попсуєнка ("Л.У." № 21 за 2008 р.), що за харківським правописом слід писати **ґіґант**, **мітрополіт**, **Плятон**, геть хибне. Беру словник Голоскевича, що дотримуються харківського або "діяспірного" правопису: **гігант**, **митрополит**, **Платон**. Якщо слова Огієнка цитує "Український правопис" 2007 року, то заки давати цей пасаж у друк науковці мусіли б перевірити, чи ці слова відповідають правді. Така голобельна аргументація нічим не прислужиться українській культурі.

Хай мене не зрозуміють тут, що я є поборником харківського Скрипниківського правопису (або "діяспірного" у мові п'ятої колони). Аж ніяк. Цей правопис, як і правописи після 1933, був правопис тоталітарного диктату. Комуністична партія в ті роки бралася "роздути світову пожежу", яка мала статися згідно з передбаченнями з участю українських мас у країнах Заходу. Тим-то Скрипник дбав за всяку ціну створити соборний український правопис, який би став знаряддям просування революційних ідей в українські маси Заходу. Тому й ухвалено прозахідній український правопис. Коли партія переглянула ідею української участи у всесвітній пожежі, змінено й правопис. Отже, обидва наші правописи – плоди тоталітаризму. Тобто, і м'яке "**ЛЬ**" і літера "**Ґ**" в іншомовних словах, а пізніше "**Х**" на місці латинського "**Н**" – це діти одного батька – тоталітаризму.

Українському мовознавству треба відійти від спекуляцій з нашим правописом і розібратися у своїй мові без батьків та вітчимів, але й без помочі п'ятої колони та її термінології.

Гадаю, що "Л.У.", як каталізатор українських ідей на нашій, не своїй землі, мала би розпочати наполегливу глибоко патріотичну акцію залучення творчої інтелігенції до широкого обміну думками на тему правопису та мови, щоб змусити цей приспаний вулкан – українську інтелектуальну стихію – до праці й думання над проблемами непроминальних духовних цінностей, без яких годі й думати про незалежне існування.

Прокидаймось від колоніяльного сну! (Кінець статті).

Не друкуючи моєї статті, редакція "Л.У.", очевидно, бажає Україні і далі перебувати в колоніяльному сні. Чи цей сон сприятиме відродженню?

Друга стаття:

НЕ БУЛО, НЕМА Й НЕ МОЖЕ БУТИ!

Хто з українців не знає слів царського міністра анти-освіти Валуєва щодо української мови? Гадаю, що й пані Матвієнко їх добре пам'ятає. Та мало того, що пам'ятає – боронить!

Та не може бути?

Я б і сам не повірив, якби не прочитав написане чорним по білому у "Л.У." від 12.6.08. У своєму короткому але безапеляційному дописі "Знов[у] правописний свербіж" пані Матвієнко заперечує потребу змін в українському правописі, опрацьованому "пролетарською" владою згідно з Валуєвським постулатом "не було, нема й не може бути".

Не буду лізти у правописні нетрі, а звернусь до зрозумілого кожному – до наших з вами прізвищ. Візьмім таку "дрібницю", як їх відмінювання. Чому ми маємо відміняти питомі українські прізвища на російський лад:

Кобзар – КобзарА, КобзарОм
ЛесІв – ЛесІва, ЛесІвом
Швець – Швеця, Швецем,

а не так, як ми нормально говоримо:

Кобзар – КобзарЯ, КобзарЕм
ЛесІв – ЛесЕва, ЛесЕвим?
Швець – Шевця, Шевцем.

Це ж абсолютне повторення Валуєвської доктрини: не може бути самобутнього українського відмінювання, лише російське.

Такі "правила" ведуть до розмивання тональности нашої мови. Це знаходить свій вияв у творенні прикметників від згаданих прізвищ. Нас змушують казати

ШвецЕва повість
КобзарОва хата (від прізвища **Кобзар**).

Наведені "правильні форми" годі вимовити.

Чи ж це не знущання з української мови?

Ці всі "експерименти" з нашою мовою впроваджено із замаскованою метою: потвердити правильність Валуєвської догми, а заразом "розмити" тональність української мови.

Відступ від українських норм відмінювання прізвищ дезорієнтує мовців, і то досить освічених. Літературознавець В. Скуратівський в газеті "Література плюс" (ч. 4, 1999) пише про

"*народописання у* **ГригІра** *Тютюнника*".

А літератор В. Журба у повісті "Наодинці з осінню" ("Кур'єр Кривбасу", ч. 107, 1998 р.):

"*...господар... вперіщить Лисуня* **батІгом**".

Як виникають покручі на зразок

ГригІра

та

батІгом?

Це ж пряма аналогія до карикатурних форм

ЛесІва
ЛесІвом.

Сучасна правописна норма не закріплює, а розмиває тональність нашої мови.

Читаю у творі лавреата премії "Золотий Бабай":

"*...за те, що зробив мертвим* **грабарОм** *мову бранців картоплі*". *("Літ. Укр.", ч. 23, 1999).*

ГрабарОм замість

грабарЕм

тут вжито за аналогією з **ГончарОм**, формою утвореною не за українською, а за російською моделлю відмінювання, усталеною правописом, схваленим КҐБ та КПСС. Бачите, як розмиває

нашу тональність експеримент, поставлений для торжества україножерських ідей! Експеримент цей – правопис Кагановича-Постишева, і досі, з невеликими змінами "задіяно" в Україні.

Я звернувся лише до однієї Валуєвської риси сучасного правопису. А цих рис – десятки, і всі вони повторюють Валуєвську догму: **не було, нема й не може бути!**

Це все змушує мене звернутися до пані Матвієнко:

Ваш короткий допис теж стоїть на цій позиції. На помилковій позиції.

Чи не краще обговорити проблеми правопису, вислухати всі погляди, щоб бачити увесь маштаб правописних проблем. Це ж тільки обговорення. Це ще не зміна любого Вам правопису. Але Ви навіть обговорення не хочете. То, чи не нагадує така тенденція знову ж таки горезвісного Валуєва і його "пролетарських" послідовників?

106. ДАЛЬША ДОЛЯ МОЇХ СТАТЕЙ

Коли минули тижні й тижні після висилки моєї другої статті, стало ясно, що мою другу статтю чекає доля першої. Тобто, моя друга стаття не сподобиться публікаціїї в газеті, яка у своїх зверненнях до читачів закликає їх бути учасниками творення газети. Збагнувши, що ці заклики робляться про людське око, я вдався до іншої тактики.

Газету підписує редактор плюс редакційна колегія. Якщо існує колегія, значить газету творено спільними силами: кожен член колегії має право голосу у редколегії і може впливати на прийняття рішень. Отже, я вирішив звернутися до тих членів редколегії, чиї інтернетні адреси я мав, а мав я чотири адреси. Я вислав на кожну з відомих мені адрес лист такого змісту:

14.11.08

Шановний члене редколегії "Л.У."!

Денаціоналізація поневоленого народу може скінчитися відродженням (Ізраїль) або ірляндизацією (Ірляндія). А який кінець ми – саме ми, а не міфічна доля – готуємо нашій денаціоналізованій Україні?

Головний клопіт відродження – мова. За часів "бурхливого розвитку української культури під зорями Кремля" нашу щойно вигорнуту зі сповитку літературну мову узято в "їжачі рукавиці" органами КҐБ і обернуто на український варіянт російської мови, що його цілком виправдано називати ***словниковим койне***. У цьому койне перероблено правопис на московський манір, вилучено "націоналістичну" лексику і "збагачено" нашу мову "общепонятними" словами **община, задьористий, багатоколірний, казначейство, чеканити** (*монети*), **повітряний поцілунок, землероб, витоки, правлячий клас** і т.д. і т.п. Перекручено назви міст: **Лубні** – стали **Лубны, Ромен – Ромны, Броварі – Бровары, Тираспіль – Тирасполь**.

Дехто, хто не втратив національної самоповаги, пробує звернути увагу громадськости на цю проблему. Де ще шукати патріотичнішої громади, як не серед літераторів? Отож у "Літературній Україні" № 21 за цей рік з'явилася стаття Василя Гея "У полоні мовного лінивства", де автор ставить питання про потребу змін правопису. В наступному № 22 газети редакція надрукувала лист А. Матвієнко, де категорично заперечувано будь-які зміни у правописі.

[Далі я виклав одиссею з моїми статтями, висланими до редакції "Л.У." (розділ 105)]

Іншими словами, новий редактор "Л.У" вважає, що він має право цензури на погляди читачів "Л.У.". Одні погляди, а саме захисників правопису Кагановича–Постишева, друкувати, а погляди, спрямовані на відродження духовних надбань українців, "не пущать" у друк.

Така позиція нового редактора "Л.У." більш ніж дивна. Моя стаття – це лише висловлення думки, висловлення погляду на проблему. Мій погляд, очевидно, ніколи б не побачив світу Божого, у "Л.У." часів Сталіна–Брежнєва. Але, коли я не можу оприлюднити свого погляду в незалежній і демократичній Україні, то це вже пахне диверсією проти України, проти демократії, проти свободи слова.

Позиція редактора в даному разі – це позиція не демократична, а чисто тоталітарно-комуністична. Чи ж редактор прагне до привернення газеті більшого числа читачів, саме як до

демократичної газети, чи ним рухає якась інша ідея, мета якої припинити дальшу публікацію "Л.У."?

Це безпідставне припущення – скажете Ви.

Абсолютно – ні. Нинішній редактор "Л.У." свого часу редагував журнал "Книжковий огляд". І який результат? Журнал перестав виходити. Редагування не сприяло виживанню журналу, а навпаки прискорило його закриття. Тепер така доля чекає на "Л.У."

У числі "Л.У." від 23.10.2008 редактор звертається до читачів з проханням про фінансову допомогу. Чи ж можуть демократично настроєні читачі помагати газеті, яка не визнає одного з основних людських прав – свободи слова і не дбає про повернення Україні її національного скарбу – самобутньої і цілком окремої слов'янської мови, з лона якої вийшли інші слов'янські мови? Чи ж буде українець діяспори аж такий прекраснодушний, що помагатиме газеті, яка в особі А. Матвієнко за прикладом "п'ятої колони" шельмує якусь міфічну ***діяспірну мову*** і не дає читачам діяспори дати відповідь "п'ятиколонним" підголоскам?

Тому, я змушений звернутися до Вас як до члена редакційної колегії з просьбою про допомогу і про врятування письменницької газети. Якщо Ви маєте, хоч якийсь вплив на прийняття рішень редакції "Л.У.", то Ви мусите сказати своє слово у становищі, коли не хто, а головний редактор "Л.У." повертає її у "світле минуле",

Якщо ж Ви як член редколегії не здатні вплинути на просовєтський стиль роботи редактора "Л.У.", то найкраще, що Ви можете зробити – це вийти з редакційної колегії з відповідною заявою.

З повагою і з надією на перемогу правди над неправдою

Святослав Караванський

П.С. Додаю свої статті, забраковані категоричними поглядами А. Матвієнко і згідними з ними поглядами головного редактора "Л.У.".

Минув приблизно тиждень – ніхто ані мур-мур. Аж от дістаю листа з Інернету. Знайшовсь таки один козак! Наводжу цей лист:

Високоповажний пане Караванський!

Я мав різку розмову з заступником головного редактора Віктором Грабовським (редактор Михайло Сидоржевський десь у від'їзді). Грабовський запевнив, що в найближчих двох номерах Ваша стаття з'явиться в газеті. Я також не розумію поведенції нового редактора. Говоритиму про це на секретаріаті Спілки.

З повагою

Член редколегії

Від інших трьох членів редколегії не капнуло ні словечка.

Про що це все говорить?

Примара тоталітаризму і далі живе в душах тих, хто охоче зачисляє себе до демократів. Перший такий демократ – редактор "Л.У.". Він засвоїв головну "соловецьку" науку: на словах говорити одне, а на ділі робити інше. На словах редактор закликає робити газету гуртом, а на ділі робить її сам згідно зі своїми уподобаннями. Йому до вподоби погляд зацикленої на совєтських мовних канонах філологині А. Матвієнко, яка не має уявлення про якусь національну гордість та національну самоповагу і плентається у хвості філологів з Кремля, які, знищивши українську творчу еліту, розробили для філологів а-ля Матвієнко "норми" української мови, і її ці норми задовольняють, а спроби відродити істинні норми української мови вона окреслює як "правописний свербіж", додавши туди ще й якусь міфічну ***діяспірну мову***, запозичивши цей вислів у "п'ятої колони", що спеціялізується на розподілі українців на східняків, західняків, русинів, а тепер ще й діяспірців. У пані Матвієнко все позичене: позичений правопис, позичена термінологія з лексикону "п'ятої колони".Як тут не згадати класичних рядків:

"Німець скаже "Ви моголи!"
Моголи, моголи!..."

Але мало того, у своїй зацикленості на соловецьких стандартах ці люди беруть на себе роль цензорів і не "пущають" у світ інші погляди.

То які з цих людей демократи?

Демократ не буде порушувати свободи слова, не буде відмовчуватися, коли дістане листа. Якби тут ішлося про комерсантів від політики, то від них нема чого сподіватися. Але йдеться про людей з еліти, тих, з яких мають брати приклад менші брати. І приклад цей ганебний.

Один затискує вільне виявлення думки. А другі (за винятком одного козака) не тільки не бачать тут нічого осуду гідного. Їхня хата скраю. Вони так само мовчали, коли шельмували, виганяли з роботи їхніх товаришів, підносили руки за розстріл "ворогів народу". Тепер вони дбають про теплі місця, титули, звання, нагороди, премії, а сушити собі голову про долю української мови їм "без надобности". Сучасні Пузирі, помилувані Сталіним Голохвостови. І ця, пробачте на слові, "кадра" удає із себе еліту.

107. ДАЛЬША ДОЛЯ МОЇХ СТАТЕЙ (продовження)

Після одержання листа від редакційного козака мені належало чекати, поки вийдуть ті обіцяні один-два наступних числа "Л.У.". Лист "козака" написано, коли вийшло число 45 "Л.У." за 2008 р. Отже, в наступних двох числах – 46 або 47 – має з'явитися моя стаття, написана півроку перед тим і заморожена редактором. Тобто погляди на захист прокремлівського правопису з'являються у "Л.У." блискавично – за тиждень. А погляди в оборону української фонетики, граматики й правопису мусять пробиватися через цензурні рогатки редактора і з великими труднощами – з допомогою правдолюбів та свободолюбів – бути оприлюднені.

Так я думав, чекаючи обіцяних "одного-двох чисел" газети. Звичайно, я був готовий до того, що, повернувшися з відрядження, редактор скасує квапливе рішення замредактора, бо "Хто тут хазяїн? Редактор чи замредактор?". Міркування у стилі "соловецького" минулого.

Очевидно, щось такого і сталося, бо у жодному з двох наступних чисел – 46 і 47 – "Л.У." моя стаття не з'явилася. Не з'явилася вона і в числі 48 газети.

Отже, редактор робив усе, щоб стаття на захист української мови не побачила світу Божого. Аж видно, що редакційний козак ужив усі важелі впливу на прокремлівську позицію редактора, щоб стаття на захист української мови таки дійшла до читача. У числі 49 "Л.У." мою статтю нарешті оприлюднено. Аж за шість місяців після її висилки до редакції і аж на шостій сторінці газети. І це тоді, коли статійка на захист кремлівського правопису А. Матвієнко сподобилась оприлюднення на третій сторінці газети, а стаття на захист автора "Полтави" та "Клеветникам России" О. Пушкіна аж на першій сторінці.

Чи ж не відкривають ці факти багато чого, закритого від стороннього ока?

З цих фактів можна зробити висновок про суспільно-політичні погляди редактора Сидоржевского. Перечитую свою статтю ще раз. Усе в ній чистісінька правда. Виходить, що правда – це не те, чого прагне редактор. Він прагне затиснути правду, не дати їй дороги до людей, а годувати читачів жуйкою, приготованою за рецептами кремлівських босів і схваленою вихованою Кремлем псевдоелітою України. Отак він розуміє основне право демократичного суспільства – свободу слова.

Чи може він логічно пояснити, чому він затискує статті на захист української мови? З яких патріотичних міркувань можна це робити? З жодних. Це може робити той, хто не бажає відродження України.

Виходить, що редактор газети української еліти стоїть на позиціях, ворожих Україні, її відродженню та незалежности?

Чи може це бути?

У тому розгардіяші, який ми бачимо сьогодні в Україні, все може бути. Розвал СССР 1991 року завдав краху імперії зла, але було б помилкою сподіватися, що імперія спокійно поставиться до свого краху. Марні сподівання. Імперія від прямого диктату перейшла до дій тихою сапою. Вона старається на чолові місця в Українській державі поставити своїх людей, які б, бувши на словах патріотами, на ділі вели підривну роботу проти молодої держави.

І такі факти ми спостерігаємо сьогодні. Дехто був на дуже високій позиції у Народньому Русі, а тоді за якийсь час стає активістом п'ятої колони. Чи може щирий патріот іти на таке?

Отже, все можливе. Для очищення свого імени від підозри у дворушництві редакторові слід публічно себе обілити; пояснити громадськості, чому він затискає свободу слова у демократичній Україні, а також своє ставлення до імперії та її злочинів. Крім мовознавчих статей я написав до редакції "Л.У." статтю "Хто знищив українське село?", де на фактах, засвідчених у літературі, відповідаю на це питання. Відповідь правдива, і отже, безперечно, не сподобається неоімперіялістам. Але й цієї статті редактор Сидоржевський не опублікував. Чому?

Виходить, редакторові болить кривда, нібито заподіяна О. Пушкіну, але зовсім не болить кривда, заподіяна українському селу і Україні взагалі.

108. КРИК КРИКУНА В ПУСТЕЛІ?

Випадок з редактором "Л.У." дуже промовистий і змушує патріотично настроєних українців до певних висновків.

Існування окремої держави як окремої нації неможливе без існування окремої державної мови. Правда, існують держави, які послуговуються не своєю рідною, а мовою колишнього поневолювача. Але, чи буде справедливий такий сценарій для України? Гляньмо на історію. Історично, як свідчить наука про походження мов, українська мова – найдавніша або одна з найдавніших слов'янських мов. Чи ж не викликає цей факт у кожного україномовця законної гордости за належність до народу-мовотворця?

Усі народи на землі чимось пишаються. Одні – відкриттям нових земель, інші – військовою могутністю, ще інші – славетними предками. Є чим пишатися й нам. Ми споконвіку – мирна, правдолюбна й волелюбна нація. І ми виплекали мову, що лягла в основу кількох інших мов. Наша миролюбність призвела до поневолення і рабства. І щоб знищити нас як окрему націю, наші поневолювачі взялися нищити нашу мову – наше національне багатство і нашу національну гордість. Їм удалося ліквідувати наш правопис і накинути нам чужий, існування якого щодня і щогодини сприяє україномовцям ставати російськомовцями. І цей процес тягнеться не рік чи два, а довгі століття.

Коли постала незалежна Україна, першим кроком незалежної держави мало би бути звільнення від усіх залишків колоніялізму. Першим із цих залишків мав бути накнутий нам псевдоукраїнський правопис. Але цього не сталося.

Розуміючи невідворотність зміни правопису, Кремль укупі з колоніяльною адміністрацією ще до проголошення незалежности погодилися на косметичні зміни у нашому правописі, лишивши кричущі хиби в ньому без змін. Чому ж ми не протестували?

Річ у тім, що за століття рабства і за 70 років терору й геноциду свідомих письменників, мовознавців, істориків, просвітян винищено, а серед помилуваних Сталіним "кадрів" відсоток дисидентів був такий малий, що їхні погляди не могли переважити поглядів людей, нездатних до незалежного мислення і до протесту. Під загрозою було і є й сьогодні саме існування незалежної України. Тому, всі здорові національні сили насамперед кинулся боронити незалежність, а питання правопису відсунули на другий план.

Мовознавців, що знали неспотворену українську мову, час і терор забрали до могили, а лишилися кадри, навчені в яничарських школах поневолювача. Але істина, правда починає пробиватися до мізків тих, хто може думати. І вони починають підносити голос. Саме на цій верстві вільнодумців і лежить відповідальність за майбутнє української мови, а отже і України як незалежної держави.

Становище з поверненням нашій мові її питомих рис, передусім у правописі досить важке. Перше – це брак знавців неспотвореної української мови. Друге – це байдужість до проблеми правопису людей, що взяли на себе місію очолити націю. Як бачимо з одиссеї моїх статей, висланих до “Л.У.”, лише 25% цієї чолівки (взявши цю цифру з кількости відповідей на мій лист) має бажання ставати в обороні істини. А боротьба за Український український правопис – це і є боротьба за істину, якої не хочуть визнати імперькі підголоски в Україні.

75 % інтелігенції, вихованої в школах поневолювача, не хочуть трудити свою голову проблемами правопису – їм потрібен не правопис, а теплі місця в адміністрації всіх рівнів, їх цікавлять премії, нагороди і більш ніщо. У такій каламутній воді легко ловити рибку і відвертим українофобам, які прикриваючись гучними патріотичними фразами, на ділі діють тихою сапою проти правди, проти України, проти її незалежности, проти її права на свій незалежний правопис.

Отже, панове словолюби та українолюби, для торжества правди потрібно діяти. Не забуваймо, що один у полі не воїн. Треба гуртуватися. Сучасні патріотичні гурти з гучними назвами, на ділі нічого не роблять для утвердження української правди, зокрема у правописі. Якщо Ви член такого гучного гурту, домагайтесь, щоб на чолі його стояли люди, віддані українській правді, а не своїм егоїстичним інтересам. Коли цього вимагатимуть обставини, не вагайтесь покинути ніби-патріотичний гурт і гуртуйте свій власний справді патріотичний гурт.

Якщо Ви член патріотичної політичної партії, домагайтесь, щоб до програми Вашої партії записано вимогу реформи правопису, де конкретно сказано, що саме треба змінити (напр., **геппі енд** замість **хеппі енд**). Якщо Ви працюєте в редакції або й редагуєте щось, шукайте за статтями в обороні української мови, і то з конкретними вимогами й прикладами, а не в загальних фразах.

Якщо Ви викладач мови у школі або університеті, і ви бачите, як ламає живу українську мову кремлівський правопис, не будьте байдужі до долі мови, з якої Ви їсте хліб, виступайте у пресі, на педагогічних нарадах, семінарах, форумах із закликами до упорядкування українського правопису, за доведення правописних норм до українського мовлення, не покладайтеся на мудрість та ерудицію, вихованих українофобським режимом “знавців” з високими титулами. Організуйте в навчальних закладах гуртки живої української мови.

Якщо Ви письменник, то на Вас лежить святий обов’язок дбати про чистоту і самобутність української мови. Організуйте серед письменницької громади гуртки поглибленого вивчення рідної мови, гуртки живої мови, поборюйте гидкий суржик і поблажливе ставлення до нього. Будьте хранителем українського слова, а не пропагатором кремлівського язичія.

Якщо Ви ще на початку своєї життєвої дороги, ще тільки вибираєте ким бути, і Вас вабить математика та інші точні науки, не вагайтеся іти на українську філологію. Українська мова на сьогодні потребує фахівців, здатних логічно мислити, а не повторювати, як папуги, чужі догми й уподобання. Якщо Ви логічно мислите, українська філологія відкриє широкі перспективи Вашому інтелекту і забезпечить Вам широку дослідницьку сферу.

Окремі ентузіясти беруться самотужки досліджувати і зберігати надбання нашої мови. Один такий ентузіяст з Канади – А. Олійник – узявся здійснити такий проєкт:

“Запрограмувати українську граматику для того, щоб комп’ютер міг розрізнити частини мови, відмінки, члени речення.

1. Вчитати в комп’ютер якісні літературні джерела, бажано якнайбільше з до- або нерадянських видань.
2. Проіндексувати всі джерела за:
   - автором;
   - часом написання;
   - часом і місцем видання;
   - інше.
3. Проіндексувати всі джерела за:
   - частотою вживання;

- контекстом (докладне речення кожного вживання слова);
- часом першого та останнього вживання;
- створити інтернет-сторінку (словник), де цю інформацію можна було б переглядати.

4. Скласти правопис, який би підпирався цією інформацією і був би там же доступний.
5. Скласти базу даних з поширеними неправильними зворотами, і програму (на тій же інтернет-сторінці), яка би переглядала тексти, надані користувачами, і пропонувала виправлення, базуючись на корпусі поправної української мови (з (2)).

Кожна особа на світі могла би безкоштовно користуватися словником, правописом і коректором в будь-яку хвилину".

Програма величезна і потрібна.

Беріть приклад з таких ентузіястів і починайте діяти!

Не даймо нашу мову на поталу українофобам відвертим та замаскованим!

109. ПІСЛЯСЛОВО

Ми дослідили далеко не всі секрети української мови, ознайомилися із словотворчістю, запізналися з мовотворчістю класиків, довідалися про стан і проблеми українського мовного відродження. Однак ми не можемо сказати, що вичерпали ці теми. Ці теми практично невичерпні. Що більше ми заглиблюємося у секрети мовного океану, то більше відкриваємо ще не вивчених глибин. Але й те, що ми дізналися, збагатило наші уявлення про наш національний скарб – нашу мову. Невимушеність і простота рідної мови, її здібність передавати найтонші порухи людської душі та найскладніші думки – це результат існування досліджених нами секретів.

Вороги українського народу робили все, щоб знищити неповторну самобутність нашої мови, обернути її на неоковирний суржик. На цій "ниві" вони мали багато "досягнень". Тому, відроджуючи свою культуру і свою мову, ми мусимо докласти чимало зусиль, щоб знешкодити заподіяне калічення.

Той, кого запалить ідея відродження рідної мови в її неспотвореній красі, знайде у даному дослідженні багато корисного. Саме в цьому і полягала мета автора.

Хай же це коротке знайомство з Ґолґофою рідної мови заохотить нас до дальших, ще глибших досліджень.

ПОКАЖЧИК ОБГОВОРЕНИХ ФОРМ

(Цифра вказує на розділ)

ПОКАЖЧИК ОБГОВОРЕНИХ РОСІЙСЬКИХ ФОРМ

ЗМІСТ

СЛОВОЛЮБИ, ЩО ПІДТРИМАЛИ ЦЕ ВИДАННЯ

1.	Олена й Василь Тхір	Польща
2.	Зоряна й Микола Дармохвал	США
3.	Марія Фішер-Слиж	Канада
4.	Ярослава Гірна	Канада
5.	Діяна й Марк Малий	США
6.	Олена й Володимир Змій	США
7.	Аня Дидик-Петренко, Галина і Юрій Петренко	США
8.	Лариса й Мирослав Кий	США
9.	Ольга Лубська	США
10.	Аврелія і Юрій Слюсарчук	США
11.	В. Гординська	США
12.	Леся Храплива-Щур та Орест Щур	Канада
13.	Евстахія і Дмитро Штогрин	США
14.	Зиновій Квіт	США
15.	Божена Ольшанівська	США
16.	Лариса й Олекса Біланюк	США
17.	Марія й Лука Костелина	США
18.	Оксана Маковець	Україна/США
19.	Методій Борецький	США
20.	Ірена Дибко-Филипчак	США
21.	Донна й Любомира Сілезька	США
22.	Микола Сороколіт	США
23.	Богдан Гасюк	США
24.	Катерина й Володимир Воловодюк	США
25.	Дада Слоневська	США
26.	Теодор Царик	США
27.	Марійка Гельбіґ	США
28.	Ганна Черінь	США
29.	Тереза Бень	США
30.	Віра-Надія-Любов Пилипець	США
31.	Ірина Оглоб’як	Україна
32.	Володимир Конопацький	США